

EESTI INIMARENGU ARUANNE

1998

Eessõna

Käesolev Inimarengu aruanne on järjekordne osa ÜRO Arenguprogrammi poolt 1990. aastal alustatud raportite seerias. Eesti osaleb selles ülemaailmses programmis alates 1995. aastast.

Senised aruanded on täiendanud meie arusaamade pagasit ja saanud rahvusvaheliselt kõrgeid hinnanguid. Eelmiste loomuliku jätkuna lahkab ka seekordne aruanne meile kõigile olulisi küsimusi, mis on seotud sotsiaalse sidususe mehhanismiga, ühiskonna kõigi liikmete kaasamisega meie igapäevaellu ja tulevikku. Seejuures ei vaadelda Eesti ühiskonda asjana iseeneses, endassesulgununa ja oma probleemide käes vaevlevana, vaid avatuna ja muu maailmaga seotuna.

Aruandest selgub, et Eesti on oma siirdeprotsessis küll sügaviku läbinud, kuid me oleme silmitsi paljude probleemidega, mille lahendamiseks tuleb koondada sisemisi ressursse. Eestlasi iseloomustavad ühelt poolt kõrge õpiaktiivsus, arenenud meediatarbimine, edukas rahvusvahelistumine selle eri aspektides ning võime ja oskus minna kaasa uute võimalustega. Neid külgi arendades saame tõsta oma sotsiaalse kapitali väärtust, mis omakorda soodustab pikaajalist majanduskasvu.

Teiselt poolt aga on süvenenud erisused põlvkondade ja ühiskonnagruppide vahel. Liialt pikaks ja lohisevaks on veninud „ühiskonna saba“. Paljud inimesed ei ole suutnud turumajanduse tingimustega kohandeda, langenud on sotsiaalne ja poliitiline

aktiivsus. Isegi selline oluline arenguhoob nagu haridus, sealhulgas täiendusharidus, kipub kiskuma ühiskonda laiali. Reegliski on kujunemas see, et kes kord on otsa peale saanud, saab hakkama veel suuremate väljakutsetega. Samas kahanevad mahajäänute võimalused tekkinud vahet vähendada ja oma elujärge parandada.

Väikese rahvana peame hoolitsema selle eest, et Eesti areng oleks võimalikult laiapõhjaline. Seetõttu ei tohiks eesseisvad valimised kujuneda pelgalt poliitilisi grupeeringuid esiletõstvaks või tagaplaanile tõukavaks kampaaniaks. Eesti vajab avatud mõttevahetust selle üle, kuidas üles ehitada tasakaalukamat ühiskonda. Seejuures aitab olukorra tõetruule analüüsile kaasa ka käesolev aruanne.

Mart Siimann
Eesti Vabariigi peaminister

Tallinnas, 15. novembril 1998

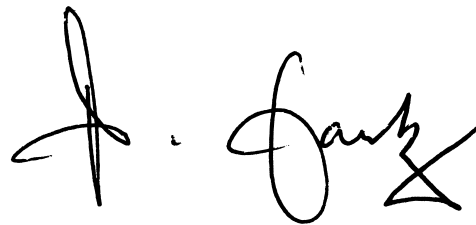
Tänuõnad

Koostöös Eesti Teaduste Akadeemiaga on ÜRO Arenguprogramm jõudnud juba neljanda Eesti Inimarengu Aruandeni. Nagu ka eelnenud aastatel, on aruanne valminud Eesti teadlaste ja asjatundjate panustusel ning neile tahakski ÜRO Arenguprogrammi poolt tänuõnad öelda. Eraldi tahaks tänada tänavuse aruande peatoimetajat Erik Terki, aruande produktsiooni eest hea seisnud Georg Poslawskit ning Tiia Raudmat, kes aitas koordineerida ning toimetada aruande inglise keelset versiooni. Erilise tänu tahaks edastada Linnar Viigile, kes koos Robert Juhkamiga on ÜRO Arenguprogrammi poolt kogu Inimarengu Aruande projekti koordineerinud.

Inimarengu kontseptsioon, mida esmakordselt esitleti globaalses Inimarengu Aruandes aastal 1990, tähendab lihtsustatult, et pelk majanduskasv ei iseloomusta inimeste heaolu ega rahva arengut. Majanduskasv, inimeste elutingimuste paranemise vaatevinklist on tulemus, mitte eesmärk. Ka muud faktorid on olulised, nende seas võimalused haridusele ning pikaajaliselt ja tervelt veedetud elu. ÜRO Arenguprogrammil on heameel, et tänavuse Nobeli majanduspreemia laureaat Amartya Sen on olnud lähedaselt seotud ka globaalsete Inimarengu Aruannete valmi-

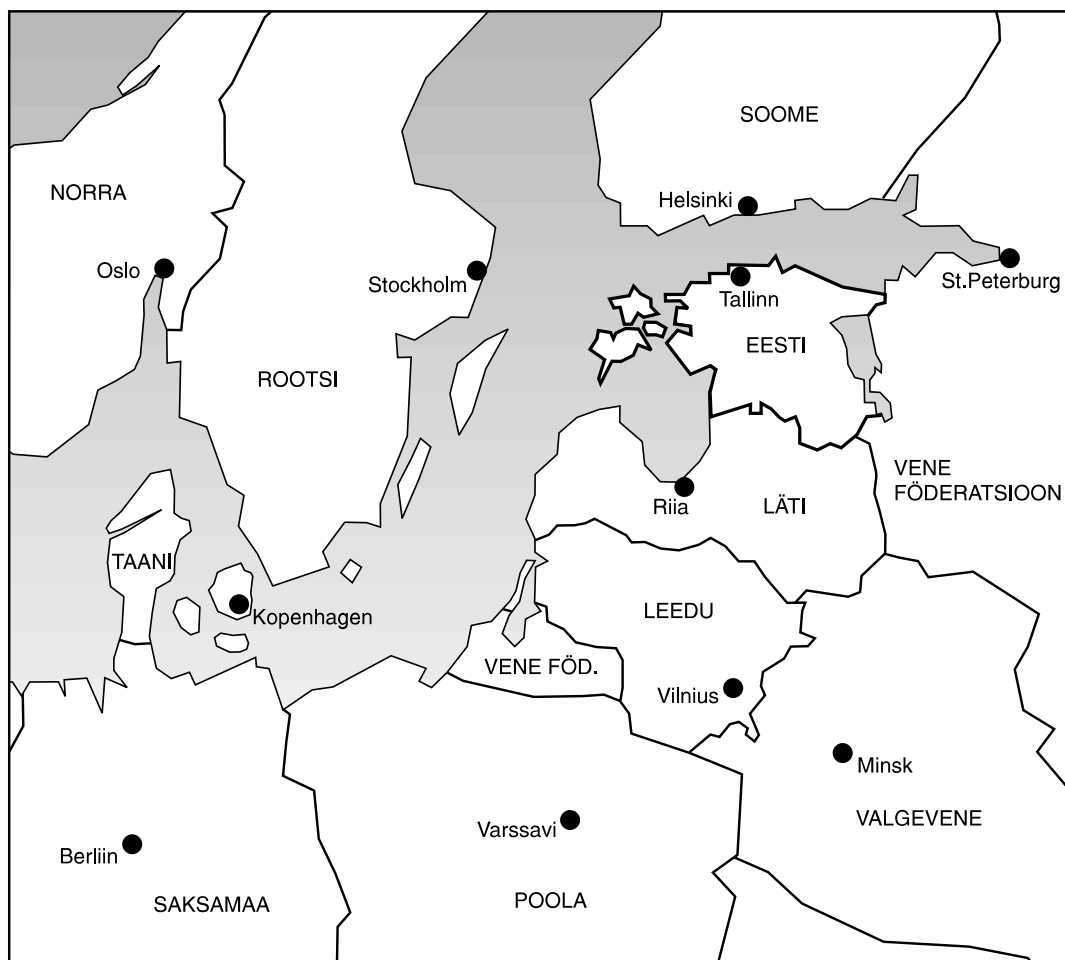
misega. Just tema on esile toonud inimarengu kontseptuaalse raamistiku ning metoodika inimarengu mõõtmiseks.

Eesti Inimarengu Aruande ettevalmistava perioodi ajal on ÜRO Arenguprogrammil on võimalus lähedaseks koostööks Eesti majandus- ja sotsiaalteadlaste ning uurimis-asutustega. Käimasolevate uuringute ning diskussioonide kõrge tase, kvaliteet ja ajakohasus on olnud muljetavaldav. Eesti Inimarengu Aruanne on üks vahend, kuidas asjast huvitatuile nii Eesti sees kui ka väljaspool need teadmised kättesaadavaks teha.

Petra Lantz-de Bernardis
ÜRO alaline esindaja Eestis

Tallinnas, 20. novembril 1998

Eesti üldandmed

Ametlik nimetus on täielikul kujul:

Eesti Vabariik,

Lühivorm:

Eesti.

Pindala:

45 227 km²

Asend:

Eesti asub Läänemere idakaldal. Eesti paikneb Ida-Euroopa platvormi loodeosas, kus kõrguste vahed on väikesed. Kagu- ja Ida-Eestis on maa-pind kõrgem kui Lääne-Eestis. Kõrgeim paik (Suur Munamägi) on 318 meetrit merepinnast kõrgemal. Eestis on üle 1500 saare ja rohkem kui 1400 järve.

Elanikkond:

1 453 844 (01.01.1998)

Rahvuslik koosseis:

eestlasi 65,0%, venelasi 28,2%, ukrainlasi 2,6%, valgevenelasi 1,5%, soomlasi 0,9%, muid rahvusi 1,8%. (01.01.1998)

Usundid:

luterlus, vene õigeusk, baptism ja teised.

Keeled:

eesti (riigikeel), vene ja teised.

Riikliku iseseisvuse taastamine:

20. august 1991.

Vabariigi aastapäev:

24. veebruar.

Põhiseadus:

võetud vastu referendumil 28. juunil 1992 .

Riigikorraldus:

Põhiseadusega on kehtestatud õigusriigi põhimõtted. Põhiseadus tunnistab võimude lahusust ja tasakaalu, kohtute sõltumatust ja tagab põhilised inimõigused ja -vabadused vastavalt üldtunnustatud põhimõtetele ja normidele. Eesti on demokraatlik parlamentaarne vabariik, kus kõrgeima võimu kandja on rahvas. Rahvas rakendab kõrgeimat võimu valimisõiguslike kodanike poolt valitud Riigikogu kaudu ja referendumitel osalemise teel. Riigikogu koosneb 101 liikmest ja talle kuulub seadusandlik võim. Täidesaatev võim kuulub valitsusele. Eesti riigipea on Vabariigi President.

Pealinn:

Tallinn (elanikke 01.01.1998 seisuga 415 299)

Administratiivne jaotus:

Eesti jaguneb 15 maakonnaks, mis omakorda koosnevad 47 linnast ja 206 vallast (sh 9 alevit).

Valuuta:

Rahvuslik valuuta on Eesti kroon (1 kroon = 100 senti). Kroon võeti kasutusele 20. juunil 1992 ja on seotud Saksa margaga vahekorras 1 DEM = 8 EEK.

Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni liige 17. septembrist 1991.

Euroopa Nõukogu liige alates maist 1993.

Eesti Inimarengu Aruande 1998 koostajad

Autorid

Aili Aarelaid-Tart
(osad 2.2., 4.7.)

Raul Eamets
(osad 3.3., 4.5.)

Mati Heidmets
(osa 2.4.)

Jelena Helemäe
(osa 1.4.)

Aado Keskaik
(sissejuhatus)

Aksel Kirch
(osa 4.3.)

Anneli Külaots
(osa 4.2.)

Marju Lauristin
(sissejuhatus,
osad 1.5. ja 4.1.)

Krista Loogma
(osa 1.3.)

Anu Narusk
(osa 1.1.)

Iris Pettai
(osa 3.4.)

Tiia Püss
(osad 3.2. ja 4.4.)

Viive Ruus
(osad 2.1., 2.3., 4.3.)

Rein Ruutsoo
(osad 2.1., 2.3., 4.3.)

Ellu Saar
(osa 1.4.)

Juhan Sillaste
(osa 4.6.)

Annika Tallo
(osa 1.2.)

Indrek Tart
(osad 2.2., 5.2.)

Erik Terk
(sissejuhatus,
osad 1.2., 4.2.)

Peeter Vihalemm
(osad 1.5., 4.1.)

Linnar Viik
(osad 5.1., 5.3., 5.4.)

Raivo Vilu
(osad 5.1., 5.4.)

Rein Vöörmann
(osa 1.4.)

Peatoimetaja

Erik Terk

Toimetajad

Mati Heidmets

Krista Loogma

Tiia Raudma

Katrin Toomel

Linnar Viik

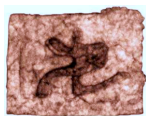
Käesoleva aruande tekst ei ole autorikaitse subjekt ning teda võib kas osaliselt või tervikuna kasutada ilma ÜRO Arenguprogrammi eelneva loata. Kasutamise puhul tuleks aruandele, kui allikale, aga viidata.

Aruandes esitatud seisukohad väljendavad selle autorite isiklikke tõekspidamisi ning ei pruugi kokku langeda ÜRO või ÜRO Arenguprogrammi omadega.

Eesti Inimarengu Aruande 1995, 1996, 1997 ning 1998 on elektroonilisel kujul saadaval Interneti World Wide Web-i kaudu aadressil <http://www.ciesin.ee/undp/nhdr.html>

Sisukord

	lk.		lk.
SISSEJUHATUSEKS:			
MIKS INTEGRATSIOON?	8	3.3. Elanikkond ja tema erinevad grupid tööturul	60
1. peatükk		3.4. Kohanemisstruktuur integratsiooni näitajana	64
KAS EESTIS TEKIB		4. peatükk	
KOOSTOIMIV ÜHISKOND?	12	INTEGREERUDES	
1.1. Inimene sotsiaalses keskkonnas. Integratsiooni käsitlemise ja mõõtmise erinevaid aspekte	12	EUROOPASSE JA MAAILMA	68
1.2. Erinevad generatsioonid üleminekuperioodi Eestis.....	14	4.1. Sotsiaalne ruum eurointegratsiooni tegurina	68
1.3. Kas haridussüsteem integreerib või murendab ühiskonda?.....	17	4.2. Integratsioon Euroopa Liiduga: välis- ja siseseseid.....	73
1.4. Täiskasvanute koolitus ja integratsioon	24	4.3. Eesti elanike hoiakud Eesti liitumise suhtes Euroopa Liiduga	76
1.5. Meediakasutus ja sotsiaalsed muutused Eestis.....	31	4.4. Eesti sotsiaalkaitsest Euroopa Liidu taustadel	82
2. peatükk		4.5. Eesti tööturu potentsiaal ja tööturupoliitika Euroopa Liidu kontekstis	88
KODANIKUÜHISKOND,		4.6. Eesti omavalitsused Euroopas	95
RIIKLUS, ÕIGUSKULTUUR	38	4.7. Eesti kultuurivahetuse geograafiast	98
2.1. Kodanikuühiskonna taasteke: senine areng ja perspektiivid.....	38	5. peatükk	
2.2. Eesti kodanikualgatuslikud ühendused kodumaisel ja rahvusvahelisel areenil	42	EESTI GLOBAALSE	
2.3. Riiklus, õiguskultuur, integratsioon	45	INFOÜHISKONNA LÄVEL	102
2.4. Eesti muutuv muulasparadigma	49	5.1. Innovaatilisus majanduses ja ühiskonnas	102
3. peatükk		5.2. Kas infoühiskond hajutab rahvusriigi?	105
EESTI TÄNA: MAJANDUSREAALSUS JA		5.3. Arvutikasutus ja arvutikasutajad Eestis.....	108
INTEGRATSIOON	52	5.4. Infotehnoloogia kaudu põhimõt- telistele muutustele hariduses.....	113
3.1. Tulujaotus Eestis ja tema erisused.....	52	PÕHITABELID	116
3.2. Pensionärid – aeglane majandusliku olukorra paranemine	58	TÄIENDAVALD TABELID	121
		INIMARENGU NÄITAJAD	123

Sissejuhatuseks: miks integratsioon?

Eesti inimarengu aruannetes, mida ÜRO Arenguprogrammi toetusel koostatakse juba neljandat aastat, on algusest peale püütud käsitleda nii ühiskondliku transformatsiooni inimarengulist väljundit (seda, mis on toimunud elueaga, sündivusega, haridustasemega) kui ka kajastada seda, kuidas ja milliste mehhanismide kaudu ühiskond toimib. Igal inimarengu aruandel on olnud teatud määral erinev fookus, nii näiteks käsitleti 1997. a. Eesti aruandes põhjalikumalt selliseid nähtusi nagu sotsiaalne sidusus, sotsiaalne tõrjutus, deprivatsioon.

Fookuse leidmisel käesolevale, 1998. aasta Eesti Inimarengu Aruandele lähtuti vajadusest käsitleda Eesti ühiskonna toimimist ja selles ilmnevaid probleeme senisest terviklikumalt, sünteetilisemalt aluselt ning püüti seostada Eestis toimunud sotsiaalseid muutusi laiemate regionaalsete (eelkõige Euroopa) ja globaalsete arengute ja väljakutsetega. Eeltoodud põhjustel osutus otstarbekaks valida käesoleva inimarengu aruande võtmekategooriaks integratsiooni kategooria.

Integratsioon (ühendamine, ühinemine, osadest või elementidest terviku moodustamine) on kõrge abstraktsiooniastmega, laiaulatuslik ja palju mahutav kategooria. Ühiskonna käsitlemisel selle kõige laiemas mõttes määratletakse teda kui „sotsiaalsete gruppide, poliitiliste üksuste, majanduslike tegevuste, majandamis- ja tootmisviiside jms. sees ja vahel olemasolevate oluliste vastastoime ja regulatsiooni mallide loomist või alalhoidmist“. (The Dictionary of Human Geography, 1994.) Nagu eelnevast definitsioonist võib aimata, on termin „integratsioon“ multidistsiplinaarne kategooria. Näiteks sotsioloogias on tal mõnevõrra erinev tähendus kui rahvusvaheliste suhete teoorias või majandusteaduses. Ühine on aga see, et mingi nähtuse käsitlemisel integratsiooni ja integreerituse paradigmas lähutatakse alusideest, et vaadeldav kooslus või ühiskond toimib kui tervik, et on olemas teatud struktuurid ja tegutsemismallid, mis võimaldavad ühtset toimimist, suhtlemist,

informatsiooni ja mitmesuguste materiaalsete voogude vahetust, et osadel ja elementidel on selles tervikus omad funktsioonid. Ühiskonna vaatlemine integratsiooni paradigmas ei tähenda tema käsitlemist mingi inimtahtest sõltumatult toimiva masinavärgina. Vastupidi, ülioluline on selgitada, millised positsioonid või mehhanismid võimaldavad inimestel teatud vahetuses või suhtluses osaleda, kuidas inimene end sellises ühistegevuses tunneb.

Integratsiooni dimensioonid

Mõned autorid peavad vajalikuks selgelt eristada ühelt poolt integreerumist ühiskonda (sotsialiseerumise teel, teatud väärtuste tunnustamise kaudu) ja teiselt poolt integreerumist majandussuhetesse ja võimustruktuuridesse. Tundub siiski, et nimetatud kahe tasandi jäik lahutamine on kunstlik: „puhast“ ühiskonda väljaspool institutsioone, majandus- ja võimusuhteid ei eksisteeri, samal ajal ka institutsionaalsed suhted ei suuda normaalselt eksisteerida, kui inimesed neid sotsiaalselt otstarbekateks ei pea. Küll aga võib rääkida integratsiooni eri dimensioonidest ja nende seostest. W. L. Kolb (A Dictionary of the Social Sciences, 1984) leiab, et integratsiooni käsitlemisel tuleb eristada vähemalt nelja omavahel seotud dimensiooni. Need on: a) kultuuriline integratsioon, b) normatiivne integratsioon (normide kehtestamine), c) sotsiaalne integratsioon, s.t. suhtlemise, väärtusorientatsioonide jagamise ja konsensuse saavutamise mehhanismid, mis muudavad väljakuulutatud normid tegelikkuses toimivaiks, ning d) vahetu koostegevuse tasandil toimiv integratsioon, mis saavutatakse rollide jaotamise, tegevuse koordineerimise jms. kaudu. Igal nimetatud tasandil toimivad spetsiifilised integratsiooni-mehhanismid.

On rõhutatud integratsiooni eesmärkide ja viiside mitmepalgelisust. Integratsiooni eesmärgiks võib olla nii ühetaolistamine (näiteks rahvuspoliitikas assimilatsioon ja

poliitilises ajaloos Saksamaa taasühendamise), kui ka teatud ühendavates raamides toimiva mitmekesisuse kujundamine (näiteks rahvuspoliitikas multikultuurilisus, poliitikas föderalism, majanduses ühisturg jne.). Integratsiooniks on aga ka iseseisvate üksuste vaheliste oluliste koostöösuhte loomine (majanduses näiteks efektiivselt toimiv vabakaubanduspiirkond ja ettevõtetevahelised regulaarsed allhanke-suhted). Teostumisviisilt võib integratsioon seisneda uute struktuuride ja institutsioonide loomises endiste killustatute asemele (näiteks ühtse valuuta kehtestamine) või olemasolevate koostöö- ja muude barjääride mahavõtmises (näiteks teatud diskrimineerivate piirangute kaotamine inimeste tölevõtmisel ja tollitariifide kõrvaldamine). Integratsioon võib olla formaalne või mitteformaalne. Viimase näiteks on ilma poliitiliste ja juriidiliste siduvate otsustega toimiv turgude, tehnoloogia, kommunikatsioonivõrkude ja sotsiaalsete muutuste alusel toimuv dünaamika. (The Dictionary of Human Geography, 1994).

Eeldatakse, et hästi integreerunud ühiskond (ka mingi muu kooslus, näiteks rahvuskultuur või majandusliit) ei pruugi olla harmooniline, konfliktidevaba, küll aga kohandub ta keskkonnamuutustele ja väljakutsetele (uutes oludes mitte hajudes ega lagunedes, vaid end säilitades), säilitab teatud sidususastme, on toimimisprotseduurides efektiivne.

Integratsioon (ja ka desintegratsioon) toimib erinevatel tasanditel. Nii võib rääkida integratsioonist Eesti ühiskonnas, integratsioonist Euroopa Liidu tasandil, kuhu Eesti pürgib, ning globaalsetest majanduslikest ja tehnoloogilistest integratsiooni tendentsidest, milles Eesti paratamatult osaleb. Sealjuures on äärmiselt huvitav, aga ka keeruline jälgida eri tasanditevahel toimuvaid integratiivseid ja desintegratiivseid mõjusid.

Tänapäeva maailmas on integratsioon saanud aktuaalseks kui üks globaalse jätkusuutliku arengu väärtusi ja sihte. Nii näiteks oli sotsiaalne integratsioon üheks peateemaks 1998. a. veebruaris toimunud ÜRO Sotsiaalarengu Komisjoni ekspertide seminaril, kus keskenduti küsimusele, kuidas aidata sotsiaalsele integratsioonile kaasa vastutustundelise valitsemispraktika, ühiskondlike küsimuste lahendamisel inimeste osaluse tõstmise, sallivuse propageerimise ning sotsiaalse võrdsuse ja –

õigluse ideede elluviimise kaudu. (Expert workshop ..., 1997).

Miks siis ikkagi integratsiooniküsimus tänapäeva maailmas eriliselt tähtsustub? Olulised põhjused on järgmised:

- Maailmas väheneb võimalus isoleeritud eksistentsiks ja arenguks. Majanduslikud, tehnoloogilised, poliitilised jm. protsessid muudavad maailma üheks tervikuks. Globaalsel tasandil integreeruv maailm tekitab aga paratamatult uusi probleeme, ohte ja desintegratiivseid tendentse. Oluliseks probleemiks tõusevad näiteks kultuurilised ja sotsiaalsed jagunemised ja lõhestused. Desintegratiivsed tagasilöögid võivad tuua kaasa kriise, neid tuleb püüda ette näha, ennetada.

- Üha enam hakatakse saada aru, et tänapäeva keerukas maailmas pole võimalik ühtede (maailmaosade, riikide, sotsiaalsete gruppide jne.) pikaajaline kasusaamine teiste arvel, selle põhjal tekkivad konfliktid võivad ohustada süsteemi kui tervikut.

- Üha enam mõjulepääseva majandusliku dominandi tõttu hakkavad sotsiaalsed seosed kui ühiskonna „tsement“ nõrgenema. Sellised tasakaalustavad tegurid nagu usund, kohalik keskkond (community) ja sugulusseosed ei toimi enam endisel määral.

- Traditsiooniline ühiskond oli nii tervikuna kui ka oma allsüsteemides (küla, perekond jne.) küllalt stabiilne, isetoimiv, jätkusuutlik. Tänapäeva spetsialiseeritum, tehnologiseeritum ühiskond on sellest kahjuks palju minetanud. Selle võrra võivad häired integratsioonis, koostoimes, tuua kaasa raskeid tagajärgi ja süsteemide kokkuvarisemist. Sealjuures pole mingi ühiskonna stabiilsuse kaotus tänapäeval enam probleem üksnes talle endale, see on oht kogu rahvusvahelisele kooslusele.

- Inimarengut ja sotsiaalset integratsiooni saab mõista inimkapitali mõiste kaudu. Kõrge kvaliteediga inimkapital suudab hästi koos toimida, toota efekti, madala kvaliteediga inimkapital (mille iseloomulikuks näiteks on usalduse defitsiit) seda ei suuda. Üha enam saadakse aru, et desintegratiivne ühiskond muutub inimkapitali suhtes destruktiivseks, raiskab seda olulist resurssi.

Spetsiifilised põhjused integratsiooni problemaatika väärtustamiseks tulenevad ka postkommunistlike ühiskondade eripärast. Järsk rahvusvahelise avatuse suurendamine, turumajandustumine jms. protsessid

toodavad tsentrifugaalseid, diferentseerumisele viivaid jõude. Traditsioonilised integratsioonimehhanismid enam ei toimi, uusi, kodanikuühiskonnale omaseid, pole tavaliselt veel kujunenud.

Integratsiooni ja desintegratsiooni dialektika

Endistes kommunistlikes riikides oli ametliku ideoloogia nurgakiviks klassideta ühiskonna monoliitsuse kujundamine. Sellises äärmuslikus vormis ei saavutatud sotsialistliku ühiskonna ühtsust kunagi, kuid ühtlasem oli see ühiskond ometigi, sest sissetulekute, vaadete ega elustiilide erinevust ei sallitud. Sotsiaalne kihistumine maa ja linna vahel või nomenklatuursete isikute ja lihtkodanike vahel püsis lubatud piires ja piiride ületamist kontrolliti rangelt isegi parteibürokraatia ülakihtide puhul. Vabanemine sellest totaalsetest kokkupressitusest saabus äkki ja lõi olukorra, kus vaid algeliselt seadustega reguleeritud turumajanduse mõjul toimuvat ühtede kiiret rikastumist ja teiste vaesumist hakati pidama ideoloogiliselt õigeks. Seni sunnilt homogeense ühiskonna kiiret sotsiaalset diferentseerumist postkommunistlike reformide käigus vaadeldi eeskätt positiivsete arengute valikuvõimaluste suurenemise ja sotsiaalse ruumi avarumise - paratamatu kõrvalnähtusena. Alles üsna äärmuslikul kujul avaldunud pidurdamatu sotsiaalmajandusliku diferentseerumise mõju inimeste arengule, eriti drastiline sündimuse langus ja eluea lühenemine, on sundinud teravdama tähelepanu ühiskonna desintegratsiooni sotsiaalsele ohtlikkusele.

Postkommunistlike riikide puhul on üldhinnangut integratsioonile anda keeruline: ühes valdkonnas domineerivad integratiivsed, teises desintegratiivsed tendentsid, teatud tegur, mis ühel perioodil loob integratsiooni, võib teisel perioodil muutuda desintegratiivseks jne.

Integratiivsete ja desintegratiivsete jõudude skaala on lai ja nende põimingud keerulised. Seetõttu on paratamatu valida integratsiooniprobleemaatika käsitlusel teatud kitsamad rõhuasetused, millele põhjalikumalt keskenduda. 1998. a. Eesti Inimarengu Aruande puhul on lähtutud kolmeastmelisest jaotusest. Kõigepealt vaadeldakse Eestisest sotsiaalset integratsiooni. Laiema regionaalse integratsiooni osas on valitud keskseks analüüsibjektiks Eesti liitumine Euroopa Liiduga ning sellega seostuvad sotsiaalsed probleemid ja hoiakud. Globaalse tasandi osas on võetud vaatluse alla Eesti (täpsemalt: tema elanikkonna eri kategooriate) lülitumine infotehnoloogilise arenguga seotud võrgustikesse. Jõudumööda on analüüsitud nii eri tasanditel toimuvat kui ka nendevahelisi seoseid.

Käesoleva trükise kolmes esimeses peatükis vaadeldakse, kuivõrd ühtselt toimiv, integratiivne on Eesti ühiskond siseselt. Püü-

takse tuvastada, millised sotsiaalsed grupid langevad rohkem välja ühiskonna toimimismustrist, kannatavad teistest rohkem madalate tulude, tööpuuduse jm. sotsiaalsete hädade käes, kes on „võitjad“, kes „kaotajad“, kuivõrd Eesti ühiskond tervikuna diferentseerub põlvkondlikel ja muudel alustel. Oluliste integratsioonimehhanismidena käsitletakse haridust (sh. täiendusharidust), kodanikuühiskonda, meediat ja infotarbimist ning õigusriigile omaste institutsioonide arengut; vaadeldakse, kuivõrd nad toimivad integratiivselt või desintegratiivselt.

Neljandas ja viiendas peatükis on vaatluse all Eesti ühiskonnale väljastpoolt tulevad integratiivsed ja desintegratiivsed mõjud. Eurointegratsiooni ja globaalsesse infoühiskonda sisenemise näidete põhjal vaadeldakse, millised need mõjud on, kuidas neid tajutakse ja neisse suhtutakse, millised grupid Eesti ühiskonnas suudavad nendega kaasa minna ja nende kaudu oma mõju ühiskonnas tugevdada. Kogu trükise ulatuses võib leida hulgaliselt võrdlusi ja paralleele Eesti ühiskonna ja Euroopa Liidu (EL) liikmesmaade olukorra vahel, Eesti ja EL-i sotsiaalpoliitika võrdlust, Eesti ühiskonna teatud arengusuundade võrdlust EL-le omasteks või lihtsalt euroopalikeks peetavatega. Kuna EL-i poliitikat iseloomustab tugev suund nii Liidu kui terviku kui ka liikmesmaade ühiskondade tugevale sidususele, siis on alust eeldada, et EL-iga liitumine tähendab Eesti jaoks nii vajadust kui senisest paremat võimalust selle euroopaliku suunaga kaasa minna.

Viies peatükk annab ülevaate nii Eesti senisest edust globaalsesse infoühiskonda sisenemisel, näitab, mida võib maailma informatiseerumine tuua kaasa sotsiaalsele integratsioonile püstitab küsimuse Eesti võimalikust infoühiskonna loomise alasest rahvuslikust programist.

Kirjandus:

- The Dictionary of Human Geography. Third edition 1994. Blackwell Publishers Ltd.
- A Dictionary of the Social Sciences. Edited by J. Gould and W.L.Kolb 1984. The Free Press of Glencoe.
- Expert workshop on participation and social justice. Note by the Secretary-General 10-20 February 1997. United Nations, Economic and Social Council.
- UNDP, 1998. *Human Development Report 1998*. New York: Oxford University Press.

Eesti asukohast riikide inimarengu pingereas ja selle paranemise perspektiividest

Teatavasti on Eesti, nagu ka teiste postkommunistlike maade koht ÜRO inimarengu indeksi pingereas 1990. aastatel oluliselt langenud. Kõige enam on seda põhjustanud nende maade majanduse restruktureerumise kestel toimunud sisemajanduse kogutoodangu (SKT) langus, vähemal määral teised inimarengu komponendid, näiteks eluiga. Väga suure tõenäosusega võib eeldada, et pärast majanduse ümberstruktureerumise lõppu ja majanduskasvu algust hakkavad need maad inimarengu indeksilt (IAI) teiste riikide hulgas jälle tõusma. Seda muidugi juhul, kui majanduslikud vaevused pole oluliselt halvendanud elanikkonna hariduse ja eluea alaseid näitajaid.

Eelmises (1997. a.) Eesti inimiarengu aruandes (mille koostamisel sai vastavalt ÜRO kogutud statistikale kasutada kuni 1994. a-ni ulatuvaid andmeid) on Eesti situatsiooni iseloomustatud sõnaühendiga „taandarengust pöördepunkti“. Hiljuti avaldatud globaalne „Human Development Report 1998“, mis opereerib küll kahjuks alles 1995. a. andmetega, näitab siiski Eesti langust võrreldes eelmise rapordiga veel seitsme koha võrra (71. kohalt 77. kohale). Milles on siis asi?

Selgub, et ÜRO andmetel on Eesti SKT per capita (korregeerituna ostuvõimele) 1995. aastal langenud. ÜRO andmetel oli ta 1994. aastal 4.294 ja 1995. aastal 4.062 USD. Eesti statistika teatavasti seda langust ei kinnita, tema järgi oli 1995. aasta Eestis juba majanduskasvu aasta. Mis puutub hariduse ja eluea indikaatoritesse, siis need (ÜRO kasutatud andmestiku alusel) 1995. aastal oluliselt ei muutunud.

Lähem tutvumine kasutatud andmestikuga näitab, et Eesti SKT langus tuleneb tegelikult sellest, et ÜRO kasutas 1995. aastal SKT ostuvõime leidmisel teistsugust metoodikat kui 1994. aastal.

Eelpool kirjeldatu puudutas riikide järjestamist 1995. a. võrreldavate andmete alusel. Praeguseks, 1998. a. sügiseks on aga teada Eesti indikaatorid ka aastate 1996 ja 1997 kohta, samuti võib teha prognoose ka käesoleva aasta kohta. Vähemalt jämedates joontes on võimalik prognoosida ka seda, milline saab olema Eesti Inimarengu Indeks (IAI) ja Eesti koht teiste maade hulgas siis, kui kokkuvõtteid hakatakse tegema juba 1997. ja 1998.a. indikaatorite alusel.

1996. ja eriti 1997. aasta olid Eestile tugeva majanduskasvu aastad ja ka sel aastal (vaatamata tekkinud probleemidele) töötab majanduskasv olla plussis. Seega SKT (ostuvõimega korregeeritud kujul) tõus suurendab Eesti IAI-t ja seda küllalt olulisel määral. Olulise piiri (IAI väärtus 0,8) ületamine, mis tähistab kokkuleppeliselt jõudmist kõrge inimarenguga maade hulka on reaalselt saavutatav kui Eesti majandus jätkab kasvu ka 1999. aastal. Selleks on vaja viia (teiste IAI komponentide sama taseme säilimise juures) Eesti ostuvõimet arvestatav SKT elaniku kohta ligikaudu 5000 dollarini. Juhul kui ühiskonna üldine seisund võimaldaks ka keskmise eluea eeldatava eluea kasvu näiteks aasta võrra piisaks ka mõnevõrra väiksemast SKT-st.

Eelnenu saavutamine ei pruugi aga oluliselt veel tõsta Eesti kohta riikide pingereas. Oma SKT-d ja IAI-t tervikuna tõstavad ju ka teised maad, sh. postkommunistlikud maad. Näiteks selliste maade edestamine IAI osas nagu Sloveenia, Tšehhi, Kostariika ja Uruguai pole Eestil kolme-nelja aastaga reaalne isegi sel juhul, kui ta areneb väga hoogsalt. Mõöduda on võimalik hea tulemuse näitamise puhul näiteks Ekuadorist, Brasiiliast, Kolumbiast, Panamast ja Bulgaariast, tihe rebimine võib tulla Horvaatiaga.

Lisaks vahepeal madalale langenud SKT-le on Eesti nõrkuseks ka suhteliselt madal eluiga (seda eriti keskealiste kõrge suremuse tõttu). Eesti hariduse näitajad on paremad kui meiega pingerea kohtade pärast konkureerivates Lääne-Ameerika maades, nad pole aga mitte (vähemalt oluliselt) paremad kui teistes tugevates postkommunistlikes maades.

Märkus: Mis puutub maadesse, kus hinnatasemed on suurel osal kaupadel riiklikult fikseeritud (Korea RDV, Iraan, Valgevene), siis nende maade SKT suurused pole turumajanduslike maadega võrreldavad. Kui seda arvutamist siiski mehhaaniliselt teha, siis saadud SKT tase näitab neis maades kunstlikult kõrget elatustaset, tegelikult pole aga paljudele kaupadele ligipääs reaalselt võimalik. Turumajandusse siirdudes toimub taolistes maades paralleelselt nii kunstlikult kõrgendatud SKT näitaja korregeerumine kui ka reaalse SKT langus.

Kas Eestis tekib koostoimiv ühiskond?

1.1. Inimene sotsiaalses keskkonnas. Integratsiooni käsitlemise ja mõõtmise erinevaid aspekte

Sotsiaalse koostoimimise ja homogeensuse (sotsiaalne sidusus, sotsiaalne integratsioon) hindamisel võib eristada kolme põhilist käsitusviisi.

1) Lähtutakse ühiskonna tasandist ja vaadeldakse üksikuid, nn. objektiivseid ühis-

kondliku heaolu indikaatoreid, näiteks vaeste osakaalu ühiskonnas. Kasutatavate näitajate mõõtmise viis ja usaldusväärsus sõltub seejuures suuresti ühiskonna arengutasemest – mida arenenum ühiskond, seda kõrgemale on näiteks vaesuspiir tõmmatud ja seda usaldusväärsemad on selle piiri kasutamisel saadud mõõtmistulemused.

Kuigi vaesuse levik teatud suurtes ühiskonnagruppides ei ole sotsiaalse integratsiooni otsene indikaator, iseloomustab ta ometi seda baasi, millel integratsioon võib tekkida või mitte tekkida. Heaolunäitajate tugevalt lõhestunud ühiskonnalt pole põhjust eeldada tulemusrikast koostoimimist.

Ühiskonna tasandist lähtuva ja heaolu-indikaatoritel põhineva käsitusviisi raames võib püüda arvesse võtta inimeste õiguste ja võimaluste tegelikku realiseerumist korraga terves reas erinevates elusfäärides. Näiteks Euroopa Nõukogu egiidi all läbi viidud projekt „Inimväärikus ja sotsiaalne tõrjutus“ (1995–1997), mis hõlmas kõiki Euroopa Nõukogusse kuuluvaid maid, kat- tis üheaegselt selliseid eluvaldkondi nagu tervis, eluase, tööhõive, haridus ja sotsiaalne kaitse.

Nimetatud valdkondade võtmeprobleemid igal eraldi, sealhulgas ka Eestis (Narusk, 1997) ja kogu Euroopas tervikuna, üldistati rahvusvahelises aruandes „Võimalused ja riskid: Sotsiaalse tõrjutuse trendid Euroopas“, mida esitleti Helsingi konverentsil 1998. a. mais (Opportunity and risk: Trends of social exclusion in Europe, 1998). Nagu hr. Hans Christian Krüger, Euroopa Nõukogu Peasekretäri asetäitja aruannet kommenteerides rõhutas, annavad selle projekti tulemused Euroopale võimaluse kindlaks määrata sotsiaalse tõrjutuse vastase võitluse peamised abinõud.

2) Teise lähenemise raames lähtutakse samuti ühiskonna tasandist, kuid keskendutakse sellele, kuidas inimesed ise hindavad

KIIL 1.1.

Sotsiaalne tõrjutus postsotsialistlikes maades: võtmeprobleemid ja riskigrupid

Euroopa Nõukogu poolt algatatud uurimisprojekti „Inimväärikus ja sotsiaalne tõrjutus“ aruandest võib näha, et postsotsialistlikes riikides on olulisteks probleemideks inimeste tervise halvenemine ja varajane suremus, samuti tervishoiusüsteemi teenuste halb kvaliteet madala tulurühma inimeste jaoks. Peamisteks riskigruppideks on tervise osas noored ja keskealised mehed.

Tööhõive osas on võtmeprobleemideks pikaajalise töötuse kasv ja sellega seostuv üha suureneva inimrühma oht jääda ilma sotsiaalsest kindlustusest ning aktiivse tööhõivepoliitika piiratus. Riskigrupi moodustavad eelkõige madala kvalifikatsiooniga töölised. Postsotsialistlikes ühiskondades on tekkinud ka nn. „uued riskirühmad“ – puuetega inimesed, väikeste lastega emad jt.

Sotsiaalse kindlustuse võtmeprobleemid arenenud maades, eelkõige Põhjamaades, on abirahadest moraalse sõltuvuse tekkimine ning mitetöötavate inimeste tervishoid ja pensionikindlustus. Postsotsialistlikes riikides lisanduvad neile sotsiaalkindlustuse abirahade ebapiisavus abivajajate toimetuleku tagamiseks. Riskigrupid on pikaajalised töötud ja nende pered, samuti vanurid, keda sotsiaalkindlustussüsteem ei hõlma, postsotsialistlikes riikides ka paljulapselised pered ja üksikemadega pered.

Hariduse võtmeprobleemid on põhikoolist väljalangevus, koolist tööle siirdumise raskused ning madala sissetulekuga peredest või vähearenenud piirkondadest pärit laste oht jääda haridusest ilma. Riskigrupid on erivajadustega lapsed, vaeste ja asotsiaalsete perede lapsed. Paljudel juhtudel seostub oht sattuda riskigruppidesse elamisega ääremaaadel.

Eluaseme võtmeprobleemid on väikeste üürikorterite (odavate eluasemete) nappus, elutingimuste ja elukeskkonna järjest kasvav sissetulekute järgne segregatsioon. Riskigrupid on need, kes on oma elamispiinnalt välja tõstetud ega oma õigust saada uut elamispiinda, need, kes elavad seadusvastaselt ehitatud elupindadel, ja need, kelle „paberid“ pole nii korras, et nende alusel saada õigust elamispiinna ostmiseks.

Allikas: *Opportunity and risk: Trends of social exclusion in Europe, 1998.*

oma elutingimusi ja suhet neid ümbritseva sotsiaalse keskkonnaga. Seejuures eristatakse absoluutset ja suhtelist tõrjutust – esimene peegeldab sotsiaalsetest suhetest täielikku väljalülitatust, teine ebavõrdsust (vormiliselt olemasolevate) õiguste kasutamisel ning institutsioonidega suhtlemisel.

Suhtelise deprivatsiooni (st. olukorra, kus inimene ei saa osaleda tegevustes ja omada elutingimusi, mida peab normaalseks see ühiskond, kus ta elab) puudumist võib pidada sotsiaalse integratsiooni tugevnemisele eelduseks. Esimene eelkirjeldatud alustelt lähtuv sotsiaalse deprivatsiooni mõõtmise katse kahe maa – Rootsi ja Suurbritannia – võrdluskontekstis tehti 1990. aastate esimesel poolel (Halleröd, 1996). 1997. a. lülitus võrdlusesse ka Eesti (Eesti Inimarengu Aruanne 1997), kasutades sotsiaalse deprivatsiooni hindamisel samasugust metoodikat (Mack and Lansley, 1985). Selle metoodika puhul määratakse iga maa jaoks eraldi kindlaks tema elanikkonna arvates hädavajalik tarbimistase (tarbekaupade, eluaseme ning tervisekindlustuse ja sotsiaalse suhtlemise võimaluste osas), mida arvestatakse sotsiaalse deprivatsiooni indeksi (SDI) arvutamisel. Võrdlusuurimus näitab, et ka inimeste erinevate eluviiside ja eelistuste arvestamise korral on Eesti keskmine SDI (2,37) kõrgem Suurbritannia (2,33) ja oluliselt kõrgem Rootsi (1,23) omast. Uuringu andmetel puudus Eestis suhteline deprivatsioon vaid esimeses SDI detsiilis.

Sotsiaalse deprivatsiooni indeksi keskmist väärtust Eesti erinevates piirkondades näitab joonis 1.1.

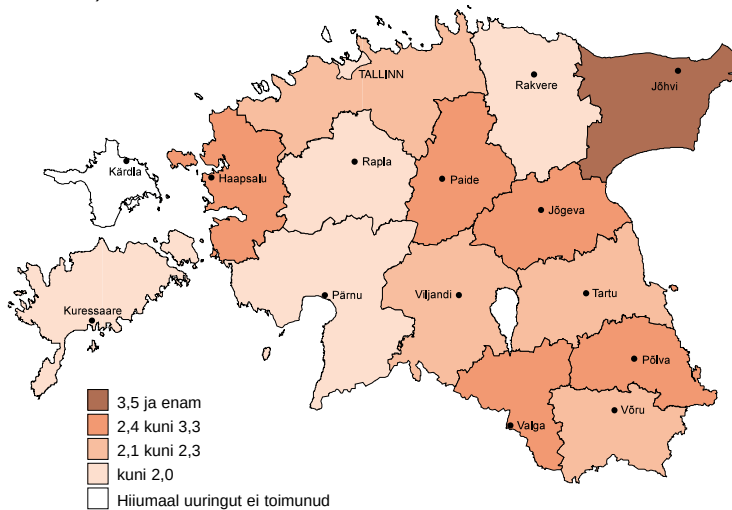
Analoogiliselt võib eraldi välja tuua erinevate sotsiaalsete rühmade – meeste ja naiste, vanade ja noorte, eri rahvuste jt. – deprivatsiooni tasemed ja nende vahelised erinevused. Siingi sõltub palju piirkondlikest iseärasustest. Vaatamata sellele, et Eesti on oma pindalalt väike riik, on piirkondlikud erinevused suured. Näiteks Tallinnas tulenevad suurimad erinevused sellest, millist tarbimistaset või sotsiaalse suhtlemise võimalusi saadakse endale lubada, sugupoolest ja vanusest, aga Ida-Virumaal rahvusest.

Kirjeldatud lähenemisviisi puuduseks on siiski see, et lisaks majanduslikele võimalustele mõõdetakse ainult teatavaid sotsiaalse suhtlemise võimalusi, mis omakorda sõltuvad majanduslikest võimalustest. Sotsiaalse integratsiooni käsitlus peab olema laiem: ta peab hõlmama kogu laia

JOONIS 1.1.

Sotsiaalse deprivatsiooni regionaalsed erinevused

(Mida väiksem on keskmine SDI, seda paremad on sotsiaalse integratsiooni eeldused)

tsiviil- ja sotsiaalõiguste ning -kohustuste spektrit. Lisaks majandusliku olukorra hindamisele tuleb arvestada ka inimese võimalusi saada haridust, tööd ja puhkust ning osaleda poliitilises elus ning seda, kuidas inimesed neid võimalusi kasutavad. Arvesse peab võtma ka ühiskonna arengu ajaloolis-kultuurilist omapära ning pöörama tähelepanu sellele, kuivõrd on inimene ise oma võimaluste, õiguste ja kohustustega rahul ning kuivõrd tunneb ta end lülitununa ümbritseva keskkonna väärtuste ja elamisviiside maailma.

3) Kolmanda, indiviidi-keskse lähene-mise puhul eeldatakse, et inimene on sotsiaalselt hästi integreerunud siis, kui ta ise tunneb, et a) tal on kõik võimalused, õigused ja kohustused, mida tema ise ja tema sotsiaalne keskkond peab tarvilikuks; b) tema väärtushinnanguid ja käitumis-normid sobivad teiste omadega, c) ta on võrdväärne liige sotsiaalsetes suhete-võrkudes (sõbrad, tuttavad, sugulased) ning töö- ja õpingutealastes võrkudes, d) tal on vaba kommunikatsiooni võimalused, e) ta saab vajaduse korral nii formaalset kui informaalset abi, f) tal on õigus ja kohustus osaleda ühiste tähtsate otsuste tegemisel ning g) ta kasutab oma võimalusi ja õigusi ning täidab oma kohustusi teiste ees.

Nii võib ühe sotsiaalse grupi liige (maanimene, vana inimene) olla oma sotsiaalse keskkonnaga hästi integreerunud ka siis, kui ta ei saa endale lubada mõningaid tarbekaupu või suhtlemisvõimalusi, mida mõne teise sotsiaalse rühma liige (linna-

inimene, noor inimene) peab tähtsaks. Määrav on eelkõige võrdlusgrupp.

Sotsiaalne integratsioon kodukoha, Eesti ja Eesti-välisel tasandil võib erinevatel inimestel olla vägagi erinev. Näiteks pikka aega välismaal töötanud või õppinud inimene võib omada rohkem sõpru, õpingu- ja töökaaslast ning ka sugulasi väljaspool Eestit, tema väärtushinnangute süsteem ja käitumisviis võivad sarnaneda enam mõne teise ühiskonna kui Eesti omadega. Sel juhul tavaliselt ei kattu ka isiku väärtushinnangud ning käitumisviis hästi tema sotsiaalses keskkonnas valitsevatega. Samal ajal on üsna palju neidki, kes tunnevad end hästi integreerununa nii kodukoha kui ka kogu Eestiga, kuid mitte Eesti-välise keskkonnaga või siis on ühtviisi integreerunud nii Eesti-sisese kui ka Eesti-välise ühiskonnaga.

Ühiskonnaelu tähtsamate otsuste tegemiseks vajalikku informatsiooni on võimalik koguda vaid sotsiaalsete indikaatorite perioodilisel ja usaldusväärsel registreerimisel. Taoline informatsioon peab olema kättesaadav kõigile, see on hädavajalik eeldus osalusdemokraatia arenemiseks. Traditsioonilistest statistilistest näitajatest või siis vaid üksikvaldkondi (perebühed, etid,

tööhõivesituatsioon) haaravate küsitluste tulemustest ei piisa. Korraliku aluse integratsioonitaseme ja tema dünaamika hindamiseks annaksid kõiki indiviidi oluliseid eluvaldkondi haaravad elanikkonnaküsitlused. Eestis on taoliste küsitluste läbiviimisel teatud kogemus juba olemas. Euroopas koordineerib uute ja omavahel võrreldavate sotsiaalindikaatorite väljatöötamist Euroopa Nõukogu Sotsiaalkomisjon. Eeskuju võetakse eelkõige Põhjamaadest, kus sotsiaalpoliitika tegemiseks vajaliku infobaasi loomisel on saavutatud suurt edu.

Kirjandus:

- Elamistingimused Eestis 1994. a. lõpul. Vihikud 1–5, Tallinn: Hansar, 1995.
- Halleröd B. Deprivation and Poverty: A Comparative Analysis of Sweden and Great Britain. Acta Sociologica, vol. 39, no. 2, 1996: 141–169.
- Narusk A. Human Dignity and Social Exclusion. Estonian country report. Council of Europe, HDSE (97) 10, 1997.
- Eesti Inimarengu Aruanne 1997. Tallinn: 1997: 46–54.
- Opportunity and risk: Trends of social exclusion in Europe. Council of Europe Project on Human Dignity and Social Exclusion, 1998.

1.2. Erinevad generatsioonid üleminekuperioodi Eestis

Eesti üleminekuperioodi (1980. aastate lõpu, 1990. aastate alguse) kandvate idee-

dena võib eristada kaht suunda: ühelt poolt liberaalsesse turumajandusse pürgimist, teiselt poolt sisuliselt konservatiivset rahvusriigi taastamise püüdu.

Eestis toimunud poliitiline ja majanduslik murrang langes ajaliselt kokku globaalsema ulatusega infotehnoloogilise murranguga. See kõik avaldas mõju inimeste karjääritele, täpsemalt eaga kaasneva kogemusepagasi ühiskonnapoolsele väärtustamisele. Kesk- ja vanemaealiste inimeste aastatega omandatud kogemustepagasil uutes oludes enam endist väärtust ei olnud. Põlvkonnad, kes olid oma elu- ja töökogemuse omandanud „vanades“ oludes, leidsid end sattununa olukorda, kus varasem kogemus osutus suuresti kasutuks või isegi takistavaks. Kohanemine turumajanduslike suhete ja käitumisviisidega osutus kergemaks noortel, kellel puudusid vanad käitumismallid.

KIIL 1.2.

Vastuolud tulevikukujutlustes

Kujundlikult kirjeldab kahe vastuolulise suuna kajastumist inimeste teadvuses Mihkel Mutt oma romaanis „Pingviin ja raisakass“: „Imelikul kombel domineerisid Effi fantaasias kaks, pealtnäha sootuks eri maailmadest pärit pildirida. Esiteks: tulevikus on kõik kohad täis väikesi poekesi, mis kaubahulga all ägisevad, ning igal pool asuvad rätsepa-, kingsepa- ja muud töökojakesed. Üks on teises kinni, ei mingeid järjekordi. ... Ja mis veel: kõik need antvargid ja müüjad pidid olema ümberkaudsete elanikega heas isiklikus läbisaamises. Nad olid omad ses mõttes, et lihuniku juurde minnes võis alati küsida: „Hans, kuidas käsi käib?“ ning Hans küsis vastu: „Millal kõrgeaulise isanda tütar maha saab?“ ... Valitses sõprus ja üksmeel. Teisalt pidid tulevases Eesti Vabariigis tingimata olema pikad valgustatud tunnelid, kiired ja ülikiired rongid, pilvelõhkujad ja autotelefonid, telefaksid ning võõra nahavärviga tänavapühkijad. Nood oleksid poliitilised põgenikud, keda tuleviku-Eesti nagu iga heaoluriik oma hõlma alla võtab.“

Nõnda sai eelised põlvkond, kes astus ellu 1990. aastate alguses. See põlvkond oli omandanud eelnevatest kaasaegsema hariduse, paljud olid õppinud või täiendanud end välismaal. 1992. a. sügisel tuli Mart Laari valitsus võimule loosungiga „Plats puhtaks“, mis tõi kaasa ka osa vanema- ja keskealiste tippametnike asendamise noortega.

Samalaadne protsess toimus majanduses. Vanade ettevõtete kõrvale tekkisid põhiliselt noorte käivitatud ja juhitavad uusettevõtted.

Seega sai 1990. aastate alguses ellu astunud põlvkond endale uue olukorra tõttu palju eeliseid tänu oma noorusele. Paljud sotsiaalsed uuringud, nagu stratifikatsiooni-, tulu-, tööturu- jt. uuringud, näitavad, et 90-ndatel aastatel saavutatud sotsiaalne positsioon korreleerub tugevalt elueaga ja et praegune noorem keskiga on olnud kiirelt muutuvates oludes kohanemis- ja võistlusvõimelisem. Noorematele suuri võimalusi andnud ühiskond on aga jätnud suures ulatuses kasutamata vanema põlvkonna ja ka keskealiste teadmised, kogemused jms.

Teataval määral annab eri põlvkondade väärtushinnangute ja vaadete erinevusest või kokkulangevusest tunnistust põlvkondade hoiakute ja vaadete võrdlemine. Järgnevalt esitatud vaatlusaines pärineb põhiliselt avaliku arvamuse uuringu firma Emor septembris 1997. a., osalt ka 1994. a. sügisel korraldatud küsitlustest.

Põhitähelepanu pöörame vanuseskaala äärmistele gruppidele. Keskmist vanusegruppi (35–49 aastased) ei ole järgnevas eraldi välja toodud, kuna nende hoiakutes ei eristu nii selgeid tendentse kui vanematel ja noorematel. Juhime tähelepanu, et kuna praegu on käes juba 1998. aasta, siis on põlvkonnad võrreldes järgnevalt esitatud numbritega juba mõned aastad vanemad.

„Võitjate põlvkond“ (25–34-aastased)

See põlvkond on sündinud kas 1960. aastatel või 1970. aastate alguses. Oma hariduse sai ta kas üleminekuajal või Eesti Vabariigis. Paljud on õppinud või end täiendanud välismaal. Arvutite ja muu tänapäevase tehnikaga ollakse nõ. „sina peal“.

Tänu suurtele poliitilistele, majanduslikele ja infotehnoloogilistele muuda-

KIIL 1.3.

Kommentaare nn. võitjate põlvkonna kohta ühelt selle põlvkonna liikmelt, tippjuhilt Allan Martinsonilt

„Kui me vaaame tänast ühiskonda, siis on võitjate seas tõepoolest kõige rohkem 30–40 aastasi. Need on inimesed, kes said 1988–93 jala ukse vahele, said hakata midagi tegema. Iga äri oli tollal metsikute kasumimääradega, sest kui palka maksti 7 dollarit kuus, siis oli ka 50 teenitud dollarit väga suur raha. See põlvkond sai võitjaks ajaloo tõttu ja ma ei arva, et ta oleks oma võimetelt kuidagi eriline. Hilisemad tulijad, praegused 20-sed, peavad ronima mööda redelit ja löövad kindlasti oma pead vastu meie kanda ära. Meil seda probleemi polnud, sest meie ehitasime selle redeli.“

„Tubli 50–70% sellest põlvkonnast elab hästi ja nimelt nemad juhivad Eesti praegust elu. Sest see, mis toimub Toompeal, puudutab allpool elajaid suhteliselt vähe, igapäevaselt tähtis on see, mis toimub äri-community's ja seal on meie põlvkond kõige rohkem esindatud.“

Allikas: Ajalehe „Postimees“ Kultuurilisa, 6. mai 1998. a.

tustele sai see põlvkond Eesti Vabariigi taasiseseisvumise algaastatel eelise tööjõuturul. Noored said enda käsutusse hulga võtmepositsioone majanduses ja ka poliitikas. Seda põlvkonda on tema eduka ja kiire karjääri ning majandusliku heaolu tõttu hakatud nimetama „võitjate põlvkonnaks“. „Võitjaks“ võib teda nimetada eelkõige majanduslikus mõttes, tööturuvõistluses, mitte aga näiteks kultuuri ja teaduse alal.

Kuna selles vanuserühmas oli 1997. a. küsitluse andmetel vastajate hulgas Eesti kodanike osatähtsus suurem kui teistes, siis võib eeldada, et sellesse vanuserühma kuulunud muulased on olnud edukad ka Eesti kodakondsuse hankimisel.

Mis siis iseloomustab „võitjate põlvkonda“?

- Selles generatsioonis on teiste vanusegruppidega võrreldes enim liberaalse turumajanduse pooldajaid. Ta tõrjub enim neid meetmeid, mille eesmärgiks on majanduslik ja sotsiaalne ühtlustamine. Absoluutne enamik on maksude tõstmise vastu; suhteliselt palju on neid, kes eelistavad proportsionaalset tulumaksu ja on igasuguste kaitsetollide vastu.

- Euroopa Liiduga ühinemise pooldajad on selges enamuses (peab siiski mõnema, et kõige suurem on Euroopa Liidu populaarsus siiski mitte selle põlvkonna, vaid kõige nooremate hulgas), kuid Vene-

maaga suhete arendamist tähtsustatakse teiste generatsioonidega võrreldes vähem.

- Erakondadest eelistatakse neid, kelle vaated on parempoolsed ja liberaalsed.

„Uued noored“ (15–24-aastased)

Kõige nooremate lülitumine ühiskonda ei ole enam nii kerge. Esiteks läheb hariduse omandamine järjest raskemaks (hariduse järkjärguline muutumine tasuliseks), teiseks on paljudele soodsatele ühiskonna positsioonidele asunud nooremapoolded ja keskealised, seega kellegi „pensionile jäämisele“ ei saa loota.

Sellest johtuvad noorimate põlvkonna iseärasused:

- Liberaalse turumajanduse toetamine ei ole enam nii täielik kui eelkäijatel; tuntakse vajadust ka sotsiaalset ja majanduslikku kaitset pakkuvate meetmete järele. Terminitesse nagu riigiaparaat ja (sisseveo)tollid suhtutakse küllalt tolerantelt. Näiteks 2/3 noortest toetab toiduainete kaitsetollide kehtestamist. Samal ajal pooldatakse aga tulumaksu proportsionaalsust. Märksõnad nagu „maareformi läbiviimine ja põllumajanduse toetamine“ (rahakulutamise selleks) selle põlvkonna silmis positiivset suhtumist ei leia.
- Väga oluliseks peetakse häid suhteid naabritega. Euroopa Liiduga ühinemise pooldajaid on kõige nooremate hulgas tunduvalt rohkem kui kõigis teistes vanusegruppides. Suur on nende hulk, kes peavad oluliseks seda, et normaliseerida suhted Venemaaga, ning huvitaval kombel ka nende hulk, kes tähtsustavad riigi kaitsevõime tugevdamist.
- Tunduvalt enam kui teistes vanusegruppides peetakse oluliseks eesmärgiks haridussüsteemi ümberkorraldamist.

Vanem põlvkond (50-aastased ja vanemad)

See põlvkond on sündinud kas sõjajärgses Eesti Vabariigis, sõja ajal või esimestel sõjajärgsetel aastatel. Nende tööperiood langes põhiliselt nõukogude aega. Olles kätte saanud oma igatsetud Eesti Vabariigi, avastasid paljud selle põlvkonna inimesed, et neile pole selles kauaoodatud riigis väärilist kohta.

- Toetatakse sotsiaalset ja majanduslikku kaitset pakkuvaid meetmeid. Absoluutne enamik toetab progresseeruvat tulumaksu ja kaitsetollide kehtestamist.

- Vaid kolmandik selle põlvkonna inimestest toetab ühinemist Euroopa Liiduga. Sama palju on vastaseid ja enam kui veerandil ei ole selget seisukohta.

- Valitsuse tähtsamateks ülesanneteks peetakse kuritegevuse vähendamist, pensionireformi läbiviimist ja valitsuskulude kokkuhoidu.

- Erakondadest eelistatakse maa-erakondi ja sotsiaalset turumajandust pooldavaid erakondi.

Kokkuvõtteks

Generatsioonidevahelised hoiakute erinevused esinevad kõikides ühiskondades. Küsimus on pigem selles, kui suured need on ja kui suured võivad olla, et mitte takistada ühiskonna normaalset kommunikatsiooni ja funktsioneerimist. On ilmselge, et 90. aastate keskpaiga Eestis on generatsioonidevahelised hoiakuerinevused suured. Ühiskondlik dialoog erinevate ühiskonnaelu sihiasetuste ja vormide üle on kujunenud liiga suures osas vaidluseks põlvkondlike sobivusmudelite ja kinnisideede üle.

Rõhutagem siinkohal, et „võitjate põlvkonna“ (siit tuleneb automaatselt, et on olemas ka „kaotajate põlvkonnad“) kujundi liigne ja lihtsustatud võimendamine meedia poolt aitab psühholoogiliselt kinnistada vanema põlvkonna tõrjutust ja „võitjatest“ nooremate tulevikupeessimismi.

Kas on oodata olukorra paranemist? Alust ettevaatlikuks optimismiks võib uuringutulemustest siiski leida. Kõige noorem uuritud vanusegruppidest (15–24 aastased) ei ole enam nii tugevalt fikseerunud äärmuslik-liberaalsete ja individualistlike hoiakutega kui nende eelkäijad, enam väärtustatakse sotsiaalset turvalisust. Võib ka eeldada, et mida kaugemale liigub aeg turumajanduse taastamise momendist, seda suuremaks kujuneb nende ühiskonnaliikmete osatähtsus, kelle konkurentsivõime turumajanduses ei sõltu, vähemalt otsesel kujul, enam riigi sotsialistlikust minevikust. Seni aga peab ühiskond teadvustama ja leidma võimalusi madalama adapteerumisvõimega vanemaalaste toetamiseks ja integreerimiseks ühiskonda.

1.3. Kas haridussüsteem integreerib või murendab ühiskonda?

Haridusel kui moodsa ühiskonna ühel kõige mahukamal ja olulisemal sotsiaalsel institutsioonil on suuri võimalusi ühiskonna siduse loomisel. Samas on teada, et haridussüsteem toimib alati ka valikuliselt ja kihistavalt, tõkestades teatavatele inimestele või rühmadele tee hariduse kõrgematele tasanditele. Nii eemaldatakse nad ühiskondlikus hierarhias kõrgematelt kohtadelt. Millisel määral ja millisel konkreetset formaalhariduse tasemel domineerivad integratiivsed või selektiivsed arengusuunad ja millised nad olemuselt on, sõltub ühiskonnast ja tema arenguastmest. Arengulugu silmas pidades võib väita, et hariduse madalamatel tasemetel on üldiselt ülekaalus integratiivsed ja kõrgematel tasemetel selektiivsed mehhanismid. Aja jooksul on selekteerivad mehhanismid kandunud järjest kõrgemale haridustasemele. Tähtis ei ole mitte ainult see, millisel haridustasemel või hariduse valdkonnas integratsioon ja seleksioon toimuvad, vaid ka see, millisel alusel nad toimivad, st. missugust tüüpi integratsiooni või seleksiooniga on vaadeldavas haridussüsteemis tegemist. Näiteks on ilmne, et ühiskond, mis kõrvaldab kõrgematelt haridustasemetelt terveid sotsiaalseid rühmi (rassi, soo, klassi vmt.), on oluliselt teistsugune kui ühiskond, kus seleksioon toimub teatavate isikuomaduste alusel. Samuti on suur erinevus selles, kas hariduse põhiväärtuseks, mille alusel toimub integratsioon, on rahvuskultuur ja/või rahvusriik või on integreeriva tähendusega niisugused väärtused nagu demokraatia, kultuuriline pluralism, Euroopa ja/või maailma kodanikkond vm. Kõigil neil juhtudel on tegemist eri tüüpi hariduse ja ühiskonnaga ja nende võimaliku arenguga. Oluline on ka see, milline koht on haridusel ühiskonnas ning milline on hariduse ja tööjõutu suhe. Näiteks võis Nõukogude Liidus suhteliselt madala haridusega „proletaarlane“ saada kõrgemat palka ja suurema sotsiaalse tunnustuse osaliseks kui kõrgharidusega „intelligent“. Seepärast oli taasiseseisvumise eelõhtul, kui 1987. a. algatati Eesti õpetajate kongressil ulatuslik kooliuuendusliikumine, üks põhiloosungeid „hariduse väärtustamine“, mis tähendas nõudmist, et ühiskond

tunnustaks hariduse omandamiseks tehtud pingutusi.

Hariduse koht Eesti ühiskonnas

Haridus on eestlastele traditsiooniliselt tähendanud püüdlust, mille nimel tasub pingutada. Väikerahval, kes alates 13. sajandist on suuremalt jaolt elanud võõrvõimu all, on reformatsiooniga kättesaadavaks muutunud haridus täitnud ka kompensatoorset funktsiooni (olla haritud tähendas tunda end võrdväärsemana). 19. sajandi rahvuslikus liikumises sai haridusest rahvusliku enesejaatuse ja majandusliku edenemise oluline allikas.

Viimaste aastate uuringud kõnelevad selget keelt hariduse ja õppimise väärtustamisest Eesti ühiskonnas, sealhulgas mitte-eestlaste seas (Eesti Inimarengu Aruanne 1995 ja 1996). Kõik Eesti arvestatavad poliitilised jõud on haridust pidanud esmatähtsaks. Eesti Vabariigi president on oma kõnedes korduvalt juhtinud tähelepanu hariduse tähendusele Eesti tuleviku seisukohalt ja algatanud oma akadeemilises nõukogus Eesti hariduskontseptsiooni loomise. Sellekohane dokument „Õppiv Eesti“ on valminud. Käesoleva aasta maikuu korraldas Riigikogu hariduse kui riiklikult tähtsa küsimuse üle väitluse ja see ootab järke ning sellekohaste dokumentide vastuvõtmist.

Seega on Eestis olemas ajaloolis-kultuurilised, motivatsioonilised ja poliitilised eeldused, et haridus võiks täita ühiskonda konsolideerivat ja integreerivat ülesannet.

Samas on Eesti noorte väärtusteadvuses, sealhulgas haridusväärtustes viimase tosina aasta vältel toimunud individualistlik pragmatiseerumine: vaimsetele väärtustele eelistatakse ainelisi ja sotsiaalse seisundi väärtusi ning hariduse kutsealast külge peetakse tähtsamaks üldkultuurilisest (Eesti Inimarengu Aruanne 1996). Eelmainitu ning hulk lahendamata probleeme hariduses üldse ja hariduse kättesaadavus eriti, *näitavad, et hariduse ühiskonda diferentseerivad alged tugevnevad.*

Elanike haridustase kui hariduse integratiivsete funktsioonide realiseerumise eeldus

1995. a. „Eesti tööjõu-uuringu“ põhjal on võimalik saada ettekujutus Eesti elanikkonna haridustasemest (tabel 1.1.).

Eesti elanikkonna formaalhariduse kvantitatiivsed näitajad on märkimisväärselt head ega jää millegi poolest alla kõige arenenumatele riikidele. Ka see on eelduseks, et haridusel on võimalus täita Eesti ühiskonnas integreerivat rolli.

TABEL 1.1.

Eesti tööealise elanikkonna

(1995. a. 24–56 aastaste ning 1989. a. 24–55 aastaste naiste ja 1995. a. 24–61 aastaste ning 1989. a. 24–60 aastaste meeste)
ja noorte tööealiste (24–33 aastaste) haridustase

Formaalharidus / tase	Tööealised 1995 %	Tööealised 1989 %	Noored 1995 %
I tase	15	20	6
algharidus	3	6	1
II tase	42	38	52
üldharidus	28	26	31
kutseharidus	14	12	21
III tase	43	41	42
keskeriharidus	25	24	27
kõrgharidus	18	18	16

Allikas: ETU '95, EV Haridusministeerium.

KIIL 1.4.

Eesti ja arenenud riikide formaalhariduse kvantitatiivsete näitajate võrdlus

Tabelist 1.1. selgub, et 1995. a. oli Eesti tööealise elanikkonna hulgas ligi 85% neid, kel oli vähemalt II taseme haridus, s.t. kas üld- või kutsekeskharidus. OECD riikide vastav keskmine näitaja oli 1992. a. vanuserühmas 25 – 64 55%. Vanuserühmas 24 – 33 oli Eestis 1995. a. neid, kel oli vähemalt II taseme haridus, pisut üle 94%. OECD riikide vastav keskmine näitaja samas vanuserühmas oli 1992. a. 65%. Nendest tööealistest, kel on vähemalt II taseme haridus, on ligikaudu pooltel ka III taseme haridus. Seesama näitaja oli USA-s 1992. a. 37%, Saksamaal 27% ja Kanadas 58% (Education...: 20). Kui lugeda tehnikumiharidust II, mitte III taseme hariduseks, oleks Eestis 1995. a. olnud nende tööealiste hulgas, kel on III taseme haridus, ülikooli või rakenduskõrgkooli lõpetanud 21%.

Viimaste aastakümnete haridussuundumusi

Haridusloo jälgimine aitab anda hinnangut olevikuseisule ja prognoosida tulevikku. Formaalhariduse kvantiteeti iseloomustavate ja meile kättesaadavate näitajate põhjal on võimalik konstrueerida arvread, mis iseloomustavad õppijate liikumist ühelt haridustasemelt teisele.

Eesti formaalharidussüsteemi viimase 30 aasta kvantitatiivseid näitajaid (tabel 1.2.) silmas pidades võib välja tuua järgmised suundumused:

- Edasiõppijate osa põhikooli lõpetajate hulgas on viimastel kümnenditel püsikindel ja suur. Siinjuures tuleb arvestada, et nõukogude ajal oli põhikoolist väljalangemine minimaalne, taasiseseisvumisest alates on see aga suurenenud.

- Üldhariduslikul keskkoolil (*resp.* gümnaasiumil) on pidev ja viimastel aastatel (alates aastast 1988) järsult tugevnev eelisseisund kesktaseme kutseõppeasutuste ees: üldkeskharidust kas päeva- või õhtuõppes on pärast põhikooli lõpetamist asunud viimase veerandsaja aasta jooksul omandama vähemalt 56% lõpetanutest. Ses suhtes olid mõõna-aastad 1985–1987, mil senisega võrreldes suure osa põhikooli lõpetajaist (umbes veerandi) juhtisid nn. suunamiskomisjonid kutsekoolidesse.

- Põhikoolist kutsekooli siirdujate osa on püsinud alates 1985. aastast suhteliselt muutumatuna, moodustades 20–26% põhikooli lõpetanutest. Siinjuures on eelistatud neid kutsekooli programme, mis võimaldavad omandada ka üldise keskhariduse ega sule lõpetanute ees kõrgkoolide uksi. 10–12% lõpetajaist on asunud keskkooli järel kutsekooli (tabel 1.2., viimane veerg).

- Keskeriõppeasutustesse astujate arv on järsult vähenenud pärast 1992. a. kevadist uut haridusseadust, mis võimaldas peale ülikoolihariduse omandada ka teist tüüpi kõrgharidust ja laskis paljudel n.-ö. endistel tehnikumidel „üle kasvada“ rakenduskõrgkoolideks.

- Rohkearvuline ja järjest kasvav osa keskkoolilõpetajaist õpib edasi hariduse kõrgtasemel. III taseme haridust pole asunud omandama mitte ainult gümnaasiumide lõpetanud, vaid ka kutsesüsteemist tulnud.

- Alates 1990. aastast on kõrghariduse omandamine rohkearvuline, sealhulgas on

TABEL 1.2.

**Põhikooli ja keskkooli lõpetanute edasiõppimine sama aasta sügisel ajavahemikus
1966 – 1996 (%)**

Edasiõppimine	Põhikooli lõpetanutest jätkas õpinguid		Keskkooli lõpetanutest jätkas õpinguid			
	kokku	keskeri- õppe- asutuses	ülikoolis	rakendus- kõrgkoolis	Kokku keskeri- õppeasutuses, ülikoolis, rakendus- kõrgkoolis	Kutseõppe- asutuses hariduse II tasemel
Aasta						
1966	-	24	7	-	31	-
1970	84	26	8	-	34	-
1975	94	21	9	-	31	-
1980	97	18	12	-	30	-
1985	99	22	12	-	33	-
1986	97	21	11	-	32	-
1987	97	22	12	-	33	-
1988	97	23	12	-	35	-
1989	-	24	15	-	39	-
1992	93	16	22	8	46	10
1993	95	13	21	9	44	10
1994	102*	27	30	10	67	12
1995	95**	16	45***	45***	61	12

* arvestuslik

** 1996. aastal

*** ülikool ja rakenduskõrgkool koos

Allikas: Haridus Eestis. Statistikaamet (aastad 1966–1989); Neudorf R. ja Ruus V. Eesti haridussüsteem statistika peeglis (1992–1994) ja Haridusministeeriumi infoleht „Kutseharidus 1997“ (1996).

ülikooli sisseastujate osa järjekindlalt suurenenud (tabel 1.2.). Üldse asus 1996. aastal III taseme haridust omandama 69% kevadistest lõpetanutest. Lisaks ülikoolidele ja rakenduskõrgkoolidele, kuhu siirdus 53% lõpetanuist, läks veel 16% gümnaasiumide lõpetanuist keskeriõppeasutustesse.

Viimaste aastate arengusuundi silmas pidades võib väita, et Eestis on küpsemas eeldused *universaalse keskharidusjärgse hariduse* tekkeks, mistõttu võtmerolli hakkab ühiskonnas senisest veelgi enam etendama *kõrgharidus*. Sellest, millistes suundades areneb kõrgkool, sõltub oluliselt see, missugused integratsiooni- või selektsioonimehhanismid käivituvad Eesti hariduses ja ühiskonnas tervikuna.

Hariduse kvantiteeti iseloomustavad kõrged näitajad osundavad sellele, et tähelepanu keskmesse peavad kerkima

hariduse kvaliteedi probleemid. Hariduse kvaliteedi puhul tuleks viimasel kolmel aastakümnel toimunud muutusi silmas pidades rõhutada, et nõukogude aja haridushõivet iseloomustavad kõrged näitajad on üsnagi petlikud, kui neid ei vaadelda rööbiti hariduse kvaliteediga.

Nõukogudeaegseid õppekavu iseloomustas kõigil haridustasemetel: a) kõigile ainetele vajutatud ideoloogiline pitser, kusjuures moonutuste all kannatas eriti sotsiaal- ja ajalooõpetus, b) äralõigatus muu maailma vaimsest arengust, Lääne filosoofia, kunsti ja teaduse kättesaadavus peamiselt läbi kommunistliku ideoloogia prisma, tehtud nn. „kriitika“ vahendusel, c) vaimse isolatsiooni võimendumine väheste võõrkeelte oskuse tõttu, d) entsüklopeedilise, eeskätt loodusteadusliku faktiteadmise ja nn. valmisteadmise ülitugev eelistamine, võrreldes probleemide lahendamisele, otsustamisele ja muutuste esilekutsu-

misele suunavate teadmistega, e) traditsiooniline, põhiliselt mälule toetuv õpimiskäsitlus ja autoritaarne õppeprotsess.

Murrang hariduse kvaliteedi uute kriteeriumide kujundamisel algas uue õppekava legitimeerimisega 1989/90 – seega aasta enne taasiseseisvumist. Kõige olulisemateks muutusteks tuleb pidada lahtiütlemist kommunistlikust ideoloogiast, sotsiaalõpetuse kavva võtmist, võõrkeeletõpetuse mahu otsustavat suurendamist ning ligi kolmandiku õppeaja jätmist keskkoolide endi kasutada oma profiili kujundamiseks ja õpilaste valikuks. Õppekavade reform kandus pärast taasiseseisvumist 1991. a. ka kutse- ja kõrgharidusse ning jätkus üldhariduses.

Reformi kestel tehti järgmised olulised sammud:

- 1996. a. sügisel legitimeeris EV Valitsus põhikooli ja gümnaasiumi uue õppekava, mis asetab pearõhu prob-

leemide lahendamisele, info valimise ja kasutamise oskusele, kriitilise mõtlemise ja iseseisva otsustusvõime, koostöö ja õpitahte ning -oskuste kujundamisele. Koolide iseseisvust suurendab nõue koostada oma õppekava ise, võttes aluseks riikliku õppekava põhimõtteid ja ainekavu. Vene õppekeele koolid hakkavad aastase hilinemisega põhijoontes samuti õppima uue riikliku õppekava alusel, kusjuures on arvesse võetud nende oma kultuuri säilitamise vajadust ning tehtud vajalikud kohandused keeleõppes (eesti keele kui riigikeele omandamise vajalikkus);

- kõrghariduses siirduti nn. kursuste süsteemilt nn. aineõpetusele, mis võimaldab kohustuslikku õppekava täita eri tempos ning teatavates piirides valida õppesisu;
- kutsehariduses oli olulisim kutse- ja kõrghariduse kehtestamine ja kutsehariduse raskuskeskme kandumine rasketööstuse erialadelt teeninduse erialadele.

KIIL 1.5.

Integreerivat toimet avaldavad haridustegurid

- Eesti elanikkonna kõrge ja põlvkonniti suhteliselt ühtlane haridustase.
- Hariduse kõrge (formaalne) prestiiž ühiskonnas.
- Kolmanda sektori haridusalaste ühenduste (Õpetajate Liit) teke, eriti 1995. a. asutatud Haridusfoorum, mis kord aastas korraldab esilekerivate ja põletavate haridusprobleemide avalikku arutelu.
- Formaalaridussüsteemis õppijate kõrge õpimotivatsioon.
- Põhikooli ja kesktaseme õppeasutuste, eriti gümnaasiumi lõpetanute hulgaline edasiõppimine, massilise keskharidusjärgse, s.h. kõrghariduse teke.
- Üldhariduse, resp. üldhariduslike päevakoolide kasvav osa, millega välhitakse liiga paljude õppijate varast spetsialiseerumist, mis halvendaks elukestva õppimise eeldusi.
- Arvutitehnoloogia ulatuslik haridusse siirdumine, k.a. „Tiigrihüppe“ programm, mille kohaselt on kõikides põhikoolides lähemal ajal vähemalt üks ja gümnaasiumides kaks arvutiklassi (Eesti Inimarengu Aruanne 1996). See võimaldab otsustavalt kaasajastada õpetust ja tasandada hariduse kättesaadavuses ja kvaliteedis erinevaid regionaalseid erinevusi, sama protsess toimub ka haridussüsteemi muudes lüülides; infotehnoloogia siirdumisega haridusse on seotud ka kaugkoolituse teke ja järjest suurem levi.
- Avatud ülikoolide avamine kõrgkoolide juures. See võimaldab omandada kõrghariduse töö kõrvalt ja suuresti iseõppimise ning kaugkoolituse abil.
- Täiskasvanute hariduse laienemine ja koolitusturu teke.
- Rahvusvaheliste haridusprogrammide (Avatud Eesti Fond, Phare, Tempus jt.) positiivne roll Eesti integreerumisel Euroopasse ja maailma.
- Sotsiaalsete ja haridusväärtuste lähenemine Eestis ja arenenud demokraatiaga maades.

Haridussüsteemi juhtimisel liiguti 1980. aastate lõpust alates nõukogude ülitsentraliseeritud hariduselt ulatusliku deitsentraliseerimise suunas. Ent alates 1990. aastate keskpaigast – seoses kõrgkoolide akrediteerimise ja gümnaasiumi riigieksamite sisseseadmisega – võib täheldada uut nihet tsentralisatsiooni suunas. Deitsentraliseerimine/tsentraliseerimine hariduses on olnud siiski juhuslikku laadi, süsteemitu ja nii on tekkinud olukord, kus osa hariduse valdkondi on ületsentraliseeritud (riigieksamid oma praegusel kujul) ja osa valdkondade eest puudub vastutus (kohalikul omavalitsusel on deklaratiivsed, üle jõu käivad kohustused hariduse alal).

Hariduse praegune seisund: teelahkmed

Allpool püüame hariduse praegust olukorda vaadelda tema võimaliku ühiskonda integreeriva/desintegreeriva toime seisukohalt.

Millised suundumused edaspidi hariduses ülekaalu saavutavad – kas integratiivsed või desintegratiivsed – sõltub kogu ühiskonna edasistest arengusuundadest, mida mõjutavad oluliselt ka hariduspoliitilised otsused.

Desintegreerivat toimet avaldavad haridustegurid

- Koolieelse (alus)hariduse ebarahuldav olukord. Hariduspoliitika tasandil pole selge, milline peaks olema alushariduse kvaliteet ja mida sellega taotletakse. Mitmetes regioonides napib lasteaiakohti, paljude perede jaoks on lasteaiamaks liiga suur. Suureneb lasteadevaheline konkurents. Kriteeriumiks on laste ettevalmistatus kooliks. See põhjustab lasteadeade vanemate rühmade (5–7-aastased) järjest suurema sarnanemise kooliga. Seda tendentsi võimendab Eesti suuremates linnades I klassi astumisel toimuv varjatud konkurss. Tulemuseks on tugeva konkurentsituatsiooni tekkimine juba varases eas ja eliitlasteaiade, tavalasteaiade ning kodus kasvanud laste vahel järjest suurenev lõhe ning nende erinev haridus- ja eluperspektiiv.
- Koolidevaheliste erinevuste regionaalne suurenemine (seda ka suuremate linnade erinevates rajoonides). Esile kerkivad hariduskriisi piirkonnad, kus regiooni üldise mahajäämusega kaasneb koolide ja lapsevanemate halb majanduslik seisund, koolide sulgemine ning õpetamise kvaliteedi ja õpikeskkonna mahajäämus. See kõik kulmineerib halvemates riigieksami tulemustes. Regionaalses mõttes on otsustava tähtsusega keskhariiduse tasand, mille kaudu võib toimuda haridusvõimaluste ühtlustumine.
- Eelnevast tulenev koolide erinev orientatsioon: mainekad koolid tegutsevad suuresti selekteerivalt, heites kõrvale vähemvõimekaid ja vähekindlustatud perede lapsi, nn. tavakoolid on sunnitud kõiki lapsi vastu võtma ja peavad seetõttu tegema suuremaid jõupingutusi, et tagada hariduse rahuldavat kvaliteeti. Esimeste üleoleku sellealastes näitajates on aga juba ette kindlustanud õpilaste valik.
- Suur hulk lapsi ei täida koolikohustust, kaudsete hinnangute põhjal on neid ligikaudu 3–3,5% koolikohustuslike üldarvust. Riskirühmadeks on siinjuures 5.–7. klass ja poisid. Nende perspektiiv saada püsivat tööd on minimaalne, seetõttu kujuneb see kontingent suurte sotsiaalsete probleemide (kuritegevuse, narkomaania jm.) allikaks. Kuritegevuse kohta käivad andmed räägivad sellest, et probleem on praeguseks juba küpsenud.
- Erivajadusega laste, sh. puudega laste õppimine tavakoolis ja nende integreerimine ühiskonda on ikka veel suures osas lahendamata probleem.
- Kuigi võib täheldada positiivseid nihkeid vene õppekeele koolide integreerumisel Eesti haridussüsteemi, on probleem lahendusest kaugel: venekeelne põhikool ei suuda mitmel põhjusel (üks olulisimaid on vene koolis töötavate eesti keele õpetajate madal kvalifikatsioon) tagada eesti keele valdamist sel tasemel, et põhikooli lõpetaja võiks jätkata õpinguid mis tahes kesktasandi õppeasutuses. Edasiõppimine vene õppekeele gümnaasiumis aga ahendab nii või teisiti väljavaateid jätkata õpinguid mis tahes eesti kõrgkoolis. Ka pole hariduse juhtimise tasandil piisavalt teadvustatud multikultuurilise ühiskonna olemasolu Eestis ega osatud valmistada mitte-eestlaste iseregulatiivseks suundumuseks panna oma lapsi eesti õppekeele kooli.
- Hariduses on suurenemas sooline ebavõrdsus meessoos kahjuks ning see erinevus süveneb. Erinevus on kõige drastilisem hariduse kõrgemal tasemel: neid noori naisi, kes olid omandanud III taseme hariduse (ülikool, rakenduskõrgkool või tehnikum), oli 50,4% (ülikooliharidusega 18,9%) ja mehi 33,5% (ülikooliharidusega 12,4%). Samas on rahaline ja sotsiaalne tasu, mida kõrgharidusega naised oma pingutuste eest saavad, oluliselt madalam kui sama haridusega meestel.
- Hariduse II tasemel tehtav kutseharidusreform kulgeb aeglaselt ning ebakindlalt, osalt seetõttu, et tööturg kiiresti ning pidevalt muutub ega anna piisavalt selgeid signaale erialade valiku ja sisu osas, ning osalt seetõttu, et hariduse iseregulatiivsed tendentsid, mille tulemuseks on gümnaasiumi astujate suur arv, on osundanud selle arusaama kujunemisele, et ebakindlas töömaailmas on üldkeskhariidus vajalik edasiseks, s.t. elukestvaks õppimiseks ja ameti omandamiseks ning suur osa kutseharidusest peaks omandatama pärast keskkooli.
- Põhikoolist väljalangejatel ja neil, kes ei ole võimelised seal õppima, pole haridussüsteemis kohta.
- Hariduse kvaliteedi määramise kriteeriumides valitseb segadus; vastuolu on juba näiteks üldhariduskooli uue õppekava sees, mis väljendub selles, et mitu ainekava ei ole kooskõlas õppekava üldprintsiipidega. Varjatud ja sügavamad vastuolud, mis läbivad terve haridussüsteemi, on tekkinud vananenud positiivistlikust õppimis- ja teadmiskäsitusest. Kvaliteedi kriteeriumide ähmasuse puhul osutuvad kaotajateks eelkõige ühiskonna madalamad kihid, kes ei suuda vastuolulistest nõudmistest orienteeruda.
- Akadeemilise õhkõnna ja vaba uurimise vaimu allutamine korporatiivsetele ja kitsastele majandushuvidele ning kõrghariduse, teaduse ja erasektori nõrk seos; teaduslale tehtava arendustegevuse ilmne alahindamine, teaduse rahastamise vähenemine läbipaistvus ja korporatiivsus ning usaldamatus.
- Hariduse alafinantseerimine, mis viitab hariduse sügavalt marginaalsele staatusele ja mistõttu on pidevalt õhus õpetajate streik. Kõrghariduses töötavate õppejõudude ja teadurite palkade ja uuringute rahastamise probleem on kriitiline, sest praegustes oludes ei suudeta taastoota ühiskonna intellektuaalset baasi, sh. pedagoogilist ressursi, tagada õpetajate uuenemist koolis ega varustada järjest laienevat kõrgharidust õppejõudude ega õppevahenditega.
- Täiskasvanukoolituse hõive on väike, vanuserühm väga erinev ja pigem süvendab formaalhariduses ja ühiskonnas alguse saanud ebavõrdsust. Oluliselt vananenud stereotüüpide tõttu on keskmiste ja vanemate vanuserühmade õpimotivatsioon täiskasvanute koolituses väga madal, pigem võib rääkida üle 40-aastaste (kes peavad end õppimiseks liiga vanaks) heidutatusest (vt. ka käesoleva trükise täiskasvanukoolituse osa). Koolituse vähenemine kättesaadavus nende jaoks, kes seda kõige rohkem vajavad, suurendab täiskasvanukoolituse elitariseerivat toimet.
- Õpimotivatsiooni pragmatiseerumine ja individualistlikuks muutumine.

KIIL 1.7.

Haridusstsenaariumide eeldused

Ühiskonna sidusus, integratiivsus iseloomustab ühiskonda sel alusel, kas ta toimib inimesi ja rühmi (erinevaid kogukondi, gruppe, ringkondi) ühendavalt või lahutavalt, kaasahaaravalt või eemaletõrjuvalt.

Lahutav ühiskond on tugevasti polariseerunud ja korporatiivne, üliedukad vastanduvad mahajääjatele ja „igauks sureb omaette“. Pole erinevate huvirühmade ja inimeste vahelist asjalikku, kõigi osapoolte huvisid arvestavat dialoogi, iseloomulikud on teravad konkurentsituatsioonid. Usaldusnivoo on madal, ametnikkond vastandub rahvale. Ühiskonda tervikuna iseloomustab poliitiline passiivsus, kodanikualgatuslikud ettevõtmised ei etenda ühiskonnaelu korraldamisel märkimisväärset osa.

Ühendaval ühiskonnal on kõrge sidususeaste ja tugev keskkihit, suhteliselt vähe on mahajääjaid, tipud ei vastandu ülejäänutele. Domineerivad koostöösuhted ja üksteiselt õppimine, seda ka erinevate vaadete ja erineva positsiooniga inimeste ja rühmade vahel. Tuntav on positiivse Eesti-identiteedi olemasolu. Avalik sektor on efektiivne ja läbipaistev. Valitsusvälised organisatsioonid on kiiresti edenenud, kodanike ühendustel on ühiskonnaelu korraldamisel demokraatlike otsuste tegemisel oluline osa.

Ühiskonna uuenemisevõimet iseloomustavad innovaatilisus ja püüdluste tase; kas rakendatakse uusi ideid, tehnoloogiaid ja oskusi, kasutatakse maksimaalselt ära võimalusi (kogu maailma ulatuses) ning nähakse ette probleeme ja arenguvõimalusi (ennetav, jätkusuutlik ühiskond) või seatakse eesmärgiks ellujäämine ja rahuldutakse olemasolevaga, probleeme lahendatakse pärast nende tekkimist (reageerimisühiskond).

Suure uuenemisevõimega ühiskonna arenguga kaasnevad kõrgetasemeliste innovatsioonide kiire juurdevool ja levi, uuenduste, sh. revolutsiooniliste leiutiste ja uute kvaliteetide katsetamise teadlik soosimine ning õppimisvõime ja tahe. Eriti olulised on ühiskonnale innovatsiooni ja arendustegevuse strateegiad. Valdav on oivalisuse ja edu filosoofia; fosforiidiõda ja laulvat revolutsiooni mäletatakse kui näidet Eesti teerajaja rollist, „ime tabamisest“. „Teerajaja Eesti“ on muutunud kaubamärgiks.

Väikese uuenemisevõimega ühiskonna innovaatilisus on väike, domineerivad majanduslik „realism“ ja kitsas utilitarism, püüdluste tase on valdavalt madal, eneseusk ja loovus väikesed, ennast võrreldakse endast kehvematega. Probleeme ja riski püütakse vältida. uue ja võõrsilt tulnu suhtes valitseb umbusk, (enese)kriitilisuse aste on madal ning mineviku ja oleviku suhtes orienteerutakse halvasti. Eksperimenteerimine jäetakse teistele ja kasutatakse lahendeid, mis on end kusagil juba õigustanud.

JOONIS 1.2.

Neli visiooni Eesti haridusest aastal 2015

Haridusstsenaariumid

Eesti hariduse tulevikuvõimaluste kohta aastaks 2015 on esitatud 4 visiooni.

Hariduse toimimist vaadeldakse kogu ühiskonna arengu kontekstis, keskendudes hariduse institutsioonilisele määratlusele. Haridust mõistetakse institutsioonilise või institutsionaliseeritava õpetusena nii avaras tähenduses, et see hõlmab nii formaalhariduses kui ka väljaspool seda toimuvat õppimist ja õpetamist (mitteformaalharidus, mis haarab täiskasvanukoolituse mitmeid vorme, huviharidust, iseõppimist jms.). Hariduse institutsiooniline areng kätkeb mehhanisme, mis võimaldavad ühiskonnas võimendada ning tunnustada haridusinitsiatiive ja uuendusi, sh. uusi õppimisviise ja -vorme.

Eesti 2015. aasta haridusstsenaariumide koostamisel on võtmeteguriks valitud kaks ühiskonna iseloomu määravat baasilist tegurit - *ühiskonna sidusus*, *integratiivsus* ja *ühiskonna uuenemisevõime* - ning stsenaariumides on arvestatud nende koostoju.

A. Rahvuskese ühiskond ja traditsiooniline kool. Globaliseerumissuundumustega kaasnevaid võimalusi ei kasutata ära, identiteet ja sellele tuginev ühiskonna integratsioon on rahvusriigikesksed. Valitsevad on traditsiooniline haridus ja suletud rahvuskese haridussüsteem. Hariduse kättesaadavus, eriti tema madalamatel tasanditel on hea ja haridushõive kõrge. Kooliarenduses järgitakse Põhjamaade eeskujut. Õppekavades pööratakse suurt rõhku põhioskustele ning maailmas juba loodud teadmiste ja oskusteabe omandamisele. Igakülgse intelligentsuse arendamine ja kogu elu iseseisvalt õppiva inimese kujunemine põhikooli lõpuks ei ole eesmärk. Valdav on passiivne õpikeskkond ning infotehnoloogia tulek hariduses pole kaasa toonud ei hariduse ega ühiskonna olulist uuenemist. Tööturu nõudmiste ja haridussüsteemi väljundi vahel valitseb vastuolu, eriti tööturu osas. Haridust rahastatakse põhiliselt riigieelarve kaudu. Õpilaste arvu vähenemist alg- ja põhikoolis (vastavalt 2005. a. ja 2010. a.) kasutatakse ära kui võimalust suurendada investeerimiste mahtu õpilase kohta ja seega parandada õpetamise kvaliteeti. Haridussüsteemi kaudu tagatakse üsna tõhus ühiskonna sidusus, kuid mitte tulevikku suunitletus ja uuenemine.

B. *Korporatiivne ühiskond ja pidevalt algavad haridusreformid.* Ühiskonna killustatuse ja vastandlike huvide tõttu valitseb heitlikkus ka hariduse vallas. Uued ideed on visad juurduma, uuenduslikku ja edukusele suunatud ühiskonda ei teki, ühiskondlik energia kulub omavahelisele võistlemisele. Hariduses valitseb ideoloogiline segadus – nõukogulikud jooned on segunenud liberaalsetega ja oma (Eesti) haridusideoloogia suhtes pole jõutud kokkuleppele. Soovitakse näha sellist kooli nagu on heaoluühiskonnas, samas aga püütakse hariduses rakendada pigem liberaalsele ühiskonnale omaseid malle, ilma et samal ajal 3. sektoris toimiksid kompensatsioonimehhanismid. Ilmnevad eri tasandite õppekavade ja neis sõnastatud põhimõtete ja ainekavade vahelised ning traditsioonilise nn. puhtale teadmisele ja rakenduslikule teadmisele orienteeritud õppekavade vahelised vastuolud. Probleemid kuhjuvad, lahendused lükatakse otsustusvõimetuse tõttu edasi. Koolidest väljalangevus on suur, majanduslik ja piirkondlik ebavõrdsus ilmneb ka hariduses. Hoitakse kinni pearahasüsteemist ja kui väheneb õpilaste arv, kärbitakse hariduskulusid. Mida kõrgem on haridustase, seda tugevamalt ilmneb ebavõrdsus hariduses. Ebavõrdsust süvendavalt toimib ka täiskasvanuharidus. Paljukultuurilist keskkonda eiratakse, eesti- ja venekeelse kooli integreerumine kulgeb isevoolu teed. Süsteem ei ole suuteline taastootma heatasemelist pedagoogilist kaadrit. Tööturul valitseb pidev puudus vaimselt võimekatest ja arenemisvõimelistest töötajatest.

C. *Tugevalt polariseerunud ühiskond ning turukeskne haridus ja eliitkoolid.* Haridust käsitletakse indiviidi ressursina ja haridussüsteem osutab haridusteenust. Võimekatele ja materiaalselt hästikindlustatuile saab pakkuda kvaliteetsemat teenust. Haridussüsteem on kõigil tasanditel jagunenud eliit- ja tavahariduseks. On hakanud toimima unelmate skeem: eliitlasteade – eliitkool – mainekas kõrgkool. Õppekavades valitseb individualistlik ning konkurentsile, kõrgkoolides rahvusvahelisel tööturul läbilõõmisele põhinev suunitlus. Eliitkoolid erinevad tavakoolidest nii ainekäsitle, nüüdisaegsete õppemeetodite rakendamise kui ka parema pedagoogilise kaadri poolest. Riiklike ressurside kõrval on hariduses üha suurem osa era- ja väliskapitalil – paraku küll pigem elitaarsust süvendav osa.

Koolivõrk kujuneb välja koolide omavahe- lises olelusvõitluses, see võimendab piirkondlikku ebavõrdsust. Tugev erasektor ja hariduse ulatuslik institutsiooniline laiene- mine tagavad siiski paindlikkuse ning toimi- vad mõningal määral ebavõrdsust kom- penseerivalt. Üha süvenev polariseerumine ei suuda aga siiski tagada jätkusuutlikku inimarengut ja elukestva õppimise võima- lused ei saa osaks kaugeltki mitte kõigile ühiskonnaliikmeile. Tööturg on tugevalt polariseerunud ning tema nõuded hariduse- le vastuolulised. Ainult mainekate eliit- koolide lõpetanud suudavad edukalt võis- telda ülemaailmsel tööturul ja saada tööle edukatesse rahvusvahelistesse firmadesse.

D. *Integratiivne ühiskond ja Õpi-Eesti.* Õpiühiskonna eelduseks on mitmesuguseid institutsioone ja sektoreid hõlmavate tõhusate koostöövõrgustike teke (olulised on ka elek- troonilised võrgud), olukorra kriitiline analüüs, probleemide lahendamise võime, vastuolude ärakasutamine uusi lahendusi stimuleeriva tegurina ning salliv suhtumine eriarvamustesse. Inimkapital on rahvuslik rikkus ja haridus rahvuslik väärtus. Poliitilised jõud ja 3. sektori organisatsioonid on jõudnud kokkuleppele hariduse aren- damise põhimõtete osas. On tehtud teadlik valik tasakaalustatud ja jätkusuutliku arengu suunas ning ühtlasi ühitatud sellega oma rahvuslik haridusmudel. Haridus on muutun- nud kogu ühiskonda läbivaks, sest haridus- korralduses on arvestatud sellealast initsiatiivi ning kasutusele on võetud uusi haridus- vorme. Õppekavades on põhirõhk sellel, et õppeprotsessis luua uusi teadmisi ning õppekava arendus on muudetud süsteemi- ks. Põhjalikud muutused hariduses ja õpikeskkonnas tuginevad suuresti avaliku sektori ning era- ja kodanikualgatussektorite koostööle, ühiskonna erinevate väärtuste interaktsioonile ja infotehnoloogia loodud võimaluste efektiivsele kasutamisele. Hari- duse rahastamiseks rajatud paindlik mitme- allikaline ja mitme kanali kaudu toimiv süs- teem, milles on ühendatud paljude sektorite ja rahvusvahelised vahendid (sihtfinantseeri- mine, sihtkapitalid jms.). On loodud süstemaatiliselt toimivad, hariduse ja töötu- ru vahelist koostööd tagavad institutsioonid.

Kõikide stsenaariumide „idud“ on ühiskonnas põhimõtteliselt olemas. Korpo- ratiivse stsenaariumi arengut võib käsitleda jätkustsenaariumina, mis võib saada tege-

likkuseks suurima tõenäosusega või olla üleminekustsenaarium mingile muule arengurajale või nende teatavale kombinatsioonile. Õpi-Eestit võib stsenaariumide autorite arvates käsitleda kui soovitud või „unelmate stsenaariumi“, mis tegelikult ainsana neljast stsenaariumist suudab tagada jätkusuutliku arengu. Suur ühtlane haridushõive ja kõrge õpimotivatsioon formaalhariduses on näiteks selgelt Õpi-Eesti poole viivad suundumused. Hariduses valitsev ideoloogiline segadus ja haridussüsteemi võimetus end ise taastoota tõukavad ühiskonda korporatiivse arengu suunas, haridussüsteemi sisuline suletus viib traditsioonilise kooli poole ning hariduses ilmnev ja selle kaudu süvenev majanduslik ja piirkondlik ebavõrdsus suunavad polariseerunud ühiskonna poole.

Käsitlemata haridust kui kogu ühiskonda läbivat tegevust, mis ulatub ka kaugele väljapoole formaalharidussüsteemi piire, pole võimalik rääkida õpiühiskonnast, mis peaks olema hariduspoliitika ja –strateegia kujundamise põhisuunis.

Hariduse integreeriv toime Eesti ühiskonnas rajaneb suuresti isetoimivatel protsessidel ja on seletatav ühelt poolt hariduse traditsiooniliselt kõrge väärtustamisega ning teiselt poolt kartusega alla jääda järjest tihenevas konkurentsisis. Hariduspoliitilised otsused peaksid neid suundumusi toetama, mitte alla suruma. Nii näiteks mõjub ärevust tekitavalt haridusametnike seisukoht, et üldhariduskeskkoolis hakatakse vähendada õppekohti, mistõttu ülejäänutel tuleb suunduda kutsesüsteemi – selline otsus lõikaks ära ühe õpiühiskonnaks kujunemise olulise eelduse (massilise kõrghariduse tekke). Olulisimad haridussisesed tegurid, mis suu-

navad ühiskonda ja haridust ühele või teisele arengurajale, on meie arvates:

- haridusideoloogia,
- hariduse rahastamine,
- hariduse kvaliteedi kriteeriumidega seotud õppekavad.

Hariduspoliitilised võtmeotsused seonduvad eelkõige ühiskondlikule kokkuleppele jõudmisega sellise haridusideoloogia suhtes (*a'la* kas haridus on rahvuslik ressurss või osutatav teenus, mille kvaliteedi määrab individuaalsete ressursside olemasolu), mis kannab eneses ühiskonna ja rahvuse jätkusuutliku arengu ideed. Samuti on vaja, et hariduse pidev sisuline uuenemine õppekavade uuendamise kaudu, hariduse paindlik rahastamine, hariduse ja tööturu dialoog ning pedagoogilise kaadri taastootmine kujuneksid süsteemiks. Õpilaste arvu oluline vähenemine alg- ja põhikoolis (vastavalt aastail 2005 ja 2010) annab võimaluse suurendada investeringute mahtu õpilase kohta ning sellega saavutada paremat hariduse kvaliteeti, tõsta õpetamise taset ja toetada haridusuuendusi.

Õpiühiskonna kujunemise eesmärgist peaksid tulenema kriteeriumid, mille alusel hariduspoliitilisi otsuseid hinnata. Kõigist neist haridusega seotud meetmetest, mis viivad meid õpiühiskonnast eemale, tuleks loobuda.

Kirjandus:

- Eesti Inimarengu Aruanne 1995.
 Eesti Inimarengu Aruanne 1996.
 Education at glance: OECD indicators, 1995.
 Haridus Eestis. Statistikaametnik, 1990.
 Neudorf R., Ruus V. Eesti haridussüsteem statistika peeglis, 1995.
 Loogma K., Ruubel R., Ruus V., Sarv E.-S., Vilu R. Eesti haridussenaariumid, HM, 1997.

1.4. Täiskasvanute koolitus ja integratsioon

Eesti ees seisvate keerukate ülesannetega toimetulekuks ja ühiskonna sisemise integratsiooni soodustamisel on haridusel ja eriti täiskasvanute koolitusel võtmeroll. Eeskätt majanduse tormiline ümberstruktureerimine ja uute tehnoloogiate kasutuselevõtmine eeldab põhjalikku teadmiste täiendamist, paljudel juhtudel ka ümberõpet. Üsna sageli võib kuulda tööandjate

nurinat selle üle, et hoolimata Eesti töötajate palju kiidetud kõrgest kvalifikatsioonist ei vasta see ikkagi tööandja vajadustele ja nõudmistele. Tuleviku seisukohast on äärmiselt oluline, kas Eesti ühiskond kujuneb õpiühiskonnaks või mitte. Eesti tulevikustsenaariumide koostajad on pidanud haridustaseme tõstmist ja kogu elu kestvat õppimist „infoühiskonna arengurajale jõud-

mise“ oluliseks eelduseks (Eesti tulevikust-senaariumid, 1997: 92-94).

Järgnevalt esitatud materjal põhineb eelkõige 1997. aastal läbi viidud täiskasvanute koolituse uuringule (TKU). TKU korraldati Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudi (RASI), Tartu Ülikooli sotsioloogiaosakonna ja Eesti Statistikaameti ühistööna. Oktoobris-detsembris 1997. a. küsitleti üle Eesti juhuvaliku meetodil 3463 20-60 aastast inimest. TKU eesmärk oli teha kindlaks Eesti elanike arvamus täiskasvanute koolituse praeguse seisuga kohta, nõudlus koolituse järele, võimalike osalejate huvid ja vajadused, samuti täienduskoolituse võimalused ja kättesaadavus.

Täienduskoolituses osalemine

Eesti jaoks on majanduse ja ühiskonna struktuuri ümberkorraldustel olnud üsna kõrge sotsiaalne hind. Sotsiaalne, poliitiline ja majanduslik osalus on hakanud asenduma tõrjutustunde ja sotsiaalse pessimismiga (Eesti Inimarengu Aruanne 1997: 12). Töötus pole küll plahvatuslikult kasvanud, kuid suurenenud on pikaajaliste töötute osa. Täiskasvanute täienduskoolitus ja ümberõpe peaksid olema üheks mehhanismiks, mis võimaldab tõsta ühiskonna sotsiaalset sidusust ja vähendada tõrjutust, aidates kaasa inimeste integreerumisele nii tööturule kui ka ühiskonnale (Knowles, 1980; Mezirow, 1991). Neid eesmärke saab täienduskoolitus täita ainult siis, kui ta kujuneb massiliseks.

Paraku on aga täienduskoolituses osalenute osakaal Eestis küllaltki madal: ajavahemikus 1996. aasta algusest kuni 1997. aasta novembrini oli mitmesugustel kursustel osalenud vaid pisut üle viiendiku 20–60-aastastest (tabel 1.3.).

Viimastel aastatel on kasvanud töötute osakaal 15–24-aastaste noorte hulgas (Tööhõive Eestis 1989–1997: 27), seda eelkõige kutsehariduse jätkuva taandarengu tõttu. Seni, kuni kutseharidus pole jalgu alla saanud, on oht, et nii üldhariduskoolidest väljalangejad kui ka põhi- või keskkooli ilma kutsetunnistusega lõpetanud noored moodustavad tõhusa täienduse töötutele. Mitmesugused kursused peaks kasvõi osaliseltki aitama probleemi leevendada. Nooremad vanusegrupid ongi senini kasutanud koolitusvõimalusi suhte-

TABEL 1.3.
Osalus täienduskoolituses ja ümberõppes:
tegelikkus ja soovid (%)

	On osalenud 1996. a. algusest	Soovib osaleda	
		üldse	töölases
Kõik	21	36	27
Sugu			
naised	24	41	30
mehed	18	32	24
Rahvus			
eestlased	26	41	32
mitte-eestlased	12	28	18
Vanus			
20 – 39	27	46	33
40 – 54	19	33	26
55 – 60	9	17	13
Majanduslik staatus			
töötav	26	39	30
töötu	12	38	24
lapsepuhkusel	13	50	31
vanadus- ja			
invalidisuspensionär	0,4	11	3
muu mitteaktiivne	8	32	17
Haridus			
alg- ja põhiharidus	5	19	12
kutseharidus	15	31	21
kesk- ja keskeriharidus	22	39	29
kõrgharidus	41	52	44
Sotsiaalne seisund			
spetsialistid, juhid	41	52	44
muud „valgekraed“	24	44	35
„sinikraed“	12	24	17
Materiaalne kindlustatus			
vähekindlustatud	11	22	14
keskmiselt kindlustatud	23	40	30
hästikindlustatud	43	53	44
Enesehinnang			
pessimistid	8	20	13
määratlemata	21	35	27
optimistid	28	45	35

Allikas: „Täiskasvanute koolituse uuring“.

liselt aktiivsemalt: kui 20–39-aastaste hulgas on kursustel osalenud 27%, siis juba üle 40-aastaste seas kahaneb see näitaja märgatavalt (19%), olles madalaim 55-60-aastaste korral (9%). Kahjuks peavad üle neljakümnesed end õppimise jaoks juba vanaks, kuigi neil on veel pensionini jäänud 20 aasta ringis. Ka see vanusegrupp vajaks märksa massilisemalt täiend- ja ümberõpet.

Siiski ei ole pilt ka nooremas vanusegruppis kuigi roosiline. Eesti täiskasvanute koolitusturg on orienteeritud praegu olulisel määral kõrgharidusega inimestele. Seevastu vaid alg- ja põhiharidusega või kutseharidusega inimestel on kas sobiva

täienduskoolituse leidmine või siis kursustele saamine märksa raskem. Kui kõrgharidusega inimestest oli koolituses osalenuid 41%, siis alg- või põhiharidusega inimeste korral oli vastav näitaja vaid 5% ja kutseharidusega inimeste hulgas küll mõnevõrra kõrgem, kuid siiski madal (15%). Analoogne pilt ilmneb ka sotsiaalsest seisundist tulenevate erisuste osas: tööliste hulgas on osalusprotsent üle kolme korra väiksem kui juhtidel ja spetsialistidel.

Seega ka nooremas vanusegrupis võtavad kursustest osa valdavalt mitte need noored, kes vajaksid mingit esmastki professionaalset ettevalmistust, vaid see osa, kes niigi on tööellu lülitades soodsamas olukorras tänu oma paremale ettevalmistusele ja kõrgemale haridustasemele.

Täienduskoolitus peaks aitama kaasa tööturult eemal olnuil uuesti lülituda tööellu. Paraku aga hõlmab täienduskoolitus praegu peamiselt töötavaid elanikkonna grupe. Töötute ja lapsepuhkusel olijate seas on koolituses osalenute osakaal üle kahe korra madalam, rääkimata juba invaliidsus- ja vanaduspensionäridest, kellest vaid üksikud on osalenud täienduskoolituses.

Omaette vaatlust nõuab Eestis elavate muulaste koolituse problemaatika. Täna Eesti ühiskonda iseloomustab eestlaste ja mitte-eestlaste teineteisest möödaelamine (Eesti Tulevikustsenariumid: 72). Mitte-eestlaste integreerumisele Eesti ühiskonda peaks kaasa aitama nende parem eesti keele oskus. Samas on töötute osakaal mitte-eestlaste hulgas kõrgem kui eestlaste seas, kuna paljud mitte-eestlased töötasid neis majandusharudes (masinaehitus) või tööaladel (insenerid, kõrge kvalifikatsiooniga töölised), mida meie ühiskonnas toimunud struktuursed ümberkorraldused puudutasid kõige enam. Seega mitte-eestlased peaks vajama nii keeleõpet kui ka mitmekülgset ümberõpet, kuid mitte-eestlaste hulgas on kursustel osalenute protsents üle kahe korra madalam eestlaste vastavast näitajast.

Mitmete uuringute alusel on suhteliselt hästi kohanenud inimesi Eesti ühiskonnas praegu 30% ringis. Täienduskoolitus peaks aitama ühiskondlike muutustega hästi kohanenud inimeste osakaalu suurendada. Selleks peaks aga olema küllaldaselt koolitusvõimalusi ka väiksema isikliku võimalusteväru inimestele. Praegu on aga

enamik täiskasvanute täienduskoolitusest suunatud maksujõulisemale sihtgrupile. TKU andmeil on materiaalselt hästikindlustatud inimesed võtnud täienduskoolitusest osa umbes kolm korda tihedamini kui vähekindlustatud. Samal ajal oleks siiski liigne lihtsustus eeldada, et täienduskoolituse läbimine viib vahetult inimese sissetuleku tõusule: eesmärgina, mida kursuste läbimine võimaldas realiseerida, märgiti nii palgatõusu kui ka tasuvama töö leidmist suhteliselt harva.

Kas täienduskoolitus aitab vähendada inimeste sotsiaalset pessimismi? TKU andmeil on optimistid märgatavalt tihedamini osalenud koolituses kui pessimistid. Omaette küsimus on, kas täienduskoolituses osalemine soosib optimismi või püüavad optimistid märgatavalt innukalt kasutada koolitusteenuseid. Kuna pessimistide seas on märgatavalt rohkem vanemate vanusegruppide esindajaid, siis võib olla tegemist eelkõige vanuse kaudu toimiva seosega.

Seega täienduskoolituse võimalused on piiratud vähem kapitali (selle mõiste laias tähenduses, kapitalina ei käsitleta mitte ainult materiaalselt rikkust, vaid ka noorust, haridust, tervist, keeleoskust) omavatel elanikkonna gruppidel, kes peaksid olema just üheks potentsiaalseks täiskasvanute koolituse sihtgrupiks, kelle isiklikku võimalusteväru täienduskoolitus peaks aitama tõsta.

Paraku ei aita praegu ei tööandjad ega ka riik ise küllaldaselt kaasa sellele, et need, kes koolitust eelkõige vajaksid, seda ka saaksid. Kui umbes viiendiku kursuste korral on koolituse eest tasunud inimene ise, siis paradoksaalselt on omast rahakotist maksnut eest osakaal madalaimas palgakvartilis, st. inimeste hulgas, kellel on selleks vähim raha. Parim võimalus koolitust tasuta saada on juhtidel. Kui juhid peavad vaid kümnendiku koolituse eest ise maksma, siis spetsialistidel tuleb tasuda juba umbes veerandi ja töölistel isegi kolmandiku kursuste eest.

Seega praegune täiskasvanute koolitussüsteem aitab Eesti ühiskonnas hästi kohanenuil veelgi paremini kohaneda, jättes ülejäänud grupid paraku „vaeslapse“ ossa.

Täiskasvanute täienduskoolituses domineerib tööalane õpe: 80% läbitud kursuste puhul on olnud tegemist tööalase koolitusega. Huvialaga seotud koolituses on

keskmisest enam osalenud eelkõige nooremad vanusegrupid, aga ka lapsepuhkusel olijad. Kui kogu elanikkonna korral toimetulekukoolitus hõlmab vaid 3% kursustest, siis töötutel võib 18% läbitud kursustest lugeda kuuluvaks just sellesse kategooriasse. See on seletatav toimetulekukoolituse eesmärgiga: töötute integreerimisega tööellu ja ühiskonda. Kahjuks on toimetulekukoolituse ülejäänud sihtgrupid – puuetega inimesed, pikaajalisel lapsepuhkusel olijad jt. olnud seda tüüpi koolitusega märksa vähem hõivatud kui töötud.

Koolituse eesmärkidest...

Miks inimesed koolituses osalevad, milliseid eesmärke nad koolitusele minnes silmas peavad? Võimalike eesmärkide spekter on küllalt lai. Eesmärgiks võib olla ümberõppe teel uue eriala omandamine. Vähetähtis ei tohiks olla ka lootus, et õpingute järel paistab palgakõrgendus või ametialane edutamine. Kõrvale ei saa praeguses küllaltki keerulises sotsiaalmajanduslikus situatsioonis jätta ka selliseid eesmärke kui eneseusu suurendamine, pinge ja stressi vähendamine, eluga toimetuleku õppimine.

Kõige tähtsamaks koolituse eesmärgiks oli kõigil uuringus eristatud sotsiaalsetel gruppidel (välja arvatud töötud) eneseharimine ja soov praeguse tööga paremini toime tulla. Muide, samasuguse tulemuse andis ka Euro-Delphi Eesti Rahvusliku Komitee egiidi all toimunud Eesti täienduskoolituse ekspertide (poliitikud, uurijad, koolitajad, kommentaatorid) küsitlus 1994. aastal. Nendest kahest jäi tublisti maha eneseusu suurendamine. Järgmise, kõige suurema grupi moodustavad eesmärgid, mis seostuvad küllaltki konkreetsete asjaoludega – omandada eriala, sõlmida uusi tutvusi, leida tasuvamat tööd jne. Tulemus on mõneti üllatav, sest muutunud oludes võiks õppimine, sihitudusega vahetada eriala või töökohta, või tõusta ameti- või ühiskondlikul olulisele kohale olla üsna loogiline.

Teatud spetsiifilised eripärad on täheledatavad töötute ja lapsehoolduspuhkusel olevate emade koolituseesmärkides. Töötutel oli koolituse kõige tähtsamaks eesmärgiks tööle asumine, millele järgnesid eneseharimine ja mitmed muud motiivid, mis ilmselt peaksid leevendama tööka-

tusega kaasnevaid probleeme (suurendada usku iseendasse, vähendada pingeid ja stressi, õppida eluga toimetulekut). Lapsehoolduspuhkusel olevatel emadel on spetsiifilisi probleeme, mis kajastuvad ka koolituse eesmärkide tähtsustamisel. Eneseharimisele järgnevad neil eneseusu tõstmine, tasuvama töö leidmine jm., mis noorte emade puhul oli ka prognoositav.

Nagu on näidanud ka mitmed teised uuringud (Fujita-Starck, 1996), on naiste jaoks eneseharimine märksa olulisem kui meeste jaoks (ehkki mõlemi grupi puhul oli see eesmärk esikohal), teisel kohal asunud eesmärki (paremini toime tulla oma praeguse tööga) tähtsustati ühevärra. Mitte-eestlaste puhul tõusis üheks oluliseks koolituse eesmärgiks töötuks jäämise ohu vähendamine, mis annab tunnistust sellest, et vähemalt subjektiivses plaanis on mitte-eestlased töökohta säilimise suhtes ebakindlamas seisus. Võib väita, et täiskasvanute tööalases koolituses domineerib praegu tööks vajaliku üldhariduse täiendamise seotud õpe. Mida kõrgem on inimese haridustase, seda sagedamini mindi koolitusele eneseharimise ja tööga parema toimetuleku nimel. Vanematel inimestel oli eneseharimise kõrval tähtis oma tööga parem toimetulek, noorematel aga eriala omandamine.

... ja nende realiseerumisest

Täiskasvanute koolituse kasuteguri üheks mõõdupuuks on kindlasti püstitatud eesmärkide realiseerumine. Milliseid eesmärke on siis õppijad realiseerida suutnud? TKU andmed näitavad, et kõige enam edu nähti kahe kõige olulisemaks peetud koolituseesmärgi, nimelt eneseharimise ja praeguse tööga paremini toimetuleku realiseerimise. Eesmärkide pingereas oli praeguse tööga parem toimetulek teisel kohal, aga realiseerumise pingereas seisis ta juba esimesel kohal.

Vaatleme koolituse eesmärkide realiseerumist erinevate gruppide kaupa. Nii naised kui mehed mainisid kõige sagedamini praeguse tööga toimetulekut ja eneseharimist. Nende kõrval on naistel tähtsal kohal eneseusu suurendamine, meestel aga kõrgema palga saamine praegusel töökojal. Mitte-eestlastele on koolitus andnud lisaks kõigele muule tublisti eneseusku ja vähendanud töötuks jäämise

ohtu. Kõrgema haridusega inimesed suutsid keskmisega võrreldes rohkem realiseerida eneseharimise ja praeguse tööga toimetuleku eesmärke. Samas on madalama haridusega inimeste puhul juba mainitud eesmärkide realiseerimise kõrval tähtsal kohal ka tasuvama töö leidmine ja tööle asumine. Üsnagi huvitav on vanuse ja eesmärkide realiseerumise seos. Kõige vanemate koolituses osalenud inimeste (55–60) hinnangul andis koolitus enim kasu praeguse tööga paremaks toimetulekuks. Seevastu nooremate puhul realiseerus kõige enam eneseharimisega seotud eesmärk.

Üheks oluliseks momendiks koolituse eesmärkide realiseerumise juures on see, kuivõrd koolitusest on kasu olnud igapäevaste tööülesannete täitmisel. TKU andmed näitavad, et koolituses osalenud inimesed on 4/5 juhtudel saanud omandatud teadmisi rakendada ka igapäevases töös. Eriti kasulikuks tööülesannete täitmise seisukohalt osutus koolitus tööturгу juba isegi hästi integreerunud elanikkonna gruppidele (kõrgema haridusega inimesed, juhid, ametnikud) – kui töölised on vaid kahe kolmandiku kursuste korral saanud omandatud kasutada oma igapäevätöös, siis juhtidel ja ametnikel oli vastav näitaja 90%. See asjaolu viitab jällegi tööalase koolituse praegusele suunitlusele.

Seega praegu domineerivad nii õpingute eesmärgi püstituses kui eesmärkide realiseerumises selgelt kaks eesmärki: eneseharimine ja praeguse tööga parem toimetulek. Ilmselt oleks otstarbekas eesmärgipüstitust mitmekesistada. Eriti tuleks pöörata tähelepanu tööturuga halvemini integreeritud sihtgruppidele (näiteks tööliste ja algharidusega inimestele). Kõige paremini realiseeritud koolituseesmärkideks oli pingerea järgmiste kohtade osas juba olulisi erinevusi.

Koolitussoovid tulevikule mõeldes

Nõudmine täienduskoolituse järele ületab senist koolituses osalemist märgatavalt: 36% vastanutest tahaks kindlasti koolituses osaleda. Samas on täienduskoolitus osale elanikkonna gruppidele märksa kättesaadavam kui ülejäänutele – need, kes on juba kord täienduskoolituses osalenud

(eelkõige nooremad, kõrgema haridustasemega, spetsialistid, eestlased) osalevad kursustel ka edaspidi märksa tõenäolisemalt kui need, kes ei ole osalenud. Nii tahaksid edaspidi kindlasti osaleda naised rohkem kui mehed, eestlased rohkem kui mitte-eestlased, 20–39-aastased rohkem kui vanemad vanusegrupid (vaata tabel 1.3.).

Majanduslik staatus mõjutab täienduskoolituses osalemise soovi märgatavalt vähem kui senist osalemist. Kõrgeim on soovitatav osalusprotsent lapsepuhkusel olijail, kuid nii töötavatel, töötutel kui ka teistel mitteaktiivsetel ei erine see oluliselt (üle kolmandiku nende kategooriate esindajatest sooviks edaspidi koolituses osaleda). Üksnes vanadus- ja invaliidsuspensioonäridel jääb see näitaja märgatavalt madalamaks. Seega just töötute ja lapsepuhkusel olijate osas on käärid senise ja soovitava osalemise vahel suured.

Ka sotsiaalse seisundi ja haridustaseme mõju on sarnane nii senisele kui ka soovitatavale koolituses osalemisele: mida kõrgem on inimese haridustase, mida kõrgemal paikneb ta sotsiaalses hierarhias, seda enam sooviks ta koolituses osaleda. Samas on diferents soovitava ja tegeliku osalemise vahel suurim madalama haridustasemega gruppides (alg-, põhi- ja kutseharidusega inimestel). Mida kõrgem on inimese materiaalne kindlustatustase, seda enam soovib ta koolituses osaleda. Optimistid väljendavad märgatavalt enam koolituses osalemise soovi kui pessimistid.

Senise koolituses osalemise ja edasisest koolitusest huvitatuse vahel ilmneb väga tihe seos: kui 60% koolituses osalenutest soovib kindlasti ka edaspidi kursustele minna, siis mitteosalenute hulgas on see näitaja kaks korda madalam.

Enim ollakse huvitatud tööalasest õppest: ligi kaks kolmandikku kursustest, millel soovitakse osaleda, kuuluvad just sellesse gruppi. Kui senine osalemine huvialaga seotud koolituses oli tagasihoidlik (vaid kümnendik kursustest), siis edaspidi soovitakse märksa enam osaleda ka seda tüüpi kursustel. Samas on need vastanud, kes tahavad osaleda tööalases koolituses, enam huvitatud ka huvialaga seotud koolitusest.

Eneseharimine ja parem toimetulek praeguse tööga olid peamised eesmärgid läbitud koolituse osas ja on seda ka kavat-

setava koolituse puhul. Kolmandal kohal on eneseusu suurendamine jm. Nii kavatsetava kui ka senini läbitud koolituse eesmärkide erisused erinevate gruppide (nii sotsiaal-demograafiliste kui ka majandusliku staatuse järgi) vahel olid praktiliselt samad.

Miks võidakse mitte huvituda koolitusest osalemisest?

Õppimise ja hariduse kõrge väärtustamine Eesti ühiskonnas on hästi teada-tuntud tõde, millele on korduvalt ka Eesti Inimarengu Aruannetes viidatud. Ka 1997. a. Täiskasvanute koolituse uuringu andmed kinnitavad, et õppimist peetakse Eestis vägagi oluliseks – üle poolte 20–60-aastastest Eesti elanikest arvasid, et õppimine on väga tähtis tegevus. Õppimist kõrgelt tähtsustava väärtusteadvuse näol peaks Eestis olema soodne pinnas täiskasvanute koolituse arenguks. Samas on spetsialistide ja ekspertide seas üldlevinud arusaam, et õpiühiskonnaks muutumist takistavad eelkõige vananenud hoiakud. Muuhulgas oli TKU üheks eesmärgiks uurida, miks täiskasvanud ei ole täienduskoolitusest huvitatud.

Eesti täiskasvanud elanikkonna põhjenduse, miks ei taheta õppida, võiks kokkuvõtvalt formuleerida järgmiselt: „Ega õppimise vastu midagi ei olegi, aga mina küll koolituses osaleda ei saa.“ Kõige olulisemaks piiranguks osutus isiklike ressursside nappus (raha puudumine koolituse eest tasumiseks; töö või eraelu probleemidest tulenev ajapuudus, koolituse kaugus kodukohast). Oluliseks osutus ka vanusega või tervisega seonduv („olen õppimiseks liiga vana“, „ei tule toime“, „tervislikud põhjused“). Vähem on õppimisesse kui sellisesse tõrjuvalt suhtujaid (st. õppimisest mittehuvitatuid, õppimise või koolituse kasulikkuses kahtlejaid). Pakutava koolituse mittevastavust inimese vajadustele (huvitavat eriala ei õpetata kursustel, senini läbitud koolituse väike kasutegur) märgiti õppimistahet pärssiva põhjusena väga harva.

Seega võib väita, et lisaks ressursside nappusele piiravad osalemist täiskasvanute koolituses ka vananenud arusaamad õppimisest ja koolitusest. Ühiskonda, kus 40–44-aastastest iga viies, ning 45–49-

aastastest juba 40% peavad end õppimiseks liiga vanaks, võib vaevalt pidada häälestatuks terve elu kestva õppimise lainele. Kui kardetakse (mida vanem inimene, seda enam), et „õppimisega ei tule toime“, siis võib arvata, et õppimist peetakse eelkõige tuupimiseks, mitte aga toimetulekuoskuste omandamiseks ja arendamiseks. Argiteadvuse tasemel domineerib traditsiooniline hariduse mõistmine, mis vastab seni levinud hariduskorralduse paradigmale.

Ressursside nappuse ja vananenud arusaamade piirav koosmõju täiskasvanute koolitusele avaldub ka tööalase koolituse domineerimises nii läbitud kui ka soovitatavas koolituses. Valitseb seisukoht: „Õppima peab noorelt (koolis) ning hiljem vaid siis, kui tööol otseselt vaja läheb“. Ka erinevused elanikkonna gruppide koolituses mitteosalemise põhjendamisel sõltuvad nende seosest tööturuga. Loeb ka potentsiaalne staatus. Nende mittetöötavate inimeste puhul, kes ei kavatsegi tööle asuda, domineerib suhtumine „olen õppimiseks vana ja otseselt (loe: tööalast) koolitust ei vaja“. Seega üks olulistest toimetulekukoolitust vajavatest gruppidest ei oska arvatagi, et koolitusest võib olla abi ka talle.

Töötute ressurssipiirangud seonduvad eelkõige rahanappusega, samas võrreldes töötavatega on nad ajalise ressursi poolest soodsamas seisus. Murettekitav on töötute seas hoiaku „olen liiga vana“ levik – just need töötud, kelle integreerumiskeskkond on kahekordsed (nii tööturu, kui ka vanusega seonduvad), jäävad ka täiskasvanute koolitusest kõrvale.

Töötavate täiskasvanute põhjendus sõltub ka sellest, kas nad on seni koolituses osalenud või mitte. Varem osalenud põhjendasid koolitushuvi puudumist eelkõige ajapuudusega. Mitteosalenute seas oli enam nii rahanappusele viidanuid kui ka neid, kes ei pidanud oma teadmiste/oskuste täiendamist „otseselt vajalikuks“. Osalemine koolituses annab inimestele võimaluse isikliku kogemuse kaudu jõuda „uute arusaamadeni“ koolituse tähtsusest ja kasulikkusest. Nagu TKU andmed kinnitavad, kujuneb kahjuks suure tõenäosusega nii tööturul kui ka ühiskonnas teravikuna teatud „koolitavate segment“, st. inimeste ring, kellele koolitus on kättesaadav ja kes seda võimalust ka aktiivselt kasutavad.

Vajadused ja võimalused

Kuivõrd täiskasvanute täienduskoolitussüsteemis pakutavad võimalused vastavad koolitust tarbivate inimeste ja kogu ühiskonna vajadustele? Ligi kolmandik vastanutest on seisukohal, et nõudlus ja pakkumine on siin enam-vähem tasakaalus, siis peaaegu sama suur on nende protsent, kes nõustuvad väitega, et vajadused on suuremad, kui suudetakse pakkuda. Just töötute koolitusest huvitatud jagavad keskmisest märgatavalt enam seda seisukohta (45% neist arvab, et vajadused ületavad pakkumise). Olulisse vähemusse jäävad need, kes arvavad, et Eesti täiskasvanute koolituses pakkumine ületab nõudluse.

Kuigi esitatud materjal näitas, et küllaltki paljud tahaksid edaspidi osaleda ka huvialastel kursustel, on enamik vastanutest siiski arvamisel, et eelkõige tuleks arendada just tööalast ja töötute koolitust. Kui tööalase ja töötute koolituse arendamist peavad esmavajalikuks vastavalt 54% ja 44% vastanutest, siis toimetuleku- ja huvialakoolituse puhul on vastavad näitajad märgatavalt madalamad (27% ja 6%). Valdkonniti peetakse vajalikuks esmajärjekorras keele- ja arvutiõppe, vähemal määral majandus- ja õiguslase koolituse, huvialase ja toimetulekukoolituse ning kitsama eriala omandamise võimaluste laiendamist. Oodatavalt toetavad arvuti- ja keeleõppe laiendamise vajadust keskmisest rohkem nooremad vanusegrupid, talleinlased, kõrgharidusega inimesed, juhid ja spetsialistid,

just need elanikkonna kategooriad, kes selist õpet rohkem vajavad (tabel 1.4.). Majandus- ja õiguslase koolituse arendamist peavad teistest mõnevõrra vajalikuks juhid ja kõrgharidusega inimesed. Samas tahaksid töölised ning alg- ja põhiharidusega inimesed, et laiendataks kitsama eriala omandamise võimalusi. Seega kõik Eesti elanikkonna grupid pooldavad keskmisest enam just selles valdkonnas toimuva koolituse laiendamist, millest nad ise kõige enam puudust tunnevad.

Mis takistab õpiühiskonna kujunemist Eestis?

Toome järgnevalt mõned olulisemad uuringu abil selgunud probleemid:

- Esiteks, inimeste püüd säilitada *status quo*. Praegu elame Eesti ühiskonna sellises ajajärgus, kus paljudel inimestel tuleb hakata õppima väljastpoolt tulevate nende jaoks ebameeldivate muutuste pärast. See tekitab paljudes vastuseisu.
- Teiseks, levinud vanad stereotüübid. Väga levinud on kujutus, et haridus omandatakse koolis, et koolide lõppemise järel lõpeb ka haridustee, et õppimine on noorte asi, et suurte töökogemustega töötajad ei vaja mingit täienduskoolitust.
- Kolmandaks, Eesti ühiskonna ja majanduse struktuursete muutustega kaasnenud noore põlvkonna esiletõus, nende kujunemine „võitjateks“, mis on kaasa toonud selle, et juba alates 40-aastastest suureneb märgatavalt nende inimeste osakaal, kes peavad ennast õppimiseks liiga vanaks.
- Neljandaks, senised täiskasvanute koolitusvõimalused ei aita enamasti kaasa õpiühiskonna kujunemisele, kuna koolitust pakutakse eelkõige küllaltki spetsiifilistele sihtgruppidele. Praegune täienduskoolitussüsteem soosib eelkõige elanikkonna kategooriaid, kes on nooremad, kõrgharidusega, paiknevad sotsiaalses hierarhias kõrgemal, kelle materiaalne olukord on keskmisest parem, st. kellel on rohkem igat liiki kapitali. Eitamata ka seda tüüpi koolituse arendamise vajadust, ei saa siiski mööda vaadata asjaolust, et vähem kapitali omavad grupid (vanemad vanusegrupid, töötud, „sinikraed“, madalama haridustasemega, mitte-eestlased, puuetega inimesed) on jäänud vaeslapse ossa, kuigi just nende integreerimiseks ühiskonda oleks eriti vajalik

TABEL 1.4.
Millise koolituse laiendamist peetakse vajalikuks? (%)

	Keele- ja arvutiõppe	Majandus- ja õiguslase koolitus	Kitsama eriala omanda- mine
Sugu			
naised	45	19	8
mehed	39	23	13
Vanus			
20 – 29	46	23	7
30 – 49	43	20	9
50 – 60	38	20	14
Haridus			
alg- ja põhiharidus	32	17	16
kesk-, kutse- ja keskeriharidus	42	21	9
kõrgharidus	50	24	7

igat tüüpi täiendus- ja ümberõpe. Senise olukorra jätkudes võib prognoosida erisuste süvenemist.

- Viieandaks, töötajad peavad tihti endaga ise toime tulema ja ennast ise koolitama. Sealjuures tööandja tasub sagedamini just nende töötajaskonna gruppide koolituse eest, kellel oleks seda ka endal taskukohane teha (juhid). Seevastu madalama palgatasemega inimesed peavad ise endaga hakkama saama.

Milleks on vaja õppida ning mida oleks võimalik õppida? Kas iga töötaja on igal juhul kohustatud endaga ise toime tulema? Kas see on kõigile jõukohane? Vastust nendele ning teistelegi samaalaadsetele küsimustele ei saa ilmselt otsida vaid kitsas spetsialistide ringis vaid laiemas ühiskondlikus diskussioonis.

Kirjandus:

- Eesti Inimarengu Aruanne 1997.
- Fujita-Starck P. J. Motivations and Characteristics of Adult Students: Factor Stability and Construct Validity of the Educational Participation Scale. Adult Education Quarterly, vol. 47, no. 1, 1996.
- Knowles M.S. The modern practice of adult education: From pedagogy to andrology. New York: Cambridge Books, 1980.
- Mezirow J. Transformative dimensions of adult learning. San Francisco: Jossey-Bass, 1991.
- Raagma G., Terk E. (toimetaja). Eesti Tulevikutsenaariumid. Tallinn/Tartu: Eesti Tulevikuuuringute Instituut, 1997.
- Tööjõud Eestis 1989–1997, Tallinn: Eesti Statistikaamet, 1997.
- Vooglaid Ü. Haridus = valmisolek eluks. Maanus, 2/1996.

KIIL 1.8.

Täiskasvanud kommenteerivad

ALEKS, Tartu, 43 a., keskharidus, töötu, endine autojuht-sanitaartehnik:

Oleks ikka väga hea, kui tegutsesid need koolituskeskused. Et kui ma selle erialaga, millega ma kogu senise elu olen leiba teeninud, enam läbi ei saa, siis ma õpiksin midagi muud. See peab olema igaühele kättesaadav, aga ta ei ole. Ikka kui koolituskursused on, saadetakse sinna teisi. Need, kes seal koolituskursustel käivad, ise teinekord ei tahagi madalama töö peale minna. Ta peab ennast haritud inimeseks ja ei lähe.

KAJA, alev, 36 a., keskharidus, eraettevõtjast müüja:

Meil uut ametit õppida, see on ka praegu absurd. Kui sa uue ameti õpidki, siis.... Mul on üks tuttav, kes on sunnitud endale uue eriala õppima. Ta sai selgeks ja läks praktikale. Ja siis öeldi talle: „Sul pole kogemusi. Mida siit tahad? Sul pole kogemusi, me ei taha sind“.

ANNELY, alev, 35 a., keskharidus, sekretär-personaliijuht:

Mina olen käinud täienduskursustel. Juhhi abi kursused. Ma alguses arvasin, et seal on kõik 18-aastased neiu koos. Kui ma sinna läksin, nägin, et veerand oli seal 40–50 aastased naisterahvad. Ma ütlen, et au neile, et nad sinna tulid. Kõik sellepärast, et saada mingi töökoht.

AARNE, Tallinn, 34 a., kõrgharidus, ettevõtte direktor:

Minu arvates on viimaste aastatega muutunud see, et saab ennast täiendada, arendada, õppimas käia, ka piiri taga. Lihtsalt valikuvõimalus on suurem, mitte ainult Peterburg, Moskva, Riia. Täna päeva seisuga on ka need kohad meile lahti. Aga on ka Harvardi Ülikool ja Oxford, kõik muud sellised kohad, millest varem me ei saanud undki näha. Võimalused ennast täiendada ja koolitada on kindlasti suurenenud.

SVETA, Narva, 48 a., keskeriharidus, töötu:

Tunnen ennast veel töövilimisena. Lapsed on juba suured, tahaks midagi isegi veel õppida. Ma ütlen: pakkuge mulle mingeid kursusi. Aga selliseid ei ole. On kursused raamatupidajatele: kvalifikatsiooni tõstmiseks, arvutiga töötamine. Aga ma tahaksin midagi algajatele. Läheksin hea meelega, sest tahan tööle asuda. Mul on veel niipalju jõudu ja energiat, et võiksin ükskõik mida õppida. Ma olen elus väga palju erialasid vahetanud ja igal pool toime tulnud. Tunnen endas jõudu, võimalusi,aga mind pole vaja. Ja iseloom pole selline, et hakata tegelema ettevõtlusega, ...see pole minu jaoks.

NATA, Narva, 41 a., keskeriharidus, mändžer:

Ma käisin kursustel. Jah, mul vedas. Need olid ettevõtluse ja juhtimise kursused. Ma olen selle kursusega rahul, praegu töötan erialal. Aga üldiselt, ega kursustele pääseda pole niisama lihtne. Te panete ennast Tööturuametis kursustele kaks korda kirja, kolm korda, aga te ei pääse sinna. Muidugi, teil võib ka vedada.

Allikas: Sotsioloogiline uurimus „Identiteedi kujunemine ja sotsiaalsed probleemid Eestis, Ukrainas ja Usbekis“.

1.5. Meediakasutus ja sotsiaalsed muutused Eestis

Meediasüsteemi muutumine 1990ndail aastail

Nagu kogu Eesti ühiskonnas, nii on ka meediakasutuses toimunud viimase 10 aasta jooksul olulisi struktuurseid muutusi, mida teadmata on raske mõista praegust olukorda. 1970.–1980. aastail oli Eesti mee-

diakasutus üks aktiivsemaid Nõukogude Liidus ning oli võrreldav Põhja-Euroopa üldiselt väga kõrge meediatarbimisega, eriti trükisõna levikuga. 1987. aastal ulatus päevalehtede trükiairv 1000 elaniku kohta 406-ni. Vaatamata nõukoguliku propagandasüsteemi tugevale survele säilitas eesti-keelne ajakirjandus sotsiaalse integraatori

rolli ning etendas olulist osa eestlaste kultuurilise ühendajana.

Poliitilise massiliikumise kõrgajal 1988–1990 oli meedia roll inimeste ühendajana ja poliitilise aktiivsuse kujundajana eriti suur. Ajalehtede-ajakirjade levik jõudis kõigi aegade kõrgseisu - eestikeelsete päevalehtede tiraažid ulatusid 200 tuhandeni, venekeelsetel 95 tuhandeni; ajakirjade tiraažid 225 ja kultuurilehe tiraaž 91 tuhandeni. Päevalehtede trükiarv 100 inimese kohta tõusis 528 eksemplarini (Hoyer, Lauk ja Vihalemm, 1993).

Pärast Eesti taasiseseisvumist olukord muutus. 1991–1993 toimus väga järsk trükisõna tiraažide langus, aeglane langustendents on iseloomustanud ka aastaid 1994–1997. Üle-eestiliste päevalehtede tiraažid olid 1997. aastal keskmiselt 5 korda väiksemad kui 1990. aastal, ajakirjade tiraažid üle 10 korra, kultuuriväljaannete tiraažid keskmiselt 20 korda väiksemad. Selle peamiseks põhjuseks on olnud üldine elatustaseme langus, trükisõna hindade suurem tõus teiste hindadega võrreldes ja meedia funktsioonide muutus. Eesti meedia ei olnud enam nii oluline rahva sotsiaalne ja kultuuriline integreerija, nagu ta oli seda olnud nõukogude ajal ja üleminekuperioodi alguses. Arengutendentsid meediatarbimises on käinud käsikäes Eesti ühiskonna üldise kihistumise ja killustumisega.

Samal ajal on Eesti meediasüsteem kiiresti kasvanud, juurde on tulnud üle 40 uue ajakirja, üle 30 kohaliku raadiojaama, 3 üle-eestilist ja 5 kohalikku telejaama (vt. Baltic Media Book 1998). 1990–1996 suurenes eetrisseantud raadiosaadete maht 11 korda ja telesaadete maht 2,2 korda (Vihalemm, Lauk ja Lauristin, 1997: 233), kiire kasv on jätkunud 1997. ja 1998. a. Meediamastik on läänestunud ja mitmekesisunud.

KIIL 1.9.

Eestlased - infotarbimise liidrid

On väidetud, et infotarbimist elaniku kohta võib pidada mingi maa arengu taseme väljendamisel peaaegu et sama üldistusjõuga näitajaks kui sisemajanduslikku koguprodukti ühe elaniku kohta. Eestlased on juba enam kui sada aastat kuulunud infotarbimise liidrite hulka. Sellest annavad tunnistust kirjaoskuse kõrge tase möödunud sajandi lõpul, ajalehtede oluline roll eestlaste kujunemisel rahvuseks möödunud sajandi teisel poolel ning raamatute ja ajakirjanduse ülisuur loetavus nõukogude ajal. Eesti üllatavalt kiire arvutistumise tempo kaasajal rajaneb sellele aktiivse kirjasõna tarbimise traditsioonile.

Tiraažide langusest võiks järeldada trükisõna lugemise mitmekordset langust. Tegelikult ei ole seda juhtunud. Keskmise eestlane luges 1980ndate algul regulaarselt 8 ajalehte ja ajakirja (Lauristin, Vihalemm, Uus ja Peegel, 1987), 1989. a. TÜ ajakirjandusosakonna küsitluse andmeil 11 ajalehte ja ajakirja. 1997. a. oli see arv 6,4. Loetavate ajalehtede arv on tugevasti kahanenud, seda ka paaril viimasel aastal, loetavate ajakirjade arv aga kasvamas - vt. tabel 1.5.

Oluliselt on muutunud loetavate väljaannete hankimise viis – kui 10 aastat tagasi loeti koju tellitud või ostetud väljaandeid, siis 1990ndail on ajalehtede-ajakirjade koju tellimine oluliselt vähenenud (tabel 1.5.). Üha rohkem loetakse tööle tellitud perioodikat, laenatakse naabrite ja sõprade käest või raamatukogust. Koju tellitud või ostetud väljaanded moodustasid sügisel 1997 BMFi andmeil keskmiselt poole loetavast perioodikast.

1990ndail on suurenenud jälgitavate elektrooniliste kanalite arv ja televaatamise aeg. 1980ndate keskel vaadati Eestis televisoorit keskmiselt 2 tundi päevas (Paulson, 1986: 72), 1993. aastaks oli see kasvanud 3 tunni ja 1997. a. algul ületas BMFi andmeil 4 tunni piiri. Jaanuaris 1998 (jaanuariveebbruar on tavaliselt kõige suuremad televaatamise kuud) vaadati Eestis telesaateid veelgi rohkem, keskmiselt 4 t. ja 25 min. päevas.

Suurenev televaatamine on toonud kaasa raadiokuulamise vähenemise (vt. tabel 1.5.), kuigi eestlased olid GEARi (*Group of European Audience Researchers*) andmeil ka 1996. a. Euroopas kõige suuremad raadiokuulajad. Tõenäoliselt on aga televaatamine veel enam kasvanud muude tegevuste tõttu, koduse elu passiivsemaks muutumise arvelt. Televisiooni osatähtsuse kasv igapäevases elus tuleneb nähtavasti kasvavast vajadusest lõdvestuse ja meelelahutuse, töölaste ja sotsiaalsete pingete maandamise järele, mida hommikust õhtuni filme ja seriaale edastavad kommertsjaamad suudavad kõigile pakkuda.

Meediakasutus erinevates sotsiaalsetes gruppides

Rahvuslikud erisused

Tabel 1.5. osutab suurtele erinevustele eestlaste ja mitte-eestlaste meediakasutuses. Juba 1980-ndate aastate uurimused (vt.

TABEL 1.5.

Meediakasutus Eestis 1993–1997

	Eestlased					Mitte-eestlased				
	1993	1994	1995	1996	1997	1993	1994	1995	1996	1997
Küsitlute arv (N)	918	1016	1026	1016	1051	613	579	585	557	516
Loetavate ajalehtede keskmine arv*	8,7	7,7	7,3	6,3	6,3	3,9	3,7	4,3	3,8	3,1
Ei loe üldse ajalehti (%)	-	3	2	2	2	-	15	8	9	13
Loetavate ajakirjade keskmine arv*	4,7	4,2	4,3	5,1	5,4	0,8	0,8	0,6	0,7	1,0
Ei loe üldse ajakirju (%)	-	28	24	19	16	-	74	79	74	55
Koju tellitavate ajalehtede-ajakirjade keskmine arv	2,7	2,2	2,0	1,9	1,8	0,5	0,4	0,4	0,3	0,3
Vaadatavate telekanalite keskmine arv	3,4	3,8	4,1	3,5	3,8	3,2	3,8	4,5	3,4	4,8
Ei vaata üldse TV-d (%)	-	6	5	4	4	-	10	5	6	5
Televaatamise keskmine aeg päevas (min.)	183	176	190	214	215	237	218	244	262	261
Kuulatavate raadiokanalite keskmine arv	2,6	2,6	2,8	3,1	3,2	2,9	3,0	2,6	2,4	2,6
Ei kuula üldse raadiot (%)	-	1	2	2	2	-	6	8	10	9
Raadiokuulamise keskmine aeg päevas (min.)	265	269	282	243	230	174	193	197	162	162

* Hõlmab nii regulaarset kui vahetevahel lugemist. Andmed väljaannete kohta, mida eestlased loetavad regulaarselt on toodud tabelis 1.6.

Allikas: Baltic Media Facts (BMF). 15–74 aastase elanikkonna suhtes esinduslikud küsitlused oktoobris-novembris vastaval aastal.

Lauristin, Vihalemm, Uus ja Peegel, 1987) töid esile perioodika ja raadio tunduvalt väiksema osatähtsuse kohalike venelaste elus. Eestlaste jaoks kujunes eestikeelne trükisõna oluliseks rahvusliku integratsiooni kanaliks juba XIX sajandil.

Ärkamisajast alates on laialdane ajalehtede lugemine olnud oluline tegur Eesti ühiskonna ja kultuuri arengus. Ajalehed, hiljem ka ajakirjad, raadio ja televisioon on iga päev ja paljude aastate kestel taasloonnud ühise vaimse ruumi kõigi jaoks, kellele eestikeelne meedia on olnud kättesaadav, arusaadav ja huvipakkuv. Tahe osaleda selles ühises vaimses ruumis ja selle kaudu vastanduda nõukogude süsteemile on võib-olla olnud põhitegur, miks meediakasutus Eestis (aga ka Lätis ja Leedus) oli 1960ndail, 1970ndail ja 1980ndail väga laialdane ning muutus veelgi aktiivsemaks poliitilise massilise ajajärgul 1988–1990. Sisserännanud venekeelne elanikkond, pärinedes erinevatest Venemaa provintsidest ning teistes vabariikidest, ei olnud seotud ühise ajaloolise lugemistraditsiooniga. Lisaks nõrgemale lugemistraditsioonile on oluliseks teguriks muidugi ka see, et venekeelseid ajalehti ja ajakirju ilmub Eestis suhteliselt vähe. Venekeelne elanikkond

jälgis enne 1991. aastat peale kohalike venekeelsete kanalite Nõukogude Liidu keskväljaandeid. Erinevalt eestikeelsest meediast, kus pärast nõukogude ajakirjandussüsteemi lagunemist ja trükiväljaannete erastamist toimus tormiline uuete lehtede ja ajakirjade sünd, ei ole kohalik vene ettevõtetus ajakirjanduse vallas välja kujunenud. Tänapäevases turumajanduses saab aga uute väljaannete tekke aluseks olla ainult küllaldane nõudlus. Mõningate uute venekeelsete ajalehtede ning nii eesti kui vene keeles väljaantavate ajakirjade ilmumahakkamine osutab alles kujunevale sellealasele aktiivsusele Eesti meediaturul.

Seevastu televaatajatena on kohalik venekeelne auditoorium olnud eestlastega võrreldes aktiivsem juba 1980ndatel. Peamiseks põhjuseks võib pidada muulaste linnikumat ja tubasemat elulaadi eestlastega võrreldes - ligemale 85% kohalikest venelastest elab suurtes paneelmajades (eestlastest ligikaudu 50%), nii et praktiliseks tegevuseks majas ja aias on suhteliselt vähe võimalusi. Jaanuaris 1998 ulatus TV vaatamise aeg kohalike venelaste hulgas 4 tunni ja 45 minutini (eestlastel 4 t. ja 13 min.).

Vanuselised, hariduslikud ja soolised erisused meediatarbimises

Vaadates lähemalt eestlaste meediakasutust (tabel 1.6.), märkame olulisi vanuselisi iseärasusi - meediakasutuse mitmekesisus (jälgitavate kanalite arv) väheneb üle 50. aastaste, eriti üle 60. aastaste hulgas, samal ajal kui televaatamise ja raadiokuulamise aeg suureneb. Vanemad inimesed jälgivad rohkem ühte kindlat, oma maitsele lähedasemat kanalit. Ajakirjad on vanematele inimestele vähem huvipakkuvad, ilmselt ka hinnalt vähem kättesaadavad.

1980ndail oli ajalehtede ja ajakirjade lugemine (sealhulgas isegi kultuuriväljaannete jälgimine) laiemalt ja ühtlasemalt levinud (vt. Lauristin, Vihalemm, Uus ja Peegel, 1987; Hion, Lauristin ja Vihalemm, 1988). Elanikkonna kiire sotsiaalmajanduslik kihistumine 1990ndail aastatel on märgatavalt mõjutanud just trükisõna levikut. Päevalehtede trükiarv 1000 elaniku kohta oli 1996. aastal võrreldes 1990. aastaga kolm korda väiksem, olles langenud 173 eksemplarini (Vihalemm, Lauk ja Lauristin, 1997: 234). Tugevneb hariduslike erinevuste mõju ajakirjanduse lugemisele. Ajalehtede ja eriti ajakirjade lugemine on muutumas elitaarseks tegevuseks, mis on

kättesaadav ja huvipakkuv haritumale ja jõukamale inimeste ringile. Eestile varasem iseloomulik suur ja kõigis rahvakihtides küllalt ühtlane trükisõna levik, mis muutis Eesti meediatarbimise malli sarnaseks Põhjamaadega, on asendumas Lõuna-Euroopale ja Ameerikale iseloomuliku pildiga, kus trükisõna jälgimine on levinud eeskätt kõrg- ja keskkihi hulgas, raadio ja eriti televisioon aga on massitarbija põhiline meedium. Samas on Eestile iseloomulik naiste suhteliselt kõrgem huvi trükisõna vastu (vt. tabel 1.6.), mis vastab ka Eesti naiste suhteliselt kõrgemale haridustasemele ja traditsiooniliselt suurele kultuuriaktiivsusele.

Meediakasutuse tüpoloogia

Meedia osa on Eesti ühiskonnas viimase 5–7 aasta jooksul toimunud muutustes olnud eriti oluline, arvestades sotsiaalsete, majanduslike ja poliitiliste murrangutega kaasnevat kultuurimallide, käitumisviiside ja arusaamade muutumist. Postkommunistlikes ühiskondades toimuvates sotsiaalse ümberõppe, resotsialiseerimise ja adapteerumise protsessides mängib meedia aktiivsemat

TABEL 1.6.

Eestlaste meediakasutus sotsiaalsete rühmade lõikes oktoobris 1997

	Keskmine	Sugu		Vanus			Haridus		
		Mehed	Naised	15–29	30–49	50–74	Alla keskharidus	Keskharidus	Kõrgharidus
Küsitletute arv (N)	1013	484	529	298	392	323	225	567	221
Regulaarselt loetavate ajalehtede keskmine arv	3,6	3,5	3,7	3,7	4,0	3,0	2,6	3,6	4,6
Ei loe regulaarselt ühtegi ajalehte (%)	8	9	7	8	7	9	12	7	4
Regulaarselt loetavate ajakirjade keskmine arv	2,8	2,4	3,3	3,3	3,4	1,7	1,7	3,0	3,6
Ei loe regulaarselt ühtegi ajakirja (%)	26	30	23	18	20	41	43	25	14
Vaadatavate telekanalite keskmine arv	3,8	4,1	3,6	4,2	4,0	3,2	3,3	3,9	4,3
Televaatamise keskmine aeg päevas (min)	206	199	212	208	198	211	206	212	187
Kuulatavate raadiokanalite keskmine arv	3,2	3,6	2,9	4,1	3,3	2,4	2,7	3,2	3,8
Raadiokuulamise keskmine aeg päevas (min)	230	206	251	217	227	263	200	254	218

Allikas: Baltic Media Facts (BMF).

rolli kui suhteliselt inertne haridussüsteem, kujundades globaliseeruvale ja kommertsialiseeruvale maailmale omast sümbolilist keskkonda ning pakkudes kiiresti muutuvates oludes teavet toimuvatest sündmustest, üldist huvi äratavatest isikutest või probleemidest. Meediatarbimise erinevused elanikkonna seas on seega oluliseks indikaatoriks suuremast või väiksemast kontaktist uueneva sotsiaalse keskkonnaga.

Eesti meediamaaailmas toimunud muutuste seoseid üldisemate integratsiooni ja desintegratsiooni protsessidega saame jälgida, kasutades meediatarbimise integreeritud näitajate põhjal loodud meediatarbimise tüpoloogiat. Tüpoloogia aluseks on BMFi poolt 1997. aasta oktoobris Eestis 15–74 aastase elanikkonna hulgas läbi viidud esinduslik küsitlus. Erinevate ajalehtede ja ajakirjade, raadiokanalite ning TV-programmide jälgimise indeksite põhjal eristus 9 meediatarbimistüüpi (vt. tabel 1.7.), mida iseloomustab erinev meedia kanalite kasutamine, aga ka erinev huvide suunitlus ning sotsiaalne ja rahvuslik struktuur.

Liites kokku tüübid, mida iseloomustab keskmisest suurem ja mitmekesisem meediatarbimine (A,B,C,D,E,F), ning tüübid, mida iseloomustab keskmisest väiksem ja üksluisem meediatarbimine (G,H,I), saame aktiivsete ja passiivsete meediatarbijate suhte kogus 15–74 aastase elanikkonna hulgas 4 : 6. Seega võime oletada, et vähemalt 40% elanikkonnast omab ja kasutab aktiivselt meedia poolt pakutavat võimalust sotsiaalseks integratsiooniks, samal ajal kui ligi 60% on meedia kaudu vahendatavast maailmast rohkem või vähem eemale jäänud.

Aktiivsete ja passiivsete meediatarbijate suhet erinevates rahvastikurühmades iseloomustab tabel 1.8. Võime väita, et soolised erinevused ei mõjuta tarbimise aktiivsust Eestis. Vanuse mõju aktiivse meediatarbimise vähenemisel ilmneb alles pensionialiste rühmas kus aktiivsuse-passiivsuse suhe on 2 : 8. Selgesti ilmneb seos meediamaaailmas osalemise ja hariduse vahel: alla keskharidusega inimeste seas kuulub aktiivsete meediatarbimistüüpide koosseisu vähem kui kolmandik, samas kui kõrgharidusega inimestest on kaks kolmandikku aktiivsed meediatarbijad.

Kõige rohkem eristab meediatarbimise iseloomu eri rahvusrühmadesse kuuluvaid inimesi - eestlastest on 56% aktiivsed ja 44% passiivsed meediahuvilised, samas kui

TABEL 1.7.

Meediatarbijate tüübid

Tüüp A	7%	Üliaktiivne kõigi kanalite kasutamisel, mitmekülgsete huvidega. Iseloomulik eestlastele, noortele ja keskealistele avalikus sektoris või teenindussfääris töötavatele naistele.
Tüüp B	7%	Üliaktiivne kõigi kanalite kasutamisel, meelelahutuslike huvidega. Iseloomulik eestlastele, noortele peredele, õppuritele.
Tüüp C	6%	Aktiivne, trükisõnale orienteeritud mitmekülgsete huvidega meediatarbijate tüüp. Iseloomulik noorematele ja keskealistele väljaspool tööstuslikke suurlinnu elavatele eestlastele.
Tüüp D	6%	Aktiivne, praktiliste ja meelelahutuslike huvidega. Iseloomulik noorematele ja keskealistele pere- ja kodukeskse elulaadiga eestlastele.
Tüüp E	9%	Aktiivne, linlik, raadiole ja televisioonile orienteeritud poliitikaühiline meediatarbijate tüüp. Iseloomulik pealinnas elavatele edukatele juhtivas ametis meeste rahvusest sõltumata.
Tüüp F	8%	Aktiivne, maaline, kultuurihuviline meediatarbijate tüüp. Iseloomulik maal ja väikelinnades elavatele hariduses ja kultuurisfääris töötavatele naistele.
Tüüp G	30%	Passiivne, linlik, televisioonile orienteeritud, meelelahutuslike huvidega. Iseloomulik Tallinnas ja Ida-Virumaal paneelilamutes elavatele pensionäridele või tootmises töötavatele madalama haridustasemega inimestele.
Tüüp H	11%	Passiivne, maaline, trükisõnale ja raadiole orienteeritud meediatarbijate tüüp. Iseloomulik kesk- või vanemas eas maal või väikelinnas elavatele oma majapidamist omavatele väikese sissetulekuga inimestele.
Tüüp I	18%	Väga passiivne, väheste huvidega. Iseloomulik väikese sissetulekuga mittetöötavatele inimestele (pensionäridele, töötutele, kodustele).

mitte-eestlastest kuulub 85% passiivsetesse meediatarbimistüüpidesse. Siinjuures tuleb arvestada, et meediaaktiivsuse mõõtmisel võeti küll arvesse välismaiste, sealhulgas Venemaa raadio- ja telekanalite jälgimisest, kuid mitte trükiväljaannete lugemisest. Suuri muutusi meediaaktiivsuse tasemes ei oleks Venemaa ajalehtede-ajakirjade luge-

KIIL 1.10.

Üldine meediakasutus ja arvutikasutus

Meediakasutuses paistab kehtivat kumulatiivsuse põhimõte: kes tarbib innukalt mingit ühte meediakanalit, tahab tarbida teisi. Eesti meediakasutamistüüpide analüüs näitab näiteks tugevat seost üldise meediatarbimise taseme ja Interneti kasutamise harjumuse vahel. Kui mõnel teisel maal vastandub *televisiorilaste* põlvkond kui passiivsed infotarbijad selgelt *arvutilastele* kui aktiivsetele infokasutajatele, siis Eestis taolist vastuolu eriti märgata ei ole. Arvutikasutuse levik on laiem sotsiaalne indikaator, mis seostub selliste näitajatega nagu vaimne aktiivsus, dünaamilisus ja sotsiaalne kohanemine. Just seetõttu on oluline, et ühiskonnas ei tekiks teravat sotsiaalset piiri arvuti kasutajate ja mittekasutajate vahel.

mise arvessevõtmine siiski kaasa toonud – kevadel 1998 luges vaid 35% mitte-eestlastest mõnda Venemaal või teistes SRÜ riikides ilmuvat väljaannet. Valdava osa mitte-eestlaste passiivsus meediatarbijatena väljendub väheses huvis Eestis ilmuvate väljaannete vastu (kaasa arvatud venekeelsed ajalehed ja ajakirjad) ning meediakasutuse ühekülgse suunitluse televisioonile, eeskätt SRÜ teleprogrammidele ja SAT-TV-le. Aktiivsetesse meediatarbimistüüpidesse kuuluvat 15% mitte-eestlastest iseloomustab suurem keeleoskus ning sotsiaalne ja majanduslik konkurentsivõime.

Eesti arengut viimasel aastakümnel on iseloomustanud regionaalsete erinevuste kiire kasv, kusjuures Tallinna ja Põhja-Eesti areng on olnud tunduvalt kiirem kui ülejäänud regioonides. Meediaaktiivsust regionaalses lõikes ning erinevates asulatüüpides näeme tabelis 1.8. Meediakasutamise aktiiv-

sete tüüpide levik on Tallinnas samasugune kui Eestis keskmiselt, aktiivsus suureneb kaugenedes Tallinnast Lõuna-Eesti suunas ning väheneb märgatavalt Virumaal. Regionaalsed erinevused on kindlasti seotud rahvusliku jaotusega, kuid mitte ainult. Eestis tundub maaline elulaad olevat seotud suurema meediaaktiivsusega. Näib, et meedia kompenseerib Eestis üsna edukalt maa-inimeste ning Tallinnast eemal asuvate maakonnakeskuste elanike osalemisvajadust, vähendades provintslaste sotsiaalset ja kultuurilist distantsi tormiliselt arenevast pealinna elust. Äralõigatus ümbritsevast ning sotsiaalne võordumine iseloomustab pigemini tööstusliku Põhja- ja Kirde-Eesti elanikke.

Meediatarbimise aktiivsus on seotud üldisema tarbimisaktiivsusega ning jõukusega. Võttes kokku küsitlute rahaliste sissetulekute suuruse, kaupade kättesaadavuse ning väärtpaberite ja kinnisvara omamise näitajad materiaalse heaolu indeksisse, näeme meediatarbimise indeksi ja materiaalse heaolu indeksi seotust (vt. joonis 1.3.). Eriti selgesti ilmneb seos materiaalse heaolu ja infovaldamise vahel, kui võrdleme trükisõna kasutamist ja materiaalset heaolu erinevates meediatarbimistüüpides. Selgesti eristuvad kolm jõukat ja lugemishuvilist tüüpi A, B ja C, kolm suhteliselt jõukat, kuid tagasihoidlikuma ajalehtede lugemise aktiivsusega tüüpi D, E, F ning kolm vähesel lugemise ja vaesema elujärgiga tüüpi G, H, I. TV vaatamise aktiivsus ei ole seevastu sugugi nii üheselt seotud materiaalse heaoluga (joonis 1.4.): väga aktiivseid TV vaatajaid leidub nii jõukamate (E) kui vaesemate (G) meediatarbijate seas, samas on TV suhtes üksikuid tarbijarühmi nii jõukamate (C) kui vaesemate (H, I) hulgas. Seega on televisioon sotsiaalselt enam ühtlustav, kuid kultuuriliselt Eesti elanikkonda tugevasti eristav meedium, samas kui trükisõna erinev jälgimine võimendab ka sotsiaalset eristumist.

Meediatarbimise erinev aktiivsus on osa üldisemast osalemise ja suhtlemise aktiivsusest. Aktiivsetele massiteabekanalite kasutajatele on iseloomulikud suurem võrkeelteoskus, tihedamad kokkupuuted arvutitega, aga ka aktiivsem pereelu. See, et üksikute ja lasteta inimeste meediatarbimine on väiksem suurte perede omast (kus reeglina materiaalse heaolu tase on madalam), on veel üks tõend meedia võimest kompenseerida sotsiaalse kihistumise mõju.

TABEL 1.8.

Aktiivsete ja passiivsete meediatarbimistüüpide vahekord rahvastikugruppides (%)

	Aktiivsed	Passiivsed
Sugu		
mehed	41	59
naised	42	58
Vanus		
15–39	48	52
40–59	43	57
60–74	22	78
Haridus		
alla kesk	28	72
kesk	43	57
kõrg	52	48
Rahvus		
eestlased	56	44
mitte-eestlased	15	85
Asulatüüp		
Tallinn	40	60
Tartu, Pärnu, Narva	34	66
Kohtla-Järve, maakonnakeskus	54	46
pisilinn	34	66
maa-asula	49	51
Piirkond		
Tallinn	40	60
Põhja- ja Kesk- Eesti		
(Harju, Rapla, Järva maakond)	47	53
Lääne-Eesti		
(Hiiu, Saare, Lääne, Pärnu maakond)	49	51
Tartu piirkond		
(Tartu ja Jõgeva maakond)	55	45
Lõuna-Eesti		
(Viljandi, Valga, Võru, Põlva maakond)	52	48
Ida- ja Lääne-Virumaa	21	79

Võttes kokku meediatarbimise seoseid sotsiaalse integratsiooniga, võime Eestile iseloomulike tendentsidena välja tuua järgmist:

- Meediaaktiivsust võib vaadelda kui kultuurilise ja sotsiaalse kapitali suurendamise vahendit. Aktiivsus massiteabekanalite kasutamisel on seotud aktiivsusega muudes valdkondades: tööalase aktiivsusega, ettevõtlikkusega, tarbimisaktiivsusega, suurema huviga ühiskondlike probleemide ja kultuuri vastu. Eesti elanikkonna kihistumine kultuurilise ja sotsiaalse kapitali alusel on meediatarbimist arvesse võttes väiksem kui materiaalne kihistumine. 40% elanikkonnast kuulub aktiivsete meediakasutajate hulka. Passiivsemat osa iseloomustab tagasihoidlikum meediatarbimistase ja kasutatavate kanalite vähesus, kuid täiesti väljapoole meediamailma jääb väga väike osa elanikkonnast.

- Ehkki naiste poliitiline aktiivsus ning sotsiaalne ja materiaalne staatus on Eesti ühiskonnas mõnevõrra madalam kui meeste oma, puudub erinevus nende meediatarbimise aktiivsuses.

- Meediaaktiivsus aitab kaasa regionaalsete arenguerisuste kompenseerimisele, vähendades sotsiaalset ja kultuurilist distantsi maa ja linna, pealinna ja kaugemate regioonide elanike vahel. Passiivsus ja mitteosalemine meediamailmas iseloomustab Eestis pigem tööstuslikku linnamiljööd kui elu maal ja väikelinnades.

- Suurem meediaaktiivsus aitab kompenseerida väiksemaid tarbimisvõimalusi avalikus sektoris, kultuuris ja hariduses töötavatel inimestel, pensionäridel ja suurte perede liikmetel.

- Erisused meediaaktiivsuses on kõige suuremad eesti keelt valdava ja eesti keelt mittevaldava elanikkonna vahel. Meediatarbimise orientatsioon väljas poole Eestit süvendab suure muulaste eraldatust Eesti elust, takistades nende integreerumist Eesti ühiskonda.

Kirjandus:

- Baltic Media Book 1998. Tallinn-Riga-Vilnius: BMF, 1997.
- Hion E., Lauristin M. & Vihalemm P. Meie muutuv elulaad. Tallinn: Eesti Raamat, 1988.
- Hoyer S., Lauk E. & Vihalemm P. (eds.). Towards a Civic Society. The Baltic Media's Long Road to Freedom. Tartu: Baltic Association for Media Research, Nota Baltica Ltd., 1993.

Järve M. Vaba aeg. - Narusk A. (toim.), Murrangulised 80-ndad ja 90-ndad aastad Eestis: Töö, kodu ja vaba aeg. Tallinn-Helsinki: Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus, 1994.

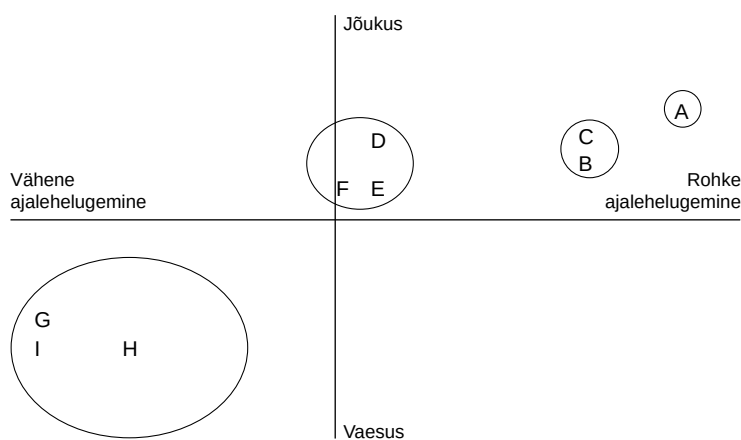
Lauristin M., Vihalemm P., Uus S. & Peegel J. Rajoonileht ja lugeja. Tallinn: Eesti Raamat, 1987.

Paulson T. Auditoriumist. - ENSV Teleraadio-komitee panoraam. Tallinn: Eesti Raamat, 1986.

Vihalemm P., Lauk E. & Lauristin M. Estonian Media in the Process of Change. In Lauristin, M. & Vihalemm, P. (eds.), Return to the Western World: Cultural and Political Perspectives on Estonian Post-Communist Transition. Tartu: Tartu University Press, 1997.

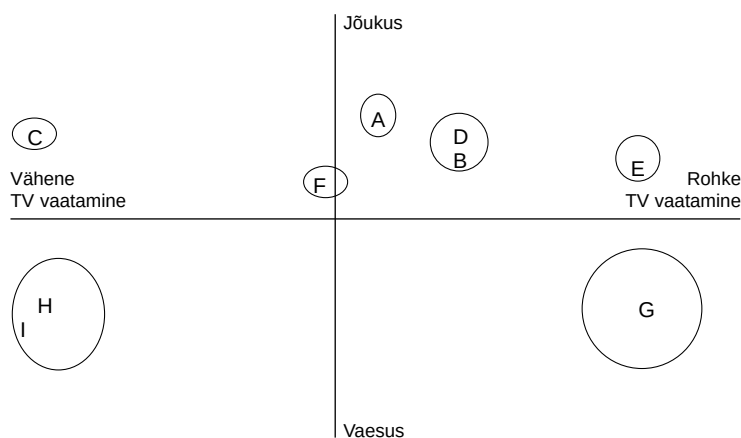
JOONIS 1.3.

Ajalehtede lugemise aktiivsus ja materiaalne heaolu meediatarbimistüüpides

JOONIS 1.4.

TV vaatamise aktiivsus ja materiaalne heaolu

Kodanikuühiskond, riiklus, õiguskultuur

2.1. Kodanikuühiskonna taasteke: senine areng ja perspektiivid

Eesti sotsiaalse konsolideerumise vältimatuks eelduseks – rahvusriikluse väljaarendamise kõrval – on arenenud kodanikuühiskonna teke. Demokraatlikud vabadused ja kodanikualgatus ühest küljest kilustavad varem suhteliselt ühtsena tundunud ühiskonda, samas on kodanikuühiskond aga nõrga riikluse raamistikus äärmiselt oluline dialoogi ja sidususe ressurss.

Võrreldes iseseisvuse taastamise perioodiga ei ole kodanikualgatus ja ühiskondliku dialoogi repertuaar iseseisvusaastail laienenud, pigem vastupidi. Seltside asutamise kõrval on teised aktiivsed sotsiaalse osalemise vormid, näiteks piketid, allkirjade kogumised, demonstratsioonid, boikotid, kultuurilaadad, karnevalid jne., üsna haruldased.

Kodanikualgatuslikkust toetav sotsiaalne kogemus pärineb Eestis suuresti anneksiooni aastaist. Eesti iseseisvuse taastamise käigus ladesust avalikustunud huvid konfliktis mitmesuguseid kihistusi, millest igaüks annab moodustuvale kodanikuühiskonnale jätkuvalt ilmet. Paraku pole organiseerumisstrateegiad – identiteedimobilisatsioon, huviorganiseerumine, sektorialne rühmahuvi, korporatiivne solidaarsus jms. arenenud loomulikus dialoogis ja üksteise täiendamises. Pigem võib täheldada nende vähest väljaarendatust, mitteküllaldast üksteisest eristumist. Näiteks võib tuua pensionäride ja perede kaitse survegrupi esinemise partei vormis.

Sootsiumi ülesehitusliku tähtsusega integreerija rolli tõuseb kodanikuühiskond eelkõige siis, kui ta toimib kui avalikkuse osa ja informatsiooni, raha, oskuste jt. ressursside vahendajana ühest ühiskonna sfäärist teise, kui probleemolukordade sotsiaalne regulaator ja lahenduste leidja. Sellisena oleks kodanikuühiskond midagi enam kui pelgalt auru väljalaskmise mehhanism või vaba aja harrastuste toetaja.

Euroopa vanade demokraatlike ühiskondadega, eriti Põhjamaadega võrreldes, on

Eesti elanikkond organiseerunud üsnagi tagasihoidlikult. Eestlaste organiseerumistase on seejuures mõnevõrra kõrgem kui mitte-eestlastel. Eestlastest olid 43% mõne assotsiatsiooni liikmed, mitte-eestlastest 34% (Ruutsoo ja Siisiainen, 1996). Postkommunistlikus Kesk-Euroopas jääb Eesti kodanikuaktiivsusest riikide teise, s.t. passivsemasse poolde (Veivoda, 1998: 81). Eestil on oht muutuda „kodanikuühiskonna kõrbeks“ (Offe, Arato jt. poolt kasutatud termin).

Seltside ja organisatsioonide liikmeskond on paaril viimasel aastal vähenenud. Mitmes assotsiatsioonis osalejaid – nn. kattuvat liikmelisust – pole palju, 21–25% kõigist seltside liikmetest. Etniliselt on assotsiatsioonid üsna homogeensed – multinatsionaalseid seltsi on väga vähe. Viimaste aastate arengu tendentsiks on organisatsioonide sotsiaalne diferentseerumine – eksklusiivsete ja eliitarsete klubide esilekerkimine ja areng nii ajaviite, huvi kui ka spordi valdkonnas.

Organiseerumise suunad

Kodanikualgatuslikud assotsiatsioonid võib jaotada kaheks suureks rühmaks:

- enda liikmete huve esindavaiks, lokaalsetele probleemidele suunatuiks;
- laiemalt ühiskonna probleeme väljendavaiks.

See, milline on kummagi eelnimetatud liigi osatähtsus assotsiatsioonide üldkogumises, mõjutab põhimõtteliselt Eesti praegust ja tulevast sotsiaalset kliimat ning poliitilist atmosfääri.

Pakkudes küll poliitilistele organisatsioonidele ning etnilistele ja sotsiaalsetele rühmadele mobiliseerumisvabadust, on kodanikuühiskonna osa sotsiaalsete subjektide kujundamises jäänud tagasihoidlikuks. Ametiühinguisse on haaratud vaid väike osa kõigist töötajast.

Praegust etappi kodanikuühiskonna arengus iseloomustavad järgmised jooned:

- Kodanike poliitilisi, sotsiaalseid ja majanduslikke ühishuviseid avalikult väljendavate aatelite assotsiatsioonide ja liikumiste osatähtsus on väike. Pole liitusid, mis suudaksid kodanikke tõhusalt koondada korruptsiooni, riigivarguse, ametnike võimu jms. vastu. Kodanikuühiskond pole suuteline riigi juhtkonda tõhusalt mõjutama. Aga kui pole riigi ja kodanikuühiskonna pidevat dialoogi, siis väheneb sootsiumi arenguline sidusus.

- Avalikustunud huvide, defektsete reformide jms. provotseeritud konflikt on elu kutsunud rohkesti kodanikuühendusi, mis püüavad probleeme nähtavaks teha (korteriomaniikud, üürnike, maksumaksjad, pensionärid jne.). Identiteedimobilisatsiooni ning jõudu koguva huvialuselise koondumise konflikt, eriti kui see toimub väga piiratud ressursside ümberjagamise tingimustes või toetab tasakaalustamata omandireformi, on tekitanud „õnnetu teadvuse“, mis on rahvuslik-romantilise identiteedi alusel toimunud koondumise ja nõukoguliku pseudokollektivismi pahupool. Sellega liitub „organiseerumisenihilism“ – frustratsioon ja abitus ning individuaalse agressiivsuse kasv, mis tihti „sööb ära“ konstruktiivse sotsiaalse energia. Samas integreerib huvikonflikt etnokultuurilise identiteedi suhtes polariiseerunud kogukondi. Huvide „tsiviliseerimine“ on Eesti kujuneva kodanikuühiskonna üks peamisi ülesandeid.

- Professionaalsete seltside, kutseühingute jms. liikmeskond on viimastel aastatel suurenenud, kuid pole siiski kaugeltki saavutanud seda positsiooni, mida on vaja ühiskonna huvide tasakaalustatud esindatuseks.

- Vaba aja sisustamine, tervise eest hoolitsemine, eneseharimine ja kultuuri harrastamine on Eestis traditsiooniliselt olnud omaalgatuslikkuse ja seltside loomise peamisi allikaid. Moodustades kindlasti kodanikualgatuselise olulise osa ja täites vaakumi, mille on jätnud riiklike ressursside nappus, on seda laadi ühendused pööranud paljusi „sissepole“, orienteeritud oma liikmetele.

- Kohalik omavalitsus kui kodanikualgatuselise huvikeskse koostöö esiletõoja on Eestis alles suuresti kasutamata. Põhjuseks on omavalitsuste nõrkus, mis muudab nad eelkõige ressursside tarbijateks. Seetõttu napib Eesti elanikel identiteedipõhjalist konstruktiivse koostöö kogemust.

Poliitiline avalikkus

Kodanikualgatuselise liituv poliitilise avalikkusel on riigi stabiilse arengu ja võimu legitiimsuse seisukohast etendada keskne osa. Selle ühe aluse moodustavad hegemoonilised struktuurid ja teise kodanike/elanike osalemine poliitikas rohujuurte tasandil.

- Hegemoonilised struktuurid, mis integreerivad poliitilisse ellu erialaseid, kultuurilisi, spordi jms. assotsiatsioone, on Eestis väga nõrgalt arenenud ja nende roll jääb tagasihoidlikuks. Sotsiaalsetele ja majanduslikele vastuoludele rajanevatel hegemoonilistel struktuuridel, mille ülesanne oli artikuleerida ja tsiviliseerida klassivastuolude lahendamist, pole Eesti postmodernset arengut järgivas ühiskonnas palju kandepinda. Etnilisele mobilisatsioonile toetuv poliitiline hegemoonia on vaid mõnevõrra leidnud tuge rahvuslikes kultuuriseltsides, spordiorganisatsioonides ja majandusstruktuurides, aga mitte jõuliselt. Teataval määral on enamik suuremaid poliitilisi parteisid suutnud luua oma kohalike organisatsioonide, noorte- ja naisorganisatsioonide võrgu. Üks võimalus hegemoonia loomiseks – kultuuriautonoomia ümber organiseerumine – on jäänud täiesti kasutamata. Eesti rahvusliku integratsiooni seisukohalt on kultuurilise maastiku poliitilisel määratlemisel ja killustatusel siiski ka positiivseid külgi. See aitab vältida ühiskonna lõhenemise kinnistumist n.ö. ülalt alla, pehmeda teravaid vastasseise jne.

- Ühiskonna nn. rohujuurte tasandil mobiliseerimise poliitiline kultuur on iseisvusvusaastail üsna olemuslikult muutunud. Poliitika taandumine tänavatelt on mõnes mõttes isegi ohtlik, sest ta „devisualiseerib“ reaalselt eksisteerivat Eesti sotsiaalset, etnokultuurilist ja maailmavaatelist lõhestatust. 1991. aastal osales meelevaheldusel 25% eestlasi ja 16% mitte-eestlasi, 1996. aastal vaid vastavalt 3% ja 2% küsitlusest (Taru, 1997). Poliitilises aktiivsuses toimunud muutused pole mitte ainult kvantitatiivsed, vaid ka kvalitatiivsed.

Mitte-eestlaste poliitiline kultuur või organisatsiooniline kapital soodustas enam vahetuid aksioone, kui oli suunatud institutsioonides tehtavale tööle. Sama tendents – aksioonidele orienteeritus, et ennast ja oma probleeme nähtavaks teha, – jätkus mitte-eestlastel ka 1996. aastal. Märgatavat osa üleminekuperioodi poliitilise kultuuri edasikandumises on kindlasti etendanud Eesti kodakondsuspoliitika, mis ei luba mittekodanikel poliitiliselt organiseeruda ja muudab

institutsioonidele juurdepääsemise raskeks. Nagu eestlased 1980. aastate lõpul, teevad mitte-eestlased panuse rahvusvahelise tähelepanu äratamisele ja võõraks peetava riigi vastu välismaalt toetuse saamisele. 1997. aasta küsitluse andmete põhjal olid mitte-eestlased hoopis enam valmis korraldama demonstratsioone, seda nii kodakondsuse saamiseks kui ka võimaliku töötuse vastu (Rose, 1997: 35). Siiski on nii eestlaste kui mitte-eestlaste poliitiline osalusaktiivsus tervikuna vähenenud. See tähendab ka poliitilise sidususe kvaliteedi langust.

Praegune Eesti poliitika on muutunud märgatavalt valimiste-, lepete-, parlamentaarse tegevuse mõjutamise, selgitustööjms keskseks. Avalikes protestimeeleavalduste osalemine on vähenenud ligi kümme korda, demonstratsioonid on taandunud poliitika tegemise perifeeriasse. Eesti poliitilise elu oluliseks tunnusjooneks on survepoliitiliste meeleavalduste osatähtsuse kiire vähenemine. Selle peamiseks põhjuseks on nihe „normaalse“ poliitilise elu suunas. Praegune Eesti on siiski alles siirdumas tänavakesksest ja identiteedipoliitikast institutsioonikeskse poliitika poole, mis on samas suur samm ühiskonna modernse integratsiooni suunas. Institutsioonilise poliitika edukas käivitamine on üks dünaamilise ja kompleksülesandeid lahendava ühiskonna koospüsímise eeldusi. Institutsioonide vähenemine avatus ühiskonna suunas on üks tänase Eesti probleeme.

Noore parteipoliitika bürokratiseerumine, korporatiivsete struktuuride surve jms frustreerib kodanikke. Kõrvuti etteheidetega, et pangad, kapital ja isegi maffia etendavad Eesti poliitikas liiga olulist osa, leiavad inimesed paradoksaalsel kombel ka seda, et erakondadel on poliitikas liiga oluline osa (Saar-Poll, 1997). Ilmselt on põhjuseks, et erakondadelt oodatakse Eestit ühteliitvat ja ühiskondlikku lepet kindlustavat rolli, mida aga noored erakonnad täita pole suutnud.

Teiselt poolt on elanikud suhteliselt pessimistlikud selles suhtes, et nad suudavad võõrandunud administratiivseid struktuure mõjustada. Riigi ja üldse administratiivsete struktuuride mõjutamise suhtes näib valitsevat algatuspõud. Vaid 22% eestlastest ja 14% mitte-eestlastest olid veendunud, et suudavad midagi teha, kui tunnevad, et kohalikus omavalitsuses tegutsetakse rahva huvide vastaselt. Veelgi väiksem protsent – vastavalt 8 ja 14 – arvas seda riigi suhtes (Rose, 1997: 24). Võrreldes 1995. aasta küsitluse tulemusega on kodanike väljavaade enese eest seismiseks jäänud praktiliselt samaks. Seega mingil väga olulisel tasandil ühiskond sisuliselt desintegreerub, sest poliitikas ja kodaniku-algatuses puudub efektiivne mehhanism, mis muudaks rahva taas aktiivseks osapooleks.

Kodanikuühiskonna väljavaated ühiskonna konsolideerijana

Eesti iseseisvuse kuus aastat on oluliselt muutnud kodanikuühiskonna palet. N.ö. suured narratiivid (seletused, „jutustused“) ja klassikalised mobiliseerivad tegurid on kaotanud tähenduse. Usaldus kodanikuühiskonna institutsioonide vastu pole just suur ei eestlaste ega venelaste seas. 75% eestlastest ja 50% mitte-eestlastest ei tunne midagi ühist kirikuga. Ligi 85% elanikest ei tunne, et „roheline“ ajaksid „nende asja“. Ka rahvuslike traditsioonide kaitsjatega ei tunne 73% eestlastest ja 78% mitte-eestlastest palju ühist. Võrreldes 1995. aasta küsitlustega on distants kolme suure narratiiviga (etniline, usuline ja sotsiaalne) suurenenud. 1995. aastal tundis 27% eestlastest ja 12% mitte-eestlastest mingitki seost ühe või teise liikumisega (Rose, 1995: 41), aga kaks aastat hiljem on see seos märgatavalt väiksem. Ühiskond demobiliseerub. Ka traditsioonilised ideoloogiad, mis on

TABEL 2.1.

Poliitilise elu eri vormides osalenud isikud (1996)

	Osalemise viis				Poliitilise osalemise vormide hulk, mille raamides on toimitud		
	Osalemine protestimarsil, koosolekul, piketil	Osalemine sõprade veenmises	Osalemine kampaania korraldamises	Liitumine poliitilise parteiga	0	1	2 või rohkem
Eestlased	3%	16%	3%	2%	81%	16%	4%
Muulased	2%	5%	1%	1%	92%	7%	1%

Allikas: Saar-Poll, 1997.

mobiliseerinud ühiskonda veel 1990. aastate algul, on sotsiaalse sidususe kujundajatena üpris väheefektiivsed.

Möödanikus valdavalt identiteedimobilisatsioonile või grupihuvidele rajatud organiseerumine kohaneb jõudumööda, kuid aeglaselt turumajandusliku ja ametnikukeskse võimukorraldusega. Eestil seisab ees oluline struktuurine nihe, et stimuleerida tegusa postmodernse tegelikkusega kokkusobiva kodanikuühiskonna teket. Moderniseerumiseks peab Eesti ületama suhteliselt lihtsa mustriga kodanikuühiskonna, kus domineerivad identiteedi- ja huviassotsiatsioonid, ja siirduma ühiskonna arengumehhanisme ja institutsioone mõjutava kodanikuühiskonna arengufaasi. See tähendab, et ühiskondlikud seosed muutuvad keerulisemaks nii organisatsioonilisel kui ka assotsiatsioonide taotluste tasandil.

Kodanikuühenduste ühiskonda integreerivat jõudu on nähtud eelkõige traditsiooniliste väärtuste ja sotsiaalse energia ühendamis, tasakaalustamaks turumajanduse (huvide)keskset ja riigi administreerivat tegevust. Ühiskonnas domineerinud poliitilised jõud pole tegelikult olnud huvitatud sellest, et postkommunistlikus formatsioonis areneks kodanikuühiskond. Kodanikuühiskonna arendamine pole olnud ühegi võimul olnud poliitilise liikumise (peale sotsiaaldemokraatide) programmiline taotlus. Kaks peamist poliitilist jõudu, kes on taasiseseisvunud Eestis poliitikat kujundanud – ei konservatiivne-korporatiivne (Koonderakond) ega rahvuslik-liberaalne rühmitus (Isamaa ja Reformierakond) pole sisuliselt olnud huvitatud kodanikualgatuse arendamisest. Pigem vastupidi, nii Koonderakonna kui Reformierakonna tegutsemisstrateegia jätab mulje, et hästi organiseeritud kodanikuühiskonnast võiks kujuneda nende plaanidele takistus.

On väga tõenäoline, et Eestis, nagu kogu postkommunistlikus maailmas, ei tekigi klassikalist kodanikuühiskonda. Klassikaline kodanikuühiskond on ikkagi konkreetse ajaloolise arenguperioodi tulemus ja enamikus Euroopa maades on ta praeguseks taandumas. Uut arenguenergiat ja sidusust pakuv nn. kolmas sektor (mittetulundusühingud jms.) on alles moodustumisjärgus.

Tugev kodanikuühiskond ja kolmas sektor omakorda saavad rajaneda üksnes riigi seadusandlikule toele. Seda, et kodanikud vajavad koolitust, institutsionaalseid tugistruktuure jne., pole riigis küllaldaselt mõistetud. Viimastel aastatel on riigi suhtumine mõnevõrra muutunud ja seda just nende

kodanikualgatuslike organisatsioonide surve, kes on algatanud seadusandlikke initsiatiive. Mitmeti on laiendatud juriidiliste isikute võimalusi toetada maksuvabasisid assotsiatsioone ja ka üksikisiku võimalused suurenevad selles suhtes peatselt (Hellam, 1998). Eesti seadusandlus on arenenud kahes olulises suunas – see on suurendanud kodanike õigusi ja võimalusi toetada tulumaksuvabalt mittetulundusühinguid ja teiselt poolt on laiendatud mittetulundusühingute majandustegevuse õigust. Esimene suurendab praktilist toetust ja ressursse ning teiselt poolt lähendab omavalitsusi, annab kodanikualgatusele täiendava majandusliku baasi.

Viimastel aastakümnetel loob uut kvaliteeti nn. kolmanda sektori ja majanduse põimumine. Taoline areng on väljakutse Eesti traditsioonilisele huvikesksele ja endassepõõratud harrastuslikule seltsielule ning aeglaselt sotsialiseeruvale majanduslik-poliitilisele mõtlemisele (Proos, 1998). Eesti tulevikuareng sõltub sellest, kas Eesti suudab luua mehhanismi, mis süvendaks ühiskonnas kommunitaarset aspekti – ühendaks majandusliku motiivi ja ühishuvi, teenuste pakku-mise ja kodanikualgatuse, solidaarsuse ja eraalgatuse. Minevikus loodud ja selle kaudu akumuliseerunud sotsiaalsel kapitalil (*civic culture*) on koos sellele omaste kvaliteetidega (*civic virtues*) kodanike ühistuleviku kujundamisel oluline roll. See kapital on suuresti tugistruktuur, millele kaasegne riik saab kolmanda sektori arendamisel toetuda.

Kirjandus:

- Hellam M. The Non-profit Sector of Estonia: Current Legal and Fiscal Environment, The Baltic Review, vol. 14, 1998.
- Proos I. Kolmas sektor ja Eesti edukus, Rmt: Filantroopia ja kolmas sektor Eestis. Eesti Avatud Ühiskonna Instituut: Tallinn, 1998.
- Rose R. New Baltic Barometer III. A Survey Study. Studies in Public Policy, no. 284, 1997.
- Ruutsoo R. ja Siisiainen M. Restoring Civil Society in the Baltic States, European Studies, 2, The Challenge of Europization in the Region: East Central Europe, Hungarian Political Association and the Institute of Political Science of the Hungarian Academy: Budapest, 1996.
- Taru M. Some Aspects of Political Participation in Estonia. Dissertation for the commencement of the degree of Masters of Arts in Sociology. Tartu, 1997.
- Veivoda I. Finding Their Own Way, Transition, vol. 4, no. 6, 1998.

2.2. Eesti kodanikualgatuslikud ühendused kodumaisel ja rahvusvahelisel areenil

Nagu näitasid 1995.–1996. aastal läbi viidud seltsi- ja seltsijuhtide küsitlused, jätab kodanike vabatahtlike organisatsioonide tuntus ja tunnustatus nii paikkonna kui ka riigi tasandil paljudel juhtudel soovida paremat. Kuigi Eesti mittetulundussektor on küllaltki suur (hinnanguliselt vähemalt 4000 seltsi, ühendust, sihtasutust jms.), ei soovi paljud avaliku eluga seotud instantsid, nagu omavalitsused, kohalik ja üleriigiline kirjutav ning kõnelev ajakirjandus jms., nende ühendustega kui tõsiselt võetavate partneritega arvestada. Teisalt tuleb tõdeda, et kaugeltki mitte kõik kodanikualgatuslikud ühendused ise pole seadnud oma põhieesmärgiks avaramat sotsiaalsete võrgustike loomist, paikkondliku elu integratsioonile kaasaaitamist ega laiemat avalikkust huvitavate sotsiaalse teenuste pakkumist. Järgnevas püüame leida vastused eelkõige kolmele küsimusele:

- 1) kuidas hindavad kodanikualgatuslikud ühendused oma integratiivset potentsiaali riigi ja paikkondlikul tasandil;
- 2) milline on Eesti mittetulundusliku tegevuse seotus rahvusvaheliste organisatsioonidega;
- 3) mille poolest erinevad rahvusvaheliste organisatsioonidega seotud ühendused ülejäänutest.

Esitatud andmed baseeruvad 1997. aastal läbi viidud, Jaan Tõnissoni Instituudi koostatud registrites esindatud kodanikualgatuslike ühenduste küsitlusele, millele 1998. aastal järgnes kontrolliva laadiga kordusküsitlus.

Aktiivsemateks vastajateks olid suurlinnade, s.t. Tallinna (37% vastanutest) ja Tartu (18% vastanutest) ühendused. Suhteliselt headeks vastajateks olid ka nelja ajalooliselt seltsilembese linna – Pärnu, Viljandi, Kuressaare ja Võru kodanikualgatuslikud ühendused, maakondadest Harju- ja Saaremaa omad. Kahjuks tuleb siiski nentida, et suur osa kohalikest seltsidest ei olnud 1997. aasta algul veel hoomanud võimalust muuta end teistele nähtavaks, anda endast teavet, luua Interneti kaudu uut suhtlusvõrgustikku jne..

Vastustest küsimusele organisatsiooni tegevuse kajastamise kohta viimase kahe aasta ajakirjanduses selgus, et pooled kodanikuühendustest pole leidnud kajastamist ei kohalikus ega riigiraadios, samuti mitte telekanalites, 2/5 juhtudest ei ole seltside jms. vastu tundnud huvi ei maakondlik

ega üleriigiline ajakirjandus. Umbes kolmandik ise tuntusele pretendeerivatest ühendustest suudab avalikkust enda tegevusest siiski regulaarselt teavitada.

Tuntusest ja tunnustatusest

Tuntus ja tunnustatus on faktorid, mis ilmekalt näitavad kodanikualgatuslikule võimekust luua nii paikkondlikul kui ka üleriigilisel tasandil integratiivse laadiga võrgustikke. Suurlinnades asuvad ja tavaliselt kesksel-side funktsioone täitvad seltsid on seda mõistnud, paikkondlik kodanikualgatus aga on paljuski enesekeskne, atomiseeritud ja nõrga integratiivse potentsiaaliga.

KIIL 2.1.

Kuulsad kaugel, tundmatud kohapeal

Riigi tasandil hindas enda tuntust heaks või keskmiseks 73% vastanuist. Samal ajal 63% vastanuist hindas ennast paikkondlikul tasandil vähetuntuks.

Paikkonna ja vabariigi tasandi suur kontrast on mõneti seletatav küll valimi spetsiifilisusega, s.o. mittetulundusühenduste registrites on end eksponeerinud valdavalt laiema haardega organisatsioonid. Kindlasti on siit aga ka selgelt näha paikkondliku ja riigi tasandi tugevat eraldatust, seda, kuivõrd tšenter ja perifeeria moodustavad omaette maailma.

Uuring näitas, et umbes 4/5 kodanikuühendustest pole leidnud väljastpoolt mingit märkimisväärset tunnustust. Kõige enam on kodanikuühendustele nende endi hinnanguil tunnustust jaganud kohalikud omavalitsused (27% vastanutest) ja oma katusorganisatsioonid (23%). Neile järgnevad rahvusvahelised katusorganisatsioonid (17%). Eesti riigi võimutasandi tunnustuse on pälvinud 12% kodanikuühendustest. Eeltoodud numbritest võib teha järelduse, et esimese ja kolmanda sektori seos Eesti Vabariigis on veel nõrgavõitu (vt. ka Aarelaid, 1966: 126).

Eesti kodanikualgatuslike organisatsioonide kalduvus liikuda pigem kõrgustesse kui laiuks avaldub ka vastustes küsimusele erineva tasandi juhtorganites esindatuse kohta. Üle-

riigilises katusorganisatsioonis esindatus (37%) on märksa suurem kui kohalikul tasandil otsuseid tegevais komisjonides (29%), üleriigilistes komisjonides osalemine (23%) on peaaegu võrdne kohalikus omavalitsuse tasandil osalemisega. Kuna tõenäosuslikku võimalust osaleda rahvusvaheliste organisatsioonide juhatuste töös tuleb hinnata oluliselt väiksemaks kui võimalust osaleda üleriigiliste ja kohalike juhtorganite töös, siis tuleb eeltoodud proportsiooni tõlgendada teatava integratiivse anomaaliana. Näib, et katusorganisatsioonid on huvitatud pigem rahvusvahelisel tasandil esindatusest kui praktilisest asjaajamisest kohalikul tasandil. Selles kajastub Eesti taastekkinud mittetulundussfääri organisatsioonilist kapitali puudutav iseärasus, ja nimelt, restitutsiooni või välismaa kogemuse ülekande tulemusena tekkinud keskseltside tegevuse hargnemine n.-ö. ülalt alla. Enamik keskseltsi pole tekkinud kohalike initsiatiivide järkjärgulise integratsiooni, vaid tihti näiteks Põhjamaade suurlinnadest juhitud „äratustegevuse“ tulemusena. Kohaliku tasandi suhtes on paljuskki tegu nn. hooldatud kodanikualgatusega (Seltsid..., 1995: 7), kus keskseltside initsiatiivil alles otsitakse oma kohta paikkondliku elukorralduse ja demokraatia arengus.

Hämmastavalt järjekindel on Eesti kodanikualgatuse negatiivne hoiak ühiskonna poliitilise organiseerituse kohta: üle 98% ühendustest nendib, et neil pole otseseid poliitiliste parteidega, ning 47% peab seda sihiteadlikuks poliitilise aktiivsuse vältimiseks. Samatendents oli järgitav ka 1995. aasta küsitluses. Ligi pooled ehk 48% vastanuist väidavad end väljendavat kindlate sotsiaalsete gruppide (eelkõige laste, noorukite ja perede) huve, kuid soovivad samas end realiseerida ühiskonna poliitilisest struktuurist lahus. Hoolimata parteivälisuse deklareerimisest tundub side kodanikuühenduste ja võimustruktuuride vahel olevat siiski olemas. Nimelt väidab 12% küsitletutest, et nende organisatsioonil on õnnestunud avaldada mõju parlamendi seadusloomele ja 29% leiab, et on mõjutanud kohalikku omavalitsust otsustuste tegemisel, 28% vastanutest arvab, et nende tegevuse kõrgemaks eesmärgiks on demokraatliku mõtteviisi süvendamine kohalikul tasandil. Kuidas seletada näilist vastuolu deklaratiivse parteivälisuse ja siiski suhteliselt efektiivse võimutasandite mõjutamise vahel? Näib, et soovimata end siduda ebastabiilsete parteiliste struktuuridega, soovib kodanikualgatus olla ise otseliinis tõhus demokraatia valvekoer.

Ühingute rahvusvahelistumine

Eelmainitud Eesti mittetulundusühingute teatmik on ära toodud andmed 725 organisatsiooni kohta, rahvusvahelist seotust mainib nendest 151 ühingut, meie sotsioloogilise küsitlusega haaratud valimist leidsime selliseid 98.

Meie valimist märkis enda kuulumist rahvusvaheliste organisatsioonide juhatustesse 40, nende tunnustuse väitis end olevat pälvinud 53 kodanikuühendust. Kuigi uuring ei haaranud kõiki rahvusvahelisel tasandil tegutsevaid organisatsioone, võib tõdeda, et

KIIL 2.2.

Kuulumine rahvusvahelistesse organisatsioonidesse

Rahvusvahelistesse organisatsioonidesse kuulumine on erinevat tüüpi organisatsioonide puhul erinev. Tihedalt osaletakse rahvusvaheliste spordiliitude tegevuses. Väga tõhus on rahvusvaheline organiseeritus invaühingute ja püsivate terviseprobleemidega inimeste osas, näiteks olgu Eesti Vaegkuuljate Ühingu kuulumine vastava rahvusvahelise föderatsiooni ridadesse. Kultuuriga seotud seltsid on ühinenud näiteks selliste organisatsioonidega nagu International European Theatre Meeting, Rahvusvaheline Võrdleva Kirjandusteaduse Assotsiatsioon, Euroopa Rahvakunsti ja Käsitöö Assotsiatsioon, Ülemaailmne Esperanto Assotsiatsioon (UEA), International Federation of Library Associations and Institutions, Rahvusvaheline Muusikakeskus jt. Silma torkab mitte-eestlaste seltside seotus väljaspool Eestit paiknevate kaasmaalaskondadega, näiteks Armeenia Rahvusühingu kuulumine Ülemaailmsesse Armeenia Assambleesse, Vene Aadlike Eesti Ühenduse kuulumine Venemaa Aadlike Kogusse, Eesti leedulased on seotud Ülemaailmse Leedulaste Ühendusega, Eesti mustlased Romani Unioniga, ingerisoomlased Suomi Seuraga jne. Nimetamisväärt on noorteühenduste, eriti üliõpilaskonna aktiivsus rahvusvahelisel areenil. Eesti skautlikud ühendused on liitunud nii Rahvusvahelise Skautide Maailmaorganisatsiooni (WOSM) kui ka Noorte Meeste ja Noorte Naiste Ühendusega nii Euroopa kui ka üleilmsel tasandil (YWCA ja YMCA). Eesti Noorsoo algatuskeskus teeb koostööd Euroopa Noorsooinformatsiooni ja Nõustamise Liiduga (ERICA). Uus-Eesti kui rahvuskultuuri ja maaelu edendamisele pühendunud noorteorganisatsioon jätkab juba esimese iseseisvuse päevil rahvusvahelise maanoorte liikumisega 4H kujunenud sidemeid. Eesti Nooremartide Ühendus on 1993. aastast samasulise üleeuroopalise organisatsiooni (PWG) liige. Tartu tudengid on osalised niisugustes organisatsioonides nagu Euroopa Noorgeograafide Assotsiatsioon ja Euroopa Noorte Metsaaktsioon, Eestis on esindatud sellised olulised tudengiorganisatsioonid nagu Üliõpilaste Praktikavahetus Rahvusvaheline Assotsiatsioon (IAESTE), Euroopa Üliõpilaste Keskkliit (AEGEE), Euroopa Tehnikaüliõpilaste Kogu jmt. Väga intensiivne on noorte usuorganisatsioonide liitumine nii Põhjamaa sõsarorganisatsioonide kui ka rahvusvaheliste liikumistega, ollakse tegevad nii Noorte Missioonis, ühenduses Noored Kristusele, aga ka krišnaiidide jt. mittekristlikes ühendustes. Üldse tundub, et noored on nii usu- ja huviühenduste kui ka subkultuuriliste võrgustike (techno, hip-hop, mitmesugused muusikastiilid) kaudu märksa enam sulanud rahvusvahelise tasandi institutsioonilistesse ja väärtuselistesse struktuuridesse kui vanemad elanikkonnakihid, kes peavad siiani esmatähtsaks traditsioonidest kinnipidamist.

eestlased ei ole enam pelgalt vaatlejapositsioonil, vaid on rahvusvahelistes organisatsioonides juba ise aktiivsed tegutsejad.

Rahvusvahelistunud ühingud – millised nad on?

Võrreldes rahvusvaheliste organisatsioonide tööga seotud ühenduste enesehinnanguid ja tegutsemissuundumusi kõigi valimis olevate organisatsioonide omadega, selgub, et tegu on selgelt eristuva grupiga, kes on teistest sihiteadlikumalt orienteeritud edule ja tunnustele. Oma tuntust Eesti tasandil hinnatakse teistest ligi 1/5 võrra kõrgemaks, kusjuures selle suurendamiseks ollakse aktiivsemad ka oma edasise tutvustamise plaanide osas, keskmisest enam soovitakse teavitada endast interneti kaudu (11% enam), lävida võimukandjatega (9% enam) ja koostada enda kohta teatmikku (7% enam). Ankeedivastustest selgus seegi, et rahvusvahelisse organisatsiooni kuulumata on peaaegu võimatu pälvida ka nende tunnustust: eelnimetatud 98-st ühendusest oli see korda läinud 53, ülejäänute puhul aga vaid ühel! Rahvusvahelisele koostööle orienteeritute tunnustatus riigi võimutasandi poolt ja oma katusorganisatsiooni poolt oli mõnevõrra kõrgem kui tavajuhtumel. Ka teeb üleriigiline ajakirjandus, raadio ja televisioon neist ca 15% enam juttu, muide, maakonnalehtede tasandil see erinevus kaob. Selle kodanikuühenduste rühma aktiivsus kajastub veel selles, et neis on rohkem üleriigilistes komisjonides osalejaid, samal ajal aga kohaliku omavalitsuse juures tegutsevate komisjonide puhul on nende osalus isegi keskmisest madalam. Poliitilistes hoiakutes on selle tüübi ühingud veelgi radikaalsemad kui teised ning väljendavad väga selgelt kas poliitilist neutraalsust või sihiteadlikku soovi poliitikaga mitte tegelda.

Võrreldes rahvusvahelist edu saavutanud kodanikuühenduste vanuselist struktuuri kogu valimi omaga, näeme mõõdukalt keskealiste domineerimist: neis on vähem nii pensioniealisi kui ka alla 25-aastasi noori. Ilmselt nõuab rahvusvaheliste integratsioonisuundade järgimine teatud elukogemusi, kuid eeldab ka nooremale elueale omast energilisust. Veidi üle poole (ehk üle 16% tavalisest enam) rahvusvahelise tegutsemisampluaaga kodanikuühendustest leiab, et nad on seisnud hea Eesti ühiskonna ja kultuuri kõrge maine eest rahvusvahelisel tasandil. Ka hinnatakse ennast tõhusamaks vabariiklikus aja-

kirjanduses oma probleemide esitamises. Selgelt on täheldatav rahvusvahelistes sidemetes olevate ühingu osa uue informatsiooni hankimisel ja Eesti lülitamisel mood-sasse teabelevisse: senise tegevuse põhitulemuste hulka loetakse seltsiliikmete varustamist neid huvitava informatsiooniga (65% ehk 13% keskmisest enam) ja täienduskoolituse läbiviimist (61% ehk 10% keskmisest enam). Tüüpiliseks iseärasuseks tuleb pida-da ka keskmisest väiksemat (-10%) huvi kohalike seltsitraditsioonide jätkamise vastu. Oma ühendust peetakse innovaatilist, mitte konservatiivset laadi kodanikualgatuseks.

Eesti kodanikualgatuse struktuur ja haardeulatus on viimase kümne aasta jooksul muutunud, ent ometi ollakse arengus maas nii avalikust kui ka ärisektorist. Kolmas sektor on vormunud üleminekuajale iseloomulikus desovetiseerimise, restitutsiooni ja transplantatsiooni ristmõjudes, kuid see pole garanteerinud tema tasakaalustatud arengut. Osalt järgitakse Ameerika mudelit, mis on isikukeskne ja suunatud mittetulundusühingutele kui sotsiaalteenuste müüjate võrgustiku arendamisele, osalt ollakse tugevasti mõjutatud Põhjamaade riigikeskset ja kollektiivset subjektsust rõhutavast mudelist. Rahvusvahelise integratsiooni taotlusis eelistatakse territoriaalse läheduse tõttu paratamatult Euroopat, eriti Põhjamaades paiknevaid katusorganisatsioone, sest nendega liitumine ja nende töös osalemine on taskukohasem kui ülemaailmses ulatuses tegutsemine. Riigivõimu strateegia kolmanda sektori kujundamisel aga näikse olevat pigem USA eeskujusid järgiv, s. o. tema tegevust pelgalt kas maksusoodustuste või -piirangutega reguleeriv. Erinevalt USA-st aga pole meie valitsevates ringkondades veel jõutud tõdemuseni, et teatava osa riigieelarvelise raha suunamine kolmandasse sektorisse selleks, et kodanike vabatahtlikku algatust ohutades ja kaasates tõhustada ühiskonnale eluliselt vajaliku sotsiaalteenuste võrgu väljaarendamist, võib olla kasulik nii riigile kui ka kodanikele.

Kirjandus:

- Aarela A. (koost.). Kodanikualgatus ja seltsid Eesti muutuval kultuurimaastikul, 1996.
Eesti mittetulundusühingute teatmik. Tallinn, Jaan Tõnissoni Instituut, 1996.
Jansen E. ja Arukaevu J. Seltsid ja ühiskonna muutumine. Talupojaühiskonnast rahvusriigini. Tartu–Tallinn, 1995.

2.3. Riiklus, õiguskultuur, integratsioon

Eesti riikluse taastamise eripära

Teiste postsotsialistlike riikidega võrreldes oli taasiseseisvunud Eestis terviklikkuse taastamine mitmeti keerukam. Eestlastel tuli poliitilises ja õiguslikus arengus isegi Nõukogude Liidu satelliitriikide omast primitiivsem imperiaali riigi provintsi haldussüsteem arendada kaasaegseks poliitiliseks, majanduslikuks ja kultuuriliseks koosluseks. Eestil puudus oma riikluse ja seadusandluse struktuur, nagu see toimis Ida- ja Kesk-Euroopa riikides, oma sõjaväena, riigiametnikena, piirivalvena jne. Teiselt poolt oli nõukogude struktuuride nõrkusel ka positiivne külg – õigusriiklusekaugest sovjetlikust haldusstruktuurist oli end lihtsam lahti rebida kui mitmes Kesk-Euroopa riigis. Seal oli võõrvõim juurdunud rohkem „omana“ ja ametnikud haritumad *etc.* (von Beyme, 1996).

Eesti riikluse taasloomises pörkasid kokku kaks suunitlust: restitutsiooniline ning evolutsiooniline. Suurte raskustega õnnestus siiski vältida nende kahe orientatsiooni sellist kokkupõrget, mis oleks toonud kaasa sügava õigusliku ja poliitilise vaakumi ja lõhestanud ühiskonna mitmeks erisugust õiguskorraldust järgivaks osaks.

Järgneval perioodil on põhiliseks sotsiaalpoliitiliseks vastuseisuks Eestis kujunenud siiski teistsugune vastasseis, nimelt vastasseis liberaalsele ja kommunitaarsetele ühiskonnakäsitluse vahel. Eesti situatsiooni iseloomustab sealjuures äärmuslik olukord, kus riigi rolli ühiskonna sidususe arengus tugevalt alahinnatakse, jättes talle pigem „öövahi“ rolli.

Õigusriik ja integratsioon

Taastatud Eesti Vabariiki suundus parlamentaarsetele õiguskorrale, selle riiklike tagatiste ja õigusriigi arendamisele. 1992. aasta 28. juunil toimunud põhiseaduse referendumi teel vastu võetud uus Eesti põhiseadus rajaneb liberaalsel konstitutsionalismil. Õigusriiklus on niisugune õiguskeskkond, mis tagab kodanikule ja laiemalt võttes igale Eesti asukale tegevusvabaduse, kaitstuse seadususe eest ja kontrolli riigivõimu üle. Demokraatlik õiguskord loob tegevus-

raamistiku, liidab institutsioone, asutusi, assotsiatsioone, kodanikke jt. kooperatiivseks tervikuks.

Tee uute institutsioonide tekkest kuni konsolideerunud demokraatia väljakujunemiseni on siiski pikk ja vaevaline. Seda iseloomustab inimeste võõrdumine poliitikat ja kriitiline suhtumine riiki.

KIIL 2.3.

Poliitika osatähtsus sotsiaalse integratsiooni tegurina on taandunud

Poliitilise elu vastu tunneb huvi ligikaudu 40% Eesti elanikest, sealhulgas aktiivset huvi vaid kümnendik. Suhtumine riiki seejuures on vägagi kriitiline. Üsna üldise veendumuse kohaselt – seda väljendas 2/3 elanikkonnast – ei tule riik oma ülesannetega toime. Üle poole vastanuist (54%) on veendumusel, et riigivõimu esindajad on korrumpeerunud (võtavad altkäemakse) ja üle kahe kolmandiku vastanuist (66%) usub, et nende eest varjatakse väga olulist informatsiooni. Vaid üks kümnendik usub, et nad võivad valimistel osalemise kaudu oluliselt mõjutada riigi poliitikat.

Allikas: Purga Ü., Sillaste J., 1995: 180.

Leedu ja Lätiga võrreldes on Eestis riikluse suhtes ebalojaalseid inimesi siiski märgatavalt vähem: eestlastest vaid viiendik ja mitte-eestlastest kaks kolmandikku väärtustavad nõukogude aja elukorraldust kõrgemalt kui Eesti Vabariigi oma (Lauristin and Weinbull, 1997: 312–314). Neid inimesi, kes tahaksid tagasi endisi aegu ja nõukogude riiklust, on kogu elanikkonnas vaid kümmekond protsenti.

Eesti elanike suure osa praegune veendumus, et nad ei saa aktiivselt poliitikat kujundada, on stabiilse riigi jaoks siiski liiga suur. Pingestatust peegeldab tõik, et oma huvide kaitsmiseks on kehtivat parlamentaarset süsteemi valmis „köva käe“ vastu vahetama 39% eestlastest ja koguni 51% mitte-eestlastest. Veelgi laiemas plaanis toetaks koguni 60% mitte-eestlastest praeguse „valitsemise süsteemi“ asendamist millegi muuga. Samal arvamusel on vaid 20% eestlastest. (Rose, 1997: 28–29). Seega on Eesti parlamentaarset süsteemi integreeriv jõud nõrk. Mitte-eestlaste praegusel poliitiliselt tõrjutud seisundil on suur ühiskonda destabiliseeriv võime. On oht, et mitte-integreerituna ja väikese lootusega olla lähitule-

vikus poliitiliselt tõsiselt kaasatud võivad nad kriisiolukorras toetada kogu poliitilise süsteemi väljavahetamist. Peamine ühiskonda siduv ja võimu legitimeeriv positiivne alge on majanduslik edu, mis praegu „veab välja“ nõrga regulatsioonivõimega poliitilise süsteemi.

Poliitilise usalduse ressurs

Peamiselt majandusedu tõttu on Eesti elanike usaldus majandussüsteemi kandvate institutsioonide vastu piisavalt suur ja see on teatud määral üle kandunud ka riigile kui tervikule. Viimasel kolmel aastal on üldine usaldus riigi vastu nii eestlaste kui ka mitte-eestlaste seas järjekindlalt kasvanud, kuigi viimaste seas on riigivõimu institutsioonide usaldatavus mõnevõrra väiksem – neid usaldab veidi üle poole venekeelsest elanikkonnast. Institutsioonidest usaldatakse kõige vähem, ehkki veel mitte destabiliseerivalt vähe (umbusaldab alla poole elanikkonnast) kohtusüsteemi ja politseid (Lauristin and Vihalemm with Rosengren and Weinbull, 1997: 337). Üsna värsked uurimistulemused kinnitavad aga, et politsei ja kohtu usaldatavus just korruptsiooni ja riigiametnike sooritatud seadusvastaste tegude uurimisel on veelgi vähenenud.

Administratsioonist on kõige vähem sidusust loov osa ametnikud (*civil servants*), neid usaldab vaid 40% eestlastest ja 16% mitte-eestlastest. Usaldusväärse, tõhusalt toimiva ametkonna loomine ongi olnud postkommunistlike riikide kõige

keerulisem probleem kogu Kesk- ja Ida-Euroopas.

Poliitilise süsteemi usaldamisel on erisugune integreeriv mõju erinevate etniliste koosluste jaoks. Eestlaste toetus Eesti riigile kui nende põhilisi kodanikuõigusi kaitsvale institutsioonile on hoopis ilmsel.

Nii eestlaste kui ka mitte-eestlaste enamik arvab (vastavalt 92% ja 75%), et Eesti Vabariik tagab paremini kui NSV Liit kodanikuõigusi ja -vabadusi. (Rose, 1997: 32–33). Seega rajaneb poliitiline toetus Eesti Vabariigile suuresti kommunistliku režiimi negatiivsel mainel.

Õiguskorra institutsionaliseerumine

Formaalse õiguse integreeriv toime avaneb selle reguleerimissuutlikkuse kaudu. Ainult inimeste õiglustunde toetusel lülitub arenev õigusloome ühiskondlike suhete süsteemi ja toetab seda. Õiguse süvainstitutsionaliseerumine on ajalooline ja kultuuriline protsess. Järsud ühiskondlikud murangud, nagu neid on kogenud Eesti, vähendavad õiguse regulatiivset jõudu. Loodav nüüdisaegne õiguskord põrkub arengu ebastabiilsusele, ebaõnnestunud reformidele (ärastamine, väärtagastamine, mineviku tööpanuse alla hindamine jm.), seaduste puudulikkusele jne. See riivab inimeste õiglustunnet ja liiga paljude legitiimseid huve. Kahe teineteist välistava ühiskonnakorraldustüübi – totalitaarkommunistliku ja õigusriikliku – piiril seisvas siirdeühiskonnas kohanevad eri ühiskonnagrupid uue õiguskeskkonnaga erineva kiirusega. Mittepõlise elanikkonna suurte rühmade etniline teadvus või riigisotsialismist pärit õiglusideoloogia ei võimalda pidada tänapäeva turumajanduslikku ja rahvusriiklikku Eesti ühiskonnakorraldust õiglaseks. Tõrjuv vahekord, seda küll valdavalt põliselanikkonnal, võib kujuneda ka eurointegratsiooni tagantõukamisel toimuva õigusliku invasiooniga. Suuresti mehaaniliselt Läänest ülevõetav normistik ei toetu siinsele ajaloolisele õiguskultuurile, aga alternatiive pole. Eesti õigusloomeline suutlikkus on vajadustega võrreldes vähenen.

Uus, kodanikuvabadustel ja inimõigustel rajanev õiguskord alles juurdub inimeste praktilises käitumises. Samas on ajaloolis-kultuuriline ja moraalne sotsiaalne kontroll seadu-

KIIL 2.4.

Toetus riigile kui kodanikuõigusi kaitsvale institutsioonile

Arvab, et... võrreldes nõukogude perioodiga on suurenenud võimalus mõjutada valitsust:

- eestlastest 56%
- mitte-eestlastest 19%

on kasvanud võimalus organiseeruda:

- eestlastest 89%
- mitte-eestlastest 62%

on enam vabadust parteide loomiseks:

- eestlastest 86%
- mitte-eestlastest 55%

Allikas: Rose R., 1997: 32–33.

KIIL 2.5.

Õiguskuulekus

Siiski peab enamik eestlasi ja mitte-eestlasi, kodanikke ja mittekodanikke enamikus ja peaaegu võrdsel määral Eesti seaduste järgimist endale kohustuslikuks (Geistlinger ja Kirch, 1995). 1990. aastate teine pool on õiguskuulekuses toonud kaasa olulise muutuse. Enamik eestlasi ja mitte-eestlasi, kodanikke ja mittekodanikke aktsepteerib Eesti õiguskorda ja on valmis järgima seadusi. Vaid mõni protsent — 1% eestlasi ja 3% mitte-eestlasi — väljendas 1996. aastal täielikku õiguslikku nihilismi, st. Eesti õiguskorra väärtusetust neile.

se austamise üle nõrgenenud. Õigusregulatsiooni puuduliku rakendamise või seadusandluse lünklikkuse tõttu on mitu valdkonda, kus seaduskuulekuse tase on suhteliselt madal (maksude maksmine, kaitseväeteenistusse minek jm.). Eesti õiguslik-kultuuriline fragmenteerumine kaheks kogukonnaks põimub mitmete postsotsialismile iseloomulikuks peetud kodanikualgatuse patoloogiatega. See võib toetada „alternatiivse ühiskonna“ kujunemist, mille normid ja institutsioonid eksisteerivad kõrvuti n.-ö. ametliku ühiskonnaga. Sellesuunalist arengut on sotsioloogid täheldanud Kirde-Eestis, kus „maksustaja“ rollis pole ainult riik ja „korra“ tagamisel konkureerivad politseiga kuritegelikud organiseeringud (Pettai, 1997). Mida nõrgemad on avalik-halduslike organite pakutavad õiguslikud tagatised, seda suuremad on „alternatiivse“ ühiskonna võimalused. Eriti keeruline olukord tekib siis, kui õiguslikult integreerumata ja sotsiaal-majanduslikult eemaletõrjutud „alternatiivsed ühiskonnad“ moodustuvad kompaktsel asualadel ning getostuvad, näiteks Kirde-Eestis, Maardus ja Lasnamäel.

Õiguslik-poliitilise integratsiooni edukust Eestis pidurdab märgatavalt formaalse õiguskorra ja õiguskultuuri senini säilinud vastuolu. Õiguskultuur, mis suuresti vahendab õiguse praktilist rakendamist, uueneb aeglaselt, kui areneb seadusandlus. „Kui ENSV üldse veel kusagil edasi elab, siis mõningates avaliku halduse harudes, millel on otsene kontakt kodanike ja teiste siin elavate inimestega. Teine, kuid eelnevaga seostuv probleem Eestis seisneb selles, et bürokraatlike protsesside kummaline jäikus on segunenud õigusriigi käsitusega. Vahel on heatahtlikud avalikud teenistujad need,

kes oma jäigas seadusetähe järgimises unustavad, et just eriti jäik seadusetähe järgimine põhjustab suurimat ebaõiglust“ (Drechsler, 1998: 17). Bürokratialle lisanduvad paraku ka kohati haldusriigile omased valitsemistavad, mis muudavad võimu toimetehanismid raskesti läbinähtavaks.

Õiguskorra halduslikke puudusi, eelarvamusi ja väärkujutelmi näib õnneks tasakaalustavat ja ühiskonda stabiliseerivat tugevnev kogemus, et Eesti on maa, kus kodanikuvabadused on kõigile tagatud. Ei eestlased ega venelased ole kogenud, et Eesti poliitiline režiim ahistaks nende põhilisi kodanikuõigusi — õigust väljendada oma arvamust, avaldada seda meedias, astuda liitudesse, avaldada meelt ja väljendada oma usulisi veendumusi.

Eesti õiguskorda tagavad alusinstitutsioonid on seega piisavalt demokraatlikud ning heas vastavuses inimeste sotsiaalse enesekaitse ja väljendusvajadusega. Eesti avalikkust ja poliitilist elu toetav õiguskord on oluliseks ühiskonda integreerivaks alusstruktuuriks. Teine küsimus on, kas neil institutsioonidel piisab alati reguleerivat jõudu.

Eesti rahvusriik, kodanikkond ja integratsioon

Eesti taastuva riikluse keskne eesmärk on olnud kindlustada toetav õiguslik keskkond ajaloolise sotsiaal-kultuurilise koosluse arengule. Poliitiliseks alusstruktuuriks on rahvusriik, mis peab kindlustama riikluse rajanud etnosele kultuurilise keskkonna

TABEL 2.2.

Millist alljärgnevat õigust ja vabadust on isiklikult teie suhtes piiratud? (%)

Õigused ja vabadused	Eestlased	Venelased	Muud
Pere koostamine	0	19	14
Keskhariduse saamine emakeeles	0	13	9
Elukoha valimise vabadus	3	28	40
Usuvabadus	0	2	7
Isikupuutumatus	7	12	9
Sõna- ja ühinemisvabadus	1	3	1
Ühinemine parteidesse ja ametiühingutesse	0	6	3
Midagi muud	4	30	26

Allikas: Kirch A., 1997: 61 ja RASI 1996. aasta uuringu andmed.

kujundamise võimaluse ja seega looma aluse ühtlase ehk kohesiivse kultuurilise ja kommunikatsioonilise keskkonna kujundamisele.

Liberaal-parlamentaarsete institutsioonina täidab Eesti riik integreerivat rolli põhiliselt indiviidi tasandil ja kodanikuinstitutsiooni arendamise kaudu. Eesti elanike identiteet ja solidaarsus kujunevad eelkõige väärtuselisel põhjal, aga ka normatiivse teadvuse, sotsiaalsete harjumuste ja psühholoogilise osalemise toel. Eesti iseseisvumine tühistas „nõukogude kodaniku“ mentaalsuse ja õigusliku tõe aluse. Probleemiks on aga, et Eesti elanikke riiklusega siduvad institutsioonid, nagu „kodanik“, „alaline elanik“, „ajutine elanik“, „põgenik“ jne., jaotavad nad eri staatusega suurtesse rühmadesse.

Kodakondsus kui ühiskonda konstitueeriv ja indiviidi subjektsust tagav keskne institutsioon hakkas sotsiaalselt jõudu koguma koos omandiõiguse ja poliitilise demokraatia taaskindlustumisega 1980. aastate lõpul, kuid selle arenemine on pikaajaline protsess.

Eesti elanikest on ligi neljandik välismaalased. Välismaalase institutsioonile antud sisust sõltub suuresti mittekodanike või immigrantide integreerumine Eesti ühiskonda. Õigusliku eristumise kaudu teadvustub ühiskondliku muutuse sügavus ja uuel alusel integreerumise vajadus. Samas sünnitas järsk staatuse muutus sügavaid identiteedikriise, samuti valitsuse mittekonstruktivse poliitika tõttu on enesemääratluse faasis kujunemas suure hulga nn. välis-

maalaste piiriseisund. Õnneks pole võõrandumisega kaasnenud laiemaid seaduskuulekust vähendavaid või õiguskorda lammutavaid vastasseise (näiteks ulatuslik keeldumine võtta välismaalase passi). Eesti kodakondsust on võimalik omandada üsnagi lihtsalt, kuid kodakondsuse omandamiseks vajalik eesti keele tagasihoidlikki oskus jääb veel mõneks ajaks barjääriks, mis jagab riigi elanikud eri poliitilise staatusega rühmadeks.

Eesti kõigi asukate sidususe ühiskonnaga, vaatamata nende kodakondsusele, kindlustab riikkondsuse lahus hoidmine sotsiaalsetest, kultuurilistest ja majanduslikest õigustest. Majanduslik osalus on Eestis avatud kõigile, näiteks isegi maa ostmise ei ole tingimata seotud Eesti kodakondsusega. Majanduslikele ja kultuurilistele huvidele toetuv tegevus on küllalt oluliseks vastukaaluks sellele poliitilisele võõrandumisele muulaste hulgas, mis on kaasnenud mittekodanike poliitiliste õiguste teatud piiramisega. Mittekodanike osalemine omavalitsuste valimisel kaasab siiski muulasi Eesti ühiskonda ka avaramas ühiskondlik-poliitilises plaanis. Välismaalase pass tagab siinsele kodakondsusest alalistele elanikele Eesti riikkondsuse. Kõik need sidususe tasemed soodustavad poliitilise kodakondsuse omandamist.

Nagu eelnevast tabelist näha, väljendavad nii eestlased kui ka mitte-eestlased (sõltumata kodakondsusest) vähemalt sõnades Eesti riigile silmapaistvat lojaalsust. Seejuures näib mitte-eestlaste lojaalsus paradoksaalsel kombel Eesti riigi tugevnedes pigem kahanevat kui kasvavat. Muudest valmidustest, nagu kohustusest jälgida seadusi, austada riigilippu jne., on märgatavalt nõrgem mõlema elanikkonnarühma valmidus maksta tulumaksu. Kuivõrd mittekodanikud käsitlevad end kohustuste subjektina s.o. kodanikena, siis on mõistetav, miks just nimelt Eestis sündinud mittekodanikud tajuvad alalise elaniku staatust ja sellega seonduvaid nõudmisi enda suhtes ebaõiglastena. Ligi viiendikul mittekodanikel pole siiani elamislouba, ligi pooltel ei ole ka töölouba ja nad ei kavatse seda ka hankida. Seega ei rakendu märgatav osa mittekodanike ja riigi suhteid korraldavaid seadusi, sest nende institutsionaliseerimiseks puuduvad kogemused ja harjumus. Ka ei tajuta Eesti riigi nõudmisi õiglastena ega legitiimsetena. Elanike ja riigi suhete praktiline korraldus,

TABEL 2.3.

Eesti alalise elaniku kohustused riigi suhtes

Kohustus, mida aktsepteeritakse	1995		1997	
	Eestlased (%)	Vene-lased (%)	Eestlased (%)	Vene-lased (%)
Sõjaväekohustuse täitmine	91	80	90	74
Riigikeele õppimine	99	86	98	86
Tulumaksu maksmine	87	82	84	77
Riigilipu austamine	98	97	98	91
Riigi seaduste täitmine	99	95	95	93

Allikas: Rose R., 1995. *New Baltic Barometer II. A Survey Study. Studies in Public Policy No. 251: 38–39*; Rose R., 1997. *New Baltic Barometer III. A Survey Study. Studies in Public Policy No. 284: 38–39*.

elanike registri sisseseadmine jne. on puudulik ega hõlma suuri elanike rühmi. Hinnangute järgi resideerib ligi kümme protsenti mittekodanikest (ca 50 000 inimest) Eestis ilma igasuguste seadusliku aluseta, s.t. ilma elamisloata, ega ole seega kindlustatud sotsiaallabiga, meditsiiniteenindusega jne. Elamislubade, töölubade jne. kohta käivate Eesti seaduste järjekindla rakendamisega mittekodanike suhtes (kuni illegaalide riigist väljasaatmiseni) kaasneks järsk ebastabiilsuse tõus. Seega seisab Eesti valikute ees: riik peab otsima ressursse ja õiguslikke viise, et vältida oma kesksete seaduste delegitimeerumist kui ka sotsiaalset konflikti. Eesti kodakondsus kui institutsioon ja ka kodanikkond on mõlemad veel kujunemisjärgus.

Kirjandus:

Beyme K. Transition to Democracy in Eastern Europe. Macmillan: London, 1996.
Drechsler W. Avalik haldus kui riigiteadus. Rmt: Wolfgang, 1998.

Drechsler (toim.). Avaliku halduse alused. Valimik Euroopa esseid. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
Geistlinger M. and Kirch A. (eds.) A New Framework for the Estonian Majority and the Russian Minority. Vienna: Braumüller, Ethnos, no. 45, 1995.
Kirch A. (ed.) The Integration of Non-Estonians Into Estonian Society: History, Problems and Trends. Estonian Academy Publishers: Tallinn, 1997.
Lauristin M. and Vihalemm P. with Rosengren K. E. and Weibull L. (eds.). Return to the Western World. Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1997.
Pettai I. Muulased usuvad maffia ülemvõimu. Eesti Ekspress, 22. november, 1996.
Purga Ü. ja Sillaste J. Elamistingimused Eestis 1994. aasta lõpul. Vihik 5: Mobiilsus, sotsiaalsed kontaktid ja hoiakud. Hansar: Tallinn, 1995.
Rose R. New Baltic Barometer II. A Survey Study. Studies in Public Policy, no. 251, 1995.
Rose R. New Baltic Barometer III. A Survey Study. Studies in Public Policy, no. 284, 1997.

2.4. Eesti muutuv muulasparadigma

Arengud üheksakümnendatel

Üheks keerulisemaks taasiseseisvunud Eesti ees seisnud ülesandeks on olnud kohanemine 50 nõukogude aasta jooksul teisenenud rahvastikusituatsiooniga. Selle aja jooksul vähenes eestlaste osa rahvastikus sõjaeelselt 88 protsendilt praeguse 63–64%ni. Täna moodustavad kolmandiku Eesti elanikkonnast mitte-eestlased, valdavalt nõukogudeaegsed slaavi päritolu immigrandid. Peale taasiseseisvumist tuli Eesti riigil ja ühiskonnal välja kujundada käsitlus muulaste rolli ja positsiooni kohta Eesti ühiskonnas, tuli välja kujundada lähenemine, mis ühelt poolt arvestaks eestlaste huvisid, teisalt ei tekitaks järsku vastuseisu muulaste hulgas ning tagaks samas ühiskonna stabiilsuse ja arenguvõime. Mitte-eestlaste integratsioon nõudis kompleksset ja läbikaalutud lähenemist.

Eesti muulasparadigma praktiline kujundamine toimus olukorras, mida iseloomustas:

- *etniliste kogukondade traditsiooniline eraldatus.* Ajalooliselt on Eesti rahvusvähemused alati elanud suhteliselt kompaktselt ja omaetteiseisvate kooslustena. Ka nõukogude ajal Eestisse saabunud venekeelne koloonia ei segunenud kohaliku rahvaga, välja kujunes venekeelne miniühiskond Eestis. Selle ühiskonna suhted eestlastega polnud just päris pingevabad, samas otsesid rahvustevahelisi konflikte Eesti lähiajalugu ei tunne.
- *hoiakute diferentseerumine taasiseseisvumise käigus.* Nagu vastvabanenud rahvaste puhul tüüpiline, domineeris ka eestlaskonnas iseseisvumisperioodil emotsionaalne radikalism, mis muuhulgas nõudis selge piiri tõmbamist omade ja võõraste, kohalike ja juurdesaabunute vahele. Samas põhiosa muulaste arusaamad riigi edasisest arengust, sh. sellistest võtmeküsimustest nagu kodakondsuspoliitika, keelenõuded, suhtumine Venemaasse

jm., erinesid eestlaste omast oluliselt. (vt. Pettai, 1997).

Sellises ühiskondlikus õhustikus valis Eesti tee, mis järgis eestlaste radikaalse enamusetahet. Nõukogudeaegsed immigrandid defineeriti välismaalastena, kes kohalikku ühiskonnaellu sisenemiseks peavad täitma kindlaid nõudeid – omandama eesti keele, taotlema kodakondsust, adapteeruma Eesti kultuuriruumis. Suhteliselt jäik piiritõmbamine ning sisenemisreeglite kehtestamine leevendas ühelt poolt mitmeid pingeid eestlaskonnas, teisalt aga süvendas juba nõukogude ajal toiminud skeemi „kaks ühiskonda ühes riigis“.

Üheksakümnnendate algul kujunenud muulasparadigma mõjul on ühiskond jõudnud tänaseks uude seisundisse. Seda iseloomustab ühelt poolt rahvuslikult enesekindlam ja arenguperspektiive nägev eestlaskond ning suhteliselt ebakindel ja legaalselt diferentseerunud muulaskond. Ülikoolidevaheline uurimisrühm VERA defineeris Eestis väljakujunenud muulasparadigmat kui „vaikset eristumist“, mis ühelt poolt peegeldab nii ajaloolist traditsiooni kui ka üheksakümnnendate alguse ühiskondlikku õhustikku, pole aga pikemaajalise mudelina Eesti jaoks sugugi ratsionaalne lahendus (Järve, 1997). Tõepoolest, ka 1998. aastal toimivad Eestis vene kool ja vene kirik, vene parteid ja vene lehed, vene vabrikud ja vene linnad, teisisõnu, Eestis elab omaette vene ühiskond. Pole raske näha ohtusid, mida sellise, mitte just väga integratsioonilise arengutee põlistumine kaasa võib tuua, sealhulgas ka riigi julgeoleku ja igapäevaelu turvalisuse mõttes. Eriti olukorras, kus määratav osa muulaskonnast (R. Ruutsoo hinnangul kuni 50 000 inimest, vt. lk. 49 käesolevas trükises) elab riigis sisuliselt illegaalidena.

Võrreldes üheksakümnnendate algusega on aastal 1998 ühiskonnas valitsevad hoiakud ja arusaamad märgatavalt pragmatiseerunud. Valdavat osa eestlastest iseloomustab arusaam, et suur, põhiliselt vene keelt rääkiv muulaskond jääbki Eestisse elama ning et mõlema poole huvides on nende kaasamine ühiskonnaellu kõikidesse sfääridesse. Ka suurem osa muulaskonnast on aktsepteerinud uut olukorda, koos ikka veel levinud kõhkluse ja usaldamatusega Eesti riigivõimu ja -aparaadi suhtes on selgelt märgatavad ka katsed läheneda Eesti ühiskonnale. Enamiku muulaste jaoks on selge, et sisuline alternatiiv integreerumisele

siinsesse ellu puudub. Oluline on, et ka majanduslikus plaanis on põhiosa muulastest hakkama saanud. Majanduse ümberstruktureerimisega kaasnenud tööpuudus tabas muulasi mõnevõrra tugevamini kui eestlasi, praeguseks on aga tööhõivealane üldolukord paranenud. Mis puudutab sissetulekute taset, siis selles osas pole eestlaste-muulaste vahel olulist erinevust. Nii muulaste kui eestlaste

KIIL 2.6.

Uus staadium muulasküsimuste reguleerimisel

Dokument pealkirjaga „Eesti riikliku integratsioonipoliitika lähtekohad“ sätestab: „Muutunud sise- ja välisolek eeldab Eesti muulaspoliitika järgmist sammu. See samm peab lähtuma meie tänastest riiklikest ja ühiskonnahuvidest, sihist tagada ühiskonna kiire moderniseerumine Euroopa Liiduga ühinemise kontekstis, säilitades seejuures nii sisestabiilsuse kui ka orientatsiooni eesti kultuuri kaitsele ja edasiarendamisele. Uue sammu sisuks peab saama senise paljuski sponaanse arengu asendumine riikliku strateegiaga, mille sisuks on selge orientatsioon mitte-eestlaste integratsioonile Eesti ühiskonda“.

poolt on valmisolek tegelikult integratsiooniks süvenenud, samas on endiselt aktuaalsed barjäärid, mis takistavad muulastel tegelikult ühiskonnaellu osalemast – keeleoskus, kodakondsuse puudumine, ebamäärased perspektiivid töö ja hariduse osas jms. Üheksakümnnendate lõpul on pinnas liikumiseks integratsiooni suunas küps, vaja on vaid konkreetset tegutsemist barjääride vähendamisel, sealhulgas ka riigipoolset tegutsemist.

Riiklik muulaspoliitika tekkimisel

Eesti muulaspoliitika eripäraks oli pikka aega selge riikliku eesmärgipüstituse puudumine. Kuni käesoleva aastani olid põhitegijateks integratsioonimaastikul rahvusvahelised organisatsioonid, fondid, välissaatkonnad. UNDP algatusel töötati välja esimene süstemaatiline käsitlus Eesti integratsiooni protsessist (Muulaste integratsioon..., 1997), Avatud Eesti Fond on integratsioonilastele projektide toetuseks eraldanud

miljoneid kroone, aktiivselt on tegutsenud mitmed välisriikide saatkonnad Eestis.

Esimese dokumendi, milles määratleti Eesti riigi huvid ja eesmärgid muulasküsimuses, võttis Eesti Vabariigi Valitsus vastu 10.02.1998.

Loodetavasti tähendab valitsuse dokument olulist hoiakumuutust muulasküsimuses. Riigi senise ebaleva ja möödavaatava suhtumise asemel on nüüd selgelt fikseeritud eesmärgid ja raam nende saavutamiseks, sealhulgas ka integratsiooni alase riikliku programmi ellukutsumine alates 1999. aastast.

Olukorras, kus liikumine integreerunud Eesti suunas on sätestatud riikliku eesmärgina, muutub keskseks küsimus, mida integreerunud ühiskonnamuudel Eesti jaoks tegelikult tähendab. Uurimisprogrammi VERA raames väljatöötatud põhimõtete kohaselt (Heidmets, Lauristin, 1998: 14) tuleks integratsiooni käsitleda „...protsessina, mille käigus Eestis elavad mitte-eestlased lülituvad täisväärtuslike osalejatena siinsesse ühiskonnaellu. Integratsioon tähendab nende barjääride järk-järgulist kadumist, mis täna takistavad paljudel muulastel olema konkurentsivõimelised Eesti tööjõuturul, saamast osa siinsest haridusvõimalusest, osalemast kohalikus kultuuri- ja poliitkaelus. Need barjäärid on ennekõike seotud eesti keele oskusega, kohaliku kultuuri tundmisega, õigusliku staatusega, aga ka kiiretest ühiskonnamuutustest johtuvate hirmude ja eelarvamustega. Integratsioon ei ole etnilise identiteedi muutus, integratsioon ei ole millegi kaotamine, vaid uute, tänases Eestis toimetulekuks vajalike kvaliteetide omandamine“.

Selle lähenemise kohaselt peaks Eesti lähiajal jõudma ühiskonnakorralduseni, kus inimese etnilised erinevused pole ei pingete allikaks ega barjääriks elus edasijõudmisel, kus maha on võetud nii eestlaste hirmud rahvusliku hääbumise ja kultuuriruumi ahenemise osas kui ka muulaste ebakindlus iseenda ja oma laste tulevikuperspektiivide osas. See on ühiskond, kus muulaskond on ühemõtteliselt aktsepteerinud oma kakskeelse ja kakskeelse rolli Eestis ning on sellisena täielikult vastu võetud ka eesti ühiskonna ning riigi poolt. Teisisõnu, on toimunud eri etniliste rühmade „...vastastikune omaksvõtt, kusjuures üldine lävimine toimub eesti keeles ja kõik elanikud on lojaalsed Eesti riigile“ (Muulaste integratsioon... 1997: 3).

On selge, et integratsiooni eesmärkide saavutamine on pikaajaline töö, mis eeldab valmisolekut ja pingutust mõlemalt poolt. Seetõttu on ka Eesti riiklik integratsioonipoliitika suunatud eelkõige kasvavale põlvkonnale, „...sihiks on, et täna Eestimaal üleskasvavast põlvkonnast saaks järgmisel sajandil Eesti riiki ja maad koduks pidav ning seda väärtustav kodanikkond. Põhitähelepanu ja ka materiaalsed ressursid tuleb suunata eelkõige lasteaedadesse, koolidesse, huviringidesse, suvelaagritesse“ (Mitte-eestlaste..., 1998). 1998. aasta maist alustas tegevust Mitte-eestlaste integratsiooni Sihtasutus, mis vahendab riigipoolset toetust integratsiooni soodustavatele projektidele ja programmidele. Loodetavasti on see oluliseks lisanduseks seni põhiliselt välisabi toel toimunud integratsiooni alasele tegevusele.

Riiklikult püstitatud eesmärkide saavutamise edukus oleneb eelkõige eestlaste aktseptsist multikultuurilise ühiskonna kujunemisele Eestis. Ning samuti muulaste valmisolekust aktsepteerida iseenda kui kakskeelse ja kakskeelse koosluse perspektiivi Eestis. Võrreldes üheksakümnen-date algusega, on Eestis toimunud selge hoiakumuutus integratsiooni toetavate arusaamade suunas. Nüüd on õigetele sõnadele vaja lisada ka tulemuslik praktiline tegevus.

Kirjandus:

- Järve P. (koostaja). Mitte-eesti noorte integratsioon Eesti ühiskonda: arengurajad. Vene noored Eestis: sotsioloogiline mosaiik. „Avita“, Tallinn, 1997.
- Heidmets M., Lauristin M. Mitmekultuurilise Eesti valikud. Mitmekultuuriline Eesti: väljakutse haridusele. Projekti Mitte-eesti noorte integratsioon Eesti ühiskonnas väljaanne (VERA II), Tartu, Tartu Ülikool: 7–17, 1998.
- Mitte-eestlaste integratsioon Eesti ühiskonda. Eesti riikliku integratsioonipoliitika lähtekohad. Vastu võetud Vabariigi Valitsuse istungil 10.02.1998.
- Muulaste integratsioon Eesti ühiskonda: sihisead-
eid. ÜRO Arenguprogramm, Tallinn (käsi-
kiri), 1997.
- Pettai I. Mitte-eestlaste integreerimisest Eesti ühiskonda. Sotsioloogilise üringu materjalid. Avatud Eesti Fond, Tallinn, 1997.

Eesti täna: majandusreaalsus ja integratsioon

3.1. Tulujaotus Eestis ja tema erisused

Sotsiaalse heaolu indikaatoritest, mille tase määrab küllalt tugevalt üldise integratsiooni problemaatika fooni, on tulutase ja tulujaotus ühed olulisematest.

Tulusituatsioonist üldse

Siirdeperioodi tulusituatsiooni¹ iseloomustab perede nominaaltulu üldine madal tase. Tulu suurus oleneb aga väga tugevasti ka sellest, kui suur on pere, millisesse sotsiaalsesse rühma ta kuulub ja millises piirkonnas elab. USA dollaritesse ümber arvatuna oli Eesti keskmise (2,3-liikmelise) pere liikme netosissetulek 1997. aastal 1416 USD. Läti keskmine pereliikme tulu samal aastal oli viiendiku ja Leedu ligi kolmandiku võrra väiksem kui Eestis. Reaalselt kasvas Eesti pereliikme netosissetulek 1997. aastal 1996. aastaga võrreldes küllalt kiiresti – 4% kuus.

Perede tulu üldise madala taseme peamine põhjus on asjaolu, et põhiosa sissetulekust saadakse palgatööst (1997. a. moodustas see 61% pereliikme netosissetulekust kuus), kuid palgade tase on

suhteliselt madal (287 USD kuus 1997. a. IV kvartalis) ja erineb ka piirkonniti märgatavalt (tabel 3.1.). Kui tõsteti pensione ja toetusi, tõusis siirete osatähtsus pereliikme netosissetulekus küll veerandini, kuid võrreldes Leedu ja Lätiga, on Eesti pere saanud siiski valdava osa (ligi 3/4) oma tulust teisest tegevusest. Võib öelda, et Eesti keskmine pereliikme tunduvalt kõrgem sissetulek teiste Balti riikidega võrreldes tuleneb peamiselt Eesti perede suuremast majanduslikust aktiivsusest.

Tuluerisusi tingivad tegurid

Pereliikme tulude suuruse määravad üldjoontes pere tüüp ja suurus, sest olenevalt nendest on peredel erinevad tuluallikad (tabel 3.2.). Eestis on sissetulekud olnud keskmisest kõrgemad kahe täiskasvanuga peredes, üksikutel ja ühe lapsega abielupaaride peredes, madalamad aga paljulapselistes ja üksikvanemaga peredes. Lastega peredes saadi valdav osa (78% ühe ja kahe lapsega abielupaaride peredes) sissetulekust palgatööst, kuid et tulutoojaid nendes peredes on vähe, lastetoetused aga väikesed, jäid sissetulekud keskmisest madalamaks (v.a. ühe lapsega peredes). Üksiku inimese (üheliikmelise pere) netosissetulek kujunes ühesuguses proportsioonis palgatööst saadavast tulust ja siiretest. Individuaalsest teisest tegevusest saadav tulu on olnud määravaim paljulapselistes peredes ning andnud ligi veerandi kolme ja enama lapsega pere liikme netosissetulekust. Selles peegeldub lastega perede eriolukord: laste kasvatamise ajal, kui paljudes peredes on vaid üks tulutooja ja

TABEL 3.1.

Palgatase Eesti piirkondades (brutopalk 1997. a. IV kvartalis, võrreldes Tallinna palgatasemega, %)

Piirkond	% Tallinna palgatasemest
Tallinn	100
Põhja- ja Kesk-Eesti	74
Kirde-Eesti	70
Lääne-Eesti	67
Lõuna-Eesti	65

Allikas: Palk 2/97. Statistikaamet. Tallinn, 1997.

¹ Perede tulusituatsiooni vaadeldakse Statistikaameti korraldatud leibkondade sissetulekut ja kulutusi hõlmava pidevuuringu andmete alusel. Lühiduse huvides kasutatakse mõiste „leibkond“ asemel mõistet „pere“. Perena käsitletakse sellist ühel aadressil elavate ja ühiselt rahalist tulu kasutavate inimeste rühma, mille liikmed ise tunnistavad end üheks pereks.

TABEL 3.2.

Eri tüüpi ja suurusega perede keskmise netosissetuleku struktuur 1997. a., %

Pere tüüp	1 täis- kasvanu	1 vanem ja laps(ed)	Abielu- paar	Lastega abielu- paar	sh. lapsi			Muud
					1	2	>2	
Keskmine liikmete arv	1,0	2,5	2,0	3,8	3,0	4,0	5,3	3,4
Sissetulek palgatööst	44	60	49	74	78	78	54	68
Ind. töine tegevus	9	9	16	11	9	8	24	10
Siirded	44	27	32	11	8	10	20	20
Muu sissetulek	1	1	2	2	3	2	1	1
Mitterahaline sissetulek	2	3	1	2	3	3	2	1
Netosissetuleku osa pere keskmisest, %	119	80	128	93	108	93	68	93

Allikas: Statistikaameti korraldatud leibkondade sissetulekut ja kulutusi hõlmava pidevuuringu andmete alusel.

laste tõttu on teatavad piirangud töökoha valikul, pole perel võimalik ainult palgatööst ära elada.

Perede sissetulekud erinevad palju ka maakonniti. Põlvamaal ei ulatunud pere-liikme kuu netosissetulek 1997. aastal isegi elatusmiinimumini (1141 EEK 1997. a. IV kvartalis). Pereliikme tulud Tallinnas ületasid kolmandiku võrra Eesti keskmist taset. Keskmisest natuke kõrgemad on tulud veel Harju- ja Raplamaal, kõigis muudes maakondades on nad alla Eesti keskmist taset. Võrreldes Tallinna ja muude piirkondade perede netosissetulekut, selgus, et Kirde- ja Lõuna-Eesti pereliikme kuusissetulek oli 40% võrra ning Põhja- ja Kesk- ning Lääne-Eestis 30% võrra väiksem kui Tallinnas.

Erinevalt siirdeaja algusest sõltub pere sissetulekute suurus üha enam perede suurusel ning perepea (suurima sissetulekuga pereliige) soost, vanusest, rahvusest, haridusest ja sotsiaalsest staatusest.

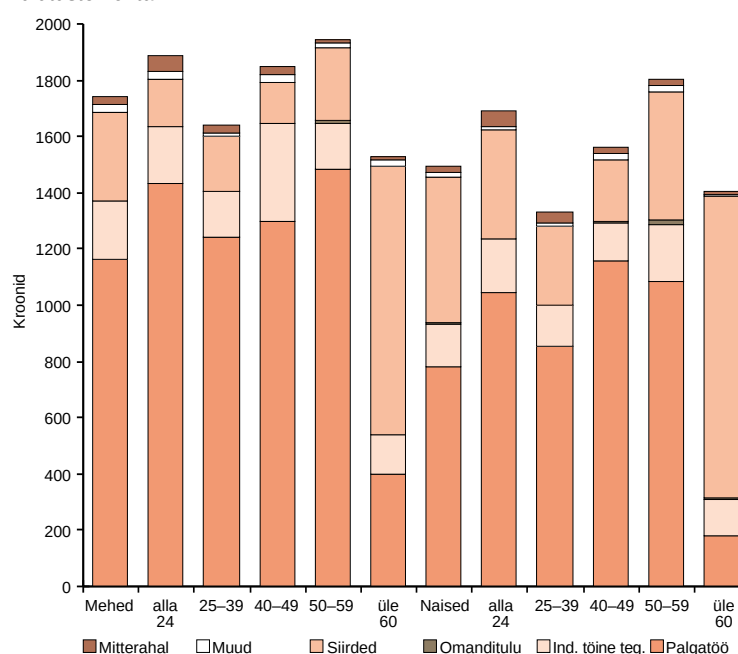
Märgatav on olnud tulude jagunemise sooline ebavõrdsus. Pere keskmisest tunduvalt suuremat sissetulekut said enamikes vanuserühmades (v.a. 60-aastased ja vanemad) meessoost perepeaga perede liikmed. Naissoost perepeaga peredes saadi suuremat sissetulekut ainult 50–59-aastaste vanusegrupis. Keskmiselt oli naissoost perepeaga perede liikme sissetulek 1997. aastal 14% võrra väiksem meessoost perepeaga pereliikme omast, see tulenes nende sissetulekuid kujundavate allikate erinevast osast ja iseloomust (joonis 3.1.). N.ö. meeste ja naiste perede sissetulekud erinesid kõige rohkem 25–39-aastaste vanuserühmas. Parimas elueas naiste sissetulekud olid

samavanuste meeste omadest tunduvalt väiksemad. Seejuures sai 25–39-aastase meessoost perepeaga pere liige 84% sissetulekust teisest tegevusest ja vaid 12% siiretest. Samas vanuses naissoost perepeaga pere liikme sissetulekust moodustasid siirded ligi veerandi. Naissoost perepeaga perede sissetuleku madalam tase on seletatav naistele iseloomulike tegevusalade ja ametite (näiteks õpetajad, meditsiini- ja teenindustöötajad) suhteliselt madalate palkadega, samuti lastekasvatamise ja pere-

JOONIS 3.1.

Pereliikme netosissetulek kuus sõltuvalt perepea soost ja vanusest 1997. aastal, EEK

Allikas: Statistikaameti pidevuuringu andmed leibkondade sissetuleku ja kulutuste kohta.

hooldamise kohustusest tulenevate väiksemate võimalustega aktiivseks tööturu konkurentsiosalemiseks.

Võib väita, et naise eriomast rolli ei ole ühiskond õiglaselt väärtustanud. Lapse sündimise tõttu töölt eemaloleku ajal ei maksta praegu toetust isegi mitte toimetulekupiiri tasemel, rääkimata elatusmiinimumi tasemest (käesoleval ajal kaks korda kõrgem toimetulekupiirist). Sellest saab alguse noore pere elatusaseme langus, eriti kui on tegemist üksikemaga. Lapse kasvatamise ajal on paljud naised sunnitud valima mitte oma võimetele ja haridusele vastava töö, vaid sellise, mida võimaldavad teha kodu ja lapsed. Enamasti väheneb seetõttu sissetulek. Naiste keskmisest väiksemad sissetulekud kujundavad nende madalama elatusaseme või siis meestest sõltuva elulaadi.

Teisalt jaotuvad naiste sissetulekud nende allikate iseloomust tulenevalt (töötasude osa on tunduvalt väiksem ja siirete osa suurem kui meestel) võrdsemalt kui meeste sissetulekud. Et naiste sissetulekute tase on madalam ja selle standardhälve keskmisest väiksem, siirete osatähtsus aga kõrge ning samas siiretel suhteliselt väike dispersioon, siis vähendab see tulude jaotuse üldist ebavõrdsust.

Perepea rahvus ei ole nii oluliselt pere liikme sissetulekut mõjutanud kui sugu ja vanus. Muulasest perepeaga peres oli pere liikme sissetulek keskmisest 7% võrra väiksem, eestlase omas aga 3% võrra suurem. Võrreldes eestlasest perepeaga peredega, on muulaste pere liikme sissetulekute struktuuris suurenenud individuaalsest tõi sisetegusest saadava tulu ja vähenenud siirete osa. Ka palgatöö osatähtsus on suurem kui eestlaste peredes. Muulasest perepeaga perede keskmisest madalam tulutase on seletatav eeskätt teistsuguste rakendatuse aladega ja nende palgatasemega.

KIIL 3.1.

Naiste sissetulekud kui probleem

Naiste osa ühiskonnas, mis paljuski määrab neile meestega võrreldes väiksema sissetuleku, võib muutuda vaid siis, kui muutub väärtussüsteem. Ühiskond saab senisest enam väärtustada ema rolli. Naiste väikesed sissetulekud, mille tõttu suurima osa vaesuses elavatest peredest moodustavad lastega ja üksikemaga pered, samuti sündivuse pidev langus, sunnivad olukorda muutma. Lastetoetuste tõstmine või emadusele eritoetuse kehtestamine poleks mitte üksnes perepoliitiline otsus, vaid mõjuks hästi naise enesehinnangule ja kujundaks positiivset eluhoiakut.

Sissetulek ja haridus

Sissetulekute suurus ei seostu üksnes inimese majandusliku toimetulemise ja elu kvaliteediga. Sissetulekute ühe tähtsaima osa – palga – kaudu annab ühiskond hinnangu inimkapitalile (hindab tema haridustaset, kutseoskusi, tervist, motivatsiooni jm.). Haridustase on tööjõu kvaliteedi üks näitajaid, mis üldjuhul küll seostub palgatasega nii, et haridustaseme tõusuga kaasneb palga kasv.

1997. aastal kuulus perepea majandusliku aktiivsuse alusel tööjõu hulka 66% peredest. Rohkem kui pooltel peredest oli keskharidusega, 16%-l kõrgharidusega ja 12%-l kuni algharidusega perepea. Analüüs näitas, et perede sissetulekud erinevad üsna palju, sõltuvalt perepea haridustasemest. See peegeldab ühiskonnas uut suunda – haridust on hakatud väärustama, kuid kahjuks mitte vajalikul määral. Seda peegeldab eriti ilmekalt madal palgatase hariduse valdkonnas. Statistikaameti palgastatistika andmeil olid haridustöötajate palgad 1994.–1997. a. kolmandas kvartalis riigi madalaimad (teatud osas hooajalisusest tingitult) ja moodustasid keskmisest brutopalgast kõigest 55–67%.

Kõrgharidusega, õpitud erialal töötava perepea peres oli liikme netosissetulek 1997. aastal keskmise pere liikme omast 41% võrra ja keskharidusega perepea pere liikme omast 10% võrra suurem. Seejuures jäi alg-, põhi- ja kutseharidusega perepeaga peredes pere liikme sissetulek keskmisest sissetulekust 15% võrra väiksemaks. Keskharidusega perepea peres oli pere liikme netosissetulek kolmandiku võrra suurem kui alg- ja põhiharidusega perepea peres. Põhiharidusele tuginev kutseharidus sissetulekuid ei suurendanud, küll aga suurendas keskeriharidus. Palgatööst suurima osa (73% netosissetulekust) ja siiretest väikseima osa (16%) sai kõrgharidusega ja oma erialal töötava perepea pere liige, nende perede puhul oli ka omanditulu ja muude tulude osa määrgatavam kui ülejäänud haridustasemetega peredes (joonis 3.2.). Algharidusega perepeade peredes olid peamiseks sissetulekuallikaks siirded (67% pere liikme netosissetulekust), palgatöö andis sissetulekust väikseima osa (19%). Võib arvata, et algharidusega perepead olid peamiselt vanemad, pensionist elatuvad inimesed. Pere liikmete sissetulekute analüüs näitab, et mida kõrgem on haridustase, seda mitmekesisemad on sissetulekud. Täheleb, hariduse tõusuga

kaasnevad aktiivsem eluhoiak ja vastutuvõimelisus toimetuleku ees, ka valiku- võimalused on avaramad.

Suurimaid erinevusi perede sissetulekute tasemes ja struktuuris on põhjustanud perepea sotsiaalne staatus, mis üldjuhul omakorda seostub haridustasemega. Keskmise pere liikme netosissetulekust veerandi võrra suurem sissetulek oli ettevõtjast ja 8% suurem palgatöötajast perepeaga pere liikmel. Taluniku- ja pensionäripere liige sai keskmisest viiendiku võrra ja muu sotsiaalse staatusega pereliige ligi poole väiksemat sissetulekut. Suured erinevused tulenesid nimetatud sotsiaalsete gruppide tulude kujundamise allikatest (joonis 3.3.). Palgatööst saadav tulu (oleneb otseselt palgatasemest) andis 3/4 palgatöötaja pere sissetulekust ja ainult 13% taluniku omast. Ettevõtja pere sissetulekust moodustas 59% sissetulek palgatööst ja 19% individuaalsest teisest tegevusest. Siirete osa oli kõrgeim (87% netosissetulekust) loomulikult pensionäripere ja ka talunike perede tuludes (25%).

KIIL 3.2.

Keskmisest väiksema sissetuleku tõenäosuse tegurid

Keskmisest tunduvalt väiksem sissetulek on pereliikmel, kelle pere on kas

- paljulapseline,
- üksikvanemaga,
- algharidusega perepeaga,
- põhiharidusega perepeaga,
- talunikust perepeaga,
- pensionärist perepeaga,
- 25–39-aastase naisest perepeaga,
- Kagu- või Kirde-Eestis elav.

Eriti suureks võib erinevus keskmisest sissetulekust kujuneda siis, kui peres on korraka mitu loetletud tunnust ja peres on ka tööt(d).

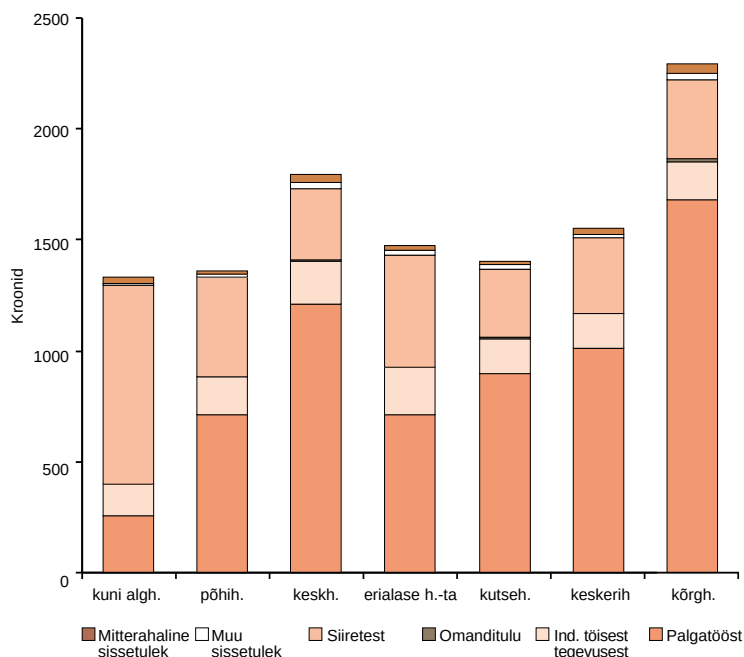
Tulujaotuse dünaamika

1997. aastat iseloomustab perede majandusliku ebavõrdsuse süvenemine – kui I kvartalis erines kümnenda ja esimese kümnendiku perede liikme netosissetulek 9,6 korda, siis III kvartalis aga 15,7 korda. IV kvartalis on kõikidel vaatlusaastatel alates 1993. aastast ebavõrdsus tulude jaotuses hooajalisusest tulenevalt vähenenud. Vaesema 40% perede liige sai 1997. aasta III kvartalis 18,5% ja rikkama 20% perede liige

JOONIS 3.2.

Pereliikme kuu netosissetuleku struktuur olenevalt haridusest 1997. aastal

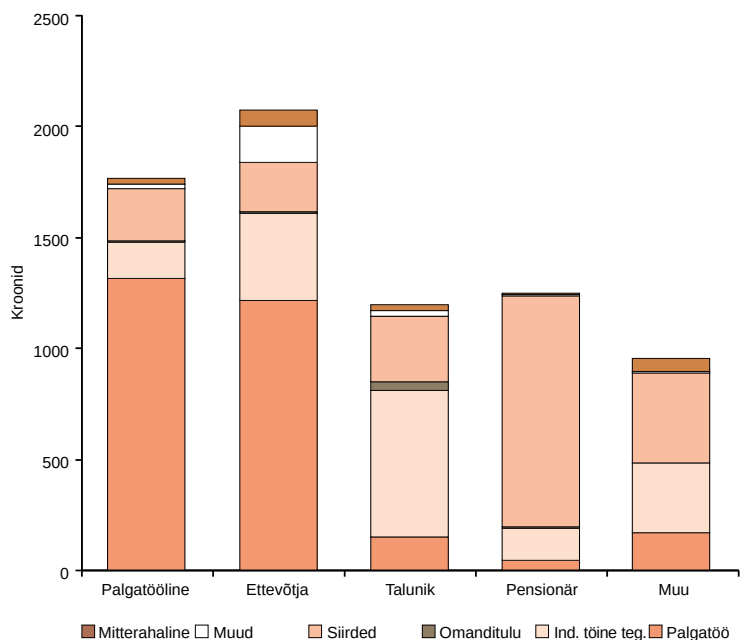
Allikas: Statistikaameti pidevuuringu andmed leibkondade sissetuleku ja kulutuste kohta.

JOONIS 3.3.

Pereliikme netosissetulek kuus sõltuvalt perepea sotsiaalsest staatusest 1997. aastal, EEK

Allikas: Statistikaameti pidevuuringu andmed leibkondade sissetuleku ja kulutuste kohta.

46,4% keskmisest netosissetulekust (I kvartalis vastavalt 21,0% ja 41,1%). Läti ja Leeduga võrreldes on Eesti perede sissetulekute ebavõrdsus olnud suurem. Euroopa Liidu maadest kõige ebavõrdsema

tulujaotusega Suurbritanniat Eestiga selles osas kõrvutades selgub, et Eesti perede tulud jagunesid siiski ühtlasemalt. Siinjuures tuleb aga arvestada, et Suurbritannias sõltuvad perede tulud rohkem kui teistes Euroopa Liidu riikides omanikutulust, omanduselt ja ettevõtlusest saadavad tulud jaotuvad aga alati tunduvalt ebaühtlasemalt kui töötasult saadavad tulud. Eesti perede tulude ebavõrdset jaotumist võimendab tulude keskmine madal tase.

Mitmel põhjusel (perede soovimatus avaldada kõiki tulusid, uuringu metoodilised probleemid jms.) peegeldab perede tegelikke majanduslikke erisusi sissetulekute jaotusest täpsemini väljaminekute tase. Eesti Statistikaamet fikseerib väljaminekute jaotuse ebavõrdsust Gini koefitsiendi abil alates 1997. aasta I kvartalist. Kui eelmistel aastatel tundus, et Gini koefitsiendi tõus on lõppenud, siis 1997. aastal peame nentima siiski tema tõusu, st. ebavõrdsuse suurenemist. Ka väljaminekute jaotuses on ebavõrdsus suurenenud 1997. aasta jooksul: I kvartalis $G=0,34$, IV kvartalis $G=0,38$.

Kõige rikkamad ja kõige vaesemad

Kahte äärmuslikku tulukümnnendikku (esimesse ja kümnenndasse) kuulujate sotsiaalne koosseis on täiesti erinev ning see ongi ilmselt tulude suure diferentsi põhjuseks. Madalaimasse tulukümnnendikku kuulusid 1997. aasta I kvartalis põhiosa töötutest, teiste kümnnendikega võrreldes oluliselt rohkem lastega ja suurperesid, suhteliselt palju väikeste külade või eraldi asuvate talude peresid, suhteliselt palju mitetöövõimelises eas pereliikmetega (lapsed, pensionärid) peresid, rohkem madala haridustasemega perepeade peresid ning madalama palgatasemega tegevusalade (põllumajandus, metsandus, kalandus) ja ametialade (liht- ja oskustöölised, kaubandus- ja teenindustöötajad) esindajate pered. Ühtlasi sõltus perede sissetuleku suurus enam kui teiste kümnnendike puhul siiretest (töötu abiraha, laste- ja toimetulekutoetus, pension).

Suurimate tuludega kümnnendikku kuulusid peamiselt linnaelanike pered, väikese ülalpeetavate arvu ja suurima tööhõivatuse tasemega pered, hästi tasustatud palgatöötajate (tippjuhid ja -spetsialistid ning

keskastme spetsialistid), individuaaltöötajate ja firmaomanike pered, teiste kümnnendikega võrreldes oli selles rohkem riigivalitsemises, rahanduses ja kinnisvaraäris tegutsevate liikmetega peresid ning kõrge haridustasemega peresid. Pere sissetulek sõltus peamiselt majandusliku tegevuse edukusest.

Vaesuse dünaamikast

Tulude suhteliselt madalast keskmisest tasemest ja nende jaotuses süvenevast ebavõrdsusest tulenevalt on vaesuse ulatus ja intensiivsus suurenenud. Nõukogude ajal oli vaesus kui nähtus vähe tajutav. Praegu on vaesed kui teatav elanike kiht alles välja kujunemas. Seetõttu seisneb probleem vaesuse tekkimise ärahoidmises. Võitlust vaesusega raskendab vaesuse taastootev iseloom: enamik vaeseid peresid langeb aasta-aastalt üha sügavamasse vaesusesse. Kuna vaeste perede lapsed ei saa küllaldaselt haridust, kasvatust ja hoolitsust, on neil raske kõrgemale materiaalse heaolu tasandile tõusta. Kujuneb välja vaestele iseloomulik eluviis, millest tavaliselt suudavad end lahti rebida vaid väga tugevad isiksused.

Vaesusele kui suhtelisele nähtusele hinnangu andmine sõltub kriteeriumist. Kehtivat toimetulekupiiri ei saa selle olemuse tõttu (lähtub peamiselt riigi majanduslikest võimalustest ja ei kata kulutusi toidule isegi minimaalse toidukorvi maksumuse tasemel) ei absoluutse ega suhtelise vaesuse hindamise aluseks võtta.

Kuigi väljatöötamise ajal, 1993. aastal vastas toimetuleku- ehk vaesuspiiri EUROSTATis kasutatavale suhtelise vaesuse hindamise kriteeriumile, pole riigi väheste majanduslike võimaluste tõttu olnud võimalik teda tõsta vastavalt elukalliduse tõusule. Praegu ei moodusta kehtiv toimetulekupiir käesoleval ajal keskmistest tarbimiskuludest isegi kolmandikku. 1. novembrist 1997. a. kehtiv toimetulekupiir on (võrreldes 1993. a. septembriga) 192 EEK, seega 68,6% 1993. a. kinnitatud tasemest (tabel 3.3.). Alates 1994. aasta oktoobrist ei saa toimetulekupiiri vaadelda isegi absoluutse vaesuse piirina, sest sellel tasemel tulud ei kata isegi füsioloogiliselt minimaalse toidukorvi maksumuse tasemel vajalikke kulutusi.

Elatusmiinimumi väljaarvutamine ja rakendamine 1997. a. kolmandast kvartalist

TABEL 3.3.

Muutused toimetulekutoetuse tasemes aastatel 1993–1997

Kehtestamise aeg	Toetuse tase		Kolme eelnenud kuu keskmised pereliikme		Min. toidu-korvi maksu-mus, EEK	Toimetulekutoetuse osatähtsus (%)		
	nomi-naalne, EEK	reaalne (sept. 93 suhtes), EEK	tarbimis-kulud, EEK	eluaseme-kulud, EEK		tarbimis-kuludest	eluaseme-kuludest	min. toidu-korvi maksu-musest
2.09.1993.	280	280	591,6	77,2	224	47,3	362,5	125,2
1.04.1994.	280	202	657,9	119,1	275	42,6	235,1	101,8
1.10.1994.	320	210	853,4	126,4	285	37,5	253,2	112,3
1.02.1996.	390	180	1220,2	245,6	...	32,0	158,8	...
1.01.1997.	460	195	1401,0	310,3	545	32,8	148,2	84,4
1.11.1997.	500	192	1629,0	266,0	571	30,7	188,0	87,6

Allikas: Arvutused EMORi ja ESA andmetel.

kolmepoolsete (valitsus, tööandjate keskkliit ja ametiühingud) läbirääkimiste tulemusena annab põhjendatud aluse vaesuse ulatuse ja intensiivsuse (netosissetuleku ja vaesuse mõõtmiseks valitud näitaja vahe protsentides) hindamiseks (joonis 3.4.). Elatusmiinimumi alusel hõlmas suhteline vaesus 30% peredest ja vaesuse intensiivsus oli esimese tulukümnnendiku peredes üle 50%, teise tulukümnnendiku peredes 21% ja kolmanda tulukümnnendiku peredes 4%. Mõõtes suhtelist vaesust keskmise pere liikme netosissetulekust 50% tasemega, selgub, et 1997. aastal oli sellest väiksem tulu 10%-l peredest ja vaesuse intensiivsus moodustas 37%.

Pere vaesus peegeldub ka nende tarbimiskäitumises ja olenevalt tulude suurus-est kujuneb tarbimise struktuur. Kui keskmiselt moodustasid 1997.a. toidukulud 38% pereliikme netosissetulekust, siis esimese tulukümnnendiku peredes moodustasid nad 77%, teise tulukümnnendiku peredes 54% ja kümnnenda tulukümnnendiku peredes 20%. Eluasemele kulutas pereliige keskmiselt 19% netosissetulekust, esimesse tulukümnnendikku kuuluva pere liige aga 27% ja kümnnendasse tulukümnnendikku kuuluva pere liige 14%.

Vaesuse ulatust ja intensiivsust on aidanud vähendada riigi sotsiaalpoliitilised meetmed. Ilma siireteta oleks suhtelise vaesuse ulatus elatusmiinimumi järgi hõlmanud 60% peredest, sest alles seitsmenda tulukümnnendiku perede liikme siireteeelne sissetulek ületas elatusmiinimumi. Eestis suudetakse seni ellu viia vaid väga kitsapiirilist, väikeste sotsiaalkulutustega sotsiaalpoliitikat. Sellel põhinev sotsiaalkaitsesüsteem

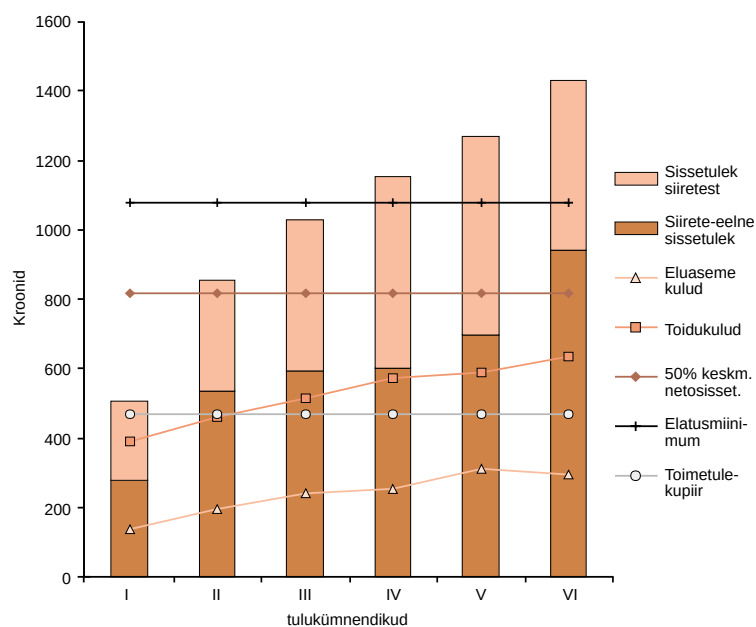
pakub kaitset eelkõige suurt majanduslikku puudust kannavatele inimestele.

Ilmselt oleks õigem orienteeruda sihtots-tarbeliste toetuste süsteemi loomisele, mis vähendaks üldiste toimetulekutoetuste osa pere majandusliku olukorra parandamisel ja oleks suunatud otse toetusi vajavatele rühmadele. Taoline poliitika tagaks riiklike ressursside tõhusama kasutamise ja korvaks mitte üldist toimetulematust, vaid ta aitaks üle saada mingil kindlal põhjusel (vanadus, töötus, invaliidsus, laste kasvatamine jms.)

JOONIS 3.4.

Vaesuse intensiivsus väikeste tuludega peredes 1997. aastal, EEK

Allikas: Statistikaameti pidevuuringu andmed leibkondade sissetuleku ja kulutuste kohta.

tekkinud majanduslikest raskustest. Et on teada, et väikseimate tuludega perede kühmendikus on valdavalt lastega, pensionäri- või töötuga pered, siis on olnud sotsiaalpoliitilisest otsusest, kas puudustkannatavatele peredele eraldatakse rahalisi vahendeid üldise toimetulekutoetusena või sihipäraste toetusena (lastetoetus, töötu abiraha, pension). Mida suurem osa sotsiaalkaitse vajadusest kaetakse sihipäraste toetustega, seda väiksem on vajadus toimetulekutoetuse järele. Olenevalt

kriteeriumist läheb sotsiaalkaitseks ressursse vaja võrreldes riigieelarvest käesoleval ajal eraldatud tasemega 60%-st (madalate tuludega perede netosissetuleku kindlustamiseks toimetulekupiiri tasemel) kuni 4 korrani (tulude tõstmiseks elatusmiinimumini).

Sotsiaalpoliitika abil on võimalik teatud määral siluda majanduse arengu iseregulaatiivse toime, samuti aga ka tööjõu-, haridus- jm. poliitiliste otsuste tulemusena tekkinud liigseid vahesid tulutasemes.

3.2. Pensionärid – aeglane majandusliku olukorra paranemine

Pensionärid on üleminekumajandustes vaieldamatult üheks kõige enam „löögi alla“ sattunud sotsiaalsetest gruppidest. 90-ndate aastate esimesel poolel oli Eestis keskmine pension nii absoluuttasandilt kui võrreldes keskmise palgaga teiste riikide kontekstis pretseedenditult madal (ligikaudu 25% brutopalgast), mis andis alust väidetele, et Eesti teostab oma majandusreformi vanurite arvel. Ilmselt oli madal pensionitase ka üheks oluliseks põhjuseks, miks vanema generatsiooni sotsiaalsed ja poliitilised

hoiakud erinesid sedavõrd drastiliselt nooremate generatsioonide omadest (vt. käesoleva trükise ptk. 1.2.). Vaatleme järgnevalt, kuidas on viimasel ajal pensionide suurus Eestis muutunud.

1996. aasta lõpus oli Eestis 370,5 tuhat pensionisaajat ning nad moodustasid elanikkonnast 25,3% (tabel 3.4.). Suurima osa pensionäridest moodustavad vanaduspensionari saajad – ligikaudu 80%. Seoses pensioniea tõusuga on viimasel aastatel vanaduspensionari saajate arv vähenenud, kasvanud on aga invaliidsuspensionari saajate arv. 1997. aastal oli 15,9 tuhat pensionile jäävat invaliidsuspensionari taotlejaid ligi 40%. Invaliidsuspensionari saajaid oli 1997. aastal 19,9% rohkem kui 1993. aastal. Arvestades jätkuvat pensioniea tõusu on invaliidsuspensionari arvu kasv ka edaspidi tõenäoline, mis kahandab pensioniea tõstmisest loodavat majanduslikku efekti.

Eestis kehtinud madala pensioniea tõttu oli pensionäride tööhõive varasematel aastatel kõrge. Nii töötas 1990. aastal Eestis 28,4% ja 1992. aastal 25,3% pensionäridest. Muutused tööturul ja tööpuuduse teke on pensionäride tööhõivet pidevalt vähendanud ning 1996. aastal ulatus see 15%-ni. Pensionäride töötamine aitaks nende ja nende perede üldiselt madalat elatustaset tunduvalt tõsta, praeguses tööturusi- tuatsioonis on see aga raskendatud.

Seni toimub Eestis pensionide maksimine 1993. aastal vastuvõetud ajutise „Riiklike elatusraha seaduse“ alusel. Sellega on kehtestatud neli pensioniliiki: vanaduspension, invaliidsuspension, toit-

TABEL 3.4.
Pensionäride arv ja osatähtsus elanikkonnas
(tuhandetes, aasta lõpuks)

	1993	1994	1995	1996	1997
Elanike arv	1 506,9	1 491,6	1 476,3	1 462,1	1 453,8
Pensionisaajaid kokku	387,2	381,7	374,3	370,5	366,9
sh. vanadus- pensionäre	308,3	302,1	297,0	291,1	286,2
toitjakaotus- pensionari saajaid	20,7	21,3	16,1	15,9	15,3
invaliidsus- pensionäre	50,0	52,3	55,3	57,6	59,9
väljateenitud aastate pensionari saajaid	5,9	4,2	3,8	3,8	3,6
rahvapensionari saajaid	2,3	1,8	2,1	2,1	1,9
Pensionäride osatäht- sus elanikkonnas, %	25,7	25,6	25,4	25,3	25,2

Allikas: Riigi Statistikaamet. Pensionärid.

jakaotuspension ja rahvapension. Vanaduspension erandjuht on väljateenitud aastate pension, mida makstakse teatud elukutsete töötajatele. Vanaduspensioni suurus arvutatakse kahe komponendi summana, millest üks on kõigile ühine baaspensioni määra, teine osa sõltub tööaastast. Teised pensionid sõltuvad ainult baaspensioni määra ning on kõigile nende saajatele võrdsed.

Kõiki pensione makstakse sotsiaalkindlustuse eelarve kaudu selleks sinna laekunud sotsiaalmaksust (maksumäär 20% brutopalgast). Riigieelarvest ja kohalikest eelarvetest Eestis pensione ei rahastata.

Uue pensioniseaduse vastuvõtmine on olnud Eesti Vabariigis päevakorral juba aastaid. Pensioniseaduse väljatöötamist on raskendanud mitte ainult tehnilised küsimused, vaid eelkõige raskused määratleda, millised on riigi majanduslikud võimalused uue seaduse rakendamiseks praegu ja lähitulevikus – kui palju on võimalik koguda raha pensionide tarvis ning kui suures osas ja kelle huvide peaks toimuma selle ümberjaotamine.

19. juunil 1998. a. võeti Riigikogus vastu uus Riikliku Pensionikindlustuse Seadus. Seaduse kohaselt hakatakse Eestis rakendada kolmesambalist pensionisüsteemi, mille sammasteks on:

- riiklik pensionikindlustus, mida rakendatakse riikliku kohustusliku pensionikindlustuse vormis;
- kohustuslik individuaalne kogumiskindlustus, mis põhineb erafinantseerimisel;
- vabatahtlik kogumiskindlustus.

Uus riiklik pensionikindlustus jõustub 1. jaanuarist 2000, kohustuslik kogumiskindlustus peaks jõustuma 1. jaanuarist 2001. Vabatahtlikku kindlustuslepingut on võimalik sõlmida juba käesoleval ajal mitme elukindlustusfirmaga.

Keskmine pension on Eesti krooni kehtivusaastate jooksul (1993. aasta I kvartaliga võrreldes) kasvanud 4,5 kordseks (1992. aastaga võrreldes 6,8 kordseks). 1993. aasta I kvartalis oli keskmine pension Eestis 229 krooni ja moodustas keskmisest brutopalgast 25,5%, 1997. aasta IV kvartalis 1052 krooni ehk 26% keskmisest palgast. Seega võib öelda, et keskmiste pensionide ja palgade kasv on käinud enam-vähem käsikäes. Kuni 1995. a. 1. aprillini suurendati pensione baaspensioni määra tõstes, hiljem tööaastast sõltuvat koefitsienti suurendades. Seetõttu kasvas vanaduspen-

TABEL 3.5.
Keskised pensionid Eestis aastatel 1993–1998 I pa.,
kroonides

	Rahva- pen- sion	Vana- dus- pen- sion	Toitja- kaotus- pen- sion	Inva- liidsus- pen- sion	Välja- teenitud aastate pension	Kesk- mine pen- sion
1993	254	318	233	281	276	309
1994	278	455	309	362	372	431
1995	375	670	447	536	501	637
1996	462	953	559	706	689	889
1997	542	1 110	613	797	757	1 027
1998 I pa.	618	1227	685	886	819	1133

Allikas: Riigi Sotsiaalkindlustusamet. Finantsaruanne. Õiend nr. 1.
Pensioni sihtkapital.

sion alates 1995. aasta II kvartalist teiste pensioniliikidega võrreldes kiiremini. 1993. a. I kvartalis moodustas vanaduspension 25,5%, 1997. a. IV kvartalis 28,3% keskmisest palgast. Pensionide suurus on tõusnud valdavalt seoses nende üks kuni kaks korda aastas toimunud regulaarsele korrigeerimisele (tabel 3.5.).

Pensionäride tegeliku ostuvõime muutumist Eestis võime iseloomustada reaalpensioni näitajaga. Joonis 3.5. iseloomustab reaalpalkade ja reaalpensionide muutumist Eestis 1993. aastast alates. Võrreldes keskmise palgaga on reaalpensionide, eriti vanaduspensionide kasv ületanud reaalpalka kasvu.

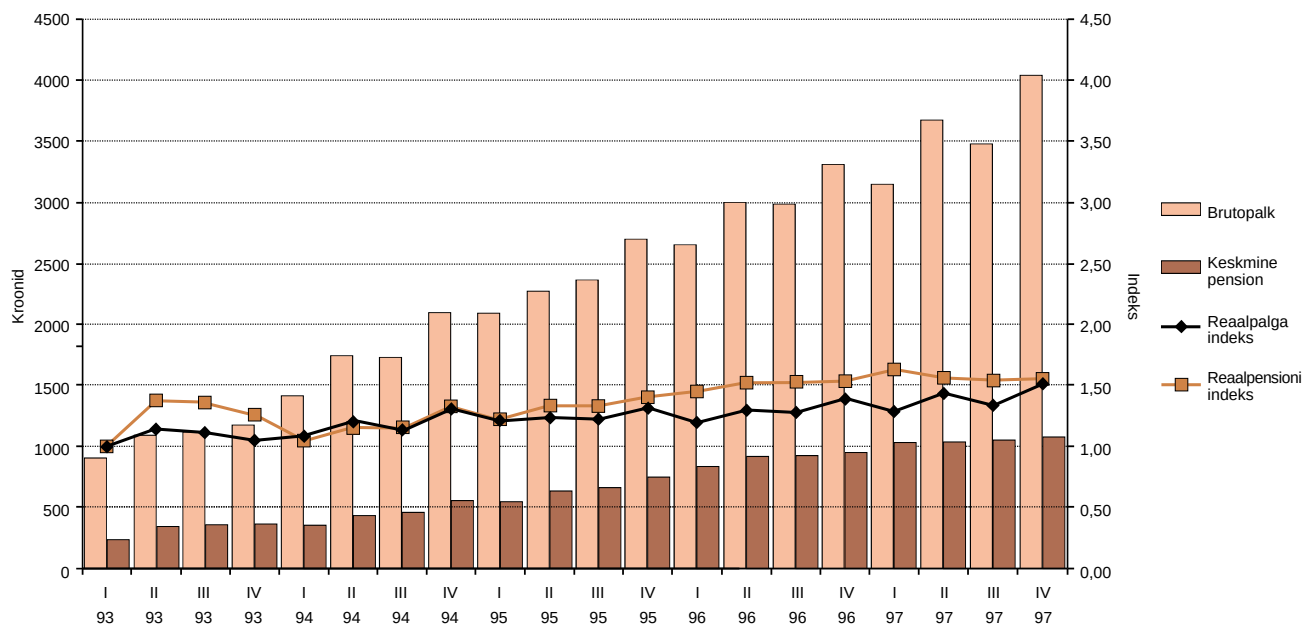
KIIL 3.3.

Madala pensioni sotsiaalsed tagajärjed

Vaatamata pensionäride majandusliku olukorra suhtelisele paranemisele paari viimaste aastate jooksul, on eakate inimeste sotsiaalse tõrjutuse risk jäänud endiselt kõrgeks (vt. ka Eesti Inimarengu aruanne 1997). Sissetulekute mõningane tõus ei ole suutnud heastada 90-ndate aastate alguse sotsiaalsete ja majanduslike muutuste keerises toimunud ulatuslikku heaolutaseme langust. Eakate inimeste tarbimisstruktuur on suuresti sõltuvuses toidu- ja eluasemekuludest. Kõige suuremaks vaesuse allikaks pensionäride puhul ongi kõrge eluasemekulud, moodustades sageli rohkem kui poole nende sissetulekust. Seetõttu on pensionärid sunnitud leppima kesisema ja üksluisema toiduvalikuga, oluliselt piirama kulutusi tervishoiule ja ravimite ostuks ning praktiliselt loobuma igasugustest sotsiaalkuludest (ajakirjanduse ja raamatute ost, külaskäigud ja küllakutsused). Tugev materiaalne ilmajätus ohustab eaka inimese tervist, suurendab isoleeritust ning kasvav ebaõiglustunne suurendab võõrandumist ühiskonnast.

Allikas: Vaesus Eestis: arenguhoonte, muustrite ja põhjuste analüüs.
UNDP projekti „Vaesuse leevendamise riikliku strateegia väljatöötamine Eestis“ aruanne. Tartu Ülikooli Perelabor 1998.

JOONIS 3.5.

Palga ja pensioni dünaamika

1997. aasta IV kvartali keskmine reaalpension oli 1993. aasta I kvartaliga võrreldes kasvanud 66%, keskmine reaalpalk 49%.

Jälgides palgade ja pensionide kasvu, näeme, et suurimad palgad on aasta viimases kvartalis. Pensionide reguleerimine toimus peamiselt 1. aprillist, mistõttu suurim tõus jääb teise kvartalis. Kiire inflatsiooni tingimustes 1993. a. reaalpensioni indeks seetõttu aasta jooksul langes, hiljem on reaalpensioni muutus olnud ühtlane.

Kokkuvõtlikult võib väita, et pensionäride majanduslik olukord teiste elanikkonna gruppidega võrreldes on küll paranenud, kuid aeglaselt. Vanurite elujärje parandamine on tõsine ülesanne ka tulevikuks.

Kirjandus:

Eesti sotsiaalsüsteemi kujundamine. Eesti Majanduse Instituut. Tallinn, (käsikiri), 1997.

Püss T. Sotsiaalkindlustus Euroopa Ühenduse maades ja Balti riikides. Tallinn, 1996.

3.3. Elanikkond ja tema erinevad grupid tööturul

Sotsiaalse integratsiooni seisukohalt, eriti nn. üleminekumajanduses, on ülioluline see, kas ja kuidas suudavad inimesed leida oma koha muutuvale tööturule.

Järgnevalt analüüsime 1995. aastal toimunud tööjõuuuringu (ETU)¹ andmete baasil töötajate liikumist tööturul aastatel 1989-1994. Vaadeldud ajavahemik võimaldab analüüsida tööturu muutusi ülemineku- perioodi eelsel ajal (1989-1990), kiirete muutuste ajal (1991-1992) ning esimestel murrangujärgsetel reformiaastatel (1993-1994).

Analüüsitulemused ei saa peegeldada tendentse, mis toimuvad tööturul praegu, küll aga saab nende alusel küllalt hea pildi sellest, mis on majandusliku ümberstruktureerumise perioodil tööturul toimunud ja kuidas erinevad sotsiaalsed grupid on toimunud murranguga hakkama saanud. Kuna praeguseks on paljud kiired muutused juba seljatanud ja tööturul on toimunud stabiliseerumine, siis teatud riskiastmega võib vaatlusperioodi lõppaastal kujunenud tööturu seisundit lugeda praegusega suhteliselt sarnaseks.

¹ Küsitlus hõlmas 10 000 isikut vanuses 16–75 eluaastat. Uuringu meetoodika kohta vt. Pettai, Ü., Eamets, R., 1997.

Kasutatud metoodika oluliseks jooneks on kolme seisundi eristamine:

- tööga hõivatud inimesed;
- töökoha otsimisega tegelevad inimesed ja
- inimesed, kes ei ole hõivatud tööga ega tegele ka töökoha otsimisega.

Esimest kahte kategooriat võiks tinglikult nimetada aktiivseks, kolmandat passiivseks. Võib väita, et aktiivsus tööturu seisukohalt peegeldab ka inimeste laiemat integreeritust majandusse ja ühiskonda, orientatsiooni osalemisele, valmisolekut leida oma koht. Aktiivsuse tõusu tõttu tööturul võime järel-dada, et Eesti ühiskond talub muutusi hästi ja on suuteline kohanema. Mitteaktiivsuse suurenemine näitab inimeste „lahtisidumist“ majandusest. Kuna passiivne kontingent on võimalik sotsiaalsete toetuste taotleja, seab see täiendava koorma riigi sotsiaalpoliitikale, ühiskonna toimimise seisukohalt näitab ta aga võõrandumise kasvu.

Töøjõu liikumine tervikuna

Olulisemad tendentsid on siin järgmised:

- Liikumine tööturul hõivest mitteaktiivsusse oli enamiku vaadeldud perioodi jooksul kõige suurem tööturu liikumine, kuigi ta on vaadeldaval perioodil teiste liikumistega võrreldes pidevalt suhteliselt kahanenud. Liikumine mitteaktiivsusest hõivesse vähenes 1993. aastani, sealt edasi on liikumine hõivesse hakanud kasvama.

- Liikumine hõivest töötusse on 1994. aastani ja töötusest hõivesse kogu ajajärgu jooksul suurenenud. Alates 1994. aastast on liikumine hõivest töötusse hakanud vähenema.

- Liikumised mitteaktiivsusest töötusse ja töötusest mitteaktiivsusse, ehkki mõlemad suurenevad, jäävad siiski absoluut-arvudes madalamale tasemele.

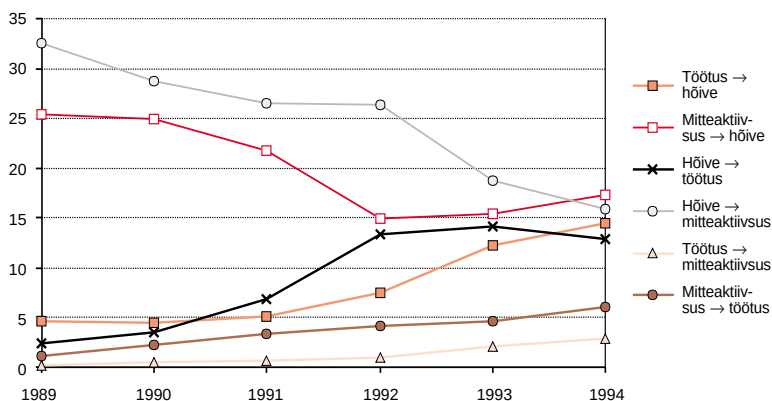
Joonis 3.6. näitab, et tööjõu suhteline aktiivsus ja seega ka seotus tööturuga on vaadeldaval ajajärgul suurenenud. Liikumine hõivest mitteaktiivsusse väheneb ja mitteaktiivsusest töötusse kasvab. Eelnevast tulenevalt võib väita, et Eesti inimesed taluvad sotsiaalseid muutusi suhteliselt hästi. Samas tuleb siiski nentida, et absoluut-arvudes väljendatuna on mitteaktiivsete kategooria pidevalt suurenenud.

Tööturul käitumise murranguaastaks oli 1992. aasta, mil toimus rahareform ja mis oli

JOONIS 3.6.

Töøjõu liikumine tööturu ühest kategooriast teise aastatel 1989–1994 (%)

Allikas: Eamets R., Kulikov D., Philips K. Eesti Töøjõu-uuring 1995. Struktuurimuutused Eesti tööturul aastatel 1989–1994. Statistikaamet, Tallinn-Viljandi, lk. 156, 1997.

ka majanduse languse madalaimaks tasemeks. Majanduse languse ja ümberstruktu-reerimise vajaduse tõttu sattusid eriti raskes-olukorda põllumajandus ning tööstus. Struktuursed muutused nendes sektorites, kus oli olnud hõivatud suurem osa tööjõust, põhjustasid muutusi töötajate käitumismal-lides, mida kajastabki joonis 3.6.

Jooniselt on näha, et liikumine töötusest hõivesse on kasvanud kiiremini, kui liikumine hõivest töötusse. Ühelt poolt on majandus suutnud pakkuda piisavalt uusi töökohti, teisalt peab arvestama, et töötus on kogu vaadeldava ajajärgu vältel abso-luutarvudes siiski kasvanud. Selle põhjus on eelkõige struktuurse tööpuuduse kasv. Inimestel ei ole pakutavatel töökohtadel töötamiseks vajalikku haridust ja kvalifikat-siooni või kui kvalifikatsioon küll on, ei ole sellekohast tööd elukoha lähedal.

Mitteaktiivsete inimeste arvu suurene-mine tuleneb eelkõige sellest, et liikumine mitteaktiivsusest hõivesse oli 1994. aastani väiksem kui liikumine vastupidises suunas, s.o. hõivest mitteaktiivsusse. Seega, vaata-mata positiivsetele suundadele tööjõu käitu-mises, suurenes vaadeldaval ajajärgul tööga hõivamata inimeste arv. Selline olukord on üleminekumajanduste puhul suhteliselt tavaline.

Loogiline on ka fakt, et märgatavalt on kasvanud liikumine töötusest mitteaktiiv-susse. See liikumine on suurenenud kõige rohkem – tervenisti 28 korda. Enamik „loobunute“ on pikaajalised töötud, kes loobusid tööotsingutest. Võib väita, et need inimesed on kõige rohkem kannatanud sot-

TABEL 3.6.

Eesti tööturu põhinäitajaid (%)

Aasta	Osalemise määr	Töötuse määr	Mitteaktiivsuse määr		
			Kokku	Mehed	Naised
1989	76,9	0,6	23,1	17,5	28,4
1990	75,5	0,6	24,5	18,0	30,5
1991	74,3	1,5	25,7	18,4	32,4
1992	72,2	3,7	27,8	19,5	35,3
1993	70,2	6,5	29,8	22,0	36,9
1994	70,1	7,6	29,9	22,1	37,0
1995	68,5	9,7	31,5	24,1	38,3
1996	68,1	10,0	31,9	25,0	38,2
1997	68,1	9,7	31,9	24,7	38,3

Märkused: Osalemise määr=tööjõud/tööealine rahvastik
 Töötuse määr=töötud/tööjõud
 Tööjõud=töötud+hõivatud
 Mitteaktiivsuse määr=väljaspool töötõudu/tööealine rahvastik
 Tööealine rahvastik = 15–69-aastased
 Allikas: Statistikaamet.

siaalsete muutuste tagajärjel. Samal ajal tõusis ka vastupidine liikumine – mitteaktiivsusest töötusse, kuid ainult 5 korda. Silmas tuleb aga pidada, et nende liikumiste osa koguliikumises on suhteliselt väike.

Suhtelisi liikumisi analüüsides on ühtlasi oluline vaadelda ka absoluutseid muutusi (vt. tabel 3.6.). Nagu näha on hõive vähenemine paljusi muutunud mitteaktiivsuse kasvaks. Seega paljud inimesed, kes olid enne rakendatud, on nüüdseks töötusimise loobunud.

Tööhõive muutused keele, soo, vanuse ja hariduse järgi

Inimeste üldise tööturul integreerumise kõrval on oluline ka ea- ja soorühmade ning vähemusgruppide tööturule integreerimine.

Kõigepealt hakkab silma, et naiste mitteaktiivsus on võrreldes meeste mitteaktiivsusega kasvanud kiiremini, see on seletatav majandusliku sunniga, sest töötus oli ajavahemikul 1985–1995 naiste seas suurem kui meeste seas. Ühtlasi tuleb arvestada, et tööturul valitseb naiste suhtes diskrimineeriv hoiak.

Eestis on suurim vähemusgrupp mitmerahvuseline nn. venekeelne elanikkond. Tööturuanalüüsi jaoks on keeletunnus sobilikum alus kui rahvustunnus, seetõttu kasu-

tame me järgnevas neist kahest vaid esimest. Inimest tööle võttes ei küsi tööandja enamasti, mis rahvusest töökoha taotleja on, vaid eelkõige huvitab teda, milliseid keeli taotleja valdab, kusjuures eriline tähtsus on taotleja riigikeele oskusel. 1989. a. moodustasid eesti keelt põhikeelena kõnelevad inimesed 65,6% hõivatutest, ülejäänud võib lõviosas lugeda kuuluvaks venekeelsete hulka.

Tööturu tendentside seisukohast on kõige olulisem hõive ja töötuse vaheline liikumine ja seepärast on võimalikest tööturualastest seisundimuutuste kombinatsioonidest siinkohal detailsemalt vaadeldud vaid seda.

Regressioonianalüüsi abil saadi eeldatavad tõenäosused selle kohta, milline oli teatud vanuse, soo ja keeletunnusega inimgrupi osa hõive ja mitteaktiivsuse vahelistes liikumistes. Nagu andmetest näha, liikusid kõige rohkem hõivest töötusse madala haridusega keskealised vene keelt kõnelevad mehed. Võib väita ka seda, et nende aktiivsus tervikuna oli tööturul teiste gruppidega võrreldes kõige suurem, sest kui vaadata vastupidist, töötusest hõivesse liikumist, siis näeme, et ka siin „liiguvad“ kõige rohkem madala haridusega venekeelsed mehed. Tervikuna on aga nooremaealiste inimeste tööturualane liikumisaktiivsus suurem kui vanemaelistel.

Liikumist hõivest töötusse (joonis 3.7.) iseloomustavad järgmised üldised seaduspärasused:

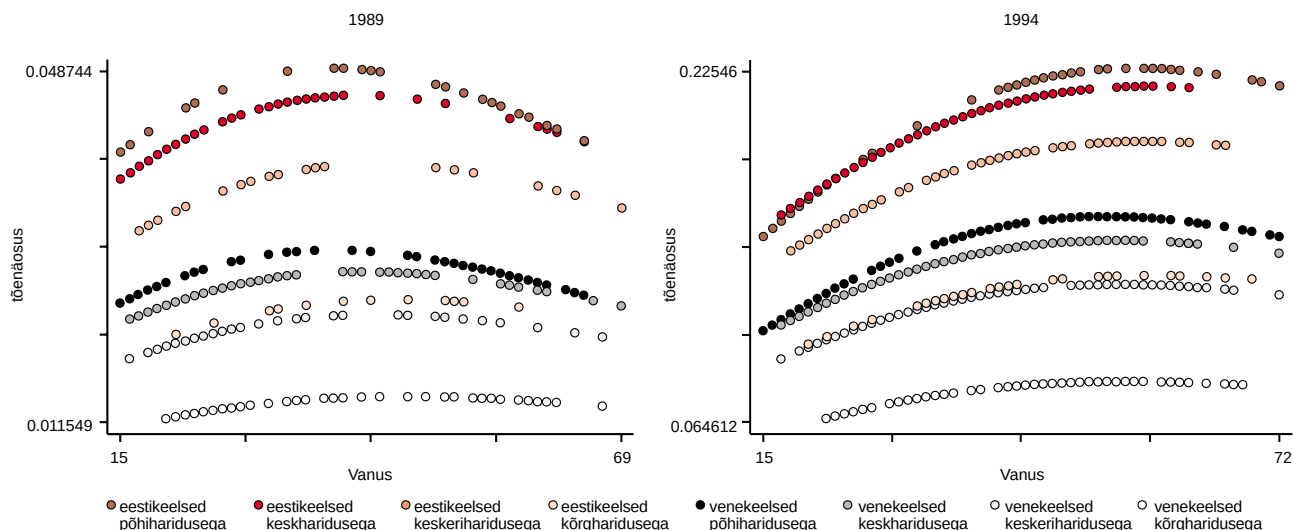
- Meeste liikumise keskmine tõenäosus on kõigil haridustasemetel kõrgem kui naistel.
- Võrreldes 1989. aastaga on 1994. aastal tõenäosus liikuda hõivest töötusse nii meestel kui naistel oluliselt kasvanud.
- Kõige väiksem on selle liikumise tõenäosus kõrgeima haridustasemega inimestel
- Hõivest töötusse liikumise tõenäosus on peaaegu kõigil haridustasemetel (v.a. kõrgharidus) suurem venekeelsetel.

Et meeste ja naiste liikumise suunad on üldjoontes sarnased, siis on illustreerivateks joonisteks valitud meeste liikumist näitavad joonised.

Jooniselt 3.8. on selgelt näha, et muutunud on vanuse ja hõivest töötusse liikumise tõenäosuse suhe. Kui 1989. a. on selgelt jälgitav tõenäosuse suurenemine nii meestel kui ka naistel kuni 45.–50. eluaastani ja sealt edasi järgneb vähenemine, siis

JOONIS 3.7.

Liikumine hõivest töötusse. Meeste liikumise eeldatav tõenäosus haridustaseme ja vanuse põhjal

1994. aastal suureneb tõenäosus peaaegu pidevalt kuni pensionieani. Üks erinevusi, mis ilmneb meeste ja naiste võrdlusest, on see, et kui meeste puhul on suurim selle-suunalise liikumise tõenäosus madalaima haridustasemega (kuni põhiharidus) meestel, siis naiste puhul on suurim tõenäosus keskharidusega naistel. Samas tuleb muidugi ka tõdeda, et eriti 1989. aastal on naiste kahe haridusgrupi liikumise tõenäosuste erinevus minimaalne.

Muukeelsete, valdavalt vene keelt kõnelevate inimeste suurem mobiilsus on vähemalt osaliselt põhjustatud ka erinevate majandusharude erinevast rahvuslikust (ja

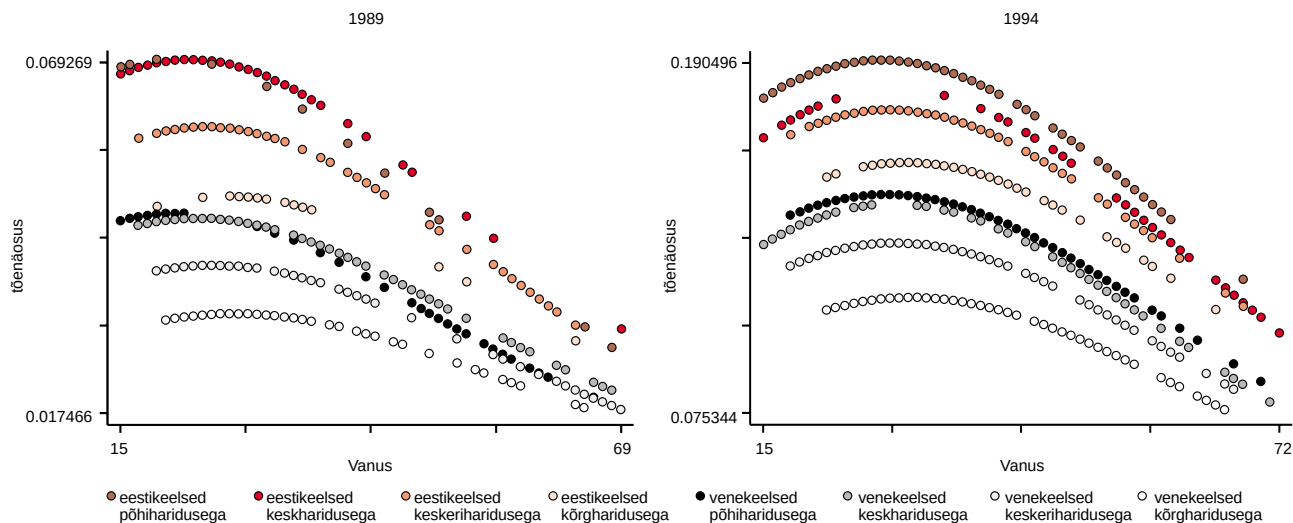
sellest tulenevalt ka keelelisest) hõive struktuurist.

Liikumist töötusest hõivesse (joonis 3.8.) illustreerime siinkohal joonisena vaid naiste osas. Töäjõu kohta tervikuna on tunnusjooned selle liikumistüübi kohta aga üldised:

- Tõenäosus liikuda töötusest hõivesse väheneb vanuse suurenedes
- Liikumise tõenäosus on peaaegu kõigil haridustasemeil (v.a. kõrgharidus) suurem vene keelt kõnelevatel inimestel. See tendents on süvenenud, seega venekeelse elanikkonna tööturuseisund on antud indikaatori osas paranenud. 1994.

JOONIS 3.8.

Liikumine töötusest hõivesse. Naiste liikumise eeldatav tõenäosus haridustaseme ja vanuse põhjal

aasta andmed näitavad juba, et kõrgharidusega vene keelt kõnelevate naiste töötusest hõivesse liikumise tõenäosus on suurem kui madalaima haridusega eestikeelsete naiste liikumise tõenäosus.

- Töötusest hõivesse liikumise tõenäosus on 1994. aastal suurenenud, võrreldes 1989. aastaga, aga seda peaaegu kaks korda aeglasemalt kui vastupidise liikumise tõenäosus.

Erinevus eelmise liikumisega võrreldes ilmneb siis, kui vaatame vanuse mõju hõivesse taasjõudmisel: vanuse suurenedes tõenäosus liikuda töötusest hõivesse väheneb. Erandiks on ainult naised 1994. aastal. Nagu jooniselt nähtub, suureneb tõenäosus liikuda töötusest hõivesse 23.-25. eluaastani ja sealt edasi hakkab vanuse suurenedes pidevalt vähenema.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et keele, hariduse ja vanuse mõju on oluliseks mõjuriks nii hõivest töötusse kui ka töötusest hõivesse liikumisel. Üks võimalikke seletusi on kindlasti erineva keeletaustaga tööjõu paiknemine majandusharuti. Tõenäoliselt on siin oluline, et suur osa venekeelsest tööjõust paikneb n.ö. hääbuvates majandusharudes, mis kiirete struktuurimuutuste tõttu on oma tähtsust kaotamas, või kus oluliselt vähendatakse elav-

tööjõu osakaalu. Sellest tulenevalt on ka vene keele kõnelejate aktiivsus tööturul suurem, sest ollakse sunnitud endale uut töökohta otsima. Piirkondlikud erinevused ei tundu olevat nii olulised, sest Tallinn, kus paikneb väga suur osa venekeelsest tööjõust, on oma investeringute ja palgataseme poolest kõrgelt üle Eesti keskmise. Kui piirkondlikel iseärasustel oleks olnud väga suur mõju liikumise aktiivsusele, oleks Tallinna kõrge näitaja pidanud tasandama eesti- ja muukeelse tööjõu liikumise erinevusi.

Kirjandus:

- Eamets R., Kulikov D., Philips K. Eesti Tööjõu-uuring 1995. Struktuurimuutused Eesti tööturul aastatel 1989-1994. Statistikaamet, Tallinn-Viljandi, 1997.
- Pettai Ü., Eamets R., Piliste T., Servinski M. Eesti Tööjõu-uuring 1995. Metoodiline ülevaade. Statistikaamet, Tallinn-Viljandi, 1997.
- Piliste T., Katkosild K., Marksoo Ü., Samsonova N. Eesti Tööjõu-uuring 1995. Tööjõud Eestis 1995. aasta algul ja peamised muutused aastatel 1989-1995. Statistikaamet, Tallinn-Viljandi, 1997.

3.4. Kohanemisstruktuur integratsiooni näitajana

Integreerumist ühiskonda iseloomustab ühe tegurina ka inimeste kohanemisaste nii turumajanduse kui ka pidevalt muutuva majandusliku, sotsiaalse ja tehnoloogilise keskkonnaga üldisemalt. 1996. aastal läbi viidud üle-eestilise sotsioloogilise uuringu alusel jaotub Eesti elanikkond vastavalt kohanemisvõimele turumajandusega 5 kihti (tabel 3.7.). Aluseks võeti siinjuures inimese enda hinnangud oma edukusele ja konkurentsivõimele, reaalne sotsiaal-majanduslik positsioon (tegevusala ja tulude ning tarbimise tase) ning kolmandaks kohandumise viis, kuivõrd aktiivselt või passiivselt inimene turumajandusega kohandub.

Edukalt kohanenud (23%) on sujuvalt turumajandusse sisse elanud ja omavad kõrgeimat sotsiaal-majanduslikku staatust

Eestis (firmade omanikud, hea kvalifikatsiooniga spetsialistid ja teenistujad). Tööturul on nad väljaspool konkurentsi ja nende käes on ligi pool kogu elanikkonna tuludest. Iseloomulik on kõrgeim haridustase ja väga hea professionaalne ettevalmistus, nooremaealisus (39% on alla 30-aastased). Elukohaks on valdavalt Tallinn ja suured linnad. Eestlaste ülekaal on suur (80%).

Selle kihi esindajate integreerumisaste ühiskonda on tunduvalt kõrgem kui teistel kihtidel ja nende mõju Eesti ühiskonnas toimuvale on määrav, kuna nad on juhtivatel positsioonidel võimuorganites, poliitikas, majanduses, kultuuris, haridussfääris jne., osaledes seega vahetult otsustamis- ja juhtimisprotsessides.

TABEL 3.7.

Turumajandusega kohanemise tüpoloogia

Tüüp	Sotsiaalne koosseis	Haridustase	Rahvus	Vanus
A				
Majanduslik elitaarkihit 8%	* Omanikud * Äriiärid, firmajuhid * Loominguline tippintelligents * Tippspetsialistid, teenistujad * Kõrged riigiametnikud	Kõrgharidust omab 72%. Algharidusega inimesi pole.	Eestlaste osakaal on 75%. Muulasi on 25%.	Kuni 30-aastased 29%, 31–50-aastased 49%. Üle 50-aastased 22%.
B				
Kõrgem keskkiht 15%	* Keskastme riigiametnikud * Keskastme juhid * Väike ettevõtjad * Hea kvalifikatsiooniga spetsialistid ja teenistujad	Kõrgharidust omab 25%. Algharidus on 9%-l.	Eestlasi on 84%. Muulasi 16%.	Kuni 30-aastased 43%, 31–50-aastased 22%. Üle 50-aastased 35%.
C				
Madalam keskkiht 33%	* Keskmise kvalifikatsiooniga spetsialistid ja teenistujad * Riigiametnikud * Töölisaristokraatia * Väike ettevõtjad * Töötavad pensionärid	Kõrgharidust omab 24%. Algharidus on 12%-l.	Eestlasi on 64%. Muulasi on 36%.	Kuni 30. aastased 20%. 31-50 aastased 65%. Üle 50. aastased 15%.
D				
Kõrgem madalkihit 32%	* Madala kvalifikatsiooniga või kvalifikatsioonita töölised * Talunikud * Talutöölised * Väiketeenistujad ja nn. pisispetsialistid * Pensionärid	Kõrgharidust omab 3%. Algharidus on 14%-l.	Eestlasi on 48%. Muulasi on 52%.	Kuni 30-aastased 14%. 31–50-aastased 31%. Üle 50-aastased 55%.
E				
Madalam madalkihit 12%	* Kroonilised töötud * Mittetöötavad invaliidid * Minimaalset pensioni omavad pensionärid * Lastega suured pered	Algharidusega inimesi on 30%. Kesk- ja keskeri haridusega 70%.	Eestlasi on 47%. Muulasi on 53%.	Kuni 30-aastased 43%. 31–50-aastased 45%. Üle 50-aastased 12%.

KIIL 3.4.

Eesti elanikkonna jagunemine

Eesti elanikkond jaotub kolme laiemasse kihti.

1. Edukalt kohanenud elitaarkihit ja kõrgem keskkiht - 23%.
2. Mõningate pingutustega kohanenud madalam keskkiht - 33%.
3. Suurte raskustega kohanenud madalkihit - 44%.

Nende plussiks on ühelt poolt kahtlemata kõrge haridustase, hea professio-

naalne ettevalmistus, teiselt poolt aga ka parem informeeritus, tegutsemisaktiivsus ja riskijulgus. 43% on käivitanud oma firma või teeb äriprojekte. Pooled töötavad pidevalt mitmel töökohal. Nad on suutnud kiiresti omandada turumajandusliku mõtlemisloogika, väärtused, elustiili. Ligi pooled neist täiendasid viimasel aastal oma kvalifikatsiooni.

Mõningate pingutustega kohanenud (33%) on turumajandusega kohandumiseksami sooritanud enam-vähem rahuldavalt ja jäänud n.ö. vee peale. Sotsiaalmajanduslik staatus vastab Eesti keskmisele, siia kuuluvad keskmise kvalifikatsiooniga spet-

sialistid ja teenistujad, töölisaristokraatia. Nende kätte on koondunud 30% kogu elanikkonna tuludest ja tööturul saavad nad valida töökohti, mis jäävad üle eelmise tüübi valikutest.

Iseloomulik on suhteliselt madal haridustase, vaid iga neljas omab kõrgharidust. Ka professionaalne ettevalmistus on kesine ning viimase aasta jooksul on õnnestunud täienduskursustel oma kvalifikatsiooni tõsta vaid 15% selle kihi esindajatest. Kolmandik neist elab Tallinnas, teine kolmandik teistes suuremates linnades, ülejäänud väikelinnades. Eestlaste osakaal moodustab 65%, mitte-eestlasi on 35% (vastavalt rahvuslikule struktuurile Eestis tervikuna).

Selle kihi mõju Eestis toimuvatele protsessidele on kaudne ja tinglik (osalemine võimuorganite valimistel). Madal positsioon töökohas ei võimalda ka oma organisatsioonis toimuvast kaasa rääkida. Selle kihi esindajaid Eesti ühiskond otseselt ei tõrju, kuid ei suuda neid ka arvestatavalt kaasata ühiskonnas toimuvate protsesside kujundamisse.

Võrreldes 1. kihiga on 2. kiht tunduvalt vähem integreerunud Eesti ühiskonda. Põhilised sotsiaalsed vajadused nagu tunnus, staatus, eneseteostus, on suures osas rahuldamata. Puudub kindel materiaalne ja sotsiaalne positsioon, kindlus ja turvatunne tuleviku suhtes. Turumajanduslikus Eestis alles otsitakse oma kohta. Positiivne siinjuures on küllaltki kõrge aktiivsus - iga neljas on loonud oma firma või käivitanud mõne äriprojekti. Kolmandik töötab mitmel töökohal.

Vähese integreerituse põhjus tuleneb kesisest professionaalsest ettevalmistusest, kusjuures neil endil puudub nii raha kui aeg enese koolitamiseks. 2/3 on naised, kellel ei jää pere kõrvalt selleks ka aega.

Suurte raskustega kohanduv kiht (44%) on turumajandusega kohandunud vaid pinnapealselt. Neile valmistab raskusi igapäevaste majandusprobleemidega toimetulek, kommunaalmaksude tasumine jne. Tööturul on nad tõrjutud seisundis. Iga neljas selle kihi esindaja on krooniline töetu või asotsiaalne. Neile jäävad tööturul töökohad, mis on madalaimat kvalifikatsiooni nõudvad. Sageli tuleb töötada poole kohaga, ajutiselt, madalama palga eest jne. Nende sotsiaal-majanduslik staatus on madal - siia kuuluvad madala kvalifikatsiooniga töölised, ka madala kvalifikat-

siooniga teenistujad ja spetsialistid ning pensionärid Kogu elanikkonna tuludest on nende käes vaid viiendik.

Iseloomulik on madalaim haridustase, suhteliselt kõrgem muulaste osatähtsus (52%) ja kõrgem vanus (üle poole moodustavad 50-aastased ja vanemad). Iga neljas elab Tallinnas, iga kolmas Narvas või Kohtla-Järvel.

Nende mõju Eesti ühiskonnas toimuvatele protsessidele on väga kaudne ja minimaalne ning valdavalt tuntakse end tõrjutuna. Selle kihi esindajad on väga nõrgalt ühiskonda integreerunud. Põhjus selleks tuleneb madalast haridustasemest (vaid 3% omab kõrgharidust) ja nõrgast erialasest ettevalmistusest, aga ka oskuste ja teadmiste puudumisest kuidas turumajandusega kohanduda ning passiivsusest. Kohanemisstiil on seisnud vaid vajaduste piiramises ja äärmises kokkuhoius. Ei ole püütud käivitada äriprojekte, töötada mitmel töökohal jne. Selleks on puudunud koos haridusega ka ettevõtlikkus ja riskijulgus. Selle kihi kõige alumine 12% (vt. tabel 3.7.) on aga täiesti kohanemisvõimetud.

Hästi integreerunud ja edukat kihti Eesti ühiskonnas on vaid 23%, ligi pool elanikkonnast on nõrgalt integreerunud. Lähtudes sellisest jaotusest, võib Eesti klas-sifitseerida algeliste, alles kujuneva ühiskonnaga riikide hulka, kus sotsiaalse ressursi (inimeste) kasutamisoskus on primitiivne, sest ligikaudu pool elanikkonnast leiab väheefektiivset rakendust ning ei tunne end turvaliselt ja kindlalt.

Liberaalses turumajanduses, nagu Eestis, tunnevad end ebakindlamalt vähem haritud, eakamad ja madalapalgalised teenistujad ja töölised, aga ka pensionärid. Sageli puudub neil ettevalmistus ja omadused, mis võimaldaksid saada prestiižikat ning tulutoovat töökohta. Tööturu konkurents on nad tõrjutud seisundis, neid on kerge tööjõuna asendada. Seetõttu pole paljud neist huvitatud turumajanduse kiirest võidukäigust, mis teadagi toob kaasa uusi kohanemisülesandeid.

Haritumad ning kõrgema sotsiaalse ja materiaalse staatusega inimesed tunnevad end turumajanduses märksa paremini. Nad sõltuvad vähem teistest, suudavad ise oma elu korraldada, on aktiivsemad ja ettevõtlikumad. Nad tulevad uuenduste ja muudatustega paremini kaasa, tundes end ka vastutavana Eesti käekäigu eest.

Eesti ühiskonna võtmeküsimus on hästi integreerunud kihi kiire laiendamine. Ühiskonna normaalseks funktsioneerimiseks on vaja 50-60% suurust haritud, ettevõtlikku, missioonitundega kihti (nn. teenindav keskklass), keda jätkuks kriiti-

lise massina kõikidesse valdkondadesse: majandus, haridus, kultuur, tervishoid jne. Vaid 23% suurune ühiskonda arendav kiht ei suuda kriitilise massina efektiivselt mõjutada ühiskonda tervikuna, arendada võrdväärselt kõiki valdkondi.

Integreerudes Euroopasse ja maailma

4.1. Sotsiaalne ruum eurointegratsiooni tegurina

Rääkides viimase 10 aasta jooksul Eestis toimunud muutustest on oluline iseloomustada neid ka ruumilisest aspektist. Raudse eesriide langemise järel on muutunud sotsiaalne distants teiste maade ja rahvastega, paljud neist on tulnud Eestile oluliselt lähemale, saanud tuttavamaks ja tähtsamaks, mitmed aga nihkunud kaugemale, muutunud võõramaks.

Kommunistliku režiimi kokkuvarisemine on põhjalikult muutnud ruumisuhteid Euroopas, lähemal aastakümnel ilmselt teokssaav Euroopa Liidu laienemine muudab neid veelgi rohkem. Igal postkommunistlikul maal on seejuures juba praegu kujunemas oma suhete konfiguratsioon teiste maadega, oma eripärane sotsiaalne ruum. Sotsiaalne lähedus ei kattu geograafilise lähedusega, kuigi on sellest tugevasti mõjustatud. Aga sotsiaalsele distantsile maade vahel avaldavad oma mõju ka poliitilised ja majanduslikud, ajaloolised ja kultuurilised tegurid.

Ruumisuhete erinev konfiguratsioon aitab seletada mitmeid postkommunistlike riikide arengu iseärasusi. Võib väita, et Visegradi maade kiirem areng viimastel aastatel võrreldes Balkanimaadega ja Baltimaade edukam areng võrreldes SRÜ riikidega seletub suurel määral nende tugevamate sidemetega arenenud Läänemaadega ning need tugevamad sidemed omakorda Visegradi ja Balti riikide ajaloolise kuulumisega Lääne tsivilisatsiooni (vt. Lauristin, 1997).

Põhiküsimused, mida käesolevas osas asutakse analüüsima:

Millised maad on domineerinud Eesti sotsiaalses ruumis 1990-ndate keskpaiku (1994–1997)? Milline on maadevahelise sotsiaalse distantsi muutumise tendents – millised maad on tulnud viimastel aastatel Eestile lähemale, millistest ollakse kaugenevas? Kas need muutused on samasuunalised eurointegratsiooniga ja aitavad sel-

lele kaasa? Kuivõrd sarnane on Eesti sotsiaalne ruum Läti ja Leedu omaga ning kas see sarnasus on suurenevas või vähenemas? Kas Eesti suhted talle tähtsate riikidega on sümmeetrilised, s.t. kas Eesti on nende samavõrra oluline?

Eesti sotsiaalne ruum 1994–1997

Rahvusvahelises sotsiaalses ruumis võib eristada viit erinevat tasandit: 1) poliitiline, 2) majanduslik ja 3) kultuuriline ruum; 4) individuaalsete praktiliste kontaktide ruum, 5) hoiakute ja eelistuste ruum. Kolme esimest võib vaadelda sotsiaalse (institutionaalse) ruumina, kahte viimast personaalse ruumina (vt. Vihalemm, 1997).

Tuginedes riiklikule ja ametkondlikule statistikale ning küsitlustulemustele, 1991–1995 läbiviidud Eesti-Rootsi ühisuurimuse (nn. Balticom-projekti – vt. Rosengren and Weibull, 1997) andmetele, oleme Eesti viimaste aastate sotsiaalset ruumi iseloomustanud 18 empiirilise indikaatoriga: 3 poliitilise ruumi, 3 majandusruumi, 3 kultuuri-ruumi, 5 individuaalsete kontaktide ruumi ja 4 hoiakute ning eelistuste ruumi indikaatorit (Vihalemm, 1997).

Läbiviidud analüüs lubab väita, et Eesti poliitilises ruumis on väga olulised Venemaa, Soome, Rootsi, teised Baltimaad, USA, Saksamaa ja Taani.

Eesti majandusruumis domineerivad Soome, Rootsi ja Venemaa.

Eesti kultuuriruumis on kõige tähtsamal kohal Põhjamaad, eriti Soome.

Individuaalsete kontaktide ruumis domineerib ülekaalukalt Soome, seda nii välismaalaste kontaktides Eestiga kui eestlaste praktilistes kontaktides teiste maadega (reisid, kirjad, telefonikõned). Hoolimata inglise keele kasutamise väga kiirest kasvust viimastel aastatel, valdas 1997. a.

soome keelt jätkuvalt rohkem eestlasi kui inglise keelt (Baltic Media Book 1998: 19).

Eestlaste huvides ja hoiakutes teiste maade suhtes on olulisel kohal Venemaa, teised Balti riigid, Soome ja Rootsi. Eesti venelaste huvide ja hoiakute ruumis domineerib ülekaalukalt Venemaa.

Kui koondada erinevad ruumisuhete indikaatorid sotsiaalse distantsi indeksiks, näeme Soome, Venemaa ja Rootsi domineerimist Eesti sotsiaalses ruumis. Koostades samasuguse indeksi 1991. a. andmete põhjal, näeme, et Soome on kujunenud Eestile kõige lähedasemaks riigiks alles viimasel neljal-viiel aastal (vt. tabel 4.1.).

Ruumisuhete muutumine 1991–1997

Selleks et empiirilise andmestiku põhjal välja tuua sotsiaalse ruumi muutumise tendentsid ja Eesti, Läti, Leedu erijooned, koostasime ruumisuhete indeksi. Kahjuks ei saanud sellesse indeksisse koondada kõiki 18 indikaatorit, mille alusel Eesti sotsiaalset ruumi 1990-ndate keskel iseloomustasime – mitmete indikaatorite puhul ei olnud võrdlusandmeid 1990-ndate algusest ning teistest Baltimaadest. Seetõttu tuli piirduda 7 indikaatoriga, mis iseloomustavad majandusliku ja personaalset ruumi: eksport, import, välisinvesteeringud, majutatud välituristid, teiste maade külastamine, huvi uudiste vastu teistest maadest, hoiak teiste maade suhtes võimaliku elukohana (kuhu läheks elama, kui peaks Eestist lahkuma). Kõigi nende näitajate alusel koostasime riikide pingeread, suhete tiheduse indeksis võtsime arvesse iga pingerea esimesed 10 riiki nii, et pingerea esimene sai 10 punkti, teine 9 jne., kuni pingerea kümnendani, mis sai 1 punkti. Indeksi maksimumväärtus, maksimaalne sotsiaalne lähedus oli seega 70 punkti.

Nagu näeme tabelist 4.1, domineeris seliselt koostatud indeksi põhjal veel 1991. a., kui Moskva poliitiline ülemvõim Eestis oli juba murtud (see toimus varakevadel 1990, rohkem kui aasta enne formaalset taasiseseisvumist), Eesti majanduslikus ja personaalses ruumis ülekaalukalt Venemaa. Domineerivaks riikidegrupiks olid Nõukogude liiduvabariigid, lisaks Venemaale kuulusid väga oluliste maade hulka veel 4 liiduvabariiki (Läti ja Leedu välja arvatud). Siiski olid tähtsate riikide esikümnes ka juba Soome, Rootsi, USA ja Saksamaa.

TABEL 4.1.

Eesti sotsiaalne (majanduslik ja personaalne) ruum 1991 ja 1994–1997

Eesti jaoks oluliste maade pingerida sotsiaalse läheduse indeksi alusel (indeks on koostatud 7 indikaatori põhjal, indeksi maksimumväärtus on 70 punkti)

1991*		1994–1997**	
1.	Venemaa 62 punkti	1.	Soome 61 punkti
2.-3.	Soome 42	2.	Venemaa 57
2.-3.	Ukraina 42	3.	Rootsi 52
4.	Läti 39	4.	Saksamaa 39
5.	Rootsi 37	5.	USA 33
6.	Leedu 36	6.	Läti 27
7.	USA 28	7.-8.	Suurbritannia 22
8.	Saksamaa 27	7.-8.	Leedu 22
9.	Valgevene 17	9.	Norra 17
10.	Kasahstan 9	10.	Taani 16

Punktisummad riigigruppides

Teised liiduvabariigid			
peale Baltimaade	130	Põhjamaad	146
Põhjamaad	84	Euroopa Liit (v.a. Soome, Rootsi, Taani)	72
Teised Balti riigid	75	SRÜ	71
Riigid väljastpoolt Euroopat	48	Teised Balti riigid	49
Euroopa Liit (v.a. Soome, Rootsi, Taani)	33	Riigid väljastpoolt Euroopat	43
Visegradi riigid, Balkanimaad	13	Visegradi riigid, Balkanimaad	5

* Indeks on koostatud järgmiste indikaatorite põhjal: 1) eksport 1991 (riikide pingerida ekspordi alusel, esikoht = 10p., 10. koht = 1p.); 2) import 1991; 3) otsesed välisinvesteeringud seisuga 30. juuni 1992; 4) majutatud välituristid 1991; 5) millistes maades käinud vähemalt kord elus 1991; 6) huvi uudiste vastu teistest maadest 1991; 7) hoiak teiste maade suhtes võimaliku elukohana (kuhu läheks elama, kui peaks Eestist lahkuma) 1991.

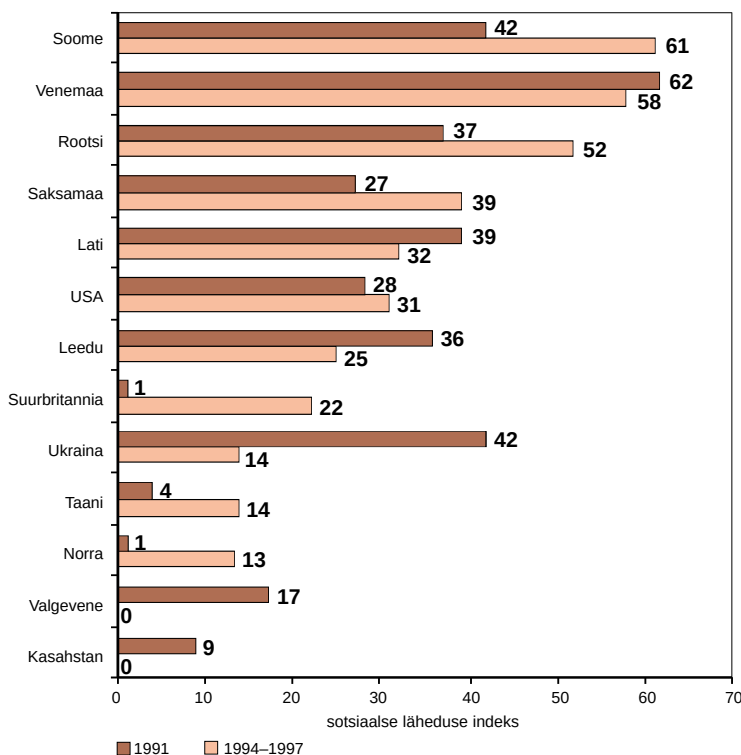
** Indeks on koostatud järgmiste indikaatorite põhjal: 1) eksport 1997; 2) import 1997; 3) otsesed välisinvesteeringud seisuga 30. september 1997; 4) majutatud välituristid 1996; 5) millistes maades käinud vähemalt kord elus 1994; 6) huvi uudiste vastu teistest maadest 1994; 7) hoiak teiste maade suhtes võimaliku elukohana 1994.

Allikas: Eesti statistika aastaraamat 1992, 1993, 1997. Eesti Statistika nr. 1, 1998; Eesti Pank. Liuhto, 1995; Vihalemm, 1997.

Mõni aasta hiljem, majandusliku ja kultuurilise stabiliseerumise aastatel 1994–1997 on Eesti majanduslik ja personaalne ruum oluliselt muutunud. Domineerima on tõusnud Soome ja kuigi sotsiaalne distants Venemaaga on antud indeksi alusel vaid veidi suurenenud (kui indeksisse oleks saanud võtta ka kultuuriruumi indikaatoreid, olnuks sotsiaalne kaugenemine hoopis märgatavam), on toimunud oluline eemal-

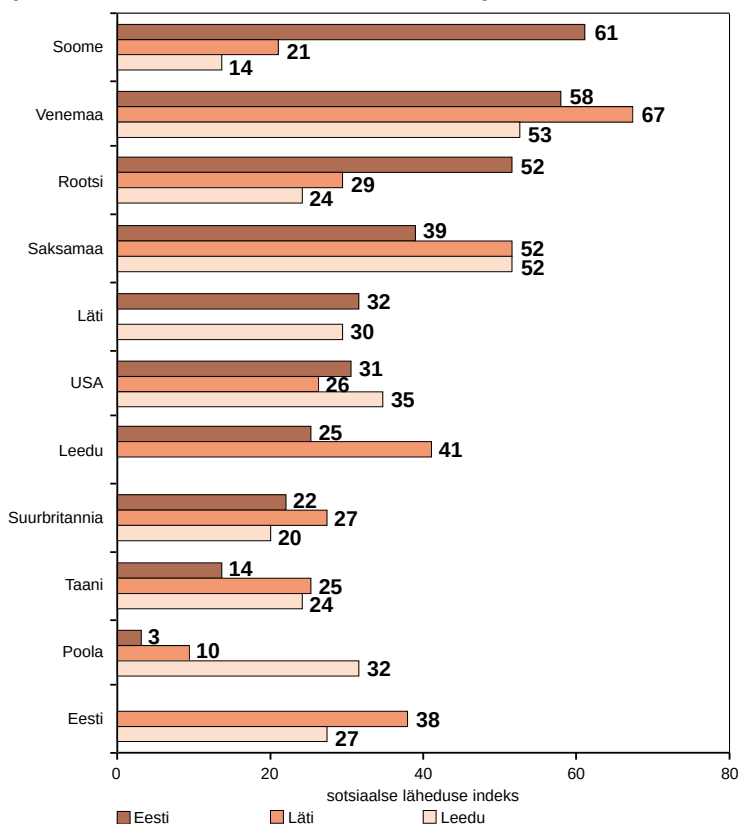
JOONIS 4.1.

Eesti sotsiaalne (majanduslik ja personaalne) ruum 1991 ja 1994–1997 (sotsiaalse läheduse indeksi väärtused)

JOONIS 4.2.

Eesti, Läti ja Leedu sotsiaalne ruum 1994–1997 (sotsiaalse läheduse indeksi väärtused)

dumine teistest endistest liiduvabariikidest (vt. joonis 4.1.).

SRÜ riikide indeksiväärtuste kogusumma on vähenenud ligi kaks korda. Mõnevõrra üllatuslikult märkame ka sotsiaalset kaugenemist Lätist ja Leedust. Ülejäänud postkommunistlikud riigid (Visegradi ja Balkani maad), mis 1991 olid Eestist üsnagi kaugel, on nihkunud veelgi kaugemale.

Oluline lähenemine on toimunud Põhjamaadele, kõik 4 on sotsiaalse läheduse esikümnes. Majanduslikud ja personaalsed kontaktid on märgatavalt tihenened ka Suurbritannia ja Saksamaaga.

Nendes muutustes kajastub Eesti üldine tagasipöördumine Läänemaailma, millest ta üle 40 aasta oli vägivaldselt ära lõigatud. Teiselt poolt kajastub selles Euroopa Liitu integreerumise algus Eestis ning meie eripärane arengutee Läti ja Leeduga võrreldes – lähenemine Euroopa Liidule Põhjamaade, eriti Soome ja Rootsi kaudu.

Läti ja Leedu sotsiaalne ruum 1994–1997

Läti ja Leedu analoogiliste andmete põhjal koostasime Eestiga täpselt võrreldava sotsiaalse ruumi indeksi. Tabel 4.2. ja joonis 4.2. näitavad olulisi erinevusi ruumisuhete konfiguratsioonis Baltimaade, eriti Eesti ja Leedu vahel.

Põhjamaad on Läti, eriti aga Leedu sotsiaalses ruumis Eestiga võrreldes hoopis vähemtähtsad. Eestis domineeriv Soome ei mahu Leedus sotsiaalse läheduse esikümnesse, palju suurem on sotsiaalne distants ka Rootsiga. Samas on Eesti ja Läti jaoks väheoluline Poola Leedule lähedane. Leedu poliitiline ja majanduslik koostöö Poola ja teiste Visegradi riikidega on viimastel aastatel tunduvalt aktiveerunud. Leedu juhtide sõnul „hindavad nad kõrgelt Balti solidaarsust, kuid tunnevad end osana Kesk-Euroopast“.

Eestiga võrreldes oluliselt tihedamad on Läti ja Leedu sidemed Saksamaaga.

Läti sotsiaalses ruumis domineerib endiselt tugevasti Venemaa. Erinevalt oma põhja- ja lõunanaabrist ei tundu Lätile olevat oma eripärast teed Euroopa Liitu. Kui Eesti läheneb Euroopa Liidule Soome ja Rootsi kaudu ning Leedu Poola kaudu, siis Lätile ei ole siin oma partnerit. Kas võiks selleks kujuneda Saksamaa, arvestades sakslaste väga tihe-
daid sidemeid Lätiga 700 aasta jooksul?

Üha selgemini väljajoonistuvat eripära Eesti, Läti ja Leedu arengutees tasakaalustavad mõnevõrra tendentsid Balti ühtse majandusruumi väljakujunemisele (vt. Kokk, 1997). Üha rohkem Eesti ettevõtteid osaleb aktiivselt Läti ja Leedu turgudel. Eesti on kapitali väljavoolult olnud kõige aktiivsem postkommunistlike maade hulgas – 1997. a. investeeriti Eestist välja 1,8 miljardit EEK, sellest 71% Lätti ja Leetu (*Postimees*, 3. aprill 1998). Eesti on teistes Baltimaades tõusnud 10 tippinvestori hulka, olles 1.10. 1997 seisuga Lätis 10. ja Leedus 9. kohal investeerijamaade hulgas.

Tähelepanuväärne on asjaolu, et sotsiaalse distantsi indeksi järgi otsustades näib Balti koostöö olevat Lätile olulisem kui Eestile ja Leedule. Sotsiaalselt läheduselt on Leedu Lätile kolme kõige tähtsama riigi hulgas.

Baltimaade asend Soome ja Rootsi sotsiaalses ruumis

Koostasime eespoolkirjeldatule lähedase indeksi ka Soome ja Rootsi sotsiaalse ruumi iseloomustamiseks. Kahjuks ei olnud andmed kõigi indikaatorite lõikes kättesaadavad, seetõttu ühendas indeks Soome ja Rootsi puhul endas 5 näitajat, mitte 7. Indeksisse kuulusid mõlema maa puhul eksport, import, majutatud välituristid ja huvi uudiste vastu teistest maadest. Viiendaks indikaatoriks olid Soome puhul ööbimisega sõidud välismaale ja Rootsi puhul hoiak teiste maade suhtes võimaliku elukohana.

Tabel 4.3. näitab, et Rootsi majanduslik ja personaalne ruum on selgelt koondunud teiste Põhjamaade, Saksamaa, USA ja Suurbritannia ümber. Kõik Baltimaad, ka Eesti asuvad Rootsist sotsiaalselt väga kaugel. Lähedus oli veidi suurem Balti vabadusliikumise ajal 1990–1991, taasiseisvumise järel on huvi raugenud (vt. Weibull and Rosengren, 1997).

Soome sotsiaalne ruum on Rootsi omast erinev – mitte kõik Põhjamaad ei ole Soomele võrdselt tähtsad, Taani ei mahu isegi sotsiaalse läheduse esikümnesse. Väga olulisel kohal Soome sotsiaalses ruumis on Venemaa. Nagu Baltimaad, asub ka Soome Ida ja Lääne piiril ning suhted Venemaaga on erilisel tähtsal.

Kuigi Eesti on Soomele oluliste maade hulgas, sotsiaalne distants Eestiga palju väiksem kui distants teiste Baltimaadega, on

TABEL 4.2.

Läti ja Leedu sotsiaalne (majanduslik ja personaalne) ruum 1994–1997

Läti ja Leedu jaoks oluliste maade pingerida sotsiaalse läheduse indeksi alusel (indeks on koostatud 7 indikaatori põhjal*, indeksi maksimaalväärtus on 70 punkti)

Läti 1994–1997		Leedu 1994–1997	
1.	Venemaa 67 punkti	1.	Venemaa 53 punkti
2.	Saksamaa 52	2.	Saksamaa 52
3.	Leedu 41	3.	USA 35
4.	Eesti 38	4.	Poola 32
5.	Rootsi 29	5.	Läti 30
6.	Suurbritannia 27	6.	Valgevene 29
7.	USA 26	7.	Eesti 27
8.	Taani 25	8.-9.	Rootsi 24
9.	Soome 21	8.-9.	Taani 24
10.	Ukraina 18	10.	Suurbritannia 20

Punktisummad riigigruppides

SRÜ	96	SRÜ	98
Euroopa Liit (v.a. Soome, Rootsi, Taani)	90	Euroopa Liit (v.a. Soome, Rootsi, Taani)	94
Teised Balti riigid	79	Põhjamaad	62
Põhjamaad	75	Teised Balti riigid	57
Riigid väljastpoolt Euroopat	39	Riigid väljastpoolt Euroopat	36
Visegradi riigid	10	Visegradi riigid	35

* Indeksi koostamisel on kasutatud täpselt samasid indikaatoreid, mis Eesti sotsiaalse läheduse distantside arvutamisel 1994–1997 andmete põhjal (vt. tabel 4.1.).

Allikas: Statistical Yearbook of Latvia 1997.

Statistical Yearbook of Lithuania 1997.

Monthly Bulletin of Latvian Statistics, nr. 1, 1998.

Economic and Social Development in Lithuania, nr. 1, 1998.

Vihalemm, 1997.

Eesti ja Soome suhted ebasümmeetrilised. Soome tähtsus Eestile on palju suurem kui Eesti tähtsus Soomele. Osalt on see tingitud suurema ja väiksema suhetest (suurem on väiksele alati olulisem kui vastupidi) ja ajaloolisest traditsioonist – ka Soome ja Rootsi omavahelised suhted on ebasümmeetrilised, mida tabel 4.3. selgesti näitab. Osalt aga tundub see olevat tingitud üldisest suhete laadist arenenud Lääneriikide ja postkommunistlike maade vahel.

Sotsiaalne distants Läänemaade ja Nõukogude impeeriumisse haaratud maade vahel oli ebasümmeetriline juba külma sõja ajal. Raudne eesriie oli peaaegu täiesti läbipaistmatu Läänest Itta vaadates ning hoopis läbipaistvam Idast Läände suunatud pilgule. Idas elavad inimesed, eriti need, kes piirile

TABEL 4.3.

Soome ja Rootsi sotsiaalne (majanduslik ja personaalne) ruum 1994–1996

Soome ja Rootsi jaoks oluliste maade pingerida sotsiaalse läheduse indeksi alusel (indeks on koostatud 5 indikaatori põhjal, indeksi maksimaalväärtus on 50 punkti)

Soome 1994–1996*		Rootsi 1994–1996**	
1. Rootsi	47 punkti	1. Norra	43 punkti
2. Saksamaa	42	2. Saksamaa	40
3. Venemaa	38	3. Taani	39
4. Suurbritannia	30	4. USA	36
5. USA	28	5. Suurbritannia	35
6. Norra	18	6. Soome	25
7.-8. Prantsusmaa	16	7. Holland	14
7.-8. Eesti	16	8. Prantsusmaa	10
9. Jaapan	11	9. Austraalia	7
10. Holland	7	10. Itaalia	6

Punktisummad riigigruppides			
Euroopa Liidu maad		Euroopa Liidu maad	
(v.a. Rootsi ja Taani)	108	(v.a. Soome ja Taani)	114
Põhjamaad	69	Põhjamaad	107
Maad väljastpoolt		Maad väljastpoolt	
Euroopat	39	Euroopat	47
SRÜ	38	SRÜ	4
Baltimaad	16	Baltimaad	3

* Indeks on koostatud järgmiste indikaatorite põhjal: 1) eksport 1996; 2) import 1996; 3) majutatud välituristid 1996; 4) huvi uudiste vastu teistest maadest 1994; 5) ööbimisega välisreisid 1996.

** Indeks on koostatud järgmiste indikaatorite põhjal: 1) eksport 1996; 2) import 1996; 3) majutatud välituristid 1995; 4) huvi uudiste vastu teistest maadest 1994; 5) hoiak teiste maade suhtes võimaliku elukohana 1994.

Allikas: Statistical Yearbook of Finland 1997.

Statistical Yearbook of Sweden 1997.

Invest in Sweden: Report 1997.

Suhonen, 1997; Weibull & Rosengren, 1997.

lähemal ja kultuuriliselt tegelikult osa Läänemaailmast (Visegradi maad ja Baltimaad), suutsid olulisel määral kursis olla Läänes toimuvaga. Samal ajal jäi Idas toimuv Lääne jaoks pimedusse, müstiliseks ja arusaamatuks isegi ekspertidele. Teisel pool kahe maailma piiri kulges sotsiaalne aeg erinevalt, kujundades läänepoolses osas üha suureneva kiirusega ühist sõjajärgset Euroopat, ühist kultuurimälu, milles ei olnud kohta raudse eesriide taha kadunutele.

Pärast eesriide langemist on sotsiaalne distants Lääne ja Ida vahel hakanud vähenema, eeskätt Ida poolt Lääne suunas, aga kahe maailma uuesti kokkukasvamine võtab aastakümneid. Postkommunistlike maade ja Läänemaade vahel valitseb veel

palju aastaid mitte ainult majanduslik, vaid ka sotsiaalne ja kultuuriline lõhe.

Euroopa Liiduga integreerumise põhilist tähendust postkommunistlike maade jaoks võib lisaks julgeolekupoliitilistele kaalutlustele näha selle lõhe sihiteadlikumas ning kiiremas ületamises. Regionaalne integratsioon Soome ja Rootsiga annab siin Eestile täiendavaid võimalusi, nende kasutamine on eurointegratsiooni kiirust määravate tegurite hulgas.

Kirjandus:

Baltic Media Book 1998. Tallinn-Riga-Vilnius: Baltic Media Facts, 1997.

Invest in Sweden: Report 1997. Stockholm: Invest in Sweden Agency, 1997.

Kokk A. Moving Towards a Common Economic Space. The Baltic Review, Summer, 8–10, 1997.

Lauristin M. Contexts of Transition. In Lauristin, M. & Vihalemm, P. (eds.), Return to the Western World: Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition. Tartu: Tartu University Press, 1997.

Liuhto K. Foreign Investment in Estonia: A Statistical Approach. Europe-Asia Studies, 47 (3), 507–525, 1995.

Rosengren K.E. ja Weibull L. Introduction. In Lauristin M. ja Vihalemm P. (eds.), Return to the Western World: Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition. Tartu: Tartu University Press, 1997.

Statistical Yearbook of Estonia 1992. Tallinn: Statistical Office of Estonia, 1992.

Statistical Yearbook of Estonia 1993. Tallinn: Statistical Office of Estonia, 1993.

Statistical Yearbook of Estonia 1997. Tallinn: Statistical Office of Estonia, 1997.

Statistical Yearbook of Finland 1997. Helsinki: Statistics Finland, 1997.

Statistical Yearbook of Latvia 1997. Riga: Central Statistical Bureau of Latvia, 1997.

Statistical yearbook of Lithuania 1997. Vilnius: Statistical Department of Lithuania, 1997.

Statistical Yearbook of Sweden 1997. Stockholm: Statistics Sweden, 1997.

Suhonen P. Finnish Views on Estonia and other Neighbors. In Lauristin M. ja Vihalemm P. (eds.), Return to the Western World: Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition. Tartu: Tartu University Press, 1997.

Weibull L. ja Rosengren K.E. Swedish Views of the World. In Lauristin M. ja Vihalemm P. (eds.), Return to the Western World: Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition. Tartu: Tartu University Press, 1997.

Vihalemm P. Changing National Spaces in the Baltic Area. In Lauristin M. ja Vihalemm P. (eds.), Return to the Western World: Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition. Tartu: Tartu University Press, 1997.

4.2. Integratsioon Euroopa Liiduga: välis- ja siseseoseid

„Pööre Läände“ ja Euroopa Liit

Eesti taasiseseisvumine 1991. aastal tõi paratamatult kaasa vajaduse integreeruda erinevate rahvusvaheliste, eelkõige Lääne struktuuridega. Tuleb siiski tunnistada, et esialgu ei tõusnud Euroopa Liit (tol ajal Euroopa Ühendus) teiste rahvusvaheliste struktuuride hulgas veel eriti esile. Nagu märgib I. Raig, ära- tasid esialgu suuremat tähelepanu esimesed ametlikud kontaktid Rahvusvahelise Valuuta- fondi ja Maailmapangaga, hiljem Eesti vastu- võtt Euroopa Nõukogu (Council of Europe) liikmeks ja sellega kaasnev Riigikogu dele- gatsiooni õigus osaleda täievoliliselt Euroopa Nõukogu Parlamentaarsete Assamblee istungi- tel. (Eesti tee ..., 1995). Maastrichti lepingu sõlmimine, ehkki tipp-sündmus Euroopa in- tegratsiooni protsessis, Eesti meedias erilis- tähelepanu ei äratanud. Küllalt nõrka sisepo- liitilist kõlapinda leidis ka 1992. a. sõlmitud Eesti ja EL-i vaheline kaubanduse ja majan- duskoostöö leping jne. Peale seda, kui küsi- mus liitumisest EL-iga hakkas aga muutuma reaalseks, ehkki ajas esialgu kaugeks võima- luseks olukord siiski muutus ning integree- rumisest EL-iga kujunes Eesti jaoks Lääne struktuuridega liitumise prioriteetne suund. Liitumist hakkas toetama ja propageerima valdav enamik Eesti majanduslikust ja poliitilistest eliidist. Esialgsel perioodil oli liitumi- sel ka väga tugev üldsuse toetus.

Eesti puhul on üheks oluliseks motiiviks EL-ga liitumise poolt kartus sattuda nn. halli tsooni. Seda ohtu tugevdavad ka raskused liitumisel julgeolekut kindlustava NATO-ga.

Äärmiselt suureks hüppeks Eestile kujunes vabakaubanduslepingu sõlmimine EL-ga. Hiljem muutus see leping Eesti nn. Eurole- pingu osaks. Siinkohal tuleb aga rõhutada, et Eesti siirdus vabakaubanduslepingule EL-ga olukorrast, kus ta oli omanud taolised lepin- gud oma lähinaabrite Soome ja Rootsi- ga. Eelnimetatud maade osatähtsus Eesti välis-

kaubanduses oli saanud 90-ndate aastate esimesel poolel domineerivaks. Seega võib väita, et Soome ja Rootsi viisid EL-ga liitudes ka Eesti selle majandusbloki vabakauban- dussuhtesse. Eelnimetatu ei vähenda muidu- gi nende Eesti jõupingutuste osatähtsust, mis olid suunatud vabakaubandusrežiimi võima- likult radikaalse (liberaalsema, kui teistel maadel EL-ga) variandi saavutamisele, samuti EL-i hea tahte osatähtsust, kes ei olnud otseselt sunnitud Põhjamaid liikmeteks võttes säilitama nende vabakaubandust Liitu mittekuuluvate maadega.

Eurointegratsioon ja globaliseerumine

Eurointegratsiooni tervikuna on tõlgen- datud nii ühe viisina kogu majandusliku ja muu suhtluse globaliseerumisel, samas aga

KIIL 4.1.

Integratsioonivalikutest

Eesti üks tippintellektuaale Rein Raud väidab, et viimase kümne-kahe- teistkümnepäevase aasta osas võib (lisaks EL-ile) rääkida kahest põhimõttelisest integreerumissenaariumist. Esiteks, 80-ndatel aastatel võis veel teoreetiliselt eksisteerida võimalus, et praegu halli tsooni ohtu pelgav ala oleks võinud kujuneda nii poliitiliselt, kultuuriliselt kui sotsiaalselt omanäolist joont ajavaks ruumiks, mis oleks eraldanud kaht omavahel radikaalselt erinevat majandus- ja kultuurikeskkonda teineteisest ning oleks olnud mõlemaga kontaktivõimeline. Nõukogude Liidu allkäigu ja lagunemise konkreetse viisi juures taoline variant ei realiseerunud. Teiseks, juhul kui Põhjamaad oleksid jätkanud omavahelist integratsiooni ilma EL-i astumata, oleks Eestil olnud võib-olla võimalik kunagi selle, talle kultuuriliselt sobiva ruumiga liituda. Soome ja Rootsi astumisega Euroopa Liitu kadus aga Eesti jaoks ka see teine EL-i väline võimalik ühisruum. Jääb vaid kaks varianti, kas Euroopa Liit või nn. hall tsoon koos kõigi temaga seotud ohtudega, sealjuures ohuga saada haaratud Venemaa poolt domineeritavasse majanduslikku ja poliitilisse ruumi.

Allikas: Raud, R. Eurovari Eesti kohal, „Postimees“ 6. november 1998.

ka kui teatud regionaalset vastuhakuvormi USA ja Jaapani domineerimisel toimuvale globaliseerumisele. Üheaegselt toimub nii majandussuhtluse seespoolne vabastamine kui tema teatud piiramine väljaspoole. Võrreldes mõnede teiste majandusplakkidega (NAFTA, Lätina-Ameerikas asuv Mercosur) on EL-i väljaspoole suunatud proteksionism siiski küllalt mõõdukas. Näiteks perioodil 1990-1996 NAFTA-s ja Mercosur-is vastava vabakaubanduspiirkonna väline eksport võrreldes kogueksportiga vähenes, Euroopa Liidus aga suurenes. Siinkohal tuleb siiski arvestada, et blokisisene eksport on EL-i maade jaoks suurema osakaaluga kui näiteks NAFTA jaoks (Economist, August 1998).

On väidetud, et põhiteguriteks, mis loob ja kujundab Euroopa unifitseerumist kaasaajal on ikkagi globaliseerumine, kuid see protsess toimib kaasaajal Euroopa enda institutsioonide kaudu, mis omavad ajalooliselt väljakujunenud spetsiifikat ja kalduvad püstitada mitte niivõrd majanduslikke kui just poliitilisi eesmärgi (Castells, 1998).

Oluline on märkida, et infoajastu globaliseerib mitte kogu majandust vaid eelkõige majanduse strateegilisi koostisosi. Elektrooniliselt seotud võrgustike kaudu toimub kapitali, kaupade ja informatsiooni vahetus. Suur osa tööhõivest jääb veel küll regionaalseks, rahvuslikuks või isegi kohalikuks, kuid majanduse näo põhijoonte kujundajaks on sellest hoolimata just globaalsed, mitte aga regionaalsed protsessid. „Küberruumis ei ole Euroopat“, kõlas hiljuti ka Eesti pressist läbiviilksatanud hüüdlause.

Eesti jaoks on vastuolu globaalse ja Euroopa tasandi lähenemise vahel juba mõnel korral aktualiseerunud. Kujukaks näiteks on Eesti hiljutine sattumine „ratate vahele“ EL-i ja WTO vahelistel läbirääkimistel audiovisuaalse meedia üle. Mitmel korral on Eesti esindajatele antud Brüsselist märku, et vabakaubandussuhted, mida Eesti üritab laiendada eri maadele on küll põhimõtteliselt kiiduväärsed asjad, kuid sealjuures peab ta EL-i pürgiva riigina arvestama, et need suhted kolmandate maadega ei oleks soodsamad nendest, mida Eesti omab EL-ga.

Euroopa Liitu pole õige käsitleda siiski suletud blokina, kes teisele poole oma piire jääva vastu mingit huvi ei tunne. Vastupidi, viimasel ajal on EL-i poliitikas tugevnenud

huvi blokiga piirnevate terriooriumite vastu. Ühelt poolt puudutab see EL-i lõunatiiva maade Vahemerekoostööd Põhja-Aafrika maadega, näiteks teiselt suunalt on hiljutine Soome initsiatiiv EL-i nn. Põhjamõõtme tugevdamiseks. Viimase initsiatiivi sisu seisneb Loode-Venemaa ruumi kaasa-tõmbamises majandussuhtlusesse, seda nii majanduslike eesmärkide saavutamiseks kui stabiilsuse tugevdamisele kaasaaitamiseks. Eesti on nimetatud initsiatiivi toetanud.

1997. a. teine pool tõi Eesti jaoks kaasa üliolulise otsuse, Eesti lülitamise nende riikide hulka, kellega EL alustas liitumisläbirääkimisi esimeses järjekorras. Paralleelselt tööga Eesti seadusandluse lähendamisel EL-i omaga on 1998. aastal toimunud eri eluvaldkondade seisundi ja regulatsioonide nn. sõelumine koos euroametnikega, et tuvastada põhilised ühinemist takistada võivad probleemsed kohad. Novembri algul avalikustas EL-i juhtorgan Euroopa Komisjon oma vaheraporti, milles hinnatakse kandidaatriikide valmisolekuastet EL-iga ühinemiseks ja viimase pooleteise aasta jooksul tehtud tööd selle valmisoleku suurendamiseks. Olukorda ja saavutusi Eestis hinnati suhteliselt positiivselt, ehkki mitte nii kõrgelt kui Poola ja Ungari puhul. Puudustena toodi välja siseturu korrastamist, maareformi venimist, kohtusüsteemi nõrkust, vajadust seadustada välismaalaste lastele naturalisatsiooni korras kodakondsuse andmine.

Üldhinnang Eesti edasiliikumisele oli siiski pigem positiivne kui negatiivne, juba 1998. aasta lõpul on võimalik viia Eesti ja EL-i vahelised liitumisläbirääkimised kõrge-male, st. ministrite tasandile.

1998. aastal liikus eurointegratsiooni-protsess Eestis süvenemise ja konkretiseerimise suunas. Eelkõige võib siin ära märkida seda, et nn. sõelumise raames tekkis esimest korda tõeliselt detailne laiaulatuslik pilt vahedest ja vastuoludest Eesti ja EL-i seadustike vahel. Kulges edasi ka seaduste tegelik harmoneerimine, kuigi mitte täielikult soovitud tempos. Esimest korda üritati hakata ka välja arvutama seda, kui palju läheks maksta EL-i maades kasutatava sotsiaalpoliitika ühtede või teiste põhimõtete rakendamine Eestis. Samas aga võib siiski väita, et kui käsitleda Eesti eurointegratsiooni mitte niivõrd kaubandusliku ja muu majandusliku läbikäimise tihenemise-na (see võib ju toimuda ka ilma, et Eesti pretendeeriks EL-i täisliikme staatusele)

vaid majanduse ja kogu ühiskonna funktsioneerimahakkamisena EL-le omases režiimis, siis asub Eesti alles integratsiooniprotsessi algstaadiumis. Mitmed sisulised probleemid (näiteks tööjõu vaba liikumine või ühisraha küsimus) pole veel tõsise arutelu ni jõudnud, reaalseid valikuvariante püstitatud. Inimestel on olemas küll sotsiaalne kogemus turumajandustumisest sellisena nagu see Eestis toimus, mitte aga euroopalikult reguleeritud majandusest ja ühiskonnast.

Euroopa Liidu sisearengu dilemmad

Kandidaatriikidel, sealhulgas ka Eestil, tuleb arvestada, et Euroopa integratsioon on üheaegselt seisund ja protsess. Riikide ühendus, mida me praegu tunneme Euroopa Liidu nime all, on arenenud rohkem või vähem pidevalt läbi peaaegu viie aastakümne. Paljud ühenduse poolt reguleeritud küsimused, mida alguses võimalikuks ei peetud, on nüüdseks saanud reaalsuseks. Samal ajal ei ole riigid teatud küsimustes, nagu julgeolek, välispoliitika ja riigikaitse, üldse mitte varmad loobuma võimalusest teha suveräänseid otsuseid. Nii on vaatamata järjest süvenevale ja laienevale integratsioonile säilinud valdkondi, kus valitsustevaheline koostöö näib hetkel ainuvõimalus. Amsterdamis leping astus tihedama integreerumise teel mõned sammud edasi ning tõi mõned senini valitsustevahelised küsimused riikide ühenduse kompetentsi.

Olukorras, kus „kaugel“ asuva bürokraatia maht kipub kasvama ja tõhusus jääma madalaks, on oht, et EL-i liikmesmaade kodanikud hakkavad mandrit hõlmava integratsiooni idees pettuma. Sealjuures pole küsimus ainult vastanduses rahvusriik *contra* Brüsseli bürokraatia, vaid lihtinimesele vajalike tugipunktide kadumises.

Praegu ei tea ükski kandidaatriikidest ega tegelikult ka liikmesriikidest, milline on Euroopa Liidu reeglistik, institutsioonid ja pädevus liitumise momendil. Euroopa Liidu normide, reeglite ja administratiivse praktika kogumik ehk *acquis communautaire* ei ole fikseeritud suurus, vaid nn. liikuv märklaud, mille muutumise ja täienemise osas liikmesriigid omavahel kokkuleppele peavad jõudma. Ohud, et EL võib oma sisearengu huvides laienemise tempot maha võtta, tulevadki siit.

KIIL 4.2.

Superstruktuur ja lokaliteet

Ei tuleks oletada, et inimesed tahavad elada bürokraatliku superstruktuuriga Euroopas. Nad otsivad pidet regionaalistest, religioossetest ja etnilistest kooslustest. Nad otsivad pidet seal, kuhu nad end algselt kuuluvat tunnevad, nii-öelda pilguga hõlmatavalt kodumaalt, tuttava kiriku, murede ja keele, päritolu ja ajaloo kogukonnast. Võib-olla lõpeb varsti klassikalise rahvusriigi aeg, ent see, mis jääb, on vajadus hõlmataivate struktuuride järele, mis pakuksid indiviidile midagi enam kui vaid bürokraatia teenuseid.

Allikas: Michael Stolleisi aulaettekandest „Euroopa õiguslikud juured ja tulevane konstitutsioon“ Tartu Ülikoolis, 1997.

Võimalus Euroopa Liidu arengu osas kaasa rääkida on mõistagi reserveeritud eelkõige liikmesriikidele. Euroopa riikidel, kelle majanduspartner on Euroopa Liit, tuleb tulemustega leppida, kuigi ka neil on oma elulised huvid, mille kaitsmiseks tuleb kõikvõimalikke diplomaatilisi ja muid kanaleid kasutada. Seda problemaatikat on toonud välja näiteks norralased, kes ise viimasel hetkel siiski liikmelisuse vastu hääletasid.

Euroopa Liidu liikmesriigid on jõudnud arusaamani, et liikmete arv ei saa kasvada, kui ei uuendata protseduure ega korraldata ümber esindatust. Ümberkorraldused on peale muu hädavajalikud just Euroopa Liidu efektiivsuse huvides, sest ühendus peab suutma seista oma koha eest maailmaturul.

Üks olulisi Euroopa Liidu liikmelisusega seonduvaid aspekte on riigi ja rahva identiteet.

Eesti inimeste seas on mõlgutatud kartlike mõtteid eesti kui rahva identiteedi võimalikust lahustumisest Euroopa Liidus. Kõhedust lõplikult minema pühkida ei ole võimalik ilma tõestuseta, mida saab tuua üksnes aeg. Samas, kui eestlased reisivad Euroopas ringi ja suhtlevad teiste Euroopa rahvaste esindajatega, näevad nad, et kõik ümbritsev ei ole kaugelki nii ühetaoline. Vaevalt, et asjaajamine Saksamaal ja Portugalis on äravahetamiseni sarnane või et itaallane ja inglase käituvad ühtemoodi, kui daam neilt kella küsib. Probleem ei ole mitte selles, et rahvuslik karakter oleks kerge kaduma, vaid pigem selles, millist tüüpi multikultuuralse keskkonna teket aktiveerida, millist mitte.

Eestis on nüüdseks juba tõstatatud ka isikute vaba liikumise, kui ühe siseturu nel-

jast alustalast, temaatika. Ühtviisi on küsimust tõstatatud nii võõrtööjõu sissetungi kui ajude väljavoolu seisukohalt. Isikute vaba liikumine sisaldab endas tuumikpõhimõtet, et liikmesriigi kodanik võib juhuks, kui ta teises liikmesriigis tööd leiab, sellel kohal töötada ilma bürokraatlike takistusteta. Võimalus vabalt oma töökohta valida ei tähenda võimalust harrastada „abiraha turismi“.

Eestisse sisse või välja liikuma hakkavate inimeste hulka saab praegu näha vaid kui hinnangulist suurust. Võimalike analüüside tegemisel saab loomulikult arvestada ka eelmiste laienemiste ajal liitunud riikide kogemusi, kelledest kõik olid liitumise hetkel tunduvalt arenenuma majanduse ja heaoluga riigid kui Eesti. Euroopa Komisjoni dokumendi „*An Action Plan for Free Movement of Workers*“ (Brüssel, 12.11.1997) andmetel elab Euroopa Liidus väljaspool oma riiki ainult 5 miljonit inimest, ehk ainult 2% EL-i tööjõulisest elanikkonnast töötab väljaspool oma kodumaad, kuigi need arvud riigiti varieeruvad.

Euroopa Liidus on küllalt kõrge prioriteet antud arengutasemete ühtlustamise ja sidususe suurendamise abinõudele, seda nii Liidu kui terviku kui ka liikmesriikide tasandil. Võib väita isegi, et kui maailm tervikuna on viimaste aastakümnete jooksul oluliselt varanduslikult ja muul moel diferentseerunud,

siis EL on püüdnud ajada, omaette küsimus on, kas edukalt või ebaedukalt, vastupidist poliitikat. Tegelikult poleks ilma taolise poliitikata ka suurt mõtet rääkida euroidentiteedi tugevdamise eesmärgist. Euroopa jaguneks lihtsalt rikaste Euroopaks ja vaeste Euroopaks. Ühtlustamise poliitikale töötab aga suurel määral vastu majanduse globaliseerumine. Kõrgete sotsiaalkulude ja tõusvate palkadega maadelt tikuvad investeringud välja voolama, sealjuures Euroopast kaugemalasuvatesse odavamatesse maadesse. Vastukaaluks võib siin olla vaid infrastruktuuride ja hariduse edendamine „järeletõmmatavates“ maades. Just endised sotsialistlikud maad, nagu ka Eesti, seisavad tõsise dilemma ees: kuidas tõsta elu kvaliteeti, võrdsusastet ja kodanike solidaarsust selliselt, et säiliks kiire majandusarengu motiivid.

Kirjandus:

Raig I. Eesti esimesed sammud Euroopa Liidu poole. Raamatus: Eesti Tee Euroopa Liitu koostanud. I. Raig ja E. Terk. Tallinn, Olion, 1995.

A question of preference. Do regional trade agreements encourage free trade? „The Economist“, August 1998.

Castells M. End of Millenium, Oxford, Blackwell. Publishers Inc., 1998.

4.3. Eesti elanike hoiakud Eesti liitumise suhtes Euroopa Liiduga

Eesti liitumist Euroopa Liiduga võib küll käsitleda geopolitiilise või geo-ökonoomilise protsessina, ta saab toimuda aga ainult siis, kui Eestis elavad inimesed seda soovivad. Eesti elanike hoiakud Euroopa Liidu suhtes on aga vaatamata üldisele positiivsusele dünaamilises muutumises. Sõltuvalt sellest, kuidas inimesed liitumist ette kujutavad, millist informatsiooni selle kohta omavad, mida sellelt loodavad, muutub ka nende toetus liitumisele.

Vaatleme alljärgnevalt aastatel 1991–1997 korraldatud avaliku arvamuse küsitluste alusel, millised Eesti elanike grupid toetavad liitumist Euroopa Liiduga, milliste motiividega seostuvad lootused ja kartused

ning milline on hoiakute dünaamika. Analüüsi aluseks on nii Euroopa Liidu institutsioonide poolt algatatud Eurobaromeetri-uuringute, kui ka Eesti enda poolt korraldatud uuringute tulemused.

Üldhoiakute dünaamikast Eurobaromeetri-uuringute alusel

Pärast endise Nõukogude Liidu mõjusfääri kokkukukkumist Kesk- ja Ida-Euroopas tekkis huvi selle regiooni riikide liitumise võimaluste suhtes Euroopa struktuuridega.

Käivitatud rahvusvaheliste uuringute eesmärgiks oli fikseerida nimetatud riikide elanikkonna suhtumine oma maa perspektiividesse seoses võimaliku ühinemisega Euroopa Liiduga. Eesti lülitati uuringusse juba küllalt vahetult pärast taasiseseisvumist. Paraku jäid monitooringute tulemused 1990-aastate kesksaigani Eesti poliitilises avalikkuses suurema tähelepanuta. Ilmselt ei suutnud Eesti poliitiline eliit taoliste monitooringute kaalu hinnata, tuleb aga ka arvestada, et Eesti huvid seoses ühinemisega EL-ga sõnastusid sel ajal veel vaid väga üldiste poliitiliste deklaratsioonide tasemel ning seetõttu oli raske suhetada uuringu tulemusi konkreetsete poliitiliste sammudega.

1995. a. esitas Eesti Vabariik liitumisavalduse ja koos sellega muutus monitooring avaliku arvamuse tõlgendamise ja eurovalmiduse hindamise oluliseks instrumendiks.

Uuringutulemuste baasil võib väita, et kuni 1995. aastani oli Eesti avalikus arvamuses tegemist euroteadvuse eufoorilise faasiga. Euroopa Liidu vastast kriitilist hoiakut, sedavõrd, kuivõrd see üldse esines, väljendati ettevaatlikult ja probleeme aimude püüti neid mitte dramatiseerida vaid säilitati vähemalt neutraalsus. EL-ga liitumisele selgelt „jah“ ütlejaid oli pidevalt üle 40%, „ei“ ütlejaid alla 20%.

Aastaid 1995–1996 iseloomustab temaatika problematiseerumine ja abstraktsete arutluste ning Euro-eufooriliste meeleolude taandumine. Protsess jõudis kognitiivsesse faasi, kus hakatakse teadvustama ka integratsiooni protsessiga kaasnevaid võimalikke probleeme ja formuleerima oma huvisid. Küllalt suure üllatusena mõjus 1996. aasta Eurobaromeetri küsitlusega ilmnenud eurotoetuse vähenemine. Kujuteldaval EL-i referendumil öelnuks 1996 aastal „jah“ ainult 29% (1995. a. nov.-s oli neid 44%) vastanutest. Lähem analüüs ja järgnevad uuringud näitasid siiski, et tegemist polnud mitte niivõrd Eurovastase suurenemisega kui äraootava hoiaku laienemisega uutes, täpsemat informatsiooni pakkuvates tingimustes. Muu hulgas hakkas mõju avaldama ka mõnevõrra hilinenult kohale jõudnud arusaam, et EL ei ole kaitseorganisatsioon ja ei saa seetõttu asendada Eestile NATO-t. EL-ile toetuse vähenemine sellel perioodil oli siiski ajutine ja nagu juba eelpool märgitud, tingis ajutise tagasilanguse Eesti-sisese eurodiskussiooni jõudmine pragmaatilisse faasi.

1997. aasta novembri esimesel nädalal Eesti Eurobaromeetri-uuringu andmetel oli 40% küsitletuist Euroopa Liitu astumise poolt. Vastu oli 12% küsitletutest ja otsust mitte veel langetanud oli 36%. Seejuures neid inimesi, kes väitsid, et nad ei läheks hääletama, oli rõõmustavalt vähe – ainult iga kaheksas.

Viimase aasta-kahe osas saab täheldada Eestis Euroopa Liiduga ühinemise suhtes positiivset hoiakutrendi. Vähemalt osaliselt saab seda seletada Euroopa-kontaktide tihenemisega erinevatel tasanditel ja ühiskonna üldise euro-teadvuse kasvuga. Eestis ollakse küllalt huvitatud sellest, mida maa ühinemine EL-i struktuuridega kaasa toob, seda eriti lihtinimese seisukohalt. Tasapisi pilt selgineb, kuid siiski liialt aeglaselt.

Eestlaste ja venelaste lootused ja kartused

Eestis oli üks esimesi uuringuid, mis käsitles elanike suhtumist Euroopa Liitu, Avatud Ühiskonna Instituudi poolt 1995. juunis läbi viidud detailuuring, milles käsitleti Euroopa Liidu ja NATO prioriteete Eestis. Seda korralditi ka aasta hiljem, aga laialdasem info nendest küsitlustest jõudis Eesti avalikkuseni alles 1997. a. kevadel. (Ivi Proos, 1997: 11–12).

Ligemale pooled pidasid EL-iga ühinemist vajalikuks, iga seitsmenda arvates pole Eestil erilist vajadust ühineda. Kolmandikul vastajaist puudus Eesti ühinemise suhtes argumenteeritud seisukoht.

Eestis elavate venelaste kui arvukama muulasgrupi suhtumine EL-i oli eestlaste hoiakutega võrreldes soosivam. Oluliste erinevuste põhjusi tuleks otsida ilmselt selles, et Eestis elavatel venelastel pole eestlastega võrreldes kartusi Eesti kui väikeriigi Euroopa Liiduga integratsiooni etnokultuuriliste mõjude ees.

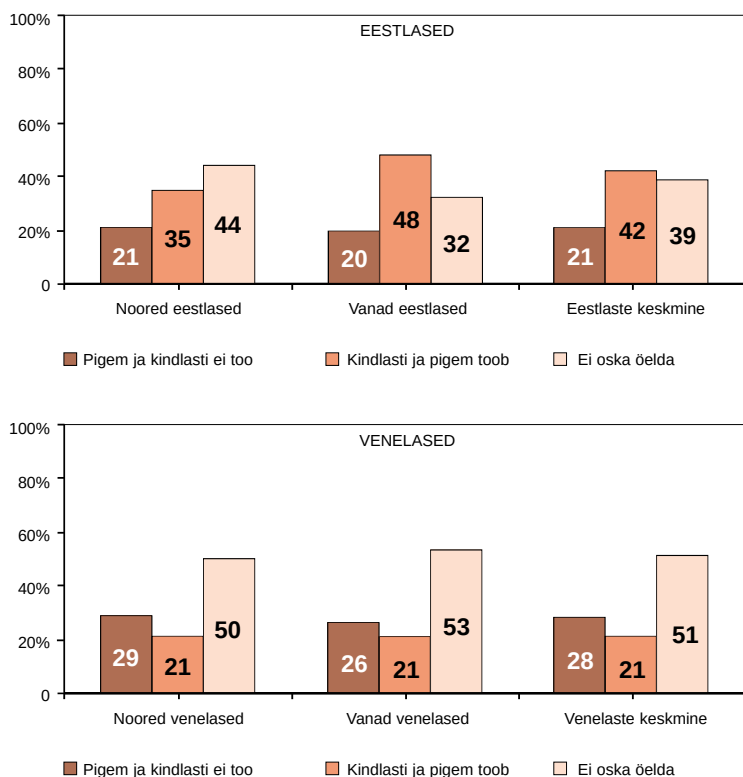
Et riikliku ja rahvusliku identiteedi teema on Eesti Euroopa Liitu suhtumisel üks kesksemaid, siis selgitati 1996. a. märtsis Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudi (RASI) uuringus seda, kas ja kuivõrd suures osas on eestlastele ja venelastele omased hirmud ja lootused etnopolitiilise aluspõhjaga. (Rein Ruutsoo, Aksel Kirch, 1998: 60–61).

Selgus, et mure oma kultuurilise identiteedi pärast piirideta Euroopa Liidus oli sel-

JOONIS 4.3.

„Kas Euroopa Liiduga ühinemine toob kaasa Eesti kui väikeriigi lahustumise piirideta Euroopas?“ (märts 1996)

Allikas: RASI.

lel ajal iseloomulik suurele osale eestlastest. Küsimusele „kas Euroopa Liiduga ühinemine võiks tuua kaasa Eesti „lahustumise“ piirideta Euroopas“ vastas jaatavalt 42% eestlastest ja 21% venelastest (joonis 4.3.). See ja mitmed muudki erinevused lubavad kindlaks teha, et venelased peavad Euroopa Liitu Eestile tulevikuideaaliks. Siinkohal pole küsimus mitte ainult piirideta Euroopas, mis väliselt langeb kokku Nõukogude Liidus kehtinud halduskorraldusega, sest polnud ju piire liiduvabariikide vahel. Venelased käsitlevad Euroopa Liitu Eestis sellise poliitilise režiimi kujundajana, tänu millele kõik siinsed asukad saavad Euroopa kodakondsuse kaudu ühetaolise staatuse ja sellega koos vabanevad nad neid teatud mõttes piiravast välismaalase staatusest Eestis.

Kui Eesti ühineb Euroopa Liiduga, loodab sellest majandusliku seisundi paranemist noortest venelastest iga neljas ja iga viies venelaste vanemast põlvkonnast, samas olid eestlaste lootused suhteliselt ettevaatlikumad. Venelased eeldavad stabiilse majandusruumi tekkimist ja individuaalse heaolu kasvamist Eestis kui Euroopa Liidu liikmesriigis.

Eestlaste lootused EL-iga ühinemisel kaasnevatele julgeolekugarantiidele olid võrreldes venelaste arvamusega selgelt tugevamini väljendunud. Eestlased näevad EL-i poolt antavates julgeolekugarantiides Eesti rahvusliku iseseisvuse ja etnilise identiteedi säilimise tagatist.

On tähelepanuväärne, et Euroopa Liiduga seotud ootused Eesti edaspidise arengu toetamisel on suhteliselt kõrged. Seejuures jätsid siiski pooled venelased ja kolmandik eestlastest sellel ajal Euroopa Liiduga seonduvatele üksikküsimustele infopuudusel vastamata.

Mida inimesed ootavad?

Uudse info Euroopa Liiduga seonduvatest pingetest, ootustest ja kartustest Eestis andis RASI ja Eesti Valitsuse koostöös valminud uuringuprojekt „Eesti ja Euroopa Liit“. Selle projekti tulemusena valmis raamat „Eesti Euroopa Liidu lävel“.

Küsitluse käigus intervjueriti RASI Eurouuringute Keskuse ja ARIKO MG poolt oktoobri lõpus – novembri alguses 1997 Tallinnas, Tartus ning Ida-Virumaal kolmes sadat inimest.

Euroopa Liit on saavutanud hea maine eelkõige kui arenenud majanduskeskkond. Seepärast pole üllatav, et suur osa küsitletud linnaelanikest (kokku 73%) Eestis loodavad (eelkõige ühiskonnas juba rikkust kogunud inimesed 83%) EL-i poolsele positiivsele mõjule majandusarengule ja ka Eesti väliskaubanduse olukorra paranemisele (tabel 4.4.).

Eestlased asetavad EL-ile suuri lootusi ka julgeolekutagatiste loomisel ja see tuleneb Eesti geopoliitilisest asendist ja ohustatud olukorrast. Lootustele parandada julgeolekut - nii sisemist kui ka välispoliitilist ja sõjalist turvalisust, on lisandunud lootused, et pärast Eesti astumist Euroopa Liitu suureneb töökoha leidmise võimalus.

Tööturu ja eriti ametiühingu-liikumise valdkonna tähtsakspidamine osutavad sellele, et eestlaste teadmised Euroopa Liidust kui sotsiaalsele turumajandusele orienteeritud riikide majanduskoostööruumist on avardunud.

Uuring näitas, et kaheks olulisemaks hirmuks on esiteks kartus, et liitumine EL-ga ohustab Eesti põllumajanduse arengut ja teiseks kartus, et suhted Venemaaga EL-ga liitumise tagajärjel halvenevad. Need kaks

EL-i oodatav toetus Eesti arengule, (oktoober–november 1997)

TABEL 4.4.

Ootus, et EL-iga ühinemine parandab...	Kesk- mine (%)	Sissetulekugrupp		Vanusegrupp		
		Kuni 1500 kr. kuus	Üle 3500 kr. kuus	Kuni 29	30–49	Üle 50
1. Majanduse arengut	73	65*	83*	78	74	68
2. Sõjalist julgeolekut	66	61	70	68	66	62
3. Väliskaubanduse olukorda	64	55*	71*	74*	64	54*
4. Looduskeskkonna olukorda	50	46	55	49	50	49
5. Ametiühingute posits. ühiskonnas	44	36*	54*	47*	48*	35*
6. Sotsiaalse turvalisust Eestis	42	35*	49*	36	45	44
7. Üldist elatustaset	41	32*	52*	39	41	44
8. Töökoha leidmise võimalusi	36	33	39	34	38	34
9. Rahvuskultuuri arengu võimalusi	31	29	35	30	32	31
10. Eesti mittekodan. olukorda	29	30	27	32	27	27
11. Pensionäride olukorda	27	23	32	22	29	29
12. Põllumaj. olukorda	27	24	32	31	26	25

* Erinevused on statistiliselt olulised.

ohtu on prioriteetseteks 40% küsitletute arvates. Ekspertid arvavad siiski, et need ühiskondlikus teadvuses esinevad ohud on selgelt üle paisutatud. Eesti põllumajanduse edukas reformimine väljaspool Euroopa Liitu on kindlasti problemaatilisem kui selle toel. Samuti võib eeldada, et Euroopa Liidus asuva Eesti suhted Venemaaga saavad olema paremad kui praegused.

Kokkuvõtlikult tuleb märkida, et elanikkonna EL-iga seotud kartuste tase on tun-

duvalt madalam kui positiivsete ootuste tase.

Ehkki küsitletud inimestest pidas üle poole end Eesti eurointegratsiooni probleemidest rahuldavalt informeerituks, mängib informeerituse tase siiski optimistlike või pessimistlike hoiakute kujunemisel küllalt olulist osa. Mitmed võimalused-ootused on vastajaile tajutavad juba tavakogemuse või elementaarse

KIIL 4.3.

Eurohoiakute regionaalsed erisused Eestis

Kui käsitleda Eestit koosnevana kolme erineva arengupotentsiaaliga piirkonnast – kiiresti arenevast Põhja- ja Lääne-Eestist, stagneeruvast Lõuna-Eestist ja „meeleheitlikult optimistlikust“ Ida-Virumaast, siis saab kinnitada järgmiste tendentside esinemist.

- Tallinna „euroenesekindlus“ rajaneb suuresti Euroopa sotsiaal- ja keskkonnapoliitika hoopis positiivsemal hindamisel. Selle taustaks on paremad teadmised. Põllumajanduse tulevikku nähakse ka hoopis paremas valguses. Eesti põllumajanduse tuleviku kohta ollakse oluliselt optimistlikumad kui teiste linnade elanikud. Tallinna ja Lääne-Eesti positiivne roll eurointegratsioonis pole ainult selles, et EL-i referendumil antakse „jah“ sõnale suurem toetus. Tallinn on pealinnana valmis ka selleks, et pakkuda eeskuju vahendada teadmisi ja anda kogu Eestile signaale EL-iga liitumise positiivseist külgedest.
- Ida-Virumaa „eurooptimism“ väärneb sellist nimetust eelkõige positiivse mentaalse hoiaku tõttu: näiteks Ida-Virumaal elavad eestlased usuvad üldist elatustaset tõusvat ja ei arva, et Euroopa Liiduga ühinemine ohustab rahvuskultuuri. Ida-Virumaa jaoks on Eesti Euroopa Liiduga ühinemine selline suur poliitiline samm, mis suudaks ilmselt tasakaalustada Eesti ja Venemaa suhete negatiivset osatähtsust ja laiendada sealsele piirkonnale Eesti ja Venemaa vahelise kaubavahetusega kaasnevat positiivset mõju.
- Tartlaste ja Lõuna-Eesti elanike „euroettevaatlikkus“ rajaneb hirmul Eesti põllumajanduse saatuse pärast, kahtlustel pensionäride tuleviku ja üldise sotsiaalse turvalisuse ning töökoha leidmise pärast.

Allikas: RASI Eurouringute Keskus.

majanduse arengu tasemel. Samal ajal näiteks EL-i sotsiaalpoliitika erijoonte mõistmiseks on vaja kogemusi ja teadmisi. Teadmiste puudumisest tuleneb mitmete Euroopa Liidus tekkivate võimaluste alahindamine.

Eliit on vähem skeptiline kui rahvas

Reaalne integratsiooniprotsess ja avaliku arvamuse edasine kujundamine sõltuvad olulisel määral poliitilisest, majanduslikust ja kultuurieliidist. Eliidi uuringutega saadakse pilt tegelike otsuste tegijate ja arvamuste kujundajate hoiakutest ja nende käitumist kujundavatest motiividest. Olulist teavet nende kohta annavad RASI etnopolitika tööühma poolt juunis-juulis 1996 läbi viidud euroekspertide küsitlused. Eesti, Läti ja Leedu eliidi eurointegratsiooni strateegia teemal korraldatud uuringu käigus intervjueriti 51 Eesti, 30 Läti ja 55 Leedu euroeksperti.

Euroekspertide küsitluse huvikeskmes oli suhtumine EL-isse ja oma maa liitumisse. Uuring osutas Baltimaade eliidi lootusrikkale suhtumisele Euroopa integratsiooni. Rohkem kui 3/4 kõikidest vastanutest arvas, et nende kodumaa peaks astuma EL-i liikmeks. Eestis oli liitumise poolt 76% ja Lätis-Leedus üle 80%. Ekspertide hulgas oli kahtlejaid kuni viis korda vähem võrreldes samal ajal toimunud gallupites ilmnunud keskmise skeptilisuse tasemega. Eesti eliit loeb riigi ühinemist Euroopa Liiduga küllalt üksmeelselt ratsionaalseks ja argumenteeritud valikuks. Seda tõdemust kinnitas ka veebruaris 1997 Eestis läbi viidud euroekspertide kordusuuring: EL-iga ühinemist pooldas juba 88% Eesti ekspertidest!

Suur osa neist Eesti sotsiaal-majandusliku ja poliitilise eliidi esindajaist seostab Eesti Euroopa Liitu astumist ka selle protsessiga seotud arvukate disfunktsioonide „läbiuurimise“ ja Eestile halvasti kohandavate tingimuste, standardite, reeglite sobitamise. Nende optimism rajaneb aga ootusele, et Eesti poolne läbirääkimiskomisjon on suuteline ja tahteline nende huvisid kaitsma. Siit tuleneb ka nende eurohoiakute peamine kujunemisalus. Poolteist aastat hiljem (1997. a. sügisel) toimunud fookusgruppide uuring kinnitas eelöeldut.

Eesti erihuvid ja nende kaitsmine

RASI Eurouuringute Keskuse ja ARIKO MG 1997. aasta oktoobris-novembris läbi viidud uuringus küsiti ka Eesti elanike arvamust selle kohta, millistes valdkondades peaks Eesti EL-iga ühinemisel kaitsma oma erihuve. Need arvamused jagunesid mitmesse eri gruppi, seejuures on Euro-erihuvide hulgas esikohal toimetulekuga seonduvad mured – esiteks tööhõivega seonduv ja teiseks Eestimaise tootmise konkurentsivõime tööstuses ja põllumajanduses. Kolmandaks erihuvide valdkonnaks oli Eesti kultuuri ja keele saatusega seonduv, aga see oli eestlaste jaoks tunduvalt vähema tähendusega. Seega ohtu, et rahvuskultuur võiks sattuda Euroopas tugeva surve alla, pole Eestis veel jõuliselt manifesteeritud. On võimalik, et ühinevast Euroopast tulev oht Eesti kultuurile on üledramatiseeritud.

Neljandaks valdkonnaks, kus Eesti eurointegratsiooniga võiksid vaidlused tekkida, olid sotsiaalse olustiku ja hariduse valdkond ning riikluse ja kodakondsuse küsimused. Aga see problemaatika tekitab kõikides küsitletutes hoopis vähem muret.

Mõnevõrra üllatav on, et kõige vähem nähakse erihuvide kaitsmise vajadust riikluse ja kodakondsuse küsimustega seoses. Paistab, et Eesti elanikud on kindlad riiklike institutsioonide suutlikkuses kaitsa Eesti seadusi Brüsseli ametnike surve vastu või ei peeta seda siis oluliseks. Võib arvata, et paljud ei anna endale aru, et Eesti kodakondsusseadus on üks haavatavamaid valdkondi seoses Euroopa Liidu kodakondsuse järk-järgulise elluviimisega Eesti kui EL-i tulevase liikmesriigi territooriumil.

Kellest sõltub referendumiootsus?

1997. a. oktoobris-novembris läbi viidud RASI eurouuringute keskuse uuringus küsiti inimestelt, kuidas nad käituksid EL-ga ühinemise referendum hääletussituatsioonis.

Võimalikul referendumil oleksid kõige aktiivsemad 50-aastased (kuni pensionivanuseni). Neist läheks hääletama ligemale 80% ja 3/4 hääletaks poolt. Samas osaleksid pensionäridest vähem kui pooled (ainult 39% oleks Eesti Euroopa Liiduga ühinemise poolt).

Uuring näitab, et referendumil osalevad ja „jah“-sõna ütlevad eelkõige inimesed, kes loevad end informeerituteks (joonis 4.4.).

Euroopa Liiduga ühinemise üle otsustamisel on Eestis uuritute seega kõige mõjukam rühm eakad töötajad. Eakamate inimeste ettevaatlikkus tuleneb informatsiooni puudumisest pensionide, ametiühinguliikumise ja muude sotsiaalsete võimaluste kohta. Euroopas on pensionieelse põlvkonna turvalisus ja pensionäripõlv hoopis paremini tagatud kui tänapäeva Eestis. Samas on vanuseaastad 50-60 selge hoiakute murdeperiood, mil suhtumine Euroopa Liitu järsult teiseb.

Paremal majanduslikul järjel olevad inimesed (omanikud ja juhtspetsialistid) andsid Eesti liitumisele hoopis tugevama toetuse. Enam kui pooled novembris 1997 intervjueritud omanike ja spetsialistide rühmast oleksid tulevasel euroreferendumil Eesti liitumise poolt. Selle positsiooni taustaks on ka parema sotsiaalse staatusega liituv "kultuuriline kapital", mis annab soodsad väljavaated edukaks toimetulekuks ka EL-is. Seega on Eesti majandusarengu kiire jätkumine viimase aasta-paari jooksul lisanud EL-ile uusi tegusaid asjatundlikke toetajaid.

Eurointegratsioon ja ühiskonna kihistumine

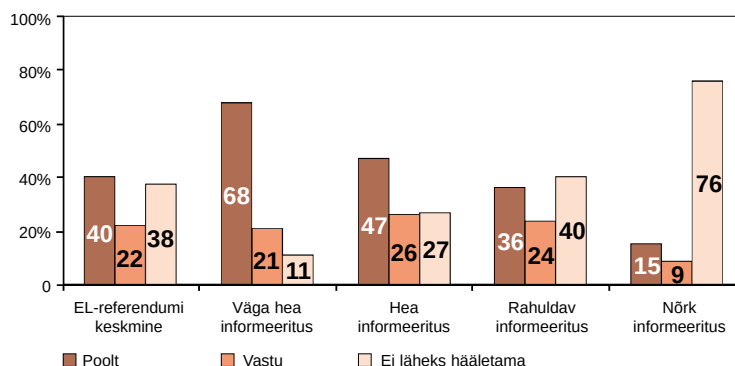
Eesti toimivad seosed sotsiaalse kihistumise protsessi ja positiivsete eurohoiakute vahel veenavad, et on kujunenud küllalt selge seos majandusliku kindlustatuse ja EL-i positiivse suhtumise vahel. Paremal majanduslikul järjel olevad inimesed, kelle kuusissetulek on 3500 krooni ja enam pere liikme kohta, andsid Eesti liitumisele tugeva toetuse.

Viimaste aastate uuringu loovad mulje, et küllaltki suurt osa pensionäre ja palgatöötajaid iseloomustavad ebamäärased tulevikuootused ja isegi hirmulolek EL-iga ühinemisel tekkida võivate ohtude ees.

Samas ei tohi väita, et sotsiaal-majanduslikult vähem kindlustatud inimesed ja tänased pensionärid oleksid EL-iga liitumise vastu. Tänapäevaste arvamusuuringute järgi ei osaleks neist rohkem kui pooled võimalikul euroreferendumil, kui see toimuks praegu. Nende ebalevam positsioon johtub suuresti ebakindlusest tänapäeval Eesti tööjõuturul ja ka sellest, et nad on ka kehvemini informeeritud

JOONIS 4.4.

Kui homme toimuks referendum Eesti ühinemise kohta EL-iga – kuidas Te hääletaksite? (üldkeskmise ja informeerituse gruppide kaupa, oktoober 1997)

tud neist võimalustest, mida Euroopa Liit „kaotajatele“ siiski võiks pakkuda. Võrreldes teiste kihtidega on pensionäridele hulgas europessimism levinum. 40% arvates kuuluksid nad kas „kindlasti või pigem“ eurointegratsioonist kaotajate hulka ja see tuleneb sellest, et ei tunta seda arengukeskkonda, millesse satub Eesti EL-iga ühinemisel. Samas pole pensionärid süüdi sellise olukorra kujunemises Eestis, kus polnud ei terviklikku sotsiaalpoliitikat ega kuni viimase ajani isegi pensioniseadust. Nn. kolmesambalise pensionikindlustuse süsteemi ellurakendamine peaks muutma tulevikus Eesti sotsiaalselt turvalisemaks. On teada Euroopa Liidu sotsiaalpoliitiline suundumus, et mitmete aastate jooksul võiksid osadest tänapäevastest „kaotajatest“ – nimelt pensionäridest saada tagasihoidlikud „võitjad“. Loomulikult tähendaks see Eesti-siseste ressursside optimaalset seost Euroopa Liidu sotsiaalfondide toetustega.

Millised on aga võimalikud muutused Eesti elanike heaolus ja sotsiaalses kihistumises seoses järk-järgulise integreerumisega Euroopa Liidu majanduse ja sotsiaalsesse ruumi, see on peamine, aga samas ka komplitseeritud küsimus. Saab teha teatud prognoose, seejuures on võimalikud paralleelid Soome ja Austria arengutega. Eesti kiire sotsiaalse kihistumise süveneb ja sellega kaasneb ka mõnede Eesti regioonide arengutaseme polariseerumine. Eelkõige Tallinna ja selle lähema tagamaa, aga ka Pärnu ja Tartu sotsiaalne arengutase on paranenud, enamikel teistel regioonidel eriti mitte. Euroopa Liidu regionaalpoliitika järgib aga vastupidist suunda, s.o. püüab järk-järgult tasandada regioonide polariseerumistendentsi.

Ka talupidajatel kui ainsal aktiivsemal kihil Eesti põllumajanduses on eeldused saada juba lähemas perspektiivis sotsiaalses mõttes „jalad alla“ tänu Euroopa Liidu ühtse põllumajanduspoliitika toetussummadele. Tänapäevaste arvamusuuringute järgi peab iga kolmas Eesti elanik EL-iga ühinemisel kaotajaks eelkõige Eesti põllumajandust. Sellest negatiivsest hoiakust-vaatest üleseamiseks lähematel aastatel tuleks alustada maal toimuvate negatiivsete majanduslike ja sotsiaalsete protsesside (noorte lahkumine linnakoolidesse, perspektiivsete töökohtade „kukkumine“, piimatootjate majanduslik ahistamine ümbertöötajate-firmade poolt) põhjuste väljaselgitamisest ja uute võimaluste loomisest, eelkõige töajalavate elanikkonna kinnistamise sotsiaalpoliitilise programmi koostamisest eesmärgiga suurendada Eesti maaelanikkonna sotsiaalset kohanemist- ja konkurentsivõimet Euroopa Liiduga integratsiooni protsessis.

Kokkuvõtteks

Viimase aasta jooksul Eestis korraldatud avaliku arvamuse uuringud, aga samuti ajakirjanduses toimunud mõttevahetused ning ekspertide kommentaarid Euroopa Liidu ettekirjutustele ja soovitudele osutavad sellele, et Eesti elanike erinevate gruppide esialgseid ootused on tunduvalt kaines- tunud. On hakatud paremini mõistma, mil- lised on väikeriigi võimalused ajada „oma asja“ rahvusvahelistes organisatsioonides, ning EL-iga integratsiooni tegelikku hinda, sest liitumistingimused on saanud selge- maks.

On mõistetav, et läbirääkimiste esialgses faasis põrkub Eesti eelkõige Euroopa poolsetele nõuetele, mis tugevdab euro- skeptikute positsiooni. Soodsat avalikku arvamust kujundavad koostööprojektid, investeeringud, toetused jne. algavad alles mõne aasta pärast. Eurointegratsiooniooni loogika võib seetõttu töötada vastu liitumis- protsessile, mis peegeldub ka avalikus arva- muses.

Seetõttu on avaliku arvamuse kujune- misel oluline Eesti intelligenti positsioon ja selles avalduv strateegiline tulevikukon- struktsioon. Eurointegratsiooni projekti enda jaoks lahendava Eesti eliidi iseloomu- likuks jooneks on pragmaatilisus. Taoline käitumisjoon on viimastel aastatel pigem süvenenud. Viimase aasta-poolteise jooksul see joon süvenes. Eesti sotsiaal-majanduslik areng ning poliitilise eliidi pragmatism annavad alust arvata, et Eesti poolseid suuri tõrkeid euroläbirääkimistel ei peaks tulema.

Kirjandus:

- Central and Eastern European Barometer. Public Opinion and The European Union (20 Countries Survey, European Commission 1997, no. 7).
- Central and Eastern European Barometer. Public Opinion and The European Union (10 Countries Survey, European Commission 1998, no. 8).
- Proos Ivi. Euroopa Liit ja NATO: Eesti elanike pri- oriteetid, Luup nr. 8, 14. märts, 10–12, 1997.
- Ruutsoo Rein ja Kirch Aksel (Koost. ja toim). Eesti Euroopa Liidu lävepakul. Teaduste Akadeemia Kirjastus: Tallinn, 1998.

4.4. Eesti sotsiaalkaitsest Euroopa Liidu taustadel

Võib eeldada, et sotsiaalpoliitika, eriti just sotsiaalkaitse kujuneb Eesti Euroopa Liiduga (EL) integreerumise ettevalmistamisel üheks võtmeküsimuseks. Eestis on tehtud ise- seisvusaastate jooksul nüüdisaegse sotsiaal- kaitseüsteemi ülesehitamisel ära küllalt suur töö. Eesti oli esimesi üleminekuriike, kus käivitati ravikindlustussüsteem, juurutatud on toimetulekutoetuste maksmise kord ning

töötute toetamise ja ümberõppe süsteem. On püütud arvestada EL-i riikides kehtivaid põhimõtteid. Tuleb aga tunnistada, et teha on veel väga palju.

Tavaliselt eristatakse järgmisi sotsiaal- kaitse valdkondi: pensionikindlustus, haigus- kindlustus, emadus-, laste- ja peretoetused, töötukindlustus ja töötute ümberõpe ning mitmesugused muud sotsiaaltoetused. Riiki-

de sotsiaalkaitse taseme ja ulatuse hindamisel tavaliselt nende valdkondadega piirduakse. Tervishoiu- ja ravikindlustusega on seotud praktiliselt kõik inimesed vanusest ning majanduslikust ja sotsiaalsest seisundist hoolimata. Vanadus- ja invaliidsuskindlustusel, samuti laste- ja peretoetustel on oma spetsiifilised, ehkki küllalt laiad sihtgrupid. Teised toetuseliigid hõlmavad igas riigis kitsamat inimeste ringi, põhiliselt majanduslikult või sotsiaalselt seisundilt nõrku indiviide.

Sotsiaalkaitse kulud

Kõige üldisemalt näitab riigi sotsiaalkaitse taseme sotsiaalkaitse osatähtsus sisemajanduse kogutoodangus (SKT). Eestis moodustasid sotsiaalkaitse kulud 1996. aastal SKT-st 16,6%. EL-i maades (12 riiki, ilma Austria, Rootsi ja Soometa) moodustasid sotsiaalkulud 1993. aastal keskmiselt 28,7% (Soziale, 1995), ulatudes riigiti 16,3%-st (Kreekas) ja 18,3%-st (Portugalis) kuni 33,6%-ni (Hollandis). Seega kulutatakse Eestis sotsiaalkaitsele SKT-st tunduvalt vähem kui EL-i riikides, peale Kreeka.

Veelgi suuremad erinevused Eesti ja EL-i maade vahel tulevad esile, kui me võrdleme sotsiaalkulutusi ühe inimese kohta. 1993. aastal oli EL-i keskmine 4200 eküüd ühe inimese kohta, Eestis 1996. aastal vaid 382 eküüd (5754 krooni), seega üle 10 korra vähem. Ostujõudu arvestades kulutatakse sotsiaalkaitsele ühe inimese kohta kõige enam Luxemburgis (6600 eküüd), kõige vähem Kreekas (1600 eküüd). Viimasega on võrreldav ka Eesti.

Euroopa riikides on saavutatud sotsiaalkaitse kõrge tase aastakümnetepikkuse inimeste heaolu tagamisele suunatud sotsiaalpoliitika tulemusena. Viimasel ajal on aga mitmetes EL-i riikides muutunud murettekitavaks probleemiks sotsiaalkaitse kulu- tuste liiga kõrge tase võrreldes majanduse kandevoimega. Ajavahemikus 1990–1993 kasvas sotsiaalkulude osatähtsus SKT-s EL-i maades keskmiselt 0,8 protsenti aastas. Seejuures on märgatav, et kasv on kiirem madalama arengutasemega maades nagu Hispaania ja Portugal, kes soovivad jõuda sotsiaalkaitse tasemelt järele enamarenenud riikidele. Saksamaal, Belgias ja Rootsis, kus sotsiaalkaitse tase on kõrge, on sotsiaalkulude osa SKT-s vähe muutunud. Eestis kasvasid aastatel 1994–1996 kulud sotsiaalkaitsele 0,4 protsenti aastas. Nii jääb Eesti sotsi-

TABEL 4.5.
Sotsiaalkulude struktuur valdkondade kaupa

	% kogukuludest		% SKT-st	
	Eesti	Euroopa Liidu keskmine	Eesti	Euroopa Liidu keskmine
Pensionikindlustus	40,1	42,3	6,7	11,9
Ravimine ja tervishoid	31,7	23,2	5,3	6,7
Haigushüvitised ja invaliidsuspensionid	10,6	10,4	1,8	2,6
Töötukindlustus koos ümberõppekuludega	0,8	8,5	0,1	2,1
Laste- ja peretoetused	9,2	7,4	1,5	2,2
Eluasemetoetused	3,2	1,9	0,5	0,5
Toimetuleku- ja muud toetused	1,7	1,7	0,3	1,1
Muud kulud	2,7	4,5	0,4	1,3
Kokku	100,0	100,0	16,6	28,7

Allikas: Soziale Sicherheit in Europa. Europäische Kommission. Brüssel, Luxemburg, 1996; Eesti sotsiaalsüsteemi kujundamine. Eesti Majanduse Instituut. Tallinn, 1997.

aalkaitse suhteliselt madalast tasemest hoolimata, ka kulude kasvu osas EL-i riikidest maha. See osutab, erinevalt madalama arengutasemega EL-i riikide sotsiaalpoliitika viimaste aastate suundumustest, et Eestis on sotsiaalkaitse jäetud tahaplaanile. EL-i riikide tasemele lähene- miseks tuleks meil leida täiendavaid võimalusi sotsiaalkaitse rahastamiseks.

Sotsiaalkaitsekuludest moodustavad nii Eestis kui ka kõigis EL-i maades suurima osa kulud pensionikindlustusele. Tabelis 4.5. on toodud Eesti ja EL-i maade (12 riiki keskmine) sotsiaalkulude struktuur valdkondade kaupa. Üldjaotuselt on Eesti sotsiaalkaitsekulude struktuur küllalt sarnane EL-i maade omale. Suurimaks erinevuseks võib pidada töötukindlustuse ja muude töötusega seotud kulude tunduvalt väiksemat osatähtsust Eestis. Arvestades ühelt poolt meil registreeritud töötute väikest arvu ja teiselt poolt EL-i maadega võrreldes erakordselt väikest töötute abiraha, on see igati loogiline. EL-i maadega võrreldes on Eestis tervishoiukulude osatähtsus suhteliselt suurem. EL-i maade tervishoiukorralduses on suuri erinevusi, seetõttu ulatub tervishoiukulude osatähtsus sotsiaalkuludes seal 14%-st (Kreekas) kuni 28%-ni (Iirimaal) (Sozialraum, 1995).

Sotsiaalkaitse rahastamise allikad

Sotsiaalkaitse rahastamine toimub eelarvesüsteemi vahendusel, mille tulud moodustuvad põhiliselt laekuvaist maksudest. Eelarvesüsteemi suurim ja suhteliselt stabiilne maksutulu Eestis on sotsiaalmaks. Eestis kehtib sotsiaalmaksu määr 33% brutopalgalt, millest 20% laekub sotsiaalkindlustuse eelarvesse ja 13% ravikindlustuse eelarvesse. Kui me võrdleme seda EL-i maade vastavate näitajatega – madalaim on summaarne maksumäär Suurbritannias (22,2%) ja Iirimaal (21,2%), kus riigi üldiste maksutulude osa sotsiaalkaitsekulude katmisel on suur, kõrgeim Rootsis (64%) ja Itaalias (55,5%) (MISSOC, 1997), siis näeme, et Eestis kehtivat 33%list sotsiaalmaksu võib pidada pigem madalaks kui kõrgeks. Ka endistes Ida-Euroopa riikides on maksumäär üldjuhul kõrgem kui Eestis (Ungaris näiteks 60,5%, Tšehhis 48,5%) (Financing, 1995).

Eestis ongi sotsiaalkaitsekulude katmise oluliseim allikas sotsiaal- ja ravikindlustuse eelarve (katab neist üle 80%). Osa sotsiaalkaitsekuludest kaetakse ka riigieelarvest ja kohalikest eelarvetest, seega laekuvatest üldistest maksudest. Viimaste osa on aastatega pidevalt vähenenud, mistõttu riigi sotsiaalkaitse ulatuse ja taseme määrab just sotsiaalmaksu suurus ja laekumine.

Ka enamikus EL-i maades kaetakse suurem osa sotsiaalkuludest sotsiaalmaksu arvelt (katab keskmiselt 65% kuludest). Erandiks võib siin pidada Taanit, Iirimaad ja Suurbritanniat, kus suurem osa sotsiaalkulusi kaetakse laekuvate üldiste maksude arvelt (sotsiaalmaksust kaetakse Taanis 15%, Iirimaal ja Suurbritannias 35%). Kõigis EL-i riikides jaguneb sotsiaalmaksu tasumine tööandjate ja töövõtjate vahel keskmiselt vahekorras 2:1 esimeste kasuks, kusjuures töövõtja enda vastutuse suurendamise ja tööandja maksukoormuse (koos sellega tööjõule tehtavate kulutuste vähendamiseks) on enamikus riikides viimastel aastatel töövõtjate osa sotsiaalmaksu tasumisel kasvanud. Eestis on siiani kogu sotsiaalmaks tööandjate tasuda.

Järgnevalt käsitletakse Eesti olulisi- maid sotsiaalkaitsevaldkondi: pensioni- kindlustust, tervisekindlustust, laste- ja peretoetusi, töötukindlustust ja toime- tulekutoetusi.

Pensionikindlustus

Eestit võib EL-i maadega püüda võrrelda kas pensionide suuruse või pensionisüsteemi ülesehituse aspektist. Esimeses osas on võrd- lusest siiski raske rääkida, kuna elatus- tasemete erinevus on väga suur (Eesti pen- sionide suuruse ja selle dünaamika kohta vt. käesoleva trükise ptk. 2.3.).

Euroopa Liidu maades kehtivad küll tea- tud sotsiaalkindlustuse miinimumstandardid ning lepinguosaliste maade kodanike võrdse kohtlemise põhimõte sotsiaalkindlustuse õiguste suhtes, kuid eri liikmesmaade pen- sionisüsteemides on siiski küllalt olulisi erinevusi.

EL maade pensionikindlustuses on kasu- tusel kaks põhimõtet: kindlus- tusprintsipiil põhinev süsteem ja rahvapen- sionisüsteem.

Esimese puhul rahastatakse vanaduspension sotsiaalmaksust ja pensioni suurus on tihedalt seotud kindlustatu poolt tasutud maksude suurusega. Seejuures võib kindlus- tusprintsipi rakendada kahel viisil:

1) solidaarsuse põhimõtte, kus kindlus- tatu maksab (või tema arvele makstakse) pensionikassasse kindlustusmaksleid ning pensionieas saab ta oma säästetud osa kätte. Sissemakstud raha tegelikult ei säilitata, vaid see kasutatakse maksude laekumise ajal pensioni saajatele pensionide väljamaks- miseks;

2) kapitali kogumise põhimõtte, kus raha kogutakse kindlustatu isiklikule kontole pensionifondis. Laekunud raha teenib kuni pensioniea saabumiseni pangaintresside näol otseselt kindlustajale lisa ning peab hiljem kompenseerima maksu laekumise ja pensioni väljamaksmise aja vahel toimunud inflatsiooni.

Rahvapensionisüsteemi puhul makstakse kõigile inimestele võrdset rahvapensioni, mis ei arvesta nende tööpanust ega töötamise aega, on väike ja katab üldjuhul vaid elatusmiini- mum. Rahvapensioni rahastatakse osalt üld- iste riigimaksude, osalt sotsiaalmaksu arvel.

Enamuses EL maades on kasutusel ühe- aegselt mitmel alusel põhinevad pensioni- kindlustussüsteemid: lisaks riiklikule põhi- pensionile eksisteerivad nii kohustuslikud kui ka vabatahtlikud lisapensionisüsteemid. Reeg- lina on põhikindlustus üles ehitatud solidaar- susprintsibile, lisasüsteemid aga nii solidaar- sus- kui ka kapitalikogumisprintsibile.

1997. aasta juunis Vabariigi Valitsuse poolt heakskiidetud pensionireformi

kontseptuaalsed alused, mis kehtestasid Eestis nn. kolmesambalise pensionikorralduse, on samm kaasaegse euroopaliku pensionikindlustuse loomisel. Siinkohal tuleks aga rõhutada, et tulenevalt Eesti riigi majanduslikust tasemest praegu ja lähitulevikus, ei saa loota ka uue pensionikorralduse rakenduses kiirele pensionide kasvule ja pensionäride olukorra olulisele paranemisele.

Huvi võib pakkuda ka pensionide korrigeerimise praktika EL maades (Eesti senise praktika kohta vt. ptk. 2.3.).

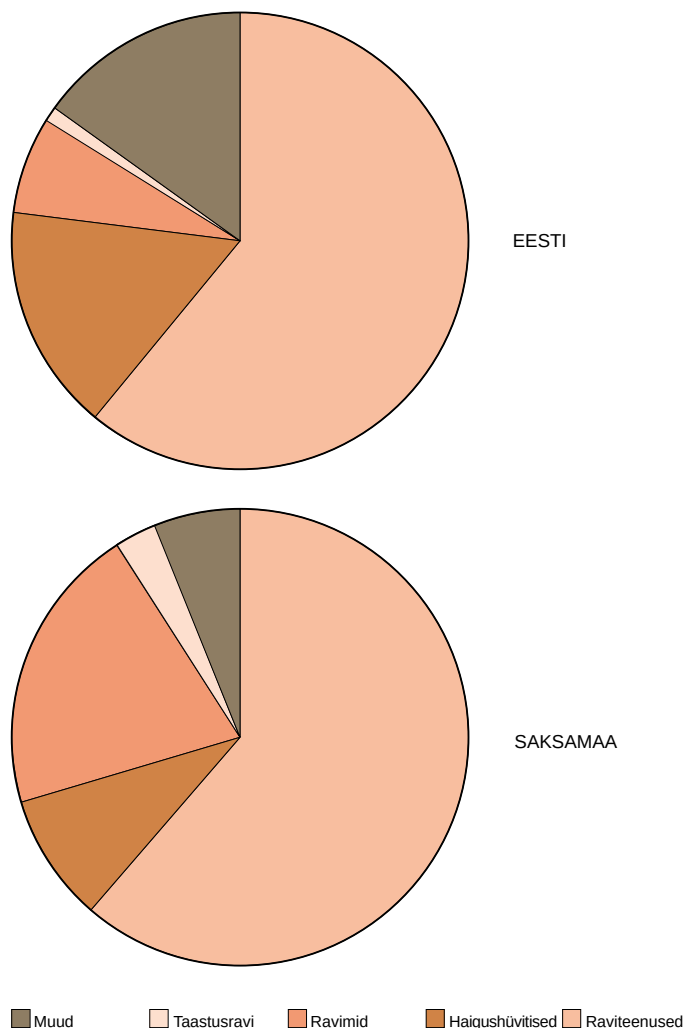
EL-i maades korrigeeritakse pensionide suurust kas tarbijahinnaindeksi alusel (Belgia, Hispaania, Iirimaa, Itaalia, Kreeka, Luksemburg, Portugal, Prantsusmaa ja Rootsi) või rahvamajanduse keskmise töötasu kasvu alusel (Austria, Holland, Saksamaa ja Taani). On ka riike (näiteks Soome), kus rahvapensione korrigeeritakse tarbijahinnaindeksi ja lisapensione TEL-indeksi alusel (arvestab nii hindade tõusu kui ka keskmist palgatõusu).

Ravikindlustus ja tervishoid

Eesti oli esimesi üleminekuriike, kus tervishoiukorralduses mindi üle ravikindlustussüsteemile. Ümberkorraldused algasid 1992. a. jaanuaris ravikindlustusseaduse vastuvõtmisega, järgmistel aastatel on seda pidevalt täiendatud. 1994. aastal jõustus tervishoiukorralduse seadus. Tervishoiu ümberkorraldused on toonud endaga kaasa haiglate ja ravivoodite arvu olulise vähenemise. 1996. aastal oli Eestis 79 haiglat (66% 1990. aastaga võrreldes), sealhulgas 6 erahaiglat ja 11 200 ravivoodikohta (60% 1990. aasta vastavast arvust), sellest 218 erahaiglates. Ravivoodideid oli 10 000 inimese kohta 1990. aastal 116, 1996. aastal 76,5. Lääne-Euroopa riikides oli 1994. aastal 10 000 inimese kohta keskmiselt 78 ravivoodit. Ka arstide arv on viimastel aastatel vähenenud - 10 000 inimese kohta tuli 1996. aastal 30,5 arsti, so. ligikaudu 15% vähem kui 1990. aastal. Võrdlusena - 10 000 inimese kohta oli Soomes 26,9 ja Rootsis 32 arsti. Haiglaravil viibinute arv 10 000 inimese kohta ei ole uutes oludes kuigivõrd muutunud, küll on aga lühenenud ravil viibimise kestus. Samuti on vähenenud ambulatooriumi külastuste arv ühe inimese kohta.

Olulisim muudatus tervishoiukorralduses oli üleminek tervishoiuasutustejärgselt riigieelarveliselt rahastamiselt teenustejärgsele rahastamisele. Alates 1992. aastast

JOONIS 4.5.
Ravikindlustuse kulude struktuur

on tervishoiu rahastamise põhiallikaks sotsiaalmaksul rajanev ravikindlustuseelarve.

Ravikindlustuse eelarve suurimaks kulaks on raviteenuste eest tasumine, mis moodustab üle 60% ja haigushüvitiste maksmine, milleks kulutati 1997. aastal 16% eelarve vahenditest.

1996. aastal tasuti Eestis ühe elaniku kohta raviteenuste eest 1241 krooni, maksti haigushüvitisi 313 krooni ja tasuti soodusravimite eest 127 krooni. Seejuures omab 1993. aastaga võrreldes suurimat kasvu soodusravimite kulu kompenseerimine, mis on kasvanud 3,4 korda. Kõige vähem on kasvanud raviteenuste eest tasumine elaniku kohta - 2,4 korda.

Võrreldes Eesti ravikindlustuseelarve kulutuste struktuuri Saksamaaga, näeme, et Saksamaal kulutatakse tunduvalt vähem haigushüvitiste maksmiseks ja rohkem ravimitele. Saksamaal, nagu paljudes EL-i riiki-

des (Belgia, Itaalia, Luksemburg, Holland jne.) tasub suure osa haigushüvitistest tööandja. Ravimid on praktiliselt tasuta Hollandis, teistes riikides on ravimite eest tasumine vaid osaliselt ravikindlustuse kanda.

Eesti tervishoiu taset ja korraldust on praegu veel raske EL-i maade omaga võrrelda, sest asume alles süsteemi ümberkorralduse algstaadiumis. EL-i maades oli tervishoiukulude kasv kiireim aastatel 1985-1990 – keskmiselt 3,5% inimese kohta aastas. Mitmesuguste organisatsiooniliste meetmete tulemusena on see järgmistel aastatel aeglustunud. Tervishoiukorralduses on EL-i maade vahel väga suuri erinevusi, mille ületamisele on pööratud juba aastaid suurt tähelepanu. Põhiküsimuseks peetakse seejuures vajaduste ja võimaluste paremat kooskõlastamist, mis kokkuvõttes viiks tervishoiukulude vähenemisele. EL-i maade taseme saavutamiseks tuleb Eestil jätkata tervishoiu organisatsioonilisi ümberkorraldusi.

Laste- ja peretoetused

1. oktoobril 1990 alustati inflatsiooni põhjustatud kiire hinnatõusu osalist kompenseerimist lastele, üliõpilastele ja lapsehoolduspuhkusel olevatele emadele, millest kasvas välja Eesti lastetoetuste maksmise süsteem.

1996. aastal kulutati lastetoetuste maksmiseks 1,5% SKT-st. 1996. aastal sai Eestis toetust ligikaudu 360 000 last, mis moodustab 24% Eesti rahvastikust. Lastetoetused jaotuvad ühekordseteks ja igakuulisteks toetusteks ning neid on praegu 9 liiki. Ühekordse toetusena makstakse lapse sünni toetust, lapse koolitoetust ja lastekodu kasvandike elluastumistoetust.

Iga kuu makstakse lastetoetust kõigile lastele üldjuhul kuni 16. eluaastani, õppimise korral kuni 19. eluaastani. Igakuuline on ka üksikvanema, ajateenija ja eestkostel oleva lapse toetus. Peretoetustena võib käsitleda ülalpidamistoetust lapsehoolduspuhkusel olevale vanemale ja lisatoetusi nelja- ja enamalapseliste peredele ning laps-invaliidi vanemale. Võrreldes 1993. aastaga on igakuulise lastetoetuse saajate arv Eestis vähenenud. Seoses mõningate uute ühekordsete toetuste kehtestamisega on kasvanud ühekordsete lastetoetuste saajate arv.

Igakuulise lastetoetuse suurust sõltub laste arvust perekonnas. Lastetoetuse diferentseeritus lasterohkemate perede kasuks on viimastel aastatel süvenenud. Laste-

toetuste süsteemi käivitumisel maksti kõigile lastele võrdset toetust, alates 1994. aastast on kiiremini kasvanud kolmandale ja igale järgmisele lapsele makstav toetus. Praegu on lastetoetus esimesele lapsele 150, teisele lapsele 225 ning kolmandale ja igale järgmisele lapsele 300 krooni kuus.

Laste-ja peretoetusi makstakse ka kõigis EL-i maades. Üldiselt on igakuulised toetused diferentseeritud. Enamikus riikides kasvab toetuse suurus laste arv suurenedes, kuid Inglismaal makstakse suurimat toetust esimesele lapsele. Itaalias arvestatakse pere liikmete arvu ja sissetulekuid. Lastetoetusi makstakse tavaliselt lapse 16–18-aastaseks saamiseni, edasiõppimise korral maksimaalselt 27-eluaastani (Austrias ja Saksamaal). Suurimaid lastetoetusi makstakse Luksemburgis, Belgias ja Hollandis, väiksemaid Hispaanias ja Kreekas. Üldiselt on lastetoetused Euroopas tagasihoidlikud. Võrreldes ühe lapse igakuulise keskmise toetuse suurust selle maa keskmise netopalgaga, näeme, et ühele lapsele makstav toetus moodustab sellest 2-8%.

Eestis on igakuuliste lastetoetuste suurus aastate jooksul muutunud vaid minimaalselt. Keskmise igakuulise toetuse ühe lapse kohta on kasvanud nelja aastaga 1,4 korda. 1992. aasta lõpus moodustas see keskmisest palgast 10,2%, 1997. aasta IV kvartalis vaid 4,2%, seega lastetoetuse reaalkaartus, st. tegelik ostuvõime on oluliselt vähenenud.

Pere-eelarve uuringud näitavad, et suur osa paljulapselistest peredest kuulub madalama sissetulekuga perede rühma (esimesse tulukümnendikku). Sellistes peredes andsid sotsiaalkindlustoetused kogu käsutatavast tulust veidi alla poole, viimasest lastetoetused 50%. Seega on lastetoetused paljulapseliste perede oluline sissetulekallikas, kuigi need on üsna väikesed, ning nende suurendamist sõltuvalt laste arvu suurenemisest võib pidada Eesti sotsiaalpoliitika positiivseks suunaks.

Töötute sotsiaalne kaitse

Kõigis Euroopa maades on töötus tõsine majanduslik ja sotsiaalne probleem. Aastatega on töötus kiiresti kasvanud ning selle reguleerimisele pööratakse suurt tähelepanu. Ka Eestis on see kujunenud arvestatavaks probleemiks. Ehkki Eesti statistika poolt kasutatud kriteeriumite järgi oli töötuid 1997.

aasta lõpus tööealistest inimestest vaid 2,1%, on sotsioloogiliste uuringute alusel tege-likuks töötuse määraks Eestis ligikaudu 10%.

Töötute sotsiaalse kaitse tagamiseks kehtestati Eestis alates 1. aprillist 1992 töötü abiraha. 1996. aastal sai seda üle 44 tuhande inimese. Euroopa riikides on töötuskindlustus korraldatud riiklikul tasandil (seadustega) ning hõlmatud on kogu tööealine elanikkond. Oluline küsimus on, millisel määral tuleb töötut kaitsta, et ühelt poolt tagada tema esmaste vajaduste rahuldamine ning teiselt poolt mõjutada teda tööd otsima.

Eestis on töötutoetuse ehk töötü riikliku abiraha määr kõigile töötutele ühesugune ja seadusega fikseeritud. Esialgu oli töötü abiraha seotud ametliku miinimumpalgaga: 1992. aasta oktoobris kinnitati abiraha suuruseks 180 krooni, mis tollal moodustas 60% miinimumpalgast. Samas suuruses kehtis see 1996. a. juulini, mil seda tõsteti 240 kroonini. Praegu (alates 1.03.98) on töötü abiraha suurus 300 krooni kuus. Et virgutada töötute ümberõpet, kehtestati 1997. aastal töötute õpestipendium, mis on 450 krooni kuus. EL maades sõltub töötü abiraha suurus üldiselt tema varasemast sissetulekust, erinedes seejuures riigiti tunduvalt. Abiraha maksmise kestus on kõikjal limiteeritud, võrreldes Eestis kehtiva 6 (erandjuhul 9) kuuga on see aga pikem.

Hinnates töötü abiraha suurust Eestis miinimumpalga ja keskmise palga suhtes, näeme, et reaaltoetus on ajavahemikus 1993–1997 muutunud nullilähedaseks. Kui algul moodustasid abirahad keskmisest palgast 17%, siis 1996. aasta lõpus vaid 8% ja 1997. aasta lõpus 6,7%.

Võrreldes EL-i maadega on töötute sotsiaalse kaitse tagamine Eestis seni üks nõrgemini lahendatud sotsiaalprobleeme, mille tagajärjel on osas regioonides ja rahvastikurühmades süvenenud vaesus.

Toimetulekutoetused

Toimetulekutoetuste maksmine käivitati Eestis 1993. aastal, kui turumajandusele üleminekul suurenes oluliselt sissetulekute ebavõrdsus. Toimetulekutoetusena nähti ette täiendav sotsiaalabi ja materiaalne toetus puudustkannatavatele perekondadele, kelle sissetulek jäi allapoole kehtestatud toimetulekupiiri (esialgu kasutati vaesuspiiri mõistet). Vaesuspiiriks kehtestati 280 krooni

pereliikme kohta ning nähti ette korrigeerida seda kord poolaastas, lähtudes elukalliduse muutumisest (fikseeritud tarbijahin- naindeksi põhjal). Kuni 1997. aastani eksis- teeris kõrvuti toimetulekutoetusega eluase- metoetus, mis oli ette nähtud väikese sisse- tulekuga perekondadele eluasemekulude osaliseks kompenseerimiseks.

Väljatöötamise ajal vastas toimetuleku- piir Eesti kriteeriumile, mille järgi toime- tulekusumma peaks moodustama ligikaudu 50% tarbimiskulutustest. Et tegelikult on toimetulekupiiri korrigeeritud vaid neljal korral, siis on järgnenud aastatel toimetu- lekusumma ja tarbimiskulutuste suhe pide- valt vähenenud ning toimetulekusumma moodustab tarbimiskulutustest kolmandiku.

1996. aastal maksti toimetulekutoetust 18 800 perele (3,2% peredest) ja eluaseme- toetust 81 000 perele (13,7% peredest). Keskmine toimetulekutoetus oli 394 krooni ja eluasemetoetus 286 krooni.

Toimetuleku- ja eluasemetoetusi maks- takse ka enamikus EL-i maades. Täielikult puuduvad need Kreekas, Itaalias ja Portugalis, seega vaesemates riikides. Nendes riikides on aga kultuurilise eripära tõttu peresisesed sidemed tugevamini are- nenud ning peetakse loomulikuks raskus- tesse sattunud pereliikmete ja sugulaste toetamist. Teistes riikides on toetusesaajate osa küllaltki erinev: 0,05%-st (Hispaanias) kuni 10%-ni (Suurbritannias) ja 11%-ni rah- vastikust (Soomes). Sotsiaalkuludest moodustavad toimetulekutoetused kõige suurema osa Suurbritannias (valdavalt elu- asemetoetused) ja Soomes (peretoetused).

Kokkuvõte

Tõstes esile Eesti kiireid edusamme turu- majandusele üleminekul, on tihti viidatud selle kõrgele sotsiaalsele hinnale. Ka EL-iga ühinemiseks valmisoleku hindamisel toodi Eesti puudusena esile vajakajäämisi sotsiaal- poliitikas, eriti sotsiaalsete reformide läbi- viimisel. Eestis on senini lähtutud arusaamast, et sotsiaalprobleemide lahendamise tagab tu- levikus Eesti majanduse edasine areng ning suurenev majanduskasv. Sotsiaalprobleemi- de puhul ei saa aga lähtuda ainult hetkevõi- malustest ning probleemide lahendamist pi- devalt edasi lükata. Kõikide riikide sotsiaal- kaitstesüsteemides on pingeid kulude rahas- tamise ning sotsiaalsete hüviste vajaduse ja selle rahuldamise vahel. Olulisemate prob-

leemide lahendamiseks aga vahendeid leida tuleb, muidu võivad sotsiaalprobleemid Euroopa Liitu pürgimisel saada Eestile komistuskiviks.

Kirjandus:

Eesti sotsiaalsüsteemi kujundamine. Eesti Majanduse Instituut, Tallinn, 1997 (käsikiri).

Financing and social protection: challenges of transition. ILO. Geneva. 1995.

MISSOC, Soziale Sicherheit in den Mitgliedstaaten der Union. Stand am 1. Juli 1996. Europäische Kommission, 1997.

Püss Tiia. Sotsiaalkindlustus Euroopa Ühenduse maades ja Balti riikides. Tallinn, 1996.

Soziale Sicherheit in Europa. Europäische Kommission, Brüssel, Luxemburg, 1996.

Sozialraum Europa. Themen-Service des Instituts der deutschen Wirtschaft Köln, 1995.

4.5. Eesti tööturu potentsiaal ja tööturupoliitika Euroopa Liidu kontekstis

Eesti tööturusiituatsiooni on otstarbekas hinnata Euroopa Liiduga ühinemise eelduste seisukohalt, sel juhul tõstatub küsimus Eesti tööhõivestruktuuri sobivusest majandusühendusse sisenemiseks, samuti aga tasub huvi tunda selle vastu, millised Euroopa Liidu tööhõivesituatsiooni parandamisele suunatud poliitikad hakkavad tõenäoliselt laienema Eestile kui tulevasele Euroopa Liidu liikmele.

Tööhõive ja temas toimunud muutused majandusharuti

Vaatleme alljärgnevalt OECD vastavatele tööturu alastele andmebaasidele (OECD, 1997) toetudes, kuidas näeb välja Eesti tööhõivestruktuur võrreldes teiste Ida-Euroopa riikidega.

Vaatluse alla on võetud Eesti lähimad naabrid ja ühtlasi ka konkurendid Läti ja Leedu ning Eestiga koos Euroopa Liitu pürgivatest riikidest Ungari, Tšehhi, Poola ja Sloveenia. Eesmärgiks on näidata Eesti positsiooni EL läbikäikimisel lähtudes tööjõu pakkumise seisukohalt. Eesti andmed on saadud 1995. ja 1997. aasta tööjõu-uuringutest (ETU 1995 ja ETU 1997) baasil.

Tabelist 4.6. hakkab kõigepealt silma, et põllumajanduse osa tööhõives on Eestis langenud enam-vähem Euroopa arenenud riikide tasemele. Võrreldes oma lähinaab-

ritega on Eesti põllumajandus läbi teinud kõige suurema languse. Hõivatute arv on 1996. aastal võrreldes 1992. aastaga vähenenud 55,7%¹ võrra.

Samal perioodil on vastava hõive langus Lätis olnud 11,3%² ja Leedus on põllumajanduse hõive koguni tõusnud 10,1%. Selline tendents annab tunnistust Eestis toimunud kiirest majanduse ümberstruktureerimisest majandustingimuste muutusest tulenenud šoki tagajärjel. Omaette küsimus on aga muidugi see, kuivõrd elujõulised ja efektiivsed on uued majandusstruktuurid, mis tekkisid endise ühismajandite süsteemi asemele. Kui arenenud riikide madal põllumajanduslik hõive tugineb eelkõige kõrgele efektiivsusele, siis Eestis saab rääkida eelkõige lihtsalt tootmise vähenemisest. Iseenesest on aga põllumajanduse madal osatähtsus kaheldamatult Euroopa Liidu täisliikmeks saamist hõlbustav tegur. Põllumajanduses (koos metsamajanduse ja kalandusega) oli hõivatud 1996. aastal 10,0% töötajatest. See osakaal on enam vähem samal tasemel Sloveenia ja Ungariga.

Tööstuses on kõige suuremad hõive absoluutlangused nelja-aastase perioodi jooksul läbi teinud Läti ja Leedu. Eestis on hõive langus tööstuses olnud oluliselt väiksem – 14,7%. (vt. tabel 4.7.). Väiksem langus aga tähendab seda, et võrreldes teiste Balti riikidega on Eestis suurem tööstuses hõivatute osakaal koguhõivest. Eesti on

¹ Tšehhis võib täheldada analoogset langust vahemikus 1989–1993, kui hõive põllumajanduses langes 31% (Gottvald, J., Pedersen J.P., 1994, lk. 3).

² Ajavahemik 1991–1995.

TABEL 4.6.

**Hõive võrdlus majandusharude kaupa erinevates Ida-Euroopa riikides
ja Eestis (%)**

Majandusharu	Rumeenia (1996 I kv.)	Ungari (1996)	Tšehhi (1996)	Sloveenia (1996 II kv.)	Poola (1996)	Eesti (1996)	Läti (1996)	Leedu (1996)
Põllumajandus*	38,0	8,4	6,2	10,3	22,1	10,0	18,5	24,2
Mäetööstus	2,2	0,9	1,8	1,0	2,8	1,4	0,3	0,2
Tööstus	23,0	23,6	28,9	34,5	20,9	23,9	17,5	17,4
Energeetika	2,1	2,5	2,0	1,5	1,8	2,5	1,4	2,5
Ehitus	4,3	6,0	9,5	5,4	6,1	5,7	6,0	7,2
Kaubandus**	9,0	16,7	16,1	15,7	14,0	16,0	16,1	13,8
Transport	5,3	8,9	7,8	5,9	5,9	10,0	8,8	5,7
Rahandus***	2,4	5,9	7,0	6,5	1,9	6,0	6,5	3,5
Tervishoid****	7,1	15,1	11,8	11,3	13,3	14,3	15,0	15,1
Avalik haldus	4,7	7,3	5,4	4,7	5,0	5,4	4,7	4,1
Muud teenused	2,0	4,7	3,5	3,1	6,1	4,7	5,3	6,3
Kokku	100	100	100	100	100	100	100	100

* koos kalandusega;

** koos restoranide ja hotellidega;

*** koos kinnisvara ja äriteenustega;

**** koos haridusega.

Allikas: Eesti, Läti ja Leedu Statistikaametid ja OECD, autorite arvutused.

oma tööstuses hõivatute taseme poolest täiesti võrreldav Poola ning Ungariga.

Ehituses oli Eestis 1996. aastal hõivatud 5,7% tööjõust, mis on enam-vähem sama tase kui Lätis, Ungaris ja Sloveenias ja natuke vähem kui Tšehhis. Reaalne tööhõive langus ehituses on tõenäoliselt mõnevõrra madalam kui seda näitab tabel 4.7., võimaliku moonutuse põhjuseks on uuringu jooksul tehtud muutused valimites.

Kõige kiiremini on kasvanud kaubanduse sektor (k.a. hotellindus ja toitlustus). Eesti puhul oli nelja aasta juurdekasv 15,4% ja hõivatuid oli kaubanduses 1996. a 16,0%. Samal tasemel on ka teised võrreldavad Ida-Euroopa riigid, v.a. Leedu, Poola ja Rumeenia.

Võrreldes teiste Balti riikidega on Eestis väga kiiresti kasvanud hõive rahanduses (koos kinnisvara ja äriteenustega). Ajavahemikus 1992–1996 on Eesti saavutanud siin kasvu 14,3%, Leedu on säilitanud sama taseme ja Lätis on hõive isegi vähenenud 9,4% võrra. Rahanduses töötas hõivatutest Lätis 6,5% ja Eestis 6,0%. Eesti finantssektori kiire kasvu tõttu on Eestil teatud eeliseisund võrreldes naaberriikidega. Siit tuleneb ka Eesti finantsasutuste interventsioon Läti ja Leedu turgudele ning Riia ja Vilniuse börside sõltuvus Tallinna

TABEL 4.7.

**Hõive muutus kolme Balti riigi majandusharudes,
(1995. a. võrreldes 1991. aastaga Eestis ja Lätis;
1996. a. võrreldes 1992. aastaga Leedus) (%)**

Majandusharu	Eesti	Läti	Leedu
Põllumajandus*	-55,7	-11,3	10,1
Mäetööstus	-27,2	-25,0	-41,7
Tööstus	-14,7	-41,6	-42,2
Energeetika	-8,8	54,5	38,7
Ehitus	-39,3	-45,4	-29,7
Kaubandus**	15,4	7,3	16,3
Transport	5,3	-1,9	-23,5
Rahandus***	14,9	-9,4	0,9
Tervishoid****	-5,4	11,3	3,6
Avalik haldus	7,9	133,3	37,9
Muud teenused	-8,9	-33,0	-10,7
Kokku	-15,7	-14,9	-10,6

* koos kalandusega;

** koos hotellinduse ja toitlustusega;

*** koos kinnisvara ja äriteenustega;

**** koos haridusega.

Allikas: Eesti, Läti ja Leedu Statistikaametid ja OECD, autorite arvutused.

Väärtpaberibörsil toimuvast. Eestis varem alanud areng tähendab ka seda, et finantskriisid puhkevad esimesena Eestis ja alles seejärel teatud viiteperioodiga Lätis ja Leedus¹.

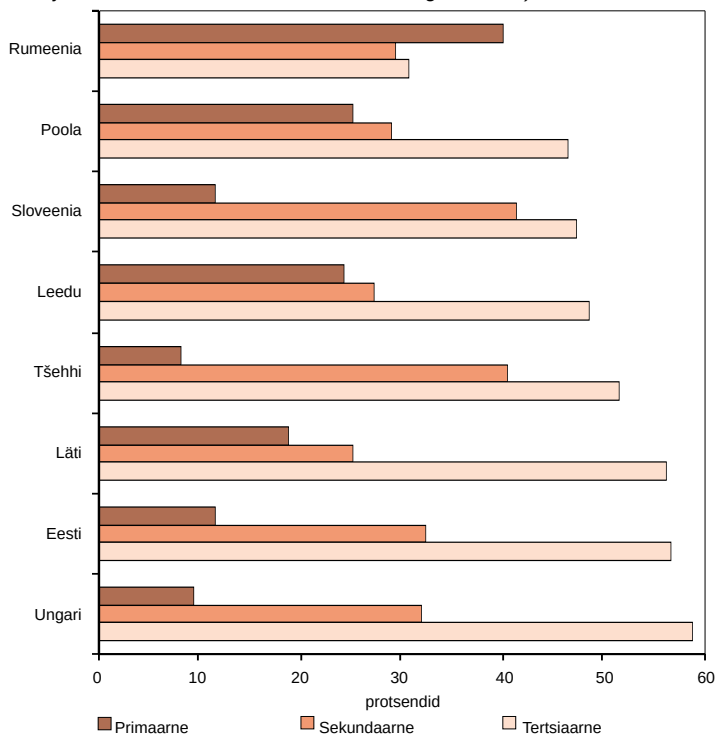
¹ Näiteks 1992.–1993. aasta panganduskriis ja 1997. aasta börsikrahh.

JOONIS 4.6.

Eesti hõive majanduse kolmes põhisektoris võrreldes teiste Ida-Euroopa riikidega

Allikas: OECD.

Märkus: periood on sama mis tabelis 4.7. (1995. a. võrreldes 1991. aastaga Eestis ja Lätis; 1996. a. võrreldes 1992. aastaga Leedus).

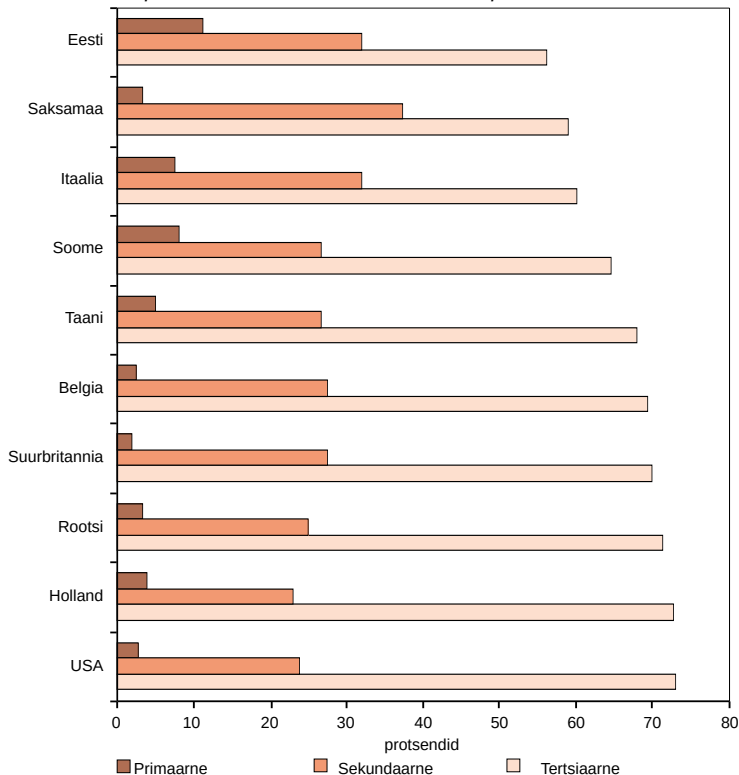

JOONIS 4.7.

Eesti hõive majandussektorite järgi võrreldes mõnede arenenud tööstusriikidega

Allikas: OECD.

Märkus: Eesti puhul 1996 a. andmed, teiste riikide puhul 1994. a. andmed.

Balti riikidest on avalikus sektoris hõivatu suhtarv kõige suurem Eestis (5,4%). Teistes Kesk- ja Ida-Euroopa riikides on see osakaal siiski veel kõrgem, näiteks Ungaris oli ta 7,3%. Avaliku sektori hõive juurdekasv oli aga väga kõrge just Lätis 133,3% (võrdlusena Leedus 37,9% ja Eestis vaid 7,9%)

Vaadeldes tööhõivet majanduse põhi-sektorite kaupa, selgub, et kõige suurem on teenindavas sektoris (tertsiaalsektoris) hõivatute osakaal Ungaris, järgnevad Eesti ja Läti. Eesti on oma hõive struktuuri poolest kõige sarnasem Ungariga (vaata joonis 4.6.). Kui Eestis on primaarse sektoris hõivatud 11,4% kogu töötajaskonnast, siis Ungaris on vastav näitaja 9,3%. Sekundaarses sektoris hõivatute osatähtsus on nii Eestis kui ka Ungaris 32,1% ning teenindavates sektorites vastavalt 56,5% ja 58,6%.

Kokkuvõtlikult võib väita, et Eesti majanduses on toimunud hõive seisukohast märkimisväärselt kiire ümberstruktureerimine. Hõive struktuur majandussektorite lõikes on Eestis lähenenud Euroopa Liidu keskmistele näitajatele. Eestile positiivsena võib välja tuua veel asjaolu, et võrreldes teiste Balti riikidega on kõige vähem langenud tööstuslik tööhõive. Rahandussektori kiirest arengust Eestis annab tunnistust ka selle sektori hõive väga kiire kasv. Tuleb aga tunnistada, et põllumajandusliku hõive kiire langus võib tekitada maapiirkondades täiendavaid sotsiaalseid probleeme.

Võrreldes Eestit Euroopa Liidu liikmesriikidega näeme, et seal on primaarsektori osakaal hõives veelgi väiksem. Näiteks oli 1994. aastal Taanis primaarsektoris hõivatud 5,1%, Hollandis 4,0%, Itaalias 7,7%, Saksamaal 3,3%, Soomes 8,3%, Rootsis 3,4% töötajatest (vt. joonis 4.7.).

Primaarsektori osakaal on võrreldes Eestiga suurem Kreekas, Portugalis ja Iirimaa.

Jõudmaks EL juhtivate riikide tasemele peaks aga teenindava sektori osakaal Eestis kasvama 55%-lt umbes 70%-le.

Hõive haridustaseme järgi

Kindlasti on üheks olulisemaks parameetriks, mille alusel hinnata Eesti tööjõu sobivust tegutsemiseks ühtse Euroopa majandusruumi tingimustes, tööjõu haritus. Eestis on kõrgharidusega töötajate osakaal suhteliselt kõrge 18,9% (vt. tabel 4.8.). Samas on meie töötajate jaotus haridus-

taseme järgi täiesti võrreldav Läti ning teataval määral ka Venemaa vasta-vate näitajatega. Kõik see viitab endise Nõukogude Liidu ühtsele haridussüsteemile ja selle järeloomudele. Mis puutub keskeriharidusega töötajate kõrgesse osakaalu, siis siin tuleb arvestada, et selle haridusega töötajate teadmised ja oskused võivad jääda majanduse kiiresti muutunud vajadustest enam maha kui kõrgharidusega töötajate omad. Muide, OECD traditsioonilistes jaotustes ei tehta vahet kesk- ja keskeriharidusel.

Eestit tõstab tabelis toodud riikide hulgas soodsalt esile asjaolu, et põhiharidusega inimeste osakaal koguhõives on meil üks madalamaid.

Võib eeldada, et kõrgharidusega töötajaskonna osakaal edaspidi veelgi tõuseb, seda eelkõige tänu kõrgkoolide suuremale arvule võrreldes varasemaga ja õppimisvõimaluste mitmekesistumisele. Eriharidusega töötajate osakaal võib tulevikus mõnevõrra väheneda. Kindlasti nõuab kutseharidussüsteem aga tõsist reformimist, et suuta paindlikumalt turu vajadusi rahuldavaid spetsialiste ette valmistada.

Euroopa Liidu tööpoliitika põhisuunad ja Eesti tööturupoliitika

Järgnevalt analüüsime Euroopa Liidu (EL) strateegilisi tööpoliitika suundi, mis kiideti heaks EL liikmesriikide tippjuhtide kohtumisel 1997 a. novembris Luxembourgis ja mis on aluseks liikmesriikide tööturupoliitika kavandamisel lähiaastatel.

Vaadeldakse ka Eesti tööpoliitika olukorda nende strateegiliste plaanide kontekstis ja analüüsitakse Eesti perspektiive oma tööpoliitika kohandamisel EL vastavate kavadele.

Euroopa Liidu Tööturu poliitika uued põhisuunad toetuvad neljale põhisambale:

- uued poliitika ettevõtluse suhtes, nn. uus ettevõtluskultuur;
- tööloendamisega uued poliitika;
- uuendustega kohandamise poliitika;
- võrdsete võimaluste loomise poliitika.

Uus ettevõtluskultuur

Euroopa „vanale ettevõtluskultuurile“ loetakse iseloomulikuks kõrget bürokraatiata-

Hõive haridustaseme järgi* (%)

TABEL 4.8.

	Kõrg- haridus	Kesk- haridus	Keskeri- haridus	Põhi- haridus
Ungari (1996)	16,2	30,7	30,5	22,6
Tšehhi (1996)	10,9	32,3	46,1	10,7
Sloveenia (1996 II kv)	14,6	29,1	33,2	23,1
Poola (1996)	14,9	30,4	33,9	20,8
Läti (1996 II kv.)	19,5	21,4	45,5	13,6
Eesti (1995 I kv.)	18,9	24,8	41,7	14,5
Austria (1990)	7,1	6,3	57,8	28,8
Prantsusmaa (1989)	14,6	46,0	-	35,3
Iirimaa (1989)	17,5	55,5	-	26,8
Holland (1989)	19,7	61,3	-	12,6
Kreeka (1989)	11,4	35,3	-	52,6

* Vastavalt OECD klassifikatsioonile loetakse põhihariduseks keskkooli eelset haridust. Keskerhariduse alla kuulub keskkooli või kutsekooli lõpetamine sama aja sees. Keskeriharidus eeldab teatud täiendavat kutseharidust lisaks keskerharidusele. Kõrghariduse all mõeldakse haridust alates rakenduslikust kõrgharidusest.

Allikas: ETU 95 andmed, OECD ja autori arvutused.

set ja suuri kulusid töökohtade loomiseks, mis kahe peale kokku tootvat kõrget tööpuudust. Uue ettevõtluskultuuri olulisemaid prioriteete on firma loomise lihtsustamine. Leitakse, et ettevõtlusega alustamiseks on vaja lihtsaid, selgeid ja stabiilseid reegleid. Liikmesriikidele tehakse ülesandeks vähendada bürokraatiat väikeettevõtluse suhtes. Kuna tööjõu käibekulud (töötajate palkamise, väljaõpetamise ja vallandamise kulud) on Euroopas väga kõrged, siis eesmärgiks seatakse töökoha maksumuse vähendamine, et hõlbustada uute töökohtade loomist.

Uute töökohtade loomise kulutuste vähendamine tekitab ettevõtjatel stiimuli palgata rohkem inimesi. Ettevõtluse arendamine tähendab ka ühtlasi seda, et inimestele antaks rohkem võimalusi tegutseda üksikisikust ettevõtjana.

Ühe eesmärgina nähakse EL-s ka vastava riskikapitali turu arengut. Kavas on luua üle-Euroopaline väärtipaberibörs kesk- ja väikeettevõtluse jaoks. See lihtsustaks väikeettevõtjatel stardiraha ja riskikapitali saamist.

Liikmesriikidele soovitatakse lihtsustada oma maksusüsteeme, nii muutuksid nad ettevõtja-sõbralikumaks.

Eestis on võimalik alustada ettevõtlust füüsilisest isikust ettevõtjana. Juriidiline protseduur selleks ei ole keeruline ja peamine probleem väikeettevõtlusega

TABEL 4.9.

Tööturupoliitikale tehtud kulude struktuur Eestis 1997 (tuh. kr.)

Kulu liik	tuh. kr.	%
Makstud abiraha	50 140,0	47,4
Kulutused tööturuametitele, administratsioonile	15 330,8	14,5
Täienduskoolitus	27 755,7	26,2
Makstud täienduskoolituse stipendiume	5 341,9	5,0
Kulutused hädaabitöödele	2306,9	2,2
Kulutused tööturutoetuseks töötule ettevõtluse alustamiseks	3 947,2	3,7
Makstud toetust tööandjale	961,4	0,9
Kokku kulutatud.	105 783,9	100,0

Allikas: Tööturuamet.

tegelejatele on vastavate riskikapitali fondide puudus ja üldisest makromajanduslikust olukorrast tingitud kõrged laenuintressid, mis teevad laenuvõtmise väikeettevõtja jaoks raskeks.

Läbi tööhõivetalituste on võimalik taotleda töötule ettevõtlustoetust, mis hetkel on 10 000 krooni. Tööturuameti töötajate endi sõnul oleks minimaalne vajalik summa vähemasti 20 000. Hoolimata sellest, et toetuse summa suurus reaalseks tegevuse alustamiseks ei ole piisav, on sellise toetuse küsimine töötute seas suhteliselt populaarne.

Töölerakendamise uued poliitikad

Vajadus uute poliitikate järele tuleneb siin üha kasvavast lõhest tööjõu reaalsete teadmiste ja oskuste ning kaasaegsele töökohale esitatavate nõuete vahel. Kasvav struktuurne tööpuudus on üks peamisi tööpuuduse liike kaasaegses kiiresti arenevas majanduses. Tänapäeval lõpetab Euroopa Liidus keskmiselt 20% noortest oma hariduse (k.a. täiendõppe kursused) ilma erialase kvalifikatsioonita. Paljud vakantsid jäävad täitmata, kuna puuduvad vastava ettevalmistusega spetsialistid.

Eksisteerib rida sotsiaalseid gruppe, kellel on tõsiseid raskusi töölerakendamisega. Põhjuseks on kas eelneva töökogemuse puudumine (noored tööturule sisenejad) või siis eelneva tööoskuse minetamine (pikaajalised töötud).

Noorte töötus on sageli seotud õpingute enneaegse katkestamisega. Selleks, et vähendada sellist mittetäieliku keskharidusega kontingenti, võtavad liikmesriigid endale kohustuse vähendada koolidest väljalangemist ligi poole võrra. Üheks abinõuks noorte töötuse vähendamisel on kutseharidussüsteemi kaasajastamine ja paindlikumaks muutmine, samuti vastava õpi(katse)aja laialdasem kasutamine, mis võimaldaks noorel inimesel valutumalt kohaneda tööturul.

Üldistatuna tähendab see aktiivse tööpoliitika osatähtsuse tõstmist passiivsete tööturu meetmete arvel. Selle eesmärgi saavutamiseks kavandatakse suurendada järgneva viie aasta jooksul ümberõppele suunatud töötute arvu seniselt 10% kõigist töötutest kuni 25%-le.

Eesti tööturupoliitikale kulutatud resursidest läheb senini liiga suur osa (47,4%) passiivsetele meetmetele, peamiselt töötule abiraha maksmisele (vt. tabel 4.9.). Töötule abiraha on Eestis väike (veel 1997. a. oli ta 240 kr., 1998. aasta alguses tõsteti ta 300 kroonini kuus), kui me suurendaksime töötule abiraha vajaliku elatusmiinimumini, siis suureneks passiivse tööjõupoliitika kulutuste osakaal kogu eelarves veelgi. Äärmiselt oluline on aga, et tulevikus suureneks kindlasti aktiivse tööturupoliitika osakaal.

Eestis on pakutud välja mõningaid institutsionaalseid meetmeid muutmaks Eesti aktiivset tööpoliitikat efektiivsemaks. Neist kaks olulist on:

- toimetuleku kursuse (kohanemiskursuse) muutmine tööturutalituste prioriteediks.
- kutsenõustamissüsteemi taastamine.

Kutsenõustamissüsteem võiks olla täielikult tööhõivetalituste juures tingimisel, kui neile tagatakse vastavad vahendid ja koosseisud või, teise variandina, võib jaguneda haridusministeeriumi valdusala (alla 16-aastased) ja tööhõivetalituste süsteemi juurde kuuluvate nõustamiskeskuste (üle 16-aastased) vahel. Lõpliku otsuse peaksid tegema vastava ala spetsialistid.

Tööturupoliitikat Eestis on vaja diferentseerida. Vaadeldes aktiivsete vahendite jaotumist erinevate aktiivse tööturupoliitika meetmete vahel näeme, et peaaesjalikult kulub raha koolitusprogrammidele, eelkõige täiskasvanute koolituse programmidele. Kasvavate koolituskulutuste tõttu tegelikult

TABEL 4.10.

Aktiivse tööturupoliitika meetmete jaotus erinevates EL-i liikmesriikides ja Eestis

	1	2	3	4	5
Belgia (1989)	16%	13%	1%	56%	14%
Taani (1989)	7%	48%	19%	2%	24%
Soome (1990)	11%	27%	5%	45%	13%
Prantsusmaa (1989)	16%	44%	27%	5%	7%
Saksamaa (1990)	22%	37%	4%	15%	23%
Kreeka (1989)	19%	42%	9%	28%	2%
Iirimaa (1990)	11%	33%	27%	20%	10%
Itaalia (1988)	10%	4%	86%	-	-
Holland (1990)	8%	19%	6%	5%	62%
Norra (1990)	13%	36%	12%	18%	20%
Eesti (1997)	27%	60%	-	13%	-

Märkused: 1. Tööhõivetalitused ja administratsioonile tehtud kulutused.

2. Täiendkoolitus.

3. Noortele suunatud tööturuprogrammid.

4. Subsideeritud hõive (k.a. ettevõtlustoetused töötutele, palgatoetused ettevõtetele), Eestis sisaldab ka kulutusi hädaabitöödele.

5. Programmid puuetega inimestele.

Allikas: Tööturuamet ja OECD Employment Outlook, July, 1991, pp. 237-246.

väheneb nende inimeste arv, kellel on reaalne võimalus tööturukoolituses osaleda. Koolituskulude domineerimine aktiivsete tööturupoliitika meetmete seas on omane ka paljudes EL-i liikmesriikides. Ainult Belgia ja Soome eraldavad suhtelise suure osa aktiivse tööturupoliitika vahenditest ettevõtluse toetamiseks, Eestis on antud valdkond vahendite nappuse tõttu suhteliselt tagasihoidliku osakaaluga.

Kvalifikatsiooni tõstmise kavadega seonduv EL-s ka vähe kvalifitseeritud tööjõu palkamisega seotud kulutuste vähendamine. Püütakse vähendada tööandja kulutusi töötajate väljaõpetamiseks, pakkudes neile võimaluse töötajaid koolitada läbi riiklike programmide.

Antud eesmärgi saavutamisel on ka oluline uue sotsiaalse partnerluse kujundamine EL-s. Erinevad osapooled – tööandjad ja ametiühingud peavad lahendama täiend- ja ümberõppe probleeme koos. Sellise koostöö parandamiseks tuleb välja töötada koolitust puudutavad raamlepingud, mis hõlmaksid EL-i liikmesriikide tööandjaid ja töövõtjaid.

Eestis on taolise sotsiaalse partnerluse ideoloogia realiseerimine alles algusjärgus. Kui teatud koostöö toimib keskorganisatsioonide tasandil, siis kohtadel praktiliselt puudub koostöö tööandjate ja töövõtjate vahel. Üheks lihtsaks põhjuseks on regio-

naalsete esinduste puudumine paljudes riigi piirkondades. Näiteks tööandjate esindused on väljaspool Tallinnat esindatud vaid mõnes suuremas maakonnakeskuses (nt. Tartus). Seega puudub puht praktiliselt võimalus vastastikuseks infovahetuseks ja tegevuse kooskõlastamiseks maakonna tasandil. Siit tulenevalt oleks üheks esmaseks ülesandeks Eestis tööandjate ja töövõtjate esindusorganisatsioonide regionaalse võrgustiku kujundamine.

Eesti tingimustes on oluline parandada kutseharidussüsteemi ja muuta üldisi tavateadvuses väljakujunenud prioriteete hariduse suhtes. Programmide muutmine ja uute õppekavade sisseviimine kutseharidussüsteemis toimub, kuid ta ei ole toimunud piisavalt operatiivselt, võrreldes dünaamiliselt muutuva majanduskeskkonnaga. Samuti puuduvad ettevõtlust käsitlevad alusuuringud, mis võimaldaks planeerida tulevikus vajaminevate erialade struktuuri ja sellest lähtuvalt kavandada õppeprogramme. Teatud määral peavad muutuma hoiakud eri tüüpi hariduse suhtes. Praegu valitseva mentaliteedi tingimustes eelistab äärmiselt suur (umbes 80%) osa noori oma õpinguid jätkata keskkoolides ja gümnaasiumides, selle asemel, et omandada eriala. Tulemuseks on keskharidusega inimeste üleproduktioon, kes ei leia tööturul rakendust. Tööturu-

uuringute andmetel on ligi 50% töötutest keskharidusega.

Oluline on ka seadusandluse kohandamine. Seadusandluse muudatused peaksid puudutama järgmisi valdkondi:

- isikud, kes on kodus alla 7-aastaste lastega, ei soovi reeglina reaalselt tööd leida vaid on ennast töötuna registreerinud selleks, et saada töötü abiraha. Tööturuametite taolist sotsiaalse hoolduse funktsiooni peaks vähendama ja suunama abivajava kontingendi kohalikesse omavalitsustesse, kellele tuleks eraldada ka vastavad vahendid;
- praegune seadusandlus ei võimalda tööturuametitel tegeleda nende inimeste koolitusega, kes veel töötavad. Selline ennetav koolitus oleks aga hädavajalik ja aitaks inimestel paremini kohaneda muutunud tööturu tingimustega.

Uute tingimustega kohandamise poliitika

Eesmärgiks on tööturu osaliste kohandamine kiiresti toimuvate tehnoloogiliste muudatuste ja muutunud turusituatsiooni tingimustes. Selle eesmärgi saavutamiseks üritatakse arendada sotsiaalse partnerluse põhimõtteid, peetakse läbirääkimisi töötõingimuste (k.a. tööaeg) paindlikumaks muutmise üle. Töötõingimuste paindlikumaks muutmine tähendab ühtlasi ka seda, et osajaga töötajatele ja teistele paindliku töögraafikuga töötavatele inimestele antakse senisest suuremaid sotsiaalseid garantiisid. Põhimõtteks on, et osajaga töötamine ei tohi piirata karjääri tegemise võimalusi.

Leitakse, et EL liikmesriigid peavad rakendama fiskaalseid meetmeid muutmaks investeringud inimkapitali atraktiivsemaks. Maksusoodustusi kasutades tuleb soodustada ettevõttesest koolitust. Tööturupoliitika rahalised vahendid tuleb suunata stabiilsete töökohtade loomisele ja tööjõu kaasajastamise programmidele.

Eesti tööturupoliitika täiustamiseks on lisaks muule vajalik lihtsustada palgatoetuste maksmise korda. Palgatoetuste maksmisel kehtib praegu põhimõte, et tööhõivetalitus maksab esimese poole aasta jooksul 100% palgatoetust miinimumpalga ulatuses ja teisel poolaastal 50% nendele tööandjatele, kes võtavad tööle riskigruppi kuuluvaid inimesi. Kui kehtivat korda lihtsustada, et ettevõtjal oleks vähem raamatupi-

damislikke probleeme, siis suureneks ettevõtjate poolne huvi riskigruppi kuuluvate töötajate rakendamiseks.

Uute töökohtade loomine ja tööpuuduse vähendamine Eestis on tihedalt seotud regionaalpoliitika küsimustega. Siin tuleks rakendada järgmisi meetmeid:

- üleriigiliste andmebaaside loomine, mis võimaldaks arvutivõrgu vahendusel mistahes riigi osas saada ülevaade vabade töökohtade ja tööd otsivate inimeste kohta;
- ettevõtluse alaste uuringute finantseerimine. Siiani puudub ülevaade tööandja vajadustest ja tulevikuplaanidest tööjõu osas erinevates regioonides. Sellist andmebaasi on võimalik saada ainult regionaalsete ettevõtluse uuringutega;
- vastavad kolimistoetused, mis oleksid suunatud kindlatele sihtgruppidele, kes otsustavad asuda tööle ja elama piirkonda, kus vajatakse vastava kvalifikatsiooniga inimesi. Toetuste maksmise eesmärk on inimeste mobiilsuse suurendamine.

Võrdsete võimaluste loomise poliitika

Euroopa Liidus peetakse soolise diskrimineerimise vähendamist tööturul oluliseks eesmärgiks. Finantseeritakse meeste ja naiste tööpuuduse erinevuste vähendamist ja stimuleeritakse uute töökohtade loomist naistele. Leitakse, et liikmesriigid peavad suutma tagada töötajatele piisavalt vaba aega, et nad suudaksid hoolitseda laste ja teiste ülalpeetavate eest. Inimestel peab olema rohkem võimalusi tegeleda perekonnaga.

Tahetakse, et selles vallas mahajäänud maad suurendaksid vastavaid sotsiaalse kaitse kulutusi paremate liikmete tasemele. Püütakse luua naistele kõik võimalused pärast lapsehoolduspuhkust tööle tagasi tulekuks, rakendades selleks spetsiaalseid koolitusprogramme, mis võimaldaksid neil kohaneda muutunud tööturu tingimustega.

Tööturu-uuringud näitavad, et Eestis on meeste töötus suurem kui naistel, see on EL-i kontekstis suhteliselt erandlik nähtus. Üheks põhjuseks on siin kindlasti see, et Eestis on üleminekuperioodil kiiresti suurenenud mitteaktiivse elanikkonna osakaal kogu tööealisest elanikkonnast. Suur osa (63% 1997. a. II kvartali andmetel) töö-

alaselt passiivsest elanikkonnast on naised, kes paljudel juhtudel on loobunud töötamisest, aga eelistavad mitteaktiivsust töötustatusele.

Samas on registreeritud töötute seas Eestis naiste osakaal oluliselt suurem kui meestel. Vahe registreeritud töötuse ja tegeliku töötuse andmetes tuleb sellest, et vastavalt Eesti seadusandlusele on võimalus teatud tingimustel (alla 7 aastaste laste olemasolu jne) naistel registreerida ennast töötuks korduvalt, mehed aga kaotavad teatud aja jooksul õiguse registreeruda ja langevad registreeritud töötusest välja. Lastega kodus olevad naised on tihti huvitatud ainult abirahast, mitte töö leidmisest ning seega täidavad tööturuametid sisuliselt sotsiaalse hoolduse funktsiooni, mitte oma põhiülesannet.

Võrdsete võimaluste tagamine on kahtlemata oluline ka Eestis. Küllalt tähtis on siinjuures aga see, et tööalaselt mitteaktiivsed naised muutuksid kõigepealt töötajateks. Seejärel oleks võimalik neid abistada koolituse kaudu ning pikemas perspektiivis viiks kvalifikatsiooni tõus sooliste sissetulekuerisuste vähenemisele.

Tööpoliitika realiseerimine eeldab võimekate institutsioonide olemasolu, kelle ülesandeks on arengukavade ja strateegiade väljatöötamine ja elluviimine ning sotsiaalses dialoogis osalemine. Tavaliselt on selliseks riiklikuks struktuuriks enamikes riikides tööministeerium. Eestis tegelevad töötuse ja hõive küsimustega Sotsiaalministeerium ja Tööturuamet. Paraku on viimase staatuse olnud pikemat aega diskussiooni objektiks ja see ei ole võimaldanud strateegilistele küsimustele keskendumist.

Sotsiaalministeeriumi valdusala on aga väga lai, ulatudes tervishoiust sotsiaalse kindlustatuseni, mistõttu tööturuküsimustega tegelemiseks ei jätku piisavalt raha ja ametnikke. Üheks võimaluseks oleks taastada Eestis uuesti tööministeerium, kes koordineeriks ja korraldaks tööpoliitikaga seotud küsimusi.

Kirjandus:

- Eamets R., Kulikov D., Philips, K. Eesti Tööjõu-uuring 1995. Struktuurimuutused Eesti tööturul aastatel 1989–1994. Tallinn–Viljandi: Statistikaamet, 1997.
- Economic and Social Changes in the Baltic States in 1992–1994, ed. by Urve Venesaar and George A. Hachey, Jr. Estonian Academy of Sciences Institute of Economics Tallinn, 1995.
- Employment & social affairs - Forum Special. Job Summit, European Commission, 1997.
- Gottwald J., Petersen P. and Simek M. The Czech Labour Market in Transition - a Descriptive Analysis of Micro Data Set. Centre for Labour Market and Social Research, University of Aarhus and Aarhus School of Business, Working Paper 94-10, Aug. 1994.
- Labour Market Database 1990–1996. No 1. OECD–CCET, Diskettes, 1997.
- Pettai Ü., Sõstra K. Eesti Tööjõu-uuring 1995 ja 1997. Tööjõud Eestis 1989–1997, Statistikaamet, Tallinn, 1998.
- Statistical Yearbook of Latvia 1996. Riga: Central Statistical Bureau of Latvia, 1996.
- Statistical Yearbook of Lithuania 1997. Vilnius: Department of Statistics, 1997.

4.6. Eesti omavalitsused Euroopas

Euroopasse integreerumise pikaajalises ja paljutahulises protsessis ei tohi unustada, et Euroopa Liitu (EL) astub kogu Eesti rahvas, mitte aga pelgalt Riigikogu ja Valitsus. Tähtis osa on Eesti ühiskonna eurokõlblikkuse muutmisel ning laialdase eurovalmiduse saavutamisel valitsusvälistel organisatsioonidel ja kohalikel omavalitsustel.

Euroopa Liidu puhul räägitakse tihti, et see pole mitte niivõrd riikide liit, kui võrd omavalitsuste ja regioonide Euroopa. Nõukogude Liidu ajast pärinev arusaam välissuhtlusest kui jäigalt vertikaal-hierarhilisest süsteemist hakkab ka Eestis ajapikku teisenema mõistmiseks, et Euroopas aetakse suurem osa omavalitsuste

rahvusvahelisi asju korda horisontaaltasandil mitmesuguste koostöövõrkude ja partnerlussuhete kaudu ning et rahvusvahelised sidemed ei kujune mitte kõrgemal pool otsustatud otstarbeka „sõpruse“ viiside ja ulatuse piires, vaid poolte vastastikust huvi ja kasu silmas pidades, aga ka omavalitsuste solidaarsuse alusel. Siiski on Eesti omavalitsustel veel palju õppida, kuidas endid võimalikele partneritele Euroopas huvitavaks ja kasulikuks teha.

Eriti oluline on omavalitsuste rahvusvaheliste sidemete geograafia tunduv laienemine. Taasiseseisvumise järel leidis aset kontaktide ja koostöölepete plahvatuslik kasv eeskätt tollal EL-i mittekuulunud Soome omavalitsustega. Kokkuvõtteid sellest ajast tehti 1996. a. augustis Pärnus Eesti-Soome sõpruslinnade ja -valdade kokkutulekul. Seal jõuti järeldusele, et lähemas perspektiivis tuleb häälestuda eeskätt olemasolevate paarissuhete muutmisele mitmepoolseteks, milles osalevad lisaks praegustele partneritele teised omavalitsused kaugemal asuvatest EL-i liikmesriikidest. Samuti saab lähiaastate koostöö peamiseks sisuks Soome kaasajastatud kogemuse ülevõtmine neist aastatest, millal Soome omavalitsused valmistusid liitumiseks Euroopa Liiduga.

Eesti omavalitsuste välisuhtlusest on riikidest esikohal Soome. 75 protsenti lepingutega hõlmatud partnerluslepingutest on sõlmitud Soome omavalitsustega. Teisel kohal on Rootsi 15 protsenti lepingutest. Taani, Hollandi ja Saksamaa omavalitsuste osa on vahemikus 3–5 protsendiga. Eeldatavasti hakkab Eesti linnade ja valdade rahvusvahelises koostöös suurenema Belgia ja Suurbritannia omavalitsuste osa.

1998. a. septembris Tampere toimunud Soome ja Eesti sõpruslinnade ja -valdade korralise kokkutuleku peateemaks oli „Omavalitsus ja EL-i liikmeks olek“. Ülelahe koostöösidemed on 220 kohalikul omavalitsusel. Olgu märgitud, et sõpruslinnade ja sõprusvaldade raames sõlmitud Soome omavalitsuste partnerlussuhetest (üle 1300) on tubli kuuendik sõlmitud Eesti omavalitsustega. Need sidemed on aja jooksul muutunud kaunis intensiivseks (vt. kiil 4.4.).

Eesti Linnade Liit taastati 1995. a. septembris ning lõi organisatsioonilised ja institutsionaalsed eeldused osasaamiseks

KIIL 4.4.

Kui tihedalt suheldakse?

Soome ja Eesti sõpruslinnade ja valdade suhtlemisintensiivsus.

Kontaktide sagedus	Osa Eestiga partnerlussuhteid omavate omavalitsuste üldarvus, %
iga nädal	4
rohkem kui kaheksa korda aastas	20
kolm kuni kaheksa korda aastas	38
kord-kaks aastas	33
harvemini kui kord-kaks aastas	5

omavalitsuste rahvusvaheliste koostöövõrkude pakutavatest võimalustest. Tähtsamad on Euroopa Omavalitsuste ja Regioonide Nõukogu (CEMR) rahastatav sõpruslinnade programm (*town twinning*), mille üheks eesmärgiks peetakse „Euroopasse viia ukse avamist noortele ja kohalikule (väike)ettevõttele“. Selle tegevussuuna näiteks võiks tuua 1996. a. novembris toimunud Eesti-Belgia ühis-seminari, millega pandi alus Eesti omavalitsuste liikumisele n.ö. Kaug-Euroopasse. Seminari üks tulemusi oli Eesti ja

KIIL 4.5.

Tüüpiline näide omavalitsuse rahvusvahelisest koostööst

Üksiknäide tüüpiliste hulgast.

1994. a. tekkisid esimesed kontaktid Rapla ja Värnamo (Rootsis Norköppingi läänis asuva) munitsipaalvõimude vahel. Samm-sammult jõuti koostööni soojusenergeetika valdkonnas. Ühis-seminaride ja spetsialistide vahetuse tulemusena rakendati Rapla katlamajade töös Rootsi kogemust. Nüüdseks on koostöö laienemas elamumajandusse ning elektrienergeetikasse ja ärisektorisse. Et ühistegevus on osutunud tulemuslikuks, siis lisandub programmi „ECOS-Ouverture“ raames Euroopa Liidu poolne finantseerimine.

Flandria omavalitsuste nn kosjaturu (*twinning market*) asutamine.

Omavalitsuste rahvusvahelist koostööd ja võrgustumisprotsesse toetavad nii Euroopa Liidu juhtorgan Euroopa Komisjon kui ka Euroopa Nõukogu, kes on loonud omavalitsuste tarbeks hulgaliselt detsentraliseeritud programme. Detsentraliseeritus tähendab seda, et omavalitsused võivad taotleda oma ettevõtmistele rahalist toetust oma riigi valitsuselt luba küsimata ning selle reglementeerivat või keelavat sekkumist pelgama. Tähtsaks peetakse vaid seda, et finantseeritavas projektis osaleks omavalitsusi vähemalt kahest, veel parem kui mitmest riigist ning et kasu sellest oleks mitmepoolne.

Sellise lähenemise näiteks on EL-i ja CEMR-i ühisprogramm „*ECOS-Ouverture*“.

Programmi „*ECOS-Ouverture*“ raames käivitati 1996. aasta mais pooleteiseaastane projekt „*Energy ESTONIA*“. Nimi ei tähenda muide sugugi Eestit, nagu arvata võiks, vaid seletub inglise keeles nii: *Energy Efficient Strategies and Technologies Of Northern Island Authorities*. Projektis osalesid EL-i poolt Orkney, Shetlandi, Bornholmi ja Gotlandi saar, Ahvenamaa saarestik ning Eesti poolt Saare- ja Hiiumaa. Eesmärgiks seati luua pikaajalised sidemed saareolusid arvestava energeetikaalase oskusteabe vahetamise valdkonnas ning aidata Eestil kavandada turumajanduse tingimustes oma kohalikku energiapoliitikat.

Möödunud aasta mais tegid Gotlandi spetsialistid Hiiumaa maakonna ühiskondlikes hoonetes soojuskasutuse ja soojuskadude auditeerimise. Samasugune energiaaudit Saaremaalt jäi Bornholmi saare energiaasjatundjate hooleks. Iga ülevaadatud hoone kohta koostati raport, milles eksperdid esitasid enda arvates tõhusaimad meetmed soojavarustussüsteemide korrastamiseks. Raportid tõlgiti eesti keelde, et neist saaks kohalike soojamajanduse korral-

dajate igapäevane tegevusjuhend. Auditi tulemusi kasutati Kuressaare keskküttesüsteemide ümberehitamisel. Samuti on need lähteandmeiks energiamajandusse suunatavate investeeringute kavandamisel ning Hiiumaa energianõustamiskeskuse tööle rakendamisel.

Teise „*ECOS-Ouverture*“ raames teoks saanud ettevõtmisena võib nimetada 1996. a. septembrist käesoleva aasta jaanuarini kestnud projekti „*Int-SME*“, mille eesmärk oli omavalitsuste koostöö kaudu suunatud väikeettevõtete rahvusvahelise koostöö algatamine ja arendamine. Projektis osalesid nelja riigi omavalitsused: Rootsist Mark ja Ulricehamn, Soomest Lempäälä ja Kangasala, Iirimaa Longford ning Eestist Kohtla-Järve ja Viljandi. Kõigi partnerite juures tehti väikeettevõtluse uuring, millega selgitati ettevõtjate arvamused oma konkurentide, turgude ning võimaliku rahvusvahelisustumise suundade ja vormide kohta. Seejärel valiti välja rahvusvahelistest kontaktidest huvitatud väikeettevõtjad ning aidati neil leida partnerlinnadest koostöökaaslasid, ka osutati abi esimeste ärireiside tegemisel. Juba projekti vältel jõudis mitu väikeettevõtet konkreetsete partnerlussidemete sõlmimiseni. Eesti osapoole tegevus tunnistati igati kordaläinuks.

Hoopis teise valdkonda kuulub viie regiooni koostöös kavandatud ja elluviidav projekt DEECDE (Designing Centres for Distance Education in Estonia). Selles osalevad Rootsist Norrtälje (koos Stockholmiga), Soomest Etelä-Länsi regionaalnõukogu, Saksamaalt Rostocki ning Eestist Lääne-, Hiiu- ja Saaremaa omavalitsused. Eesmärgiks on täiskasvanute täiendõppekeskuste loomine Lääne-Eestis, suurendamaks inimeste konkurentsivõimet tööjõuturul. See programm taotleb Haapsalu Jätkukoolituskeskuse ja Tuuru Koolituskeskuse tegevuse haarde laiendamist.

4.7. Eesti kultuurivahetuse geograafiast

Palju on kirjutatud ja kõneldud Eestist kui euroopalike kultuuritraditsioonidega maast, eestlaste ajaloolisest seotusest õhtumaise tunde- ja mõttelaadiga, eestlastest kui saksa kultuurikrundiga rahvast. Lisaks kultuurimõjudele nende laias tähenduses on aga mõttekas tunda huvi ka Eesti kultuuri kontaktide vastu konkreetsete näituste, esinemiste, välismaal õppimiste jms. tasandil. Milliste maadega me ikkagi kultuuri alal suhtleme ja palju see meile maksa läheb?

Eesti kultuuri „eksport“

Vaatleme järgnevalt kultuurikontaktide jaotust kahe suurema kultuurikontaktide rahastaja Kultuurkapitali ja Avatud Eesti Fondi andmete baasil. Andes aru, et ehkki suurema arvu rahastajate haaramine analüüsi oleks andnud täpsema pildi, eeldame siiski, et geograafiliste prioriteetide põhijooned on tuvastatavad ka eelnimetatud suurfinantseerijate tegevust analüüsides. Eristame analüüsis kahte olulist kultuurisuhtluse viisi - Eesti kultuuriloojate esinemisi (kontserdid, näitused, konverentside ettekanded, etendused, osavõtud rahvusvahelistest konkurssidest jne.) ja õppimist kõrgkoolides kuid ka enesetäienduse korras (vt. tabel 4.11.).

Täiesti ilmne on Eesti kunstirahva orienteeritus Euroopa vanadele kultuurikolletele, prestiižsetele üritustele ja mainekatele festivalidele. Kõige rohkem raha kulus 1997. a. Eesti

kultuuri esitlemiseks Lääne-Euroopa kultuuriüritustel, kusjuures see rahasumma kattis paljude erinevat tüüpi ürituste osavõtukulud. Järgnes Lõuna-Euroopa, mis kokkuvõtliku rahasumma poolest isegi ületas Lääne-Euroopa piirkonna, siin võib aga osaliselt tegemist olla ühekordse efektiga. Nimelt läks peaaegu 3/4 Lõuna-Euroopa summadest vaid Veneetsia graafikabiennaaliga seotud kultuustele, sealhulgas ka külastuspiletite finantseerimine. Oleks võinud eeldada suuremaid arve meie kultuuriinimeste osalemisel Põhjala kultuuriareaalis, tabel siiski seda ei näita. Tuleb aga arvestada, et sõit ei ole antud piirkonda nii kulukas kui „Vanasse Euroopasse“. Ka toetavad Põhjamaad ise meid lahkemalt. Suhteliselt tagasihoidlik on olnud meie osalemine Kesk-Euroopa kultuurielus, kuigi oma uute identiteetide otsinguil peaks meil just endiste idabloki rahvastega märksa rohkem ühiseid mõtteid ja probleeme olema. Küllalt unarusse on jäänud suhtlemine niisuguse suure kultuurriigiga nagu Venemaa, õnneks oli siin eraalgatuslik huvipuudus mingilgi määral kompenseeritud Venemaal toimunud, riiklikul tasemel organiseeritud Eesti kultuuripäevadega, milleks kulus 3/4 sellesse suunda läinud rahaeraldistest. Kaugematest maadest otsisime 1997. aastal kontakti Jaapaniga, saates ka sinna kultuuripäevade raames oma esindajad.

Noorema rahva soov „rännata“ Lääne-Euroopa tuntud õppeasutusi oli samuti üllatuslik, sest oleks oodanud Põhjamaade eelistamist. Huvitav oli seegi, et Kultuurkapital ja Avatud Eesti Fond olid „läänlaste“ rahastami-

TABEL 4.11.

Kultuuri rahastamise eelistused Euroopa eri regioonide lõikes 1977. aastal (kroonides)

Piirkond	Esinemine, esitlus			Õppimine		
	Kultuurkapital	AEF	Kokku kahe rahastaja peale	Kultuurkapital	AEF	Kokku kahe rahastaja peale
Põhja-Euroopa	199 000	-	199 000	827 000	49 000	876 000
Lääne-Euroopa	1 047 000	212 000	1 259 000	857 000	853 000	1 700 000
Lõuna-Euroopa	1 189 000	89 000	1 279 000	239 000	46 000	285 000
Kesk-Euroopa	130 000	-	130 000	80 000	54 000	135 000
Venemaa,	424 000	-	449 000	88 000	-	88 000
Ukraina jt.	25 000					
Muu			265 000			

sel võrdsed ning kahe peale kokku suudeti- gi muuta see suund peaaegu kaks korda Põhjala omast edukamaks. Kolmandale kohale jäi Lõuna-Euroopa - lauljate ja kunst- nike meka. AEF-i prioriteediks olev Kesk- Euroopa õpingute toetamine oli küll tõhus, kuid kokkuvõtlikult hinnates see regioon ikkagi kuigi populaarne polnud. Nii nagu Venemaagi, kuhu on õppima läinud põhi- liselt vaid teatrirahvast. Kahe eelnimetatud suurfondi kõrval andsid õpistipendiumite osas oma panuse ka mõned väiksemad era- fondid.

Kultuuri „import“ Eestisse

„Ekspordist“ oluliselt tagasihoidlikum oli fondide raha kulutamine Eesti kultuuri arenguks oluliste kultuuriliste impordiartik- lile sisseostmiseks. Kultuurkapitali rahajao- tuses domineerisid teatrid ja Eesti Muusi- kaakadeemia, kus raha kasutati külalislavas- tajate ja õppejõudude Eestisse kutsumiseks. Kujutava kunsti osas toodi Eesti raha kaasabil sisse näitused Poola avangardkuns- tist ja üks juba eelnimetatud Veneetsia bien- naali ekspositsioonidest (Põhjamaade noor- te arhitektuur). Veel kanti mitme Eestis kor- raldatud teaduskonverentsi kulused, suurim neist Euroopa Vabaõhumuuseumide kong- ress.

Kasutades kultuurilehes „Sirp“ ilmunud informatsiooni, püüdsime jälgida Euroopa riikide kultuurirahva esinemisei Tallinnas ja üldse Eestis. Need kajastusid kokku kolme- kümnes sõnumis. Üheteistkümmel juhul oli tegemist Soome esindajaga, põhilisteks olid kunstnikud-näitusekorraldajad. Nimetatuile lisandus veel kuus Põhjamaadest toodud kultuurisündmust. Kesk-Euroopa maadest olid esindatud Poola ja Ungari, lääne poolt Inglismaa, Prantsusmaa, Hispaania, Itaalia, Saksamaa ja Austria. Kasutatud andmete alusel ei saa Eestit pidada just maaks, kuhu tahetakse massiliselt tulla esinema ja oma taieheid näitama.

Lepingud ja koostööprogrammid

Kultuuriministeeriumi andmeil oli meil 1997. aastal riikidevahelisi lepinguid 18 maaga, konkreetsed koostööprogrammid 9 maaga (Läti, Leedu, Saksamaa, Venemaa, Ungari, Poola, Soome, Venemaalt eraldi

veel Komi ja Mari). Peale nende olid sõlmi- tud kokkulepped Flandria ja Itaaliaga. Eesti jaoks toimib Põhjamaades tegutsev kunst- nike ja kirjanike vahetus Visbys. Peale juba nimetatud Eesti kultuuripäevade Venemaal ja Jaapanis aitas riik rahastada suurte pro- jektidena Eesti filminädalat Ukrainas, Poola kunstinäituse toomist Eestisse, soome-ugri rahvaste festivali ja hõimupäevi. Meie kul- tuuri tutvustamiseks välismaal on teatavasti ellu kutsutud Eesti Instituut, mille peakor- ter asub Tallinnas ning harukorterid on Soomes ja Budapestis. Nende riigieelarve- line ülalpidamine (1 725 000 krooni) on võrreldav summaga, mida noored Eestist on saanud õpingute jätkamiseks Lääne- Euroopa kõrgkoolides (1,7 miljonit krooni), lisaks on Eesti Instituut saanud rahaeraldise Eestit tutvustavate trükiste tarvis.

Võrdlemisi kallis on osalemine rahvus- vahelistes organisatsioonides ja konvent- sioonides (näit. autoriõigusi kaitsvas Berni konventsioonis), kokku maksis see Eestile 1997. aastal 900 000 krooni. Sellele lisandus UNESCO Rahvuslikule Komisjonile antud üle poole miljoni kroonine tegevustoetus, lisaks algas riikliku võla tagasimaksmine. Jälgides UNESCO ERK 1997. aasta kroonikat, selgub, et Eestisse toodi kolm olulist rahvusvahelist konverentsi, Eestist saadeti 13 korral inimesi UNESCO korraldatatud üritustele, ja Eestis võeti vastu 9 kõrget väliskülalist. Sekretariaadi liikmed ise viibisid kultuurikulleritena eelkõige Pariisis, kokku 8 korral.

Kes kus?

Eesti kultuurikontaktide geograafilise levi kokkuviiimisel kultuurivaldkondadega kasu- tasime lisaks eelnimetatud fondide ma- terjalidele Tallinna Kultuuriametist ja mit- melt kultuuriseltsilt saadud andmeid. Andmed on esitatud (tabel 4.12.) riikide kaupa ning kasutades Kultuurkapitali poolt kasutatavat valdkondade jaotust.

Selgub, et Eesti parim kultuurituvustaja on helikunst. Pidades silmas fakti, et ka rah- vakultuuri alalõigus moodustavad enamiku festivalidest osavõtnud harrastuskoorid, tuleb taas tõdeda, et Euroopasse oleme läinud tõesti muusikarahvana. Lisaks Soomele on Eesti muusikute meelis- paikadeks Saksamaa, Hollandi, Prant- susmaa ja Austria mainekad konkursid.

TABEL 4.12.

Eesti kunstirahva välisesinemiste geograafia 1997. aastal (ühik: välisesinemiste arv)

	Arhi- tektuur	Helikunst	Kirjandus	Näite- kunst	Rahva- kultuur	Valdkonda- devaheline	Audio- visuaalne	Kujutav kunst	Kokku
Inglismaa	9	1	2	11	1	1	1	4	30
Iirimaa	3	-	1	1	2	-	-	-	7
Saksamaa	3	17	-	2	7	2	3	6	40
Prantsusmaa	3	8	-	2	7	2	3	6	31
Holland	2	12	1	-	-	3	1	-	19
Belgia	-	2	-	-	-	3	-	1	6
Šveits	-	2	-	-	-	2	1	-	5
Austria	-	11	-	-	4	-	-	-	15
Soome	6	20	-	10	2	5	4	16	63
Norra	-	5	-	-	2	-	-	-	7
Rootsi	1	7	1	1	30	3	-	2	45
Taani	-	6	-	4	1	1	1	6	19
Island	-	-	-	2	-	-	-	-	2
Hispaania	-	6	-	2	2	-	-	2	12
Portugal	-	-	-	-	-	-	-	-	0
Kreeka	-	-	-	-	-	-	-	-	0
Itaalia	1	4	-	8	6	4	2	10	35
Poola	-	1	1	2	-	-	-	1	5
Tšehhi	-	-	-	3	1	-	1	2	7
Ungari	-	1	1	1	-	1	1	2	7
Sloveenia	-	-	-	1	1	-	-	-	2
Slovakkia	-	2	-	-	-	1	-	-	3
Venemaa	-	6	-	2	1	-	1	1	11
Kokku	28	111	7	52	67	28	19	59	371

Massiliselt ja edukalt võeti 1997. aastal osa koorifestivalidest Giessenis (Saksamaa), Gotlandil (Rootsi) ja Roomas (Itaalia). Kujutava kunsti viljelejate lemmikmaadeks on peale Soome veel Saksamaa, Prantsusmaa ja Itaalia, näitlejatel aga Inglismaa. Teistes valdkondades pole kultuurisuhtlus nii intensiivne, et saaks kõnelda geograafilistest eelistustest.

Vaadates kultuurikontakte maade lõikes, tuleb korrata tuntud tõsiasja, et kõige enam ollakse meist huvitatud Soomes, seejärel Rootsis ja Saksamaal. Eks neil kolmel riigil ole ka ajalooliselt Eesti kultuuri kujundamisel olnud määrav roll, tõsi, vastupidises järjekorras. Järgmise rühma Eesti kultuuri vastu huvi tundvaist maadest moodustavad Euroopa kultuuri võimsad alusriigid Itaalia, Prantsusmaa ja Inglismaa. Kolmanda rühma moodustavad Holland, Taani ja Austria. Venemaa jääb üllatuslikult maha isegi Hispaaniast. Ei Kesk-Euroopa saatusekaaslaste ega väiksema läänepoolsete riikidega pole Eesti

kultuurisuhtlus intensiivne, suhtlusingist hoopis välja on jäänud Portugal, Malta ja Kreeka.

Kokkuvõtteks võib ütelda, et Eesti intelligentsi on pikkade suletud süsteemis elamise aastate järel haaranud tõeline maadeavastamise kirk. 1970.–1980. aastail suheldi Kesk-Euroopa maadega üsnagi palju, siis kujutas see piirkond meie jaoks Soome „akna“ kõrval silda ihaldusväärse ja avangardismi tulvil tõelise Euroopa juurde. Nüüd kihutame juba pikka aega sellest sillast peatusteta üle, et ahmida endasse kauaste unistuste maailma. Noored teevad seda märksa edukamalt kui kesk- ja vanemaalised. Veel mõni aasta ja Eesti intelligents on tublisti täienenud Euroopa kuulsates keskustes hariduse saanud inimestega. Kõige suurem takistus Eesti kultuuri integreerumisel postmodernistliku Euroopa kunsti-, teaduse-, kirjandus-, teatri- jms. maailma on raha. Eeltoodud tabelis 4.11. on näha, et rahahulk, mida kultuuriinimesed saavad Euroopasse minekuks kasu-

tada, on siiski pisku ja seda mõõdetakse vaid miljonitega, kokku ehk 1 miljoni USA dollariga. Samal ajal Euroopa kultuuri tulek Eestisse tundub olevat märgatavalt tagasihoidlikum, kui me seda sooviksime. Põhiline kultuurivahetus toimub ikkagi

Põhjamaadega, eelkõige Soomega. Lääne- ja Lõuna-Euroopa regiooni puhul on kättesaadavaim tõlkekirjandus. Kunstinäituste, teatriskaaride, eliidfilmide jms. toomine kõhna rahakotiga Eesti publiku ette on esialgu rohkem unistus.

Eesti globaalse infoühiskonna lâvel

5.1. Innovaatilisus majanduses ja ühiskonnas

Eesti Inimarengu Aruanne 1997 lõppes järgmise lõiguga: „Jätkusuutliku inimarengu (sustainable human development) üks põhipostulaate seisneb selles, et järgmiste põlvkondade valikuvõimalused ei tohi kahaneda tänastega võrreldes. Tänu uutele tehnoloogilistele lahendustele peaks praeguse ja eriti uue põlvkonna võimuses olema mitte ainult valikuvõimaluste vähenemise ärahoidmine, vaid ka nende avardamine.“

Samas tuleb kindlasti tõdeda, et tehnoloogia (s.h. infotehnoloogia) iseenesest ei lahenda inimkonna probleeme ega garanteeri ühiskonna jätkusuutlikkust. Erinevate jätkusuutlike lahenduste hulka tehnoloogia poolt pakutava kaasamine on seotud ühiskonna valmisoleku ning oskustega tehnoloogia võimalusi kasutada. Tehnoloogia edukas kasutamine pole võimalik ilma kivistunud paradigmatte uuestimõtestamiseta.

Arengutsüklid ja nende võimaluste kasutamine

Sajandi alguses täheldas vene põllumajandusökonoomist Nikolai Kondratjev, et maail-

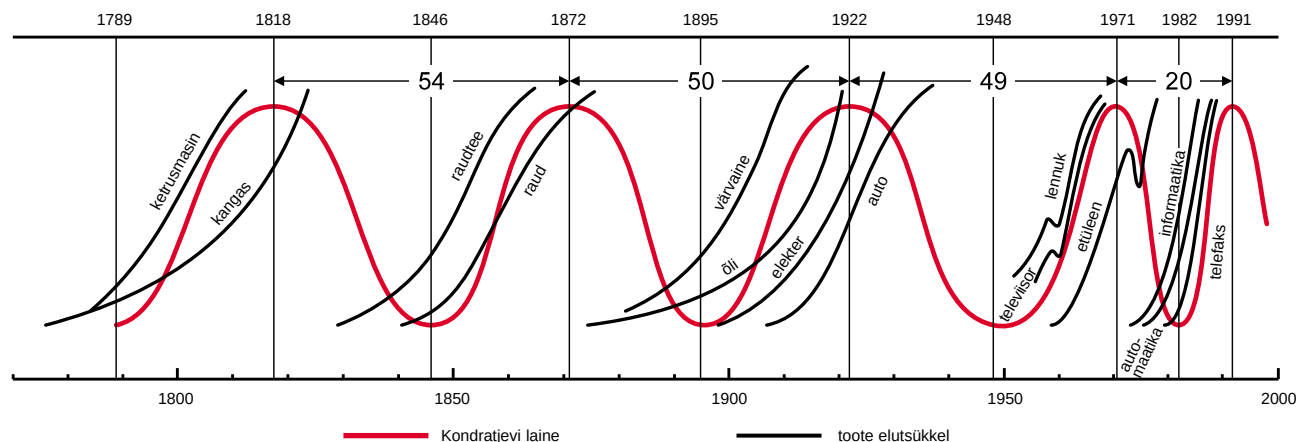
ma majanduse arengus võib täheldada tsükleid perioodiga 50–64 aastat. Inglise majandusteadlane J. Schumpeter, kes lõi nende tsüklite seletamiseks teooria, tegi ettepaneku nimetada neid tsükleid K-laineteks ehk Kondratjevi laineteks (vt. joonis 5.1).

Schumpeteri teooria järgi on pikalaineliste majandusliku tõusu ja languse perioodide põhjuseks ühiskondliku ja majandusliku innovatsiooni kontsentreerumine teatud ajajärgudele. Innovatsiooniklastrite energia ammen-dumine toob kaasa laineoru. Iga tõusu „mootoriteks“ on olnud erinevad tehnoloogiliste uuenduste klastrid. 1850. a. alanud K17 laine mootoriteks olid elekter ja teras, 1914. a. K18 lainel – elektroonika, autod ja lennukid, 1973. a. alanud K19 laine veduriks on informaatika (Modelski, Thomson, 1996).

Mis saab edasi, selle osas arvamused lahknevad. Mõnede autorite arvates on lähiaastatel oodata informaatikalaine stagneerumist. Teised autorid, kes seostavad K-laineid toodete elutsükli pikkusega ja maailmaturu olemusliku muutusega – rahvuslikest turgudest koosnev maailmaturg asendub ühtse globaalse turuga, arvavad, et praegune (oma olemuselt infotehnoloogi-

JOONIS 5.1.
Kondratjevi lained ning toodete elutsükel

Allikas: Modelski, Thompson, 1996: 137.

line) tõusulaine jääbki jätkuma. Kumb neist vastandlikest teooriatest tõeks osutub, selgub tulevikus, Eesti võimalikku tulevikke planeerides on aga kindlasti kasulik arvestada nii nende kui ka teistegi asjassepuutuvate teooriate ja mehhanismidega, samuti analüüsida Eesti enda ühiskonna ja majanduse olemuslikke jooni.

Üheks populaarseks innovatsiooni tekke ja levimise teooriaks on nn. hanerivi teooria, mille autoriks on R.Vernon (Vernon, 1996). Analüüsides innovatiivsete toodete loomise ja levimise protsesse leidis Vernon, et reeglina juurutatakse (kommertsialiseeritakse) uued tooted seal, kus on dünaamiline (retseptiivne) maksujõuline (sise)turg, kõrge potentsiaaliga ettevõtjad ja tööstus ning turg ja tööstus on omavahel tihedalt tagasisidetatud. Tänu nimetatud asjaoludele alustatakse uute, veel standardiseerimata toodete tootmist ja müümist ning nende ekspordi reeglina USAs. Ameerika ettevõtjad „koorivad“ uutelt toodetelt ka esimese, kõige „rasvasema“ kasumi. Kui tootmine ja eksport on käivitunud USAs, „ärkavad“ Lääne-Euroopa ja teised arenenud riigid, kes lülituvad tootmisse too(de)te standardiseerimise faasis – ka neil on kõrge kvalifikatsiooniga tööjõud ja piisavalt krediidiressurssi, et ameeriklastega selles tootearendusfaasis konkureerida. Kuna USA tööjõud on maailma kalleim, siis tekkinud konkurentsi tingimustes ei suuda Ühendriikide firmad enam võistelda oma välismaa kolleegidega ja USA eksport kuivab kokku. Uue toote kasumi „teisest tuletisest“ saavad niiviisi arvestatava osa just arenenud riigid. Pärast seda, kui toode on muutunud täielikult standardseks ja kõik tootmise ja turustamisega seotud probleemid on lahendatud (on tekkinud stabiilne nõudlus maailmaturul), kasutavad oma võimaluse ära arenguriigid, kus tööjõud on odav ja mitte nii kõrge kvalifikatsiooniga. Arenguriigid käivitavad odava standardse masstootmise ja edaspidi on nii USA kui arenenud riigid neist lähtuva kaubavoo importijad.

Milline peaks olema eeltoodu taustal Eestile sobiv nišš? Üheks variandiks on jääda arenguriigile „ettenähtud“ mudeli juurde, leppida sellega, et Eesti osaks on ja jääb ka tulevikus (lisaks kohaliku turu teenuste tootmisele ja transiitvedudele) eelkõige standardiseeritud toodete tootmine. Senine areng näib seda hüpoteesi kinnitavat, on ju Eesti tööstuse, sh. ka eksporditööstuse põhimudeliks (kui me ei käsitle just toiduainetööstust) olnud allhange ja

osadel juhtudel ka lihtsamat laadi montaaž. Ka elektroonika ja informatsioonitehnoloogia osas annab Eesti ekspordi põhimassi komponentide tootmine ja montaaž. Näiteks tarkvaratootjate panus Eesti ekspordi edusse on olnud palju kahvatum.

Eelkirjeldatud loogikale on aga ka põhjendatud vastuväiteid. Eesti Tulevikustse-naariumides (aastani 2010) on näidatud, et kallineva majanduse tingimustes (seda põhjustab eelkõige postsotsialistlikele maadele omane paratamatu avaliku sektori teenuste hinnatõus, sellest ning ka eurointegratsiooni loogikast tulenev palkade tõus) võib Eesti hakata eksporditurgudel oma seniseid, suhteliselt primitiivsel allhankel baseeruvaid nišše kaotama ning ka transiitteenuste turul valitsevas rängas konkurentsisis võib madalal tehnoloogiatasemel olijatel minna haprasti. Standardiseeritud toodete tootjana ei kasuta Eesti ära oma suhteliselt kõrget üldhariduslikku potentsiaali, arenenud infotarbimistaset, infotehnoloogia kasutamise parameetreid (viimaste kohta lähemalt osas 5.3.). Kokkuvõtlikult: on küsitav, kas ja kui kaua nendel tööstusharudel tuginev kasv saab jätkuda. Ilmselt oleks Eesti majanduses vajalik välja arendada infoühiskonda paremini sobivad majandusharud – kõrgtehnoloogiline klaster. Lähiaastad peavad näitama, kas arvutite ekspordiga edukalt alustanud Eesti infotööstuse sektor suudab haarata ka teisi IT turusegmente ja nihkuda innovatsiooni-hanerivis koha võrra ettepoole või ei.

Väga huvitavad võimalused peituvad avaliku sektori innoveerimises, sh. ka infotehnoloogia poolt võimaldavate uute võimaluste alusel. Eeskujuks võib võtta USA-s 1993. a. käivitatud programmi, mille eesmärgiks on luua valitsus (ja laiemalt: avalik sektor), mis „töötab paremini, maksab vähem ning saavutab tulemusi, mis on inimestele tähtsad“ („works better, costs less, and gets results americans care about“). Valitsusasutused üritatakse muuta „õppivateks organisatsioonideks“. Õppivaid organisatsioone eristavad muudest järgmised tunnused: a) nad juurutavad standardeid (ISO jms), b) nad on sisse viinud kvaliteedi auhinnad oma töötajatele ja nad osalevad ka ise kvaliteedi auhindade saamise konkurssidel, ning c) nad koostavad „õpilugusid“, st. kirjeldusi – kuidas organisatsioon on õpitud), d) nad teadvustavad, analüüsivad ja parandavad pidevalt oma tegevust.

Eestis tuleks avaliku sektori innovaatilise uuendamise, riigi „uuestiavastamise“ prog-

rammi käivitamist lugeda infoühiskonna ülesehitamisel üheks esimeseks prioriteediks. Peale efektiivsest riigiparaadist saadava otsese kasu tuleks arvestada veel ka uute tehnoloogiate väljatöötamisel loodavate toodete eksportpotentsiaaliga. Siinkohal võib konkreetse näidetena nimetada vaid kavandatava kolmesambalise pensionikindlustuse süsteemi juurutamist kaasaegse infotehnoloogia baasil – protsessorkaardi kasutuselevõtmisega. Kindlasti tuleks kaaluda juba mitu aastat tagasi alustatud projekti uuesti alustamist. Kavandatud süsteemi käivitamine oleks huvitav kogemus globaalses mastaabis, muudaks riiki oluliselt efektiivsemaks ja saadud kogemus oleks kindlasti eksporditav. Innovatiivse sotsiaalkindlustuse süsteemi loomine on teatud mõttes „tüüpülesanne“, mille lahendamine Eestile peaks sobima. Tänu väikesele avalikule sektorile võiks siin uute tehnoloogiate ja logistika juurutamine olla palju lihtsam, kui näiteks Prantsusmaal või mujal. Eesti võiks olla infoühiskonna ülesehitamisel „pilootmaa“ katsepolügoon uute infotehnoloogiate juurutamisel. Selles osas on meil ka mõningaid arvestatavaid näiteid ja kogemusi, et hellitada lootust innovatsioonianerivi rikkuda.

Kas Eesti vajab innovatsiooniks riiklikke poliitikaid?

Seni pole Eesti riik ei oma struktuuripoliitilisi prioriteete ega ka tehnoloogilise moderniseerimise põhiülesandeid selgemal kujul formuleerinud.

Ilmselt on peetud õigeks mitte kedagi eelistada – igaüks peab oma elujõudu (maailma)turul tõestama. Peale selle, et riiklike eelistusi pole, on uute toodete väljatöötamisele suunatud teadus- ja arendustegevus riigi poolt ka selgelt alafinantseeritud, erasektori poolne huvi ja investeeringud on aga väikesed. Tõsi, 1997. a. töötati välja Eesti Riikliku Innovatsiooniprogrammi eelnõu, kuid fakt jääb faktiks – sihipärast efektiivset innovatsioonitegevust pole siiani käivitunud. Suuremad edukad ettevõtted tegelevad traditsiooniliste „vanade ja lihtsate“ toodete tehnoloogiate uuendamisega (loe kopeerimisega), kõrgtehnoloogia vallas alustanud väikettevõtted pole kasvufaasi jõudnud. Akadeemiline kogukond suhtub arendustöösse väga ettevaatlikult, pidades tra-

ditsiooniliste akadeemilisemate uurimisteede madega tegelemist paremaks, kui uute rakendusliku väärtusega uurimistööde käivitamisega seotud riskuste pärast lisamuredega maadlemist. Sellises olukorras on Eesti ettevõtjatel realistlikum ja riskivabam püüda pigem orienteeruda innovatsioonianerivi viimastele kohtadele kui üritada teha midagi keerukat. Samal ajal sellised riigid nagu näiteks Taiwan, Lõuna-Korea või Iiri Vabariik on läinud teist teed, ajanud selget innovatsiooniprioriteetide poliitikat.

Ka Eesti infotehnoloogilise sektori arengus pole riikliku suunamis või toetuspoliitika mõju olnud märkimisväärne. Aeg-ajalt on Arvutifirmade Assotsiatsiooni ning suuremate ettevõtete poolt küll tõstetud üles küsimus riigi rollist infotööstuse arengu toetamisel, kuid selgelt formuleeritud programmi puudumise tõttu on küsimuse püstitused jäänud vaid spontaansete remarkide tasandile. Eesti infotööstuse võtmeisikute skepsist avaliku sektori võimalike sammude suhtes väljendavad ka väljaütlemised nagu „Pole mõtet parnadata asja, mis töötab“ ja „Riigi sekkumisel võib asi halvemaks minna“. Koostööd riigiga võiks vaja minna üleminekul teadusmahukamate toodete tootmisele või väikefirmade siirdumisel eksporturgudele, kuid neis valdkondades pole firmade ühest huvi selgelt teadvustatud.

Soodsam on suhtumine seoses infoühiskonna väljakujunemiseks vajaliku baasruumi loomisega. Eesti infotööstuse firmad on siin senisest kiiremast seadusloost huvitatud ja lõövad selles ka ise kaasa.

Eesti Riigikogu kiitis 13. mail 1998 heaks dokumendi nimega „Eesti infopoliitika põhialused“. Sellele ülddokumendile järgneb järgmise loogilise sammuna kuni viieaastast perioodi haarav „Infopoliitika raamkava“. Raamkava, mille täitmist peaks Informaatikanõukogu igal aastal arutama (sealjuures kava ennast täiendades), on ette nähtud olema aluseks, millest lähtudes töötada välja juba konkreetsed realiseerimist vajavad abinõud.

Teiste riikide kogemus näitab, et oluline koht kogu majanduse moderniseerimisel on territoriaalsete innovatsiooniklastrite loomisel. Maailma kõige tuntumaks taoliseks innovatsiooniklastriks on kahtlemata Räniorg (Silicon Valley) Kalifornias, aga neid võib leida ka Eestile tunduvalt lähemalt. Soomlased tunnevad uhkust Oulu üle, mis on Nokia mobiiltelefonide arendamisel otsustava tähtsusega rolli mänginud jne. Eestis on Tartu Teaduspargile ja Tallinna Mustamäe teadus-

KIIL 5.1.

Üleminek digitaalsetele dokumentidele

Konkreetsema seadusloome alal tuleks esile tõsta tööd elektrondokumentidega kaasnevate seadusandlike küsimuste lahendamisel. Elektrondokumendi olemasolul tekib tugev baas nii elektronilise avaliku halduse kui ka elektronkaubanduse kiireks arenguks. Nende laialdsemat kasutuselevõttu erinevates eluvaldkondades on loetud isegi infoühiskonda siirdumise üheks peamiseks eelduseks. Samas on digitaalse dokumendi rakendamiseks vaja läbi töötada terve hulk keerukaid tehnoloogilisi, õiguslikke ja organisatsioonilisi probleeme. Eestis on taolise tööga alustatud. 1997. aasta aprillis loodi Eestis Riigisekretäri poolt Elektrondokumendi Seadusandluse töökomisjon, kelle ülesandeks on elektrondokumendi rakendamist reguleerivate õigusaktide väljatöötamine. Peamised probleemid, mille komisjon peab lahendama, on järgmised:

- tingimuste kindlaksmääramine, millal võib digitaalinfo kogumit pidada dokumendiks;
- digitaalsignatuurile ning ajatemplile tavalikkirjaga võrdse juriidilise jõu andmine;
- signeerimiseks ning ajatempli teenuse realiseerimiseks vajaliku sertifitseerimise infrastruktuuri põhimõtete väljatöötamine.

linnakule osundatud, aga, nagu öeldud, neis värelevatest sädemetest pole (veel) leeki tõusnud ja raske on uskuda, et see leek ainult juhuslikust (välismaa?) tuuleiilist hoogu võtab. Tundub, et olemasolevaid sädemekesi oleks mõistlik ka meil endil paremini „poputada“...

Innovaatiline ühiskond

Tehnoloogia, sh. infotehnoloogia kasutuselevõtt sõltub nii riiklikest poliitikatest, insti-

tutsionaalse koostöö võimest, aga ka ühiskonna üldisest mentaliteedist.

Ühiskonna uuenemise võimet iseloomustab innovaatus ja püüdluste tase. Suure uuenemisvõimega ühiskonnas orienteerutakse uute ideede, tehnoloogiate ja oskuste rakendamisele, probleemide ja arenguvõimaluste ettenägemisele (ennetav, jätkusuutlik ühiskond). Väikese uuenemisvõimega ühiskonnas orienteerutakse ellujäämisele, rahuldutakse olemasolevaga, probleeme lahendatakse pärast nende tekkimist (reageerimisühiskond).

Suure uuenemisvõimega ühiskonna arenguga kaasneb uuenduste teadlik toetamine ja kõrge õppimisvõime. Ühiskonnas on loodud innovatsiooni ja arendustegevuse kavad. Püüdlused ja eneseusaldus ning ärimoraal on kõrged. „Teerajaja Eesti“ on muutunud kaubamärgiks.

Väikese uuenemisvõimega ühiskonna innovaatus on madal, domineerib majanduslik „realism“ ja kitsas utilitarism, vähe on eneseusku ja loovust. Probleeme ja riski püütakse vältida. Valitseb umbusk uue ja võõrsilt tulnu suhtes, vähe on (enese)kriitilisust. Eksperimenteerimine jäetakse teistele, tehakse seda, mis mujal on end õigustanud.

Tõus kõrgemale innovaatususe tasandile eeldab ühiskonnalt sotsiaalse mobilisatsiooni võimet, selle eelduseks on aga omakorda ühiskonna küllaldane sidusus, integratsioonimehhanismide olemasolu.

Kirjandus:

Eesti Inimarengu aruanne, 1997.

Modelski G., Thomson W.R., Leading Sectors and World Powers. Blackwell, 1996.

Vernon R. International investment and international trade in the product cycle Quarterly Journal of Economics. Vol. 80, no 2, pp. 190–207, 1996.

Eesti Infopoliitika põhialused. Tallinn, 1998,

5.2. Kas infoühiskond hajutab rahvusriigi?

Infoühiskond on saanud üheks keskseks terminiks, mille valgusel hinnatakse inimkonna arengut. Infotehnoloogiliste saavutuste baasil toimiva kommunikatsioonisüsteemi osiste omanine ning haldamine on tõusmas maailmajärgude vahelise konkurentsi keskmesse. See kõik aga on püstitanud ka rea uusi probleeme.

Esiteks, millised on maailmaülesed, rahvuslikest piiridest üleulatuvad (ja neid eiravad) mängureeglid tekkivas uues majanduspoliitilises situatsioonis ning milline on nende mõju sotsiaalsfäärile? Kas selleks kohaldatakse juba olemasolevaid rahvusvahelisi organisatsioone (ÜRO, WTO, IMF jne.) või

mõjukate riikide ühendusi (G-7) või püütakse luua uusi? Juba on tekkinud äge diskussioon selle üle, kes peaks saama kasu Interneti juuraadresside jagamisest: rahvuslikud volitatud organisatsioonid või globaalsed (USA-lised) struktuurid? Ja kas kaubamärgisõnad on kaitstud ka Interneti tasandil? Kuna on tegemist olulise reklaami komponendiga, siis püüab äri taas riikidele „ära teha“, nende kontrollivõimalusi kärpida. Poliitikutele on see valus küsimus, demokraatiast rääkimata.

Teisalt, kuna globaaltegevuse väljund on väljaspool riikide seadusandlust ja tegusat kontrolli, on tugevnenud „tõeliselt vaba turukonkurents“ taotlus Interneti tasandil, mis toob kaasa juba varasemast kapitalismi arengust tuntud küsimusi: kas ikkagi poleks vaja mingeid „ausa mängu“ põhimõtteid järgida: kuidas vältida monopolistliku kontrolli teket elektroonsel turul; kes seisab väraval, lubades sisse ja välja ning kui palju see kõik maksab? Korrastamatuse taga nähakse anarhiat, ülilmas organiseerituses aga kummitab väheste võim. Kuidas püsida tasakaalustatud keskteel olukorras, kus juba masinavärk käib ega ole võimalik otsast peale uuesti ja ausalt alustada? See on eriti oluline riikidele, mis pole (vähemalt Teisest maailmasõjast saati) püsinud industriaalkapitalismi heaolupürgimuste voos. Nii arengu- kui postsotsialistlikud maad kuuluvad sellesse infotehnoloogiate kasutamise ringi lülitujate, mitte selle loojate sekka. Ning siit tulenevad vallas ebavõrdsuse ilmingud, mahajääjate ning kaasajõudjate vastuolud. Kas mahajääjad lõpuks integreeritakse (teatavalt sunnismailt tingimustel) tulevaste infoühiskonda või lihtsalt heidetakse kõrvale? Kes võtab manti, kes riisub koore selles paradigmaatilises pöördes? Ja kas piisab majanduse, tehnoloogia ning finantskapitali ühisponnistustest inimkonna uue tasakaaluseisundi saavutamiseks või astuvad oluliste tegijatena esile sotsiaalsed ning kultuurilised tegurid?

Eestit saab mõista vaid läbi omariikluse prisma, sest muud moodi (regioonina, linnriigina) kaotab ta suures osas oma kultuurilise kandepinna ja seismise sidususe. Samas on selge, et üksi maailma tuules vastu ei pea. Seega on tarvilik koostöö, integratsioon, mis aga eeldab kooshoidvaid jõude nii rahvuslikul (rahvusühisus) kui Euroopa (me kõik oleme aastatuhandeid sinna kuulunud; tundmuslikku või tunnetuslikku piiri meie ja Euroopa vahel pole kunagi olnud) tasandil. Informaatiline globalisatsioon omakorda

avab (näilikult) kõik lukud ja riivid. Maailmasüsteemi geokultuuri põhiosiste – natsionalism pluss saientism/universalism/liberalism – pikaaegne suhteliselt tõrgeteta toimimine on jõudmas piirini, mil senine uskumuste/konstruktiivsuse nii institutsionaalne kui sümbolne kooshoidev mõjujõud kahaneb. Seda loodetakse ületada uue infoühiskondliku paradig-maga, mille keskmesse tõusevad igat tõugu võrgustike baasil toimivad (põhiliselt info-) vood. Uues reaalsuses on aga ka rida negatiivseid jooni: aja ja ruumitunde pärssumine nii tervete rahvaste (ajalootunde kadu; kosmopolitismi valitsemine) kui indiviidi (ainult hetk on jääv, mu kodu on kustahes mailma punktis) tasandil; rahavoogude kontrollimatus ning sellest tulenev majandusarengute ebakindlus ja kaoootilisus (üleilmne kasiino); töö ajutisem iseloom, püsivate töökohtade kadu, seega ka töölisolidarsuse lakkamine ning sotsiaalsete arütmiate laienemine; virtuaalaja asumine reaalse aja asemele, elektron-demokraatia jne. Internet toob suurema mängulisuse meie kätte (ka rollimängud), ent samas võimaldab karistamatut (virtuaalset) kurjust üha rohkem levitada. Mitmed uuringud näitavad, et infotehnoloogilistesse võrgustikesse sukeldunud *heavy user*-id ei tunne end oma maailmas kaugeltki õnnelikult.

KIIL 5.2.

Internetiseerumise pahupooled

Hiljuti avaldatud Pittsburgi Ülikooli uuringus väidetakse, et üleinternetiseerunud inimesed lihtsalt isoleeruvad reaalsest maailmast, leidmata virtuaalreaalsusest samaväärseid aseaineid tegelikule elule.

Samavõrra üksiklased olevat nii WWW-lehekülgedel surfajad kui ka need, kes tegelevad jututubade ja e-mailide teel aktiivse elektron-suhtlusega.

Allikas: *Postimees*, 1. sept. 1998. a.

Rahvusriik keset seda maailma avatust, mis süvendab multikultuurilisi läbikäimisi ning asustusi, ei saa enam seista nn oma rahva eest igal tingimusel. Ühelt poolt on kujunemas teatav inimsuse prioriteet (inimõigused enne rahvuse enesemääramist), mis hülgab senised poliitilised tavad. Teisalt võimaldab seda oluliselt rahavoogude ja majandusinstituutide kasvav internatsionaalsus. Kas eurooplaseks saada, eurooplane olla on selle arengu üks realiseeringuid ning maailmajaod astuvad riikide tasemele või

Infotehnoloogia mõju rahvuskultuurile: *pro ja contra*

Kahe prominendi, Shimon Peres'i ja Bill Gates'i hiljuti ilmunud vestluses markeeriti huvitavalt erinevaid seoseid infotehnoloogia arengu ja rahvuskultuuride säilimise vahel. Rõhutati, et interaktiivsete multimeediavahendite abil muutub ühiste vaadetega inimestel, ükskõik kus nad ka planeedil Maa ei elaks, võimalikuks üksteist leida ja üksteisega suhelda. Sellises maailmas aga ei ole meil identiteeti kujundanud piiridel, ühe või teise riigi kodanikuks olemisel enam sellist tähtsust kui varem. Bill Gates'i järgi: taoliselt ühendatud vabas maailmas on täpselt nii palju ühiskondi, ühishuvidega kogukondi, kui on inimesi, kes valikuid teevad. Skeptilisemalt suhtub taolisesse perspektiivi Peres, kes küsib, kas Internet ei ole lihtsalt Ameerika kultuurimeedium ja kas inglise keel peab olema vabaduse ainus keel. Gates toob vastuargumendina näite Microsofti mitmerahvuselisest töötajaskonnast, kes „hommikuti tööle tulles vaatavad esimese asjana internetist, mis nende kodumaal toimub. Nad jälgivad Iisraeli, India, Hiina uudiseid. Nad saadavad e-maile oma sõpradele, perekonnale ja kolleegidele ning loevad saadud vastuseid. Ehkki nende töökoht on Seattle'is, jäävad nad omamaise kultuuriga seotuks“. Gates väidab, et seda küll juhul, kui tarkvara arendamisel pööratakse tähelepanu kõigi maailma keelte ning tähestiku toetamisele, saab Internetist mitmekesisuse, ka kultuurilise mitmekesisuse, kandja.

Kuna võib eeldada, et näiteks Seattle'is elavate ja töötavate infotehnoloogiaspetsialistide suhe oma kauge päritolumaaga siiski vaevalt, et väga aktiivselt vormi võtta saab, toob Bill Gates täiendava argumendi. Umbes kümne aasta pärast on oluline osa arenenud maade teenindussektori töökohtadest virtuaalsed, st. ligipääsetavad ka arengumaades elavatele inimestele. Seda muidugi juhul, kui nende haridustase on pakutavale tööle kohane. Järelikult hakkab infotehnoloogia areng oluliselt kaasa aitama palgatasemete erisuste vähendamisele eri maade vahel. Infotehnoloogilisi ameteid pidavad inimesed, st. haritud inimesed, saavad teenida elatist ka oma kodumaal, osaleda selle kultuuris ja aidata kaasa tema arengule vahetult.

Allikas: *Sajandilõpu peegeldused. Shimon Peres'i vestlus Bill Gates'iga „Los Angeles Time Syndicate“, 1998.*

moodustuvad hoopis lai-regionaalsed majanduslik-tehnoloogilised liidud (Euroopa lihtsalt juhuslikult olles üks sellistest). Riigi tegevuse senine tuum – turvalisuse tagamine oma kodanikele oma piirides – kahaneb märgatavalt. Koos majanduse siirdumisega interkontinentaalsele tasandile kandub julgeolekugarantiigi pigem tööjõule kui rahvuse asualadele. Kapital on globaalne, tööjõud lokaalne, ent suurema liikuvusega kui kunagi varem. Kui kohalik töötegija tundub liiga nõudlik, siis tuuakse kohale võõrtööjõud või kantakse ettevõtte muusse maailma punkti. Tõhusus on tähtsam kui näiteks ettevõtetruudus. Ka Interpol omandab kõrgema voli kui kunagi varem. Ning mingi riigi kodakondsuse omandamine kaotab praeguse tähenduse. Euroopa tundub saavat katsepolügoniks, kus uut paremat maailma katsetama hakatakse. Vähemalt optimistide hinnangul on siinsed infrastruktuurilised ning hariduslikud eelised asjaga toime tulla paremad kui mujal. Ning lubadus infotehnoloogiliste arengute baasil kaotada tööpuuduse praegu valitsev paine ning ületada rahvastiku vananemisega seotud tööjõupuuduse kummitamine lähitulevikus on külitud vastuvõtlikule pinnasele. Irooniline heaolühiskonnaga harjunud vaim võtab vastu ikka veel teatava kergendusohkega saientistlikud lubadused maa-pealse paradiisi tekitamisest. Usutakse teadusesse ning loodetakse robotorjadele. Arvutid nende seas.

Universalism piidleb seadusi kooskõllalisuse, mitte konkreetse rakenduvuse pilguga: mida suuremale hulgale peavad nad kohalduma, seda ebakonkreetsamad nad on, võimaldades seeläbi suuremat omavoli, kui lokaalse värvingu puhul. Euroopa Liidu seaduste harmoniseerimine on siinkohal heaks näiteks (hoolimata sellest, et maasikas Madalmaades kasvab priskem ja õhulisem Põhjamaade pringima ja kiitsakama vastu).

Riigi ähmastumine neis oludes võib olla väljapääs kapitalile, mis on leidnud teisi enesekaitse mehhanisme või lihtsalt võrguooks moondunud (kus külgi pidi mahajooksmissed sedavõrd valusad pole kui konkurendile silma sisse valetamine). Mis aga saab rahvuslikust eneseteadvusest ning määratlemisest? Riik ja keel on need komponendid, mis seni pole lasknud internetistumist äärmise piirini viia (Euroopa Internetis on inglise keel kasutajakeeltest esikohal kõigest 20%-ga), ent kui neist üks saab teovõimelt jõuetuks, siis pole ka teisel (antud juhul keelel) kauaks voli. Mitmekesisuse asendumine mistahes mobiilse universaalse tõhususega loob vaesumist nii loodus- kui inimilmas. Seega tuleb küsida kas majanduslik-poliitiline integreerumine viib vastutuse aga ka elujõu meie kätest või hoopiski vormib uue raamistiku uuelaadsete erisuste, mis vanade kadu asendavad, tõusuks. Ilmaaegu ei ihka eurooplased Euroopa parlamendile suuremat otsustusõigust.

Arvatakse siiski, et Euroopa suudab hoida ohje käes ning institutsionaliseeruda nn võrgustik-riigiks, kus lisaks ühtsele valutale valitseb üksmeel iga liiki läbi- ja ülerääkimiste kasulikkusest, kus suveräänsust mitte ei kanta üle n.ö. kõrgematele tasanditele, vaid kohandatakse ja jagatakse sõltuvalt dunaamiliselt muutuvast tarbest osaliste eneste vahel. Võim on kõikidele ühine selles loodavas institutsioonide võrgus ja arvestab rahvuslikest traditsioonidest jt. kultuurilistest tavadest tulevat. Ent samas järgitakse kindlalt seadus-

andlike normide ühtsust. Eesti sobiks hästi sellesse skeemi, kus tema häääl mõnest võrgustiku sõlmestikust võiks mõnikord välja-
gi kosta.

Kirjandus:

- Castells M. End of Millenium. Oxford: Blackwell, 1998.
Wilson Ernest J. III Inventing the global information future. Futures. Vol. 30, no. 1, lk. 23–42, 1998.

5.3. Arvutikasutus ja arvutikasutajad Eestis

Arvutikasutuse muutumine massiliseks on ilmselt 1990-ndate aastate esimese poole olulisi murranguid Eestis. Kui Eesti iseseisvumisel 1991. aastal oli arvuti „reavalgekrae“ seisukohalt veel suhteliselt harv ja eksootiline nähtus, siis 1994. a. oli ta kujunenud juba selgelt massiliseks. Erafirmad ostsid Eestisse massiliselt arvuteid ja hakkasid neid ka kohapeal kokku panema, mingil määral sai Eesti arvutistamine esimestel iseseisvusaastatel toetust ka välisabist. Tormiliselt arvutiseerusid nii era- kui ka avalik sektor. Küllalt ruttu hakati tajuma, et arvutikasutus on mõõdapääsma nõue oma ametialal hakkamasaamiseks. Noorem põlvkond õppis arvutikasutuse ära kiirelt ja ilma eriliste

raskusteta, vanematel töötajatel oli see veidi keerulisem.

Praegu tundub, et Eesti ühiskonnas ei ole probleemiks mitte enam niivõrd arvutivaldamine kui see, et toodetavate toodete ja teenuste liigne algelisus ei võimalda kõrget arvutivaldamise ja informeerituse astet tõhusalt ära kasutada. Nagu on iseloomulik odava tööjõuga maale, domineerivad ka Eestis tööstuslik allhange ja lihtmontaaž ning teenindussektoris on väga suur algoritmiseeritavate lihtteenuste osatähtsus.

Käesoleva inimarengu aruande võtmetema – integratsiooni – seisukohalt pakub suurt huvi Interneti kasutamise kui globaliseerumisega seotud nähtuse dunaamika Eestis.

Nagu näha jooniselt 5.2, on Interneti kasutajaskond Eestis viimase nelja aasta jooksul rohkem kui kümnekordistunud. Olulised läbimurdeaastad olid 1994. ja 1995 aasta, siis kujunes Internet *de facto* ka Eesti avaliku sektori ettevõtete andmesideplatvormiks ning hoogustus tema aktiivne kasutamine ka erasektoris.

Praegu on Eesti ilmselt selles osas edukaim endise idabloki riik, olles möödunud senisest edukaimast, Sloveeniast, ja edestasdes Internetiga ühendatud arvutite arvult elaniku kohta isegi selliseid riike, nagu Iirimaa, Prantsusmaa ja Itaalia (RIPE, Meediamaa, <http://www.ciesin.ee/ESTONIA/esto.html>).

Veebruaris 1997 Balti Meediateabe AS-i korraldatud uuringu kohaselt oli ligi kolmandik (33%) Eesti 15–74 aastastest elanikest kasutanud personaalarvutit, kuid sama aasta

KIIL 5.4.

Kes vähegi viitsivad ja tahavad

AIN, Tallinn, 48 a., kõrgharidus, ettevõtja:

Kompuutri kasutamine on juba praegu niivõrd lihtne, et juba poole tunni-
ga, väikese juhendamise, saab end viia sellisele tasemele, et olla
võimeline oma asjad ära ajama. See (arvutikasutus) puudutab praegusel
hetkel kõiki, kes vähegi viitsivad ja tahavad õppida.

Erandist reeglik

VJATŠESLAV, Tallinn, 48 a., kõrgharidus, ettevõtte kommers-direktor:

Varem tegelesid arvutiga ainult programmeerijad. Kellel oli 10 aastat
tagasi töökohal arvuti? Mõni suurettevõtte võis seda endale lubada, seda-
gi ühte ja raamatupidamises. Viis aastat tagasi oli juba peaaegu kõigis
raamatupidamistes arvuti. Nüüd on ta juba väga paljudel töökohtadel.

*Allikas: Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudi uuringu
raames läbi viidud intervjuust.*

sügiseks (septembriks) oli see näitaja tõusnud juba 37%-ni. Endiselt on enim arvutit kasutanud 15–19 aastased noored (75% vanuserühmast). Ka veidi vanem põlvkond on hakanud arvutit kasutama oluliselt rohkem. Kui 1997. aasta veebruaris seisuga oli 40–49 aastaste hulgas arvutit kasutanute ja mittekasutanute suhe 1:5, siis sügisese uuringutulemused näitasid juba iga kolmanda kuulumist nende gruppi, kes on vähemalt kunagi oma elus arvutit kasutanud.

Arvutikasutuse sotsioloogia

Arvutikasutajate sotsiaaldemograafilist jaotust vaadeldes hakkavad silma järgmised põhilised eripärad (Balti Meediateabe AS-i andmeil):

- Kogu maailmas on hakanud meeste ülekaal arvutikasutajate hulgas vähehaaval vähenema. Nii on ka Eestis: mehed on küll naistest enam arvutit kasutanud, kuid naiste arvutikasutus on samuti suurenenud (39% versus 35%), kevadine võrdlustulemus oli 35% versus 31%.

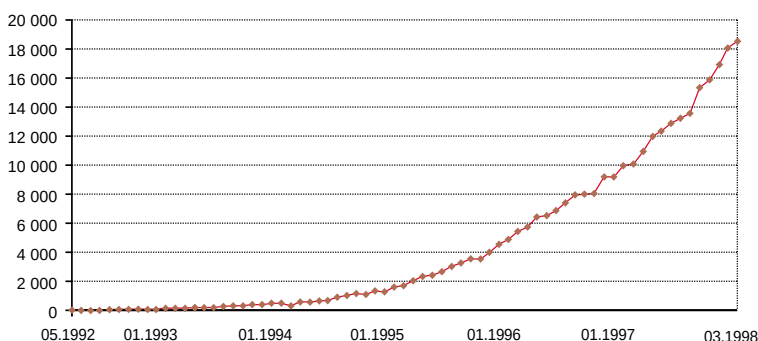
- Kuigi nii eestlaste kui ka mitte-eestlaste arvutikasutus on kasvanud, on eestlastel veel oluline edumaa – arvuteid on kasutanud 40% eestlastest ja 30% mitte-eestlastest.

- Jaotus „rahvus-sugu-vanus“ lõikes on järgmine: enim on arvutit kasutanud noored (15–29 aastased) eesti mehed (73%), järgnevad noored mitte-eestlastest mehed (62%), noored eestlannad (67%) ja noored mitte-eestlannad (54%). Kõige vähem on arvutit kasutanud 50 aastased ja vanemad mitte-eestlannad (7%).

- Tegevusalade lõikes on olulisim muutus arvuti kasutamises aset leidnud juhtivtöötajate osas (kevad 48%, sügisel 62%). Suurim arvutikasutajate rühm on siiski õppurid, kuigi nende arvutikasutus on veidi vähenenud (kevad 80%, sügisel 75%). Arvutit enim kasutanute hulka kuuluvad ka spetsialistid (60%) ja ise endale töö andjad (56%), kuigi viimaste osas on arvutikasutus viimase 6 kuu jooksul veidi vähenud. Huvitav fakt on ka see, et pea iga kolmas koduperenaine on kunagi arvutit kasutanud. Haridustaseme alusel arvutikasutust vaadeldes selgub, et endiselt on enim arvutit kasutanud kõrgharidusega inimesed, kuid ka ülejäänute hulgas on märgata mõningat kasvu (57% versus 64%). Keskkharidusega inimestest on arvutit kasutanud iga kolmas ning alla keskkharidusega inimestest veidi rohkem kui iga viies.

JOONIS 5.2.

Internetiga ühendatud arvutite arv Eestis

KIIL 5.5.

Bill Gates internetikasutuse ja ühiskonna seostest

Microsoft Corporationi juht Bill Gates väidab, et nii nagu omal ajal raamatud, muutuvad ka uued infotehnoloogiad kasutajatele üha odavamateks ning seetõttu laieneb nende kasutamise sotsiaalne baas. Samal ajal pole perspektiiv aga siiski probleemivaba. „Nagu iga uue tehnika saavutuse puhul ei saa ka Interneti puhul kõik seda esimesel päeval selgeks. Nõnda ei saa eitada, et see annab ühtele eelise teiste ees. Niisiis on küsimused rikaste ja vaeste, linna- ja maaelanike ning vanade ja noorte vastuolust täiesti kohased. Kui turg ei suuda tagada ühiskonna kõigi eesmärkide saavutamist, tuleb valitsusel leida vahendid nendeni jõudmiseks. Iga ühiskond peab otsustama, kuhu ta jõuda tahab.“

Allikas: Sajandilõpu peegeldused. Shimon Peres'i vestlus Bill Gates'iga „Los Angeles Time Syndicate“, 1998.

KIIL 5.6.

Kas teie perel on personaalarvuti?

Kodu arvuteid on Eestis praegu veel vähem kui arenenud lääneriikides, see arv aga kasvab kaunis kiiresti. 1994 aastal oli vaid 2% leibkondadel koduarvuti, 1997 aasta märtsis omas arvutit juba 5% 18–74 aastastest Eesti elanikest. 1997. aasta oktoobris-detsembris toimunud täiskasvanute koolituse uuringu andmed kinnitavad, et personaalarvuti oli kodus seitsmel protsendil 20–60 aastastest.

Arvutiomanike kõrge ametialane positsioon (iga kolmas on juht, iga viies – tippspetsialist) ja kõrge haridustase (peaaegu pooled – kõrgharidusega) viitab sellele, et arvuti pole nende jaoks „moevärk“ vaid pigem töökohal harjumuspäraseks ja hädavajalikuks muutunud keskkonna komponent.

Arvutiomanikud juba elavadki „iseõppivas Eestis“: nad valdavad mitut võõrkeelt, on väga aktiivsed osalejad täienduskoolituses ja kavatsevad seda teha ka tulevikus. Enamus arvutiomanikest on kogenud arvutikasutajad, seepärast arvutialase koolituse järele nad erilist vajadust ei tunne. Peaaegu pooled arvutiomanikest tunnistavad, et on majanduslikult kindlustatud (seevastu vaid iga seitsmes arvutit mitte-omajatest loeb end materiaalselt kindlustatuks). Nende kodukeskkond on tervikuna modernsem kui arvutit mitte-omavil inimestel. Arvutiomanikud on teistest tunduvalt optimistlikumad. Nende seas on vaid üksikuid, kes arvavad, et nad on „rongist maha jäänud“ (nii arvab iga kolmas ilma arvutita täiskasvanu). Nad julgevad planeerida pika aja peale ette ja enamus nendest ei arva sugugi, et „asjad lähevad oma rada ja nemad ei saa siin midagi muuta“.

- Arvuti kasutamine maaelanike hulgas on küll veidi suurenenud (kevad 25%, sügisel 28%), kuid kasv linnaelanike hulgas on olnud märksa suurem (kevad 36%, sügisel 45%). See näitab, et linnas avaneb arvuti kasutamiseks tunduvalt rohkem võimalusi.

- Seos on olemas ka sisetuleku suuruse ja arvutikasutuse vahel: nendest, kelle sisetulek on üle 2500 krooni perele liikme kohta, on arvutit kasutanud 70%; nende hulgas, kelle sisetulek on kas kuni 800 krooni või 801–1500 krooni perele liikme kohta, on arvutikasutajaid peaaegu võrdselt – arvutit on kasutanud veidi vähem kui iga kolmas.

Mittekasutajad, kasutajad, „raskelt kasutajad“

Infotehnoloogia teadliku kasutamise oluliseks näitajaks on ka selgelt fikseerunud joontega kasutajagruppide tekkimine, mis võib viidata süvenevale segmenteerumisele infoühiskonna kujunemisel. Järgnevalt püüame kirjeldada, mille poolest erinevad arvutit aktiivselt ja väheaktiivselt kasutavad inimesed. Arvutit sageli kasutavate inimeste (*heavy user*) rühma iseloomustavad järgmised näitajad: 77% neist on 20–49aastased (kusjuures pooled neist on 30–49 aastased). Oluliseks tendentsiks võib pidada, et kõige enam on kasvanud 15–19 aastaste ning samuti 40–49 aastaste arvutikasutajate osa, vastavalt 6%-st 13%-ni ning 15%-st 23%-ni. Need muutused näitavad, et ühest küljest avaneb ja sageneb arvuti kasutamise võimalus üha noorematel ning teisest küljest hakkab rohkem arvutit kasutama ka nende vanemate põlvkond.

Veebruaris 1997 tehtud uuring näitas, et kesk- ja kõrgharidusega arvutikasutajate osa *heavy user*'ite hulgas oli enam-vähem võrdne (vastavalt 47% ja 48%), kuid 7 kuud hiljem tehtud uuringu tulemused näitasid, et kõrgharidusega inimeste osa nende hulgas oli kasvanud 52%-ni ja keskharidusega inimeste osa langenud 40%-ni. Enam kui pooled neist *heavy user*'itest on kas juhid või kontoriametnikud, kusjuures talvise uuringu kohaselt moodustasid enamiku neist spetsialistid (35%); sügiseks olid vahekorrad muutunud kontoriametnike kasuks (36% versus 19%) ning just nende osas on toimunud suurim muutus – kasv 11%-st 36%-ni. Rohkem kui pooltel „raskelt kasutajatest“ (56%-l) on sisetulek pere-

leikme kohta üle 2800 krooni kuus ning neid, kelle sisetulek on kuni 800 krooni, on ainult 7%.

Rahvus-soo -ja vanuserühmadest võib *heavy user*'ite hulgas esile tuua 30–49 aastased eestlannad (22%) ning noored, 15–29 aastased eestlased (20%).

Väiksema aktiivsusega arvutikasutajast on enamik naised (57%), teiste aktiivsusrühmadega võrreldes on suhteliselt suur ka mitte-eestlaste osa (32%). Vanuserühmade lõikes on oluliselt kasvanud 30–39 aastaste osa (15%-st 29%-ni). Ligi kolmandikuni on tõusnud ka maaelanike osa; sellest järeldub, et kuigi maapiirkondades pole arvuti sagedase kasutamise võimalused veel laialdased, saavad ka sealsed elanikud siiski aegajalt arvutiga töötada. Peamised väiksema aktiivsusega arvutikasutajad on kas töölisel (27%) või õppuril (18%), neil on keskharidus (56%) ning pooltel neist on igakuine sisetulek perele liikme kohta alla 1500 krooni.

Arvestades edaspidist liikumist infoühiskonna suunas, on oluline teada, kas ja mil määral kavatsevad hakata arvutit kasutama need, kes seda seni pole teinud. Uuringutulemused näitavad, et kõrvalejääjate järelejätmismotivatsioon (või lootus) ei ole kahjuks väga kõrge. Järgmise 12 kuu jooksul kavatseb neist *kindlasti* arvutit kasutama hakata 4%. Võimaliku kasutajarühma võib moodustada ka see 10% mittekasutajatest, kes plaanivad *võib-olla* arvutit kasutama hakata. Seega, kui uskuda vastuseid, võib oletada, et järgmise 12 kuu jooksul võib olemasolevale 400 tuhandele arvutikasutajale lisanduda ligi 95 tuhat uut kasutajat.

Nende hulk, kes kindlasti ei kavatse arvutit lähima 12 kuu jooksul kasutama hakata, on mõlema uuringu andmetel ühesugune: ligi 69% praegustest mittekasutajatest. Hilisema uuringu ajal ei osanud veel 15% kindlat seisukohta väljendada. Kasutamiskavatsus on eestlastest ja mitte-eestlastest mittekasutajate hulgas enam-vähem võrdne – ligi 13% kavatsevad seda teha lähema 12 kuu jooksul. 41% 15–19 aastastest, kes veel arvutit ei kasuta, väitsid veebruaris 1998, et nad plaanivad seda teha järgmise 12 kuu jooksul, nüüdseks on selliste, arvuti kasutamise suhtes positiivselt häälestatud noorte osakaal langenud 32%-ni. Arvutit kavatseb kasutama hakata ka 27% 20–29 aastastest ja 20% 30–39 aastastest ning isegi 60–74 aastaste hulgas on kavatsejate osa natuke kasvanud, nimelt 1%-st 3%-ni. Tegevusalati on arvuti kasutamise kavatsus näiteks 32%-l juhtidest, 24%-l ise endale töö

andjatest ning 20%-l kontoriametnikest, kuid suurim näitaja siiski õppureil – 42%-l. Lähemas tulevikus kavatseb arvutit kasutama hakata ka 37% 15–29 aastasi mitte-eestlasi, 29% sama vanu eestlannasid ja mitte-eestlannasid ning iga viies 15–49 aastane eestlane.

Interneti kasutusest lähemalt

10% 15–74 aastastest Eesti elanikest ning 36% arvutikasutajatest, seega kokku 116 tuhat inimest on 1998. aasta alguseks Internetti kasutanud. Võrreldes 1997. a. veebruari uuringuga, on Interneti kasutajate hulk oluliselt kasvanud, nimelt 6%-lt Eesti elanikest kuni 10%-ni.

Nädalas kasutab Internetti kõigist 15–74 aastastest Eesti elanikest 6% (64 tuhat inimest), s.o. 20% kõigist arvutikasutajatest ning rohkem kui pooled neist, kes on kasutanud Internetti viimase 6 kuu jooksul (56%). Need näitajad on 7 kuud varem korraldatud uuringu tulemustega võrreldes oluliselt suurenenud: veebruaris oli vähemalt kord nädalas Internetti kasutanud 12% arvutikasutajatest ning 49% kõigist Interneti kasutajatest.

Pärast 1997. aasta veebruari uuringut on Interneti kasutamine soo järgi võrrelduna muutunud ühtlasemaks – siis oli meeste osa 62%, nüüdseks on see vähenenud 56%-ni. Teiste sõnadega: mehed ja naised kasutavad Internetti peaaegu võrdselt. Vanuse järgi on Eestis nagu ka mujal maailmas peamised Interneti kasutajad 15–29 aastased (61%). Siiski võib olulise tendentsina välja tuua asjaolu, et 40–49 aastaste kasutajate osa on suurenenud 4%-lt 11%-ni. Selline muutus vastab ülemaailmsele trendile, mille kohaselt on vanem põlvkond (*senior citizens*) üks kiiremini kasvavatest „on-line“ segmentidest. Eesti puhul on see kiiremini kasvav rühm siiski veidi noorem kui mujal maailmas. Vanemate kasutajate puhul peetakse peamiseks Interneti kasutamise eesmärgiks uute hobide leidmist ja olemasolevate suhete parandamist ning tihendamist (NUA Internet Surveys).

Vaadeldes Interneti kasutajaid nende kogemuste pikkuse, st. kasutamise alustamise aja järgi, võib öelda, et enam kui kümnendik (12%) neist luges Interneti kodulehekülgi esimest korda rohkem kui kaks aastat tagasi – neid võib pidada juba kogemustega Interneti kasutajateks. Kogemustega kasutajate osa on veebruari tulemustega võrreldes jäänud enam-vähem samaks, seega on Eestis 29 tuhat pikajalise

KIIL 5.7.

Eesti Interneti kasutus rahvusvahelisel taustal

1998. aasta märtsis „The Industry Internet Almanac“is avaldatud uuringu tulemustest selgus, et kõige rohkem kasutatavad Internetti Soome elanikud: regulaarselt kasutab Internetti Soome rahvastikust ligi 25%. Kuigi USA-s on Interneti kasutajaid rohkem kui üheski teises riigis (54% kõigist kasutajatest), on Soomes per capita kasutajaid rohkem. Teisel kohal oli Norra (1000 inimese kohta 231 Interneti kasutajat), kolmandal Island (227) ja alles neljandal USA (203). Maailmas keskmine näitaja on 16,9 (NUA Internet Surveys). Eestis on 1000 15–74 aastase elaniku kohta 105 Interneti kasutajat. See on maailma keskmisest oluliselt suurem, kuid peaaegu kaks korda väiksem maailma juhtriikide vastavast näitajast.

Interneti kasutamise kogemusega inimest. Ligi 2/3 nendest on kõrgharidusega mehed, 90% eestlased ja 45% 20–29 aastased.

46% Interneti kasutajatest alustasid viimase poole aasta jooksul. Mis puutub n.ö. uustulnukatesse (neisse, kes on Internetiga tutvust teinud alles viimase kuu jooksul), siis sooline jaotus on sama kui Interneti kogu kasutajaskonnas, 2/3 on 15–29 aastased ja ligi pooled kõrgharidusega.

Rohkem kui veerand (27%) oli Internetti viimati kasutanud kas täpselt küsitluse päeval või siis sellele eelneval päeval, 60% vähemalt viimase nädala jooksul. Samas oli 17% selliseid Interneti kasutajaid, kes vaatasid viimati kodulehekülgi rohkem kui kuu aega tagasi, ja 10% oli seda teinud rohkem kui kolm kuud tagasi.

Kokkuvõtlikult: arvutikasutuse uuringud näitavad ühelt poolt tema sotsiaalse baasi teatavat laienemist (naised ja maaelanikud on hakanud Internetti kasutama senisest enam), teiselt poolt seda, et selles sotsiaalses mõttes olulises oskuses mahajäänul võib järelerebimisega tekkida üsna suuri probleeme. „Viimane rong ei ole veel ära läinud“, aga esimesed on saanud suure edumaa.

Arvutiõpe praegu: kas hilinejate järelejõudmine?

Küllalt huvitava pildi arvutikasutajate armee võimaliku laienemise kohta võib saada täienduskoolitust puuduvatest uuringutest.

Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudi (RASI) uuring näitab, et valdav enamik inimesi Eestis peab arvutialast koolitust väga oluliseks ja leiab, et seda tuleks laiendada. Vaid 8% 20–60 aastastest arvab, et seda pole vaja teha. Arvutialase koolituse

vajadust ei tunnetata mitte ainult juhid ja valgekraed, vaid ka sinikraed, kellest enamikul pole praegu kokkupuudet infotehnoloogiaga. Siiski tunnetatakse sellealase koolituse vajalikkust ja kardetakse „rongist maha jääda“. Samal ajal arvutialastel kursustel osalemine viimastel aastatel väga ulatuslik ei ole. RASI täiskasvanute täiendkoolituse uuringu andmeil osales ajavahemikus 1996. a. algusest kuni 1997. a. lõpuni Eestis vaid 2% 20–60 aastastest arvutialastel kursustel. Praktiselt sama suur oli vaadeldavas ajavahemikus ka nende osakaal, kes õppisid iseseisvalt arvutit kasutama. Tegelikult pole olukord nii hull, kui esmapilgul näib. 20–29 aastastest on paljud kas siis üld- või kõrgharidussüsteemis saanud arvutialast koolitust. Tõenäoliselt jäi arvutialase koolituse kõrgpunkt Eestis ajavahemikku 1992–1995. Paljud praegustest igapäevastest arvutikasutajatest on ilmselt oma oskused omandanud iseseisvalt juba enne 1996. aastat.

1996.–97. a. arvutialastel kursustel osalevate hulgas oli ülekaalus tipp- ja keskastme spetsialistid, kellest valdaval enamikul ei ole kodus arvutit. Kolm neljandikku neist on naised, enamik kuulub 30–44-aastaste vanusegruppi, võrreldes teiste rahvustega on suures ülekaalus eestlased, keskmisest rohkem on tallinnlasi.

RASI uuring näitab, et viimastel aastatel arvutit iseseisvalt kasutama õppinud inimesed on kõrgema sotsiaalse positsiooniga ja kõrgema sissetulekuga kui samade aastate arvutikursustel osalenud. RASI uurijad loevad nad ühiskonnas valdavalt „võitjate“ gruppi kuuluvaks, samal ajal kui „hilised kursused“ enamikus sellisele määratlusele ei vasta.

RASI poolt läbiviidud uuringu andmetel oli arvutialase koolituse saamine 1997. aasta lõpus umbes neljandiku 20–60-aastaste elanike soov. Nõudlust iseloomustavad järgmised momendid:

- enamasti sooviti baaskursust, väga harva tunti vajadust koolituse järele, mis seondub arvuti kasutamisega mingil kindlal tööalal (näiteks projekteerimine arvutil, raamatupidamine arvutil, arvutigraafika jms.);
- seni pole arvutikoolituses osaletud valdavalt kas raha või pealehakkamise puudumise tõttu;
- põhieesmärgina nimetati eelkõige vajadust ennast harida, tihti ka soovi paremini toime tulla praeguse tööga, tunduvalt harvemini taheti õppida ka selleks,

et suurendada usku iseendasse või vähendada töötuks jäämise ohtu;

- arvutiõpet nähakse küll tööalase enesetäiendusena, kuid tavaliselt ei seata selle eesmärgiks olulisi muutusi töös: ei töökoha, ega eriala vahetamist või eriala omandamist;

- arvutikoolituse soovijad on võrreldes muud tüüpi täienduskoolituse soovijatega harvemini astunud konkreetseid samme osalemaks neid huvitavas koolituses, 70% nendest ei ole veel selleks midagi ette võtnud.

Seega võib praegust nõudlust arvutialase koolituse järele iseloomustada kui „üldist“ laadi nõudlust, mis tuleneb vastavate baaskuste teadvustamisest, aga mille realiseerimist on takistanud (ja ilmselt takistab, vähemalt osaliselt ka praegu) tegutsemissoovi mitteküllaldane konkreetsus.

Näib, et arvutikoolitusnõudluse tuumiku moodustavad inimesed, kellel seni polnud väga tungivat vajadust arvutioskuste järele. Samas on tegemist enamasti suhteliselt noorte inimestega (pooled neist on 20–34 aastased), kellel pikk tööee ees ja arvutioskusi võib kindlasti vaja minna. Arvutikursuste potentsiaalset vajadust teadvustavad (lisaks tavapäraselt õppimislembelistele kõrgharidusega naistele) keskmisest enam ka keskeriharidusega naised. Olulist lisa spetsialistidest arvutiõppijatele võib lähimal ajal oodata naisametnikelt ja teenindajatelt. Ka lapsepuhkusel olid on keskmisest enam huvitatud arvutiõppest. Potentsiaalsed arvutiõppurid on küll keskmisest jõukamad ja edukamad, samas kaugeltki enam mitte nii „võidukad“ kui arvutiomanikud või arvutit iseseisvalt õppinud. Nõudlus arvutioskuste järele hakkab „keskmise täiskasvanu“ suunas nihkuma. Kui praegused potentsiaalsed õppurid oma soovide realiseerimiseks ka konkreetseid samme astuvad, siis arvutioskuste omandamine ei too enam kindlalt kuulumist „väljavallitute“ hulka ega pruugi kaasa tuua olulist hüpet sissetulekus või karjääris. Paremal juhul tähendab ta muutunud foonile järelejäädust.

Kirjandus:

- Balti Meediateabe AS-I küsitlus „Arvutite ja Interneti kasutamisest“. Tallinn, 1997.
- Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudi täienduskoolituse alaste intervjuude tulemused. Tallinn, 1998.

5.4. Infotehnoloogia kaudu põhimõtteliste muutustele hariduses

Infotehnoloogia koolides

Infotehnoloogia kasutuselevõtt mitte ainult ei eelda sellealast koolitust ja haridust, vaid loob ise võimalused haridussüsteemi põhimõtteliseks ümberkorraldamiseks, tõhustamiseks ning hariduse ülesannete ja meetodite avardamiseks. Hea näide siin on Eestis juba mitmendat aastat elluviidav Tiigrihüpe.

Tiigrihüpe on rahvuslik sihtprogramm, mille eesmärk on kaasajastada Eesti haridussüsteem, luues tingimused avatud õpikeskkonna kujunemiseks ja infoühiskonna esitavate nõuetega paremaks toimetulekuks. Programm on suunatud eelkõige üldharidusele, kuid hõlmab ka alus-, kutse- ja kõrgharidust ning loomulikult õpetajate täiendkoolitust.

Lähtutakse arusaamast, et lapsed, kellest mõne aasta möödudes saavad ühiskonna kujundajad, on muutusteks valmis ja oskavad kasutada tänapäeva infotehnoloogia võimalusi kohati paremini kui täiskasvanud. Sobiva õpitarkvara ja võrgus saadaval oleva värske informatsiooni kasutamine tunnis muudab loovamaks nii õppimise kui ka õpetamise.

KIIL 5.8.

Mida annab Tiigrihüpe?

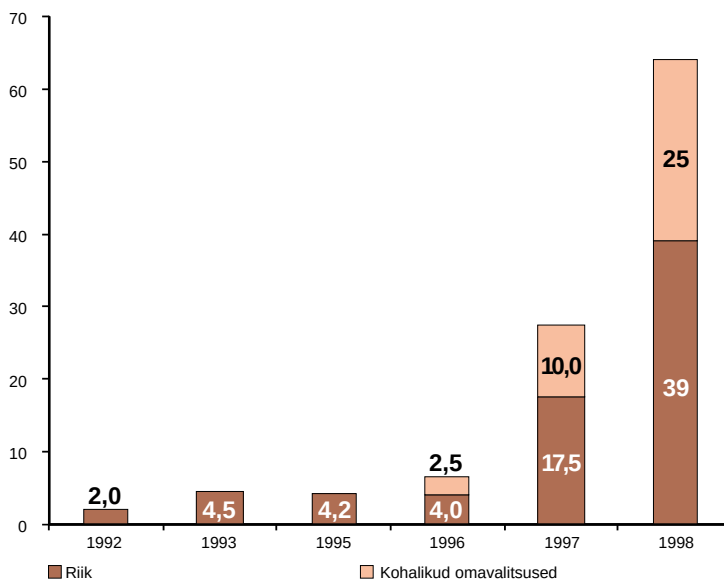
Tiigrihüpe

- aitab Eesti õpetajatel omandada elementaarset arvutioskust ja suunab neid kasutama oma aine õpetamisel nüüdisaegseid infotehnoloogilisi võimalusi;
- ehitab üles kaug- ja pidevkoolituse struktuuri õpetajatele ja õpilastele;
- toetab interaktiivse ja õpioskusi arendava õpikeskkonna abil õppekava arendust;
- ühendab Eesti haridussüsteemi rahvusvaheliste infobaasidega;
- edendab eesti keelt, kultuuri, ajalugu ja loodust käsitleva originaaltarkvara loomist vastavuses riikliku õppekavaga;
- loob Phare programmi ISE abil igasse maakonda piirkondliku arvutihariduskeskuse;
- aitab maakondadel välja arendada koolide infotehnoloogilist infrastruktuuri, võttes aluseks koolide arengukavad ja nende seotuse piirkonna arenguga.

JOONIS 5.3.

Investeeringud Eesti üldhariduskoolide varustamiseks infotehnoloogiaga (1992–1998), miljonid koonid

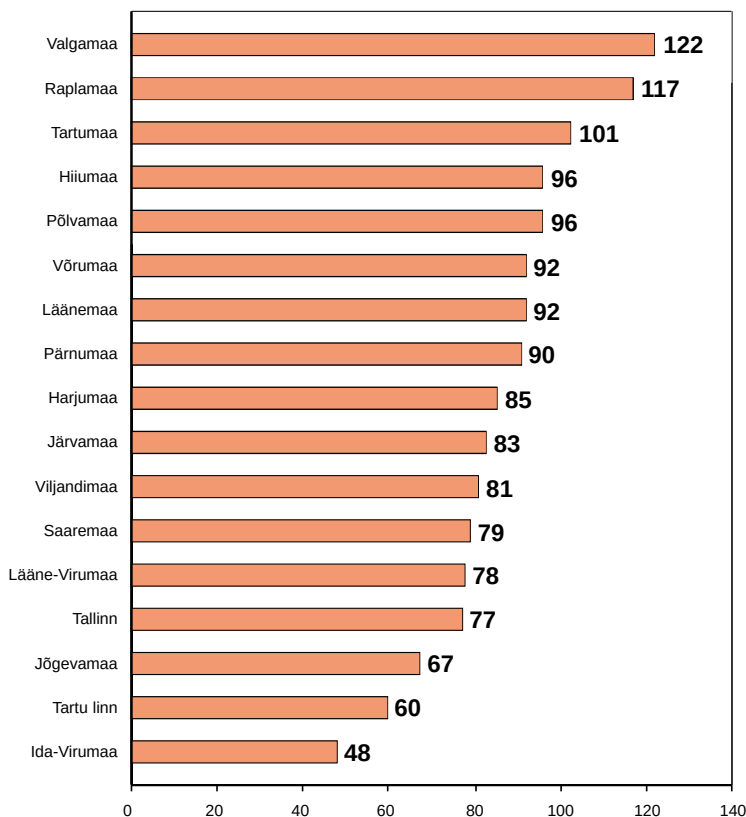
Allikas: Tiigrihüppe Sihtasutus, 1998.

JOONIS 5.4.

Tiigrihüppe Sihtasutuse kaudu osutatud teenused ja vahendid õpilase kohta maakonniti, kroonid

Allikas: Tiigrihüppe Sihtasutus, 1998.

Programmi õnnestumise oluline tingimus on koolide, ülikoolide, kohalike omavalitsuste, eraettevõtete, riigiasutuste ja kolmanda sektori (fondid, sihtasutused) vaheline tulemuslik koostöö.

Praegu, 1998. aastal on Tiigrihüppe programm lisaks senisele fookusele, st. koolide varustamisele arvutite ning andme-sideühendustega ning arvutialasele baaskoolitusele rohkem tähelepanu osutamas haridustarkvara arendamisele. Jutt käib nüüd juba mitte enam õppetarkvarast arvuti kasutama õppimiseks vaid vahenditest, kuidas kasutada infotehnoloogiat emakeele, geograafia, bioloogia või mõne muu õppeaine omandamisel.

Siin tuleb arvestada, et Eesti on muu maailmaga võrreldes täpselt samasugustes lapsekingades, kus eksperimentaalseid lahendusi on küll olemas eri riikides ning valdkondades, kuid laiatarbe rakendused, millised oleksid üldaksepteeritud, puuduvad.

Teatud õppeainete puhul tuleb ilmselt loobuda „kodumaise“ õppetarkvara tootmisest, kuna Eesti haridusturu maht ei ole võimaline tellima mitmeid kulukaid multimeedia-lahendusi sisaldavate toodete loomist, seda enam, et sinne vastav tööstus on alles välja kujunemas. Tegu on ka tihti ainevaldkondadega, mis on maailmas nn. üldkehtivad – päikesesüsteemi kirjeldav või fotosünteesi illustreeriv õppetarkvara on üldkasutatav kõikjal maailmas ning vajaks vaid lokaliseerimist, eestindamist. Eesti ajalugu, eesti keel ning paljud vaid Eesti haridussüsteemile omased programmid on aga kindlasti valdkonnad, millele tuleb pöörata kohaliku haridustarkvara arendajate tõsine tähelepanu. Kuna aga haridustarkvara loomine on, nagu eelpool toonitatud, alles uus ja oma arenemistee alguses asuv tegevusala, pole välis-tatud ka eestlaste edu, mõnede universaalse-mate õppeainete katmises tarkvaraga, sel juhul võib edu korral suunduda ka eksport-turgudele.

Edasises nõuab aga Tiigrihüppe program-miga edasimineku hariduse, kooli ja peda-googi rolli uutlaadi mõtestamist infoühikon-na vajadustest lähtudes. Tegemist saab ole-ma aga pikaajalisema protsessiga ning seni-kaua võib nõustuda mitmete skeptikute sei-sukohaga, kes kurvastusega konstateerivad, et koolidesse hangitud arvutite kaasamine õppeprotsessi piirdub praegu valdavalt vaid elementaarse arvutiõppe ning infotehnoloogia võimaluste suhteliselt kitsa kasutamisega.

Infotehnoloogia areng pakub hariduses võimalusi lülitada tõeliselt globaalsesse koostöövõrkudesse. Ühe parima näitena Eesti üldhariduskoolide rahvusvahelisest koostööst tuleb esile tuua osalus rahvusva-helises keskkonnaprogrammis GLOBE (Global Learning and Observations to Benefit Environment).

KIIL 5.9.

Mis on GLOBE?

GLOBE on üldhariduskoolidele tuginev ning neid kaasav rahvusvaheline keskkonnaprogramm, mis ühendab lapsi, õpetajaid ja teadlasi kogu maailmast selleks, et avardada inimeste kesk-konnaalaseid teadmisi, suurendada Maa glo-baalse ulatusega probleemide teaduslikku mõist-mist ja toetada loodusteadustes ja matemaatikas kõrgemat haridusstandardit.

Ametlikult ühines Eesti GLOBE program-miga 19. juunil 1996, kui Eesti haridusminis-ter Jaak Aaviksoo ja USA suursaadik Eestis Lawrence Taylor kirjutasid alla sellekohasele lepingule. Vabatahtlikult on osavõtuks re-gistreerunud 28 kooli peaaegu kõigist Eesti-maa piirkondadest. Soovi avaldanute hulgas on bioloogia-, füüsika-, maateaduse-, arvu-tiõpetuse ja keemiaõpetajaid, ka on kõigis registreerunud koolides olemas vähemalt minimaalsed kommunikatsioonivahendid arvutivõrgus töötamiseks. Esimesed mõöt-mised tehti 1997. aasta jaanuaris. Juunis 1998 tänas USA asepresident Al Gore oma läkitu-ses Eesti haridusministrit ning osalevaid koole GLOBE tegevusest aktiivse osavõtu eest.

Programm toimib mitmel tasandil. Alu-seks on korrapärased keskkonnamõõtmised ja vaatlused, mida 5. – 12. klasside õpilased teevad oma kooli läheduses geograafiliselt täpselt määratletud mõõtmiskohtades. Tule-mused teatatakse Interneti kaudu GLOBE keskusesse ja nendest moodustub üle-maailmne andmebaas, mida kasutavad nii teadlased kui ka GLOBE koolid õppetöös või kooliuurimustes. Keskus pakub iga päev NOAA ja NASA koostatud visuaalseid üle-vaateid ja kaarte, mis on tehtud õpilaste mõõtmistulemuste põhjal. Antakse soovitusi ja juhendeid, kuidas vajalikke materjale Internetist kätte saada ja kasutada, kusjuures on mõeldud ka neile koolidele millel puudub arvutivõrguga online-ühendus.

GLOBE raames on välja töötatud õppe-materjalid, mis selgitavad mõõtmiste tausta ja

pakuvad ideid ning meetodikaid tundideks. Eesti GLOBE- koolid saavad üle 600-leheküljelise õppematerjalide kogumiku.

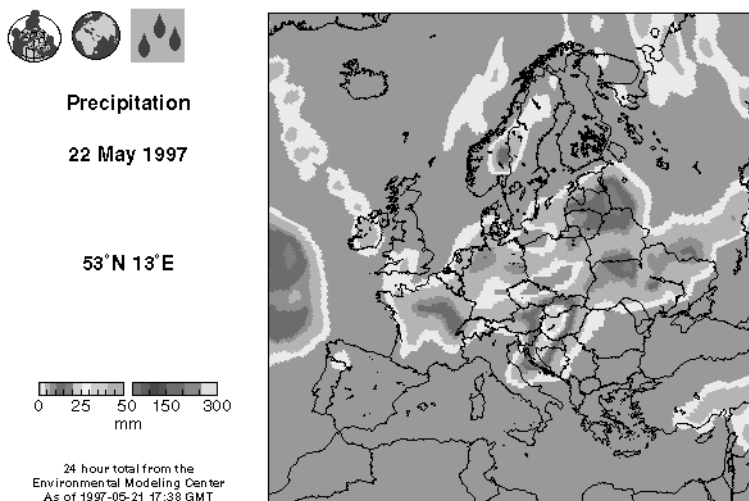
Keskustelu teemal „infoühiskond ja haridus“ on liikunud oma senistelt põhi-teemadelt – infotehnoloogia ning koolide andmeside lahendused – hoopis sisulisematele küsimustele, nimelt hariduse olemusele infoühiskonnas. Sellele ülimalt olulisele teemale on pühendatud palju uuringuid ning teemat on käsitlenud enamikul viimastel aastatel Eestis korraldatud hariduse tulevikku puudutavatel konverentsidel ja seminaridel.

Arvutite jõudmisega koolidesse on seoses infotehnoloogia osaga hariduses tõstatunud mitu uut küsimust. Kuidas ikkagi kasutada Interneti haridusprogrammis? Kuidas tagada, et infotehnoloogia abil omandatav haridus on kvaliteedilt sama või parem kui seniste vahenditega omandatavast? Sõlmküsimus on kindlasti õpetajate kaasamine infotehnoloogia võimalustesse. 1997. aastal koolitati Tiigrihüppe raames enam, kui 3500 õpetajat kasutama kommunikatsiooniks ja informatsiooni hankimiseks Interneti vahendeid, aineõpetajatele on loodud Interneti õppevahendeid. Et tegu on aga õpetajate isiklikul algatusel põhinevate katsetustega, pole võimalik selliste õppekavade tulemust praegu mõõta. Õpetajad on paljuki avastanud enda jaoks uue rolli – olla Internetis leiduva informatsiooni hindajad ning soovitada seda oma õpilastele – kuid nad on sattunud akadeemiliste koolkondade rägastikus raskesse olukorda. Üha olulisemaks muutub seejuures oskus õpetada õpilasi hindama nii Internetis oleva kui ka mujalt hangitava informatsiooni kvaliteeti.

Kõrgharidus on enese jaoks avastanud aga koos infotehnoloogia ja andmeside õpilaste käsutusse andmisega hoopis uue konkurendi – kaugõppe Interneti vahendusel. See ei puuduta niivõrd baasõpet, kui süvaõpet või täiendõpet neis valdkondades, kus rahvusvaheliselt tunnustatud kõrgkoolid on arendanud välja tasulised kaugkoolituskursused, mille tasemega on eriti kiirelt arenevate alade õppejõududel tihti peale võimatu konkureerida. Nii omandavad mitmed Eesti üliõpilased oma eriharidust Interneti kaudu,

JOONIS 5.5.

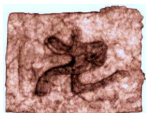
GLOBE Euroopa sademete kaart
(<http://www.physic.ut.ee/globe/kaardid/>)

õppides samaaegselt ka Eesti kõrgkoolides. Näitena võib tuua infotehnoloogia rakendusi puudutavaid kursusi, tarkvara ja kommunikatsioonitehnoloogia kursusi, rahvusvahelist õigust, intellektuaalomandit, biotehnoloogiat, meediat ning palju muid õppeaineid, millel on Eestis olemas ka koha peal „maised“ õppetoolid. Hariduse globaliseerumine esitab ka Eesti kõrgkoolidele ja õppejõududele üha suuremaid nõudeid, mida püütakse täita nii külalislektorite kutsumisega kui ka omapoolsete Interneti-kursuste korraldamisega. Tallinnas asuva Concordia Rahvusvahelise Ülikooli meediaõppetoolil on plaanis asuda juba 1998. aastal pidama kursusi ka Interneti vahendusel. Samal ajal üliõpilased, kes osalevad Interneti vahendusel toimuvatel kursustel, peavad siiski arvestama ka nende teadmiste rakendamisega end ümbritsevas keskkonnas, sest peegeldab ju Eesti akadeemiline ilm siinkujunenud ning kohapeal prioriteetseid teemasid ja rakendusi.

Kirjandus:

Eesti arengustsenaariumid. Eesti Tuleviku-uuringute Instituut, 1997.
Eesti haridussenaariumid, 1998.

Põhitabelid

Inimareng

Keskmine eluiga (aastates)	Emade suremus sünnitusel (100 000 elussünni kohta)	Elanike arv 1 arsti kohta	Teadlased ja tehnikud (10 000 elaniku kohta)	Õppurite kogumäär 6-23-aastaste elanike hulgas (%)	Õppurite kogumäär kolmanda taseme hariduses		Päevalehed (eks. 100 elaniku kohta)	Televiisorid (100 elaniku kohta)	Sisemajanduse koguprodukt 1 elaniku kohta ostujõu pariteetides (USD)	Rahvuslik koguprodukt 1 elaniku kohta (USD)
					kokku (%)	naised (%)				
1996	1996	1996	1996	1996	1996	1996		1994	1996	1996
70.0	0.0	328	33.9*	73.5	42.0	45.5	...	31.6	4431**	2969

* ainult riiklik ja ülikoolisektor

** Allikas: Majandusliku Koostöö ja Arengu Organisatsioon (OECD)

Inimhädad

Töötuse määr (%)		Keskhariduseta täiskasvanud (% 15-64-aastastest)	20% kõrgeima ja 20% madalaima sissetulekuga leibkondade sissetulekute suhe	Naiste töötasu (% meeste töötasust)	Tarbija-hinna-indeksi muutus (%)	Enneaegse surma läbi kaotatud eluaastad (1000 elaniku kohta)	Liiklusõnnetustes vigastatud (100 000 elaniku kohta)	Tahtlikud tapmised (100 000 elaniku kohta)	Registreeritud vägistamised (100 000 naise kohta vanuses 15-59)	Väe- ja lämmastiku emissioonid (kg NO _x ja SO ₂ 1 elaniku kohta)
kokku	noored (15-24)									
1996	1996	1989	1996	Okt. 1996	1996		1996	1996	1996	1996
10	16	34.8	6.3	72.6	23	...	120	18.2	20.5	90.9

Inimarengu suunad

Keskmine eluiga (aastates)		Õppurite kogumäär kolmanda taseme hariduses (%)		Sisemajanduse koguprodukt 1 elaniku kohta ostujõu pariteetides (USD)*		Rahvuslik koguprodukt 1 elaniku kohta (USD)		Kulutused haridusele (% SKP-st)		Kulutused tervishoiule (% SKP-st)	
1992	1996	1992	1996	1992	1996	1993	1996	1993	1996	1993	1996
69.1	70.0	35.0	42.0	3842	4431	1067	2969	7.3	8.7	5.4	7.7

* Allikas: Majandusliku Koostöö ja Arengu Organisatsioon (OECD)

Soolised erinevused

Naised (% meeste näitajatest)									
Keskmine eluiga	Rahvaarv	Õpitud aastate arv	Keskkooli-õpilased	Keskkooli-lõpetajad	Üliõpilased	Loodus- ja rakendusteaduste üliõpilased	Tööjõud	Töötus	Töötasu
1996	1996		1996	1996	1996	1996	1996	1996	Okt. 1996
117.1	114.7	...	104.8	126.2	113.0	69.1	91.0	78.2	72.6

Naiste seisund

Keskmine eluiga (aastates)	Keskmine vanus esmakordsel abiellumisel	Emade suremus sünnitusel (100 000 elussünni kohta)	Naiste vanuseline määr teise taseme hariduses (%)	Keskkoollõpetajate osatähtsus normaalses lõpetamises naistest (%)	Naisõppurite kogumäär kolmanda taseme hariduses (%)	Loodus- ja rakendusteaduste õppurite osatähtsus kolmanda taseme naisõppuritest	Naistöõjõud (% kogu tööjõust)	Naisjuhid (% juhtidest)	Naised Riigikogus (% Riigikogu liikmetest)
1996	1996	1996	1996	1996	1996	1996	1996	1996	1995
75.5	23.7	0.0	81.4	85.7	45.5	32.6	47.6	36.5	11.9

Rahvastik

Rahvaarv (miljonites)			Aastane rahvastiku juurdekasv (%)		Sündimuse kogukordaja	Sündimuse kogukordaja ajas (1996 võrreldes 1960, %)	Kontratseptiivide levimuskordaja	Ülalpeetavate määr (%)	60-aastane ja vanem rahvastik (%)	60-aastaste eelolev eluiga (aastates)		
			1970-1995	1996-2000	1996			1996	1996	1996	mehed	naised
1960	1996	2000										
1.2	1.5	1.4	0.34	-0.19	1.30	67	...	50.6	19	14.8	14.8	20.1

Tervis

Enneaegse surma läbi kaotatud eluaastad (1000 elaniku kohta)	Suremus vereringe-elundite haigustesse (% kõigist surmajuhutustest)	Suremus vähki (% kõigist surmajuhutustest)	Haigestumine AIDS-i (100 000 elaniku kohta)	Alkoholi tarbimine (liitrit täiskasvanu kohta)	Tubaka tarbimine (sigaretti täiskasvanu kohta alates 16 eluaastast)	Elanike arv 1 arsti kohta	Ravikindlustuse poolt tasutud raviarved (%)	Avaliku sektori kulutused tervishoiule (% avaliku sektori kulu-tustest)	Kulutused tervishoiule (% SKP-st)	Erasektori kulutused tervishoiule (% kogukulu-tustest tervishoiule)
	1996	1996	1996	1996	1996	1996		1996	1996	1996
...	55.3	17.3	0.5	11.5	879	328	...	14.3	7.7	16.2

Haridus

Õppurite kogumäär 6-23-aastaste elanike hulgas (%)	Õppurite kogumäär teise taseme hariduse ülemises astmes (%)	Tehnilise hariduse osatähtsus teise taseme ülemise astme hariduses (%)	Täisajaliselt õppivad 19-aastased (%)	Õppurite kogumäär kolmanda taseme hariduses (%)	Loodus- ja rakendus-teaduste õppurite osatähtsus kolmanda taseme õppuritest (%)	Kulutused kolmanda taseme haridusele (% kulutustest haridusele)	Avaliku sektori kulutused 1 kolmanda taseme õppurile ostujõu pariteetides (USD)	Kulutused haridusele (% SKP-st)	Avaliku sektori kulutused haridusele (% SKP-st)
1996	1996	1996	1996	1996	1996			1996	1996
73.5	88.7	32.2	38.0*	42.0	42.7	...	...	8.7	7.5

* Ekspert hinnang

Inimkapitali kujunemine

Õpitud aastate arv			Teadlased ja tehnikud (1000 elaniku kohta)	Uurimis- ja arendustegevusega hõivatud teadlased ja tehnikud (10 000 elaniku kohta)	Kulutused uurimis- ja arendustegevusele (% RKP-st)	Teise taseme ülemise astme hariduse lõpetanute vanuseline määr (%)	Kolmanda taseme hariduse lõpetanute vanuseline määr (%)	Loodus - ja rakendusteaduslikel erialadel lõpetanud (% kõigist lõpetanutest)		
kokku	mehed	naised						kokku	naised	mehed
			1996	1996	1996	1996	1996	1996	1996	1996
...	...	...	3.4	33.9	0.6	75.5	29.9	43.5	37.0	53.7

Tööjõud

Tööjõud (% rahvastikust)	Tööjõu jaotumine			Tööjõu korvamise määr tulevikus	Töötasude kasv aastas 1 töötaja kohta (%)	Töötasude jaotus: 50% kõrgema töötasuga töötajate töötasu suhe 50% madalama töötasuga töötajate töötasusse	Ametiühingutesse kuuluva tööjõu osakaal	Töötunnid nädalas (1 tööstustöölise kohta)	Kulutused tööturu programmele (% SKP-st)
	põllumajanduses	tööstuses	teeninduses						
1996	1996	1996	1996	1996	1996			1995	1996
48.8	11.4	32.1	56.5	98.4	25.7	...	...	33.3	0.14

Töötus

Töötud (tuhandetes)	Töötuse määr (%)					Kulutused töötute abirahale (% valitsuse kulutustest)	Pikaajaline töötus (% kõigist töötusest)		Töötuse regionaal- sed erinevused (25% halvimas olukorras regioonide tööpuuduse suhe 25% parimas olukorras regioonide tööpuudusse)	Keskhariduseta inimeste tööpuuduse suhe kolmanda taseme haridusega inimeste tööpuudusse	
	kokku	kokku, ka lootuse kaotanud töötud	naised	noored (15-24)	noored mehed (15-19)		üle 6 kuu	üle 12 kuu		mehed	naised
1996	1996	1996	1996	1996		1996	1996	1996	1996	1996	1996
71.9	10.0	12.2	9.2	16.0	...	0.18	70.4	55.4	2.1	2.3	1.3

Kaitsekulutused

Kaitsekulutused (% SKP-st)	Kaitsekulutused (% kulutustest haridusele ja tervishoiule)	Antud ametlik arenguabi (% kaitsekulutustest)	Keskmine aastane mittetuumarelvade eksport arengumaadesse		Relvajõud		
			miljonit USD	osatahtsus	1000 elaniku kohta	1 õpetaja kohta	1 arsti kohta
1996	1996				1994	1994	1994
1.0	7.6	-	-	-	2.6*	0.2*	0.8*

* Allikas: Kaitseministeerium

Loodusvarad

Pindala (tuhandetes km ²)	Rahvastiku tihedus (inimest km ² kohta)	Haritav maa (% kogu pindalast)	Looduslik rohumaa (% kogu pindalast)	Metsamaa (% kogu pindalast)	Niisutatav maa (% haritava maa pindalast)	Taastuvad siseveevarud 1 elaniku kohta (1000 m ³ aastas)	Aastane magevee veevõtt	
							% veevarudest	1 elaniku kohta (m ³)
1996	1996	1996	1996	1996				1996
45.2	32.5	25.1	5.9	44.0	-	...	...	1158

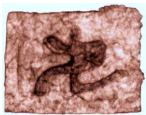
Rahvatulu arvestus

Sisemajanduse koguprodukt (SKP, miljardit USD)	Põllumajandus (% SKP-st)	Tööstus (% SKP-st)	Teenindus (% SKP-st)	Tarbimine		Investeeringud sisemajandusse (% SKP-st)	Sääst (% SKP-st)	Maksud (% RKP-st)	Keskvalituse kulutused (% RKP-st)	Eksport (% SKP-st)	Import (% SKP-st)
				eratarbimine (% SKP-st)	valitsus (% SKP-st)						
1996	1996	1996	1996	1996	1996	1996	1996	1996	1996	1996	1996
4.359	7.4	22.9	69.7	60.7	24.1	26.7	18.9	36.3	40.0	66.6	78.7

Majandustegevuse suunad

Rahvuslik koguprodukt (RKP)		Rahvusliku koguprodukti aastane kasv 1 elaniku kohta (%)	Tarbijahinna- indeksi muutus (%)	Ekspordi osa SKP-s (aastane kasv, %)	Maksude osa RKP-s (aastane kasv, %)	Otsesed mak- sud (% kõigist maksudest)	Eelarve ülejääk/defitsiit (% RKP-st)
miljardit USD	aastane kasv (%)						
1996	1995		1996	1996	1996	1996	1995
4.362	4.0	5	23	-5.7	-0.8	31.5	-1.6*

* Allikas: Rahandusministeerium

Täiendavad tabelid

Ühiskondliku struktuuri nõrgenemine

Vangid (100 000 elaniku kohta)	Alaealised (% kõigist vangidest)	Tahtlikud tapmised (100 000 elaniku kohta)	Registreeritud vägistamised (100 000 naise kohta vanuses 15-59)	Narko- kuriteod (100 000 elaniku kohta)	Asüülitaotlu- sed	Abielulahu- tused (% sõlmitud abieludest)	Väljaspool registreeri- tud abielu sündinud lapsed (%)	Üksik- emaga pere- konnad (%)	Meeste enesetapud (100 000 mehe kohta)
1996	1996	1996	1996	1996		1996	1996	1989	1996
197	2.5	18.2	20.5	7.8	...	102.5	48.1	18.9	64.3

Rikkus, vaesus ja sotsiaalsed investeeringud

Sisemajanduse koguprodukt 1 elaniku kohta ostujõu pari- teetides (USD)	Rahvuslik koguprodukt 1 elaniku kohta (USD)	Eesti osa industrial- maade RKP-st	Sissetulekute jaotus		Kulutused sotsiaalkindlus- tuseväljamakstele (% SKP-st)	Kulutused haridusele (% SKP-st)	Kulutused tervishoiule (% SKP-st)
			40% madalaima sissetulekuga leibkondade osa kõigist sisse- tulekutest (%)	20% kõrgeima ja 20% madalaima sissetulekuga leibkondade sis- setulekute suhe			
1993	1996		1996	1996	1996	1996	1996
4431*	2969	...	19.3	6.3	10.6	8.7	7.7

* Allikas: Majandusliku Koostöö ja Arengu Organisatsioon (OECD)

Kommunikatsioon

Raadiod (100 elaniku kohta)	Tele- viisorid (100 elaniku kohta)	Kino- külas- tused (1 ela- niku kohta aastas)	Muu- seumi- külastu- sed (1 elaniku kohta aastas)	Raamatu- kogude kasutajad (%)	Päeva- lehed (eks. 1 elaniku kohta)	Trükitud raamatud (nimetusi 100 000 elaniku kohta)	Trükkimiseks ja kirjutamiseks kasutatud paber (tonni 1000 elaniku kohta)	Posti- tatud kirjad (1 ela- niku kohta)	Telefo- nid (100 elaniku kohta)	Rahvus- vahelised telefoni- kõned (minutit 1 elaniku kohta)	Sõidu- autod (100 elaniku kohta)
1996	1994	1996	1996	1996		1996		1996	1996	1996	1996
...	31.6	0.68	0.78	38.2	...	178.9	...	26.3	30.1	39.6	27.8

Energia tarbimine

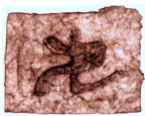
Energia tarbimine		Eesti osa maailma energiatarbimises (%)	Energia tarbimise aastane muutus (%)	Sisemajanduse koguprodukt 1 kg õliekvivalenti energia tarbimise kohta, (USD)
kokku (miljardit kg õliekvivalenti)	1 elaniku kohta (kg õliekvivalenti)			
1996	1996		1992-1996	1996
2.664	1813	...	-5.4	1.64

Linnastumine

Linnarahvastik (% kogu rahvastikust)			Linnarahvastiku aastane juur- dekasv (%)		Suurima linna rahvaarv (% linnarahvasti- kust)	Miljonilinnade rahvastik (% linnarah- vastikust)	Miljonilinnade rahvastik (% kogurah- vastikust)	Suurima rahvastiku tihedusega linn		Elanikkond, kes peab taluma 60-detsibellist ja tugevamat liiklus- müra (%)
1960	1996	2000	1970- 1995	1996- 2000				linn	rahvastiku tihedus in/km²	
					1996				1996	
57.1	69.4	69.0	0.63	-0.41	41.4	-	-	Tallinn	2657	...

Keskkonna saastamine

Kõrgeima SO ₂ kontsentratsiooniga suurlinn		Väävlil ja lämmas- tiku emis- sioonid (kg NO _x ja SO ₂ 1 elaniku kohta)	Eesti osa globaalsetes emissioonides (kasvuhooneindeks)		Pestitsiidide tarbimine (tonni 1000 elaniku kohta)	Heitmed kulutatud kütusest (tonni raskemetalle 1000 km² kohta)	Ohtlike ja erijäätmete tekkimine (tonni km² kohta)	Olmejäät- mete tek- kimine (kg 1 elaniku kohta)	Jäätme- käitlusega hõlmatud osa rah- vastikust (%)	Jäätmete taaskasutus (% tarbimisest)	
linn	mikro- grammi SO ₂ m³ kohta		osa- tähtsus (%)	10 miljoni elaniku kohta						paber ja kartong	klaas
1995	1995	1996			1994		1996	1996			
Tallinn	7.6	90.9	...	...	0.14	...	0.22	354	...	...	...

Inimarengu näitajad

	1992	1993	1994	1995	1996
Rahvastik (aasta keskmine tuhandetes)	1544.4	1516.7	1499.3	1483.9	1469.2
Pindala (km ²)	45227	45227	45227	45227	45227
Sisemajanduse koguprodukt (SKP, miljardit USD)	...	1.633	2.286	3.550	4.359
Inimareng					
Keskmine eluiga (aastates)	69.1	68.1	66.9	67.9	70.0
Emade suremus sünnitusel (100 000 sünnituse kohta)	22.2	33.0	56.4	51.6	-
Õppurite kogumäär 6-23-aastaste elanike hulgas (%)	68.3	68.3	69.5	71.2	73.5
Õppurite kogumäär kolmanda taseme hariduses (kestus taandatud päevasele õppevormile, %)	35.0	34.5	34.9	38.1	42.0
Rahvuslik koguprodukt (RKP, miljardit USD)	...	1.619	2.257	3.553	4.362
Rahvuslik koguprodukt 1 elaniku kohta (USD)	...	1067	1505	2394	2969
Sisemajanduse koguprodukt 1 elaniku kohta (ostujõu pariteetides, USD)	...	3803	3842*	4138*	4431*
Vahetuskurss (EEK/USD)	...	13.234**	12.970**	11.465**	12.031**
Inimhädad					
Liiklusõnnetustes vigastada saanute arv (100 000 elaniku kohta)	102	120	153	150	120
Tahtlikud tapmised (100 000 elaniku kohta)	15.5	21.6	24.3	20.5	18.2
Narkokuriteod (100 000 elaniku kohta)	1.4	1.8	2.2	3.4	7.8
Registreeritud vägistamised (100 000 naise kohta vanuses 15-59 a.)	15.1	22.2	26.6	22.0	20.5
Keskharidusest madalama haridusega täiskasvanud (vanuses 15-64, %)	34.8***	...	...	...	...

* Allikas: Majandusliku Koostöö ja Arengu Organisatsioon (OECD)

** Allikas: Eesti Pank

*** 1989. aasta rahvaloenduse andmed

	1992	1993	1994	1995	1996
Töötuse määr (%)	3.7	6.5	7.6	9.7	10.0
Tarbijahinnaindeksi muutus (%)	1076	90	48	29	23
20% kõrgeima ja 20% madalaima sissetulekuga leibkondade sissetulekute suhe (%)	765*	735*	783*	768*	633
Väävli ja lämmastiku emissioon (kg NO _x ja SO ₂ inimese kohta)	SO ₂ 116.0 NO _x 9.6	95.6 7.9	94.1 9.7	74.3 10.0	79.8 11.1

Keskmine eluiga ja tervis

Keskmine eluiga	69.1	68.1	66.9	67.9	70.0
Elanike arv 1 arsti kohta	280	292	319	322	328
Emade suremus sünnitusel (100 000 sünnituse kohta)	22.2	33.0	56.4	51.6	-
Vereringesüsteemi haiguste tagajärjel surnute osatähtsus (% kõigist surmajuhtudest)	57.8	56.5	55.2	54.9	55.3
Pahaloomuliste kasvujate tagajärjel surnute osatähtsus (% kõigist surmajuhtudest)	16.5	16.1	14.8	15.7	17.3
Avaliku sektori kulutused tervishoiule (% kõigist avaliku sektori kulutustest)	...	14.2	15.4	14.6	14.3

Rikkus / vaesus

20% kõrgeima ja 20% madalaima sissetulekuga leibkondade sissetulekute suhe (%)	765*	735*	783*	768*	633
40% madalaima sissetulekuga leibkondade osatähtsus kõigi leibkondade sissetulekutest (%)	16.7*	16.8*	16.4*	16.9*	19.3
Rahvuslik koguprodukt (miljardit USD)	...	1.619	2.257	3.553	4.362
Rahvuslik koguprodukt 1 elaniku kohta (USD)	...	1067	1505	2394	2969
Sisemajanduse koguprodukt 1 elaniku kohta (ostujõu pariteetides, USD)	...	3803	3842**	4138**	4431**

* Allikas: Turu- ja Arvamusuuringute Keskus AS EMOR

** Allikas: Majandusliku Koostöö ja Arengu Organisatsioon (OECD)

	1992	1993	1994	1995	1996
Vahetuskurss (EEK/USD)	...	13.234*	12.970*	11.465*	12.031*
Tarbijahinnaindeksi muutus (%)	1076	90	48	29	23

Demograafia

Rahvastik (miljonit elanikku)	1.54	1.52	1.50	1.48	1.47
aastane muutus (%)	-2.3	-1.3	-1.0	-1.0	-1.0
60-aastane ja vanem rahvastik (%)	17.9	18.2	18.4	18.6	19.0
60-aastaste eelolev eluiga (aastates)	17.6	17.3	17.2	17.7	17.8
naised	19.8	19.3	19.3	19.9	20.1
mehed	14.6	14.1	14.1	14.5	14.8
Summaarne sündimuskordaja	1.69	1.45	1.37	1.32	1.30
Summaarse sündimuskordaja muutus ajas (võrreldes 1960. aastaga, %)	87	75	71	68	67
Ülalpeetavate määr (%)	51.3	51.3	51.1	50.9	50.6

Ühiskondliku struktuuri nõrgenemine

Meeste enesetapud (100 000 mehe kohta)	52.1	64.5	70.7	67.6	64.3
Registreeritud vägistamised (100 000 naise kohta vanuses 15-59)	15.1	22.2	26.6	22.0	20.5
Narkokuriteod (100 000 elaniku kohta)	1.4	1.8	2.2	3.4	7.8
Vangid (100 000 elaniku kohta)	191	169	174	170	197
Alaealised vangid (% vangide koguarvust)	1.4	0.9	1.3	1.4	2.5
Väljaspool registreeritud abielu sündinud lapsed (%)	34.0	38.2	40.9	44.1	48.1
Üksikemaga perekonnad (%)	18.9**	...	...	...	...
Abielulahutused (% sõlmitud abieludest)	74.9	74.3	76.0	106.4	102.5

Haridus

Õppurite kogumäär 6-23 aastaste elanike hulgas (%)	68.3	68.3	69.5	71.2	73.5
Õppurite kogumäär teise taseme hariduse ülemises astmes (kestus taandatud võrdseks päevasele õppevormile, %)	76.2	78.6	84.4	85.4	88.7
Naisõppurite vanuseline määr teise taseme hariduses (%)	...	83.8	85.3	82.3	81.4
Tehnilise hariduse osatähtsus teise taseme ülemise astme hariduses (%)	35.0	33.1	31.0	31.4	32.2

* Allikas: Eesti Pank

** 1989. aasta rahvaloenduse andmed

	1992	1993	1994	1995	1996
Teise taseme ülemise astme hariduse naislõpetajate suhe normaalses lõpetamises naistesse (%)	83.4	86.8	68.8	81.7	85.7
Kolmanda taseme hariduse lõpetajate suhe normaalses lõpetamises elanikkonda (%)	33.0	35.2	31.3	26.6	29.9
Õppurite kogumäär kolmanda taseme hariduses (%)	35.0	34.5	34.9	38.1	42.0
naised (% kolmanda taseme õppuritest)	51.3	51.7	52.9	52.6	53.4
Loodus- ja rakendusteaduslikel erialadel õppijate osatähtsus kogu kolmanda taseme õppuritest (%)	57.2	52.4	46.6	43.6	42.7
Loodus- ja rakendusteaduslikel erialadel lõpetajate osatähtsus kogu kolmanda taseme lõpetajatest (%)	59.2	56.7	54.9	45.3	45.3
naised (%)	50.1	41.2	45.4	56.8	52.3
mehed (%)	49.9	58.8	54.6	43.2	47.7
Teadus- ja arendustegevusega tegelevad teadlased ja tehnikud (10 000 elaniku kohta)	37.2	37.7	39.7	35.4	33.9
Kommunikatsioon					
Televiisorid (100 elaniku kohta)	...	...	31.6	...	...
Telefonid (100 elaniku kohta)	25	27	29.5	27.9	30.1
Rahvusvahelised telefonikõned (minutit elaniku kohta)	29.0	27.4	32.3	35.8	39.6
Sõidua autod (100 elaniku kohta)	18.6	21.1	22.6	26.0	27.8
Raamatukogude kasutajad (%)	35.4	33.7	36.1	37.7	38.2
Muuseumikülastused (1 elaniku kohta aastas)	0.53	0.52	0.54	0.66	0.78
Tööhõive					
Tööjõud (% elanikkonnast)	50.9	49.6	49.7	48.7	48.8
Tööjõud põllumajanduses (%)	20.6	18.2	16.2	11.9	11.4
Tööjõud tööstuses (%)	33.9	31.4	30.7	32.7	32.1
Tööjõud teeninduses (%)	45.5	50.4	53.1	55.4	56.5
Tööjõu korvamise määr tulevikus (%)	108.0	105.8	103.5	101.0	98.4
Naiste osatähtsus tööjõus (%)	47.1	47.2	47.2	47.3	47.6
Naisjuhid (% juhtidest)	39.3	38.5	37.4	36.4	36.5
Naiste töötasu (% meeste töötasust)	...	72.1*	71.1*	73.3*	72.6*
Töötud (tuhandetes)	29.1	49.6	56.7	70.9	71.9
Töötuse tase (%)	3.7	6.5	7.6	9.7	10.0
naised (% koguarvust)	3.4	6.6	7.9	8.8	9.2
noorukid (16-24 a., % koguarvust)	7.4	11.0	11.6	14.1	16.0

* 1993. aasta novembri ning 1994.–1996. aasta oktoobri andmed.

	1992	1993	1994	1995	1996
Pikaajaline töötuse määr (üle 12 kuu töötute % tööjõust)	0.7	1.8	3.0	3.1	5.5
Töötuse tase, k.a lootuse kaotanud töötud (%)	4.5	7.8	9.1	11.5	12.2
Töötuse regionaalsed erinevused (töötus 25% halvimas olukorras piirkondades/töötus 25% parimas olukorras piirkondades)	1.8	2.2	1.9	2.9	2.1
Keskhariduseta rahvastiku töötuse taseme suhe kolmanda taseme haridusega rahvastiku töötuse tasemesse	1.9	2.1	2.1	2.1	2.0
naised	1.3	1.6	1.8	1.3	1.3
mehed	2.5	2.8	2.7	2.5	2.3
Loodusvarad					
Energia kogutarbimine (tuhat tonni õliekvivalenti)	3370	2808	2830	2619	2664
1 elaniku kohta (kg õliekvivalenti)	2182	1852	1888	1765	1813
sisemajanduse koguprodukt 1 kg õliekvivalenti tarbitud energia kohta (USD)	...	0.58	0.81	1.36	1.64
Taimekaitsevahendite kasutamine (tonnides 1000 elaniku kohta)	0.30	0.13	0.14	...	...
Olmejäätmete tekkimine (kg elaniku kohta)	...	204	315	352	354
Väliskaubandus					
Ekspordi-importi suhe (%)	...	94.2	88.0	90.3	84.6
Sõltuvus kaubandusest (eksport+import %-na SKP-st)	...	142.0	167.9	159.7	145.1
Rahvamajanduse valuutareservid (perioodi lõpul, miljonit USD)	193.2*	377.4*	431.1*	576.1*	636.6*
Jooksvate tehingute bilanss (miljonit USD)	35.7*	21.6*	-165.2*	-165.6*	-442.7*
Valitsuse prioriteedid					
Kulutused haridusele (% SKP-st)	...	7.3	7.0	7.5	7.5
Kulutused tervishoiule (% SKP-st)	...	5.4	6.1	6.0	6.0
Kaitsekulutused (% SKP-st)	...	0.7	1.0	1.0	1.0
Kaitsekulutuste suhe kulutustesse haridusele ja tervishoiule	...	7.1	7.8	7.6	7.6
Kaitsejõud 1000 elaniku kohta	...	2.0	2.6	...	...
ühe õpetaja kohta	...	0.18	0.22	...	...
ühe arsti kohta	...	0.59	0.83	...	...

* Allikas: Eesti Pank